

Öllös László (1957)

A somorjai Fórum Kisebbségkutató Intézet elnöke, a nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem Politológia és Európai Tanulmányok Tanszékén politikai filozófiát oktat, 2004–2005-ben a komáromi Selye János Egyetem vendégelőadója. Alapításától kilenc évig tagja a Nemzeti Emlékezet Intézete Elnökségének. 1999–2005-ben a Fórum Társadalomtudományi Szemle első főszerkesztője, később a szerkesztőbizottság elnöke. 2005-től az MTA köztestületi tagja. Elsősorban a posztkommunista országok és az új közép-európai demokráciák politikai fejlődésével, a magyar–szlovák viszonyal, az emberi és a kisebbségi jogok problémáival és az az európaiak identitásának kérdéskörével foglalkozik.

A kötet az európai identitás egy új lehetséges formáját kínálja. A nemzeti identitást nem megszüntetve, hanem azt továbbfejlesztve, annak értékeiből nőne ki az európaiak közös önazonossága, oly módon, hogy nemzeti identitásaikat megszabadítják a nemzeti elnyomás elvétől és a nemzetek kulturális elválasztásának szabályaitól, majd pozitív értékeiket összekapcsolják. Egymás megismerése, kultúráik kölcsönhatása, majd a belőle fakadó újabb és újabb kombinációk adhatják annak a lendületnek az alapját, amelyre oly nagy szüksége van a globalizáció folyamatában teret vesztő Európai Uniónak.

12 €

ISBN 978-80-89978-09-0



9 788089 978090 >

ÖLLÖS LÁSZLÓ Európai identitás

ÖLLÖS LÁSZLÓ

Európai identitás

Öllös László
Európai identitás

NOSTRA TEMPORA, 27.

Sorozatszerkesztő

Simon Attila

ÖLLÖS LÁSZLÓ

EURÓPAI IDENTITÁS

Fórum Kisebbségkutató Intézet
Somorja, 2019

Lektorálta
doc. PhDr. Lampl Zsuzsanna, PhD.
Szentandrás Tibor, PhD.



A könyv megjelenését a Szlovák Köztársaság Kisebbségi Kulturális Alapja támogatta
Realizované s finančnou podporou Fondu na podporu kultúry národnostných menšín

Készült
a Magyar Kormány
támogatásával



© Öllös László, 2019
© Fórum Kisebbségkutató Intézet, 2019
ISBN 978-80-89978-09-0

Zsuzsának, Zsófinak és Hannának

*„Ha valaki kutatni akar, ki kell szabadulnia a rendszerből
különben megbénítja a rendszeren belül uralkodó feltevések súlya.”*

Kezdetek – Az emberiség útja (Felfedezés)

TARTALOM

1. Előszó	13
2. Európa lelke?	17
2.1. Az európai identitás racionális öröksége	19
2.2. Az Európai Unió döntéshozatali nehézkessége	20
2.3. Az EU legitimitásproblémája	20
2.4. A gazdasági és a politikai lemaradás	27
2.5. Az alkotmányosság problémája	27
3. A hallgatás mértéke és okai	29
3.1. A nagy kompromisszum	32
3.2. A kisebbségek és a nép	33
3.3. A nemzetállam kísértése	36
3.4. A két világháború sokkos állapota	37
3.5. Mi is ez?	38
3.6. Rendszerproblémák	46
3.7. Esély, vita és válság	47
3.8. A kérdés?	58
4. A nemzeti identitás kritikája és a kritika jelentősége	61
4.1. A hallgatás	61
4.2. A nemzetállami örökség belső ellentmondása	62
4.3. A konfliktus helye a nemzeti identításban	63
4.4. A harc állapota	64
4.5. A nemzeti harc ideológiája	65
4.6. A nemzeti történelem értékelése	65
4.7. A nemzeti elválasztás öröksége és az Európai Unió	70
4.8. Nemzeti harc, egyéni érdek és a nemzeti elválasztás	73
4.9. A legfejlettebbek mögött	76
4.10. Közép-Európa	78
4.11. A kritika lényege	84
4.12. Az agresszív nemzeti szenvedély	88
4.13. A nemzeti sérelem érve	90
5. Felelősség és „testvériség”	97
5.1. Az identitás	99
5.2. A nemzeti és a polgári szabadság	101
5.3. A nemzetállam értelmének belső ellentmondása	106
5.4. A kritika ismerete és a kritika kritikája	107

5.5. Az egyensúlyelméletek tanulságai	109
5.6. A regionalizmus	115
5.7. A nemzeti béke és az állam	116
5.8. A nacionalizmus megértése	117
5.9. A dilemma	121
6. A megoldás lehetőségei	129
6.1. A középkori hagyomány	129
6.2. Új lendület	133
6.3. A pozitív és a negatív azonosulás	135
6.4. Miből állhat az új világ?	137
6.5. Az európai nemzet	139
6.6. Az összekapcsolás	147
6.7. Kritika és vita	154
6.8. A politikai rendszer	156
6.9. A nemzeti identitás és a politikai egység	161
6.10. A szokások, az életmód, az életvitel kritikája	163
6.11. Az összekapcsolás kérdései	164
6.12. Az európai nép	172
6.13. Sorsközösség	173
6.14. Honnan eredhet hát az európai nép?	174
6.15. A nemzetközi jog gyengéje	178
6.16. Az absztrakt ember	179
6.17. Az új alkotmányos identitásról	188
6.18. Az alkotmányosság elvont elvei	189
6.19. Absztrahálás a kultúrától	190
6.20. Európa neve	193
6.21. A bukás	196
6.22. Külpolitika és honvédelem	197
6.23. A világállam jelentősége	202
7. Az emberi élet	207
7.1. Alapvetés	207
7.2. A tétel tagadása	208
7.3. A hagyományos megoldás	209
7.4. A probléma kitolása	210
7.5. Újabb érvek	211
7.6. Az önfeláldozás argumentuma	212
7.7. A vita korlátai	212
7.8. A fejlődés kérdése	214
7.9. Akarunk-e apák lenni?	214
7.10. Ismét a vita	215

7.11. A kapott élet továbbadása	216
7.12. A nevelés	217
7.13. A piac	219
7.14. Az értékrend	219
7.15. Az ember jogai	222
7.16. A gyermeknevelés méltósága	225
7.17. Politikai viták és értékelés	227
7.18. Az ellentmondás	227
8. Dávid előtt (Utószó)	233
9. Irodalom	235
10. Abstract	239

1. ELŐSZÓ

Ez a kötet egy kísérlet. Megpróbálja összerakni azokat az elemeket, valamint módszertani szempontokat, amelyek segítségével kifejleszhető egy új európai identitás. Olyan, amelyre épülve megszülethet az európai polgári társadalom és politikai közösség. Azaz létrejöhet az európai nép.

A kötet nem tartalmazza e cél elérésének minden elemét, tehát nem kínál teljes receptet. Ám megkísérli összeállítani azt a koncepciót, amely az eddigi európai komplex identitásformák tanulságainak és értékesnek vélt elemeinek felhasználásával új formát ölthet. Ám az eddig uralkodó identitás – a nemzeti önazonosság – kritikájával annak hibái és tévedései legnagyobbikaitól is szeretné megszabadítani. Azt teszi tudatosan, amit a nemzeti identitás megteremtői és az elődeik is megcselekedtek az őket megelőző komplex identitás korábbi formájával.

Emellett új szempontokat is felvet, olyanokat, amelyeket ebben a formában a nemzeti identitás még nem tartalmazott. Megkísérli összerakni tehát ma is dinamikus összetevőit. De olyan új elemeket is hozzájuk illeszt, amelyek ki tudnák váltani a nemzeti identitás önellentmondásait, és az emberi öntudat szerves részeit alkotják, valamint alkothatják a jövőben.

A konstrukció persze nem teljes, de a felvilágosodás egyik legfőbb tanulsága szerint nem is lehet, hiszen maga az ember sem az.¹ Ám a mostaninál jobb lehet. A mostani ugyanis fokozatosan elmarad a globális versenyben.

Emiatt megújulása egyben sikeres jövőjének előfeltétele. Ha Európa nem lesz képes rá, akkor elmaradása folytatódni fog, mások egyre több területen előzik meg, annak gazdasági, politikai és társadalmi következményeivel együtt.

A kötet a felvilágosodás másik hibáját is el szeretné kerülni. Nem kívánja egyetlen eszmeáramlathoz kötődve megalkotni az emberek Európa-képét. Európát a különféle értékek együttesének tekinti. Emiatt az elképzelésben a politikai pluralizmus értékrendjeinek kell teret kapniuk. Munkánk nem elmosni akarja az egyes politikai eszmeáramlatok közti különbségeket, nem is kívánja relativizálni értékeiket. Ám arra sem törekszik, hogy egyiküket nevezze az európai jövő letéteményének. Európa eddigi politikai történetét közösen alakították, és jövőjét is együtt fogják. Nem szabad elkövetni a felvilágosodás azon tévedését, hogy az ideológiák kölcsönösen megpróbálták

1 A reneszánsz szkepticizmus hatása a modern emberképre egyben a jobbá válás alapja.

kirekeszteni egymást az értékrendileg elfogadhatók köréből, és csak kényszerből működtek együtt a másikkal. Ugyanakkor nemcsak a kompromisszumaiknak, majd kombinációiknak kell helyet találniuk az új identitás keretein belül, hanem több egymásétól eltérő alapértéküknek is.

Tehát az új európai politikai identitás nem jelentheti az egyik eszmeáramlat győzelmét a többi felett. Az ilyen győzelem nem is kívánatos, hiszen nemcsak az adott eszmeáramlat erényeit, hanem hiányosságait is domináns pozícióba juttatja. Továbbá kettészakítja a kontinens kultúráját és súlyos konfliktusokhoz vezet. Egy újabb súlyos belső konfliktus pedig még hátrább taszítaná Európát a globális versenyben. Eddigi térvésztesét minőségivé mélyíthetné.

A kötet koncepciója az egyensúly megőrzését kívánja lehetővé tenni, amely egyébként éppen napjainkban bomlik meg. Olyan alkotmányos egyetértést szeretne kialakítani, amely egyszerre gyökerezik a racionális megfontolásban és az érzelmvilágban, a modernizációs szándékban és a hagyományokban, az európai összetartozásban és a nemzeti sajátosságokban.

A koncepció az európai versenyképesség kulturális forrásait is megvizsgálja az új identitás sajátosságaira építve. Az elképzelés a nemzeti identitásokon túllépni nem akar, azokat maga mögött hagyni, eltörölni, feloldani nem kívánja, hanem megkísérli összekapcsolni őket. Azaz épít rájuk, segítve fejlődésüket. És nemcsak az egyes nemzeti kultúrák legértékesebbnek tartott, racionálisnak nevezhető elemeit akarja egybefogni, hanem érzelmi összetevőiket is szeretné összefonni. Az európaiakat nemcsak eszmei meggyőződésüknek, kalkulált érdekeiknek, hanem szívüknek is össze kell kötnie egymással. Erre a kötet szerint kulturális örökségük újféle szemléletmódja és megélése képessé teheti őket.

Végeredményben javaslatot tesz egy olyan komplex identitásra, amely a mostaniiban gyökerezik, ugyanakkor számos új megoldással és összetevővel próbálja felváltani annak belső gyengéit és ellentmondásait.

Az elképzelés egyszerre próbálja összekapcsolni az eddig egymástól kulturálisan nagymértékben elválasztott európaiakat, és mobilizálni azt a teremtő szellemi képességet, amely kultúrájukban évszázadokon keresztül rejtőzött, s most is életre hívható.

Mindemellett a koncepció kísérletet tesz Európa egyik legjelentősebb problémájának, a kontinens populációs hanyatlásának az értékrendi megváltoztatására. Nélküle ugyanis élvonalbeli pozíciójának visszaszerzését a globális versenyben illuzórikusnak tartja.

Az elképzelés egyszerre kívánja összetartóvá, sőt összetartozóvá, valamint világviszonylatban ismét dinamikussá segíteni az európaiakat. A kettő persze összefügg, hiszen összetartozásunk egyik fontos eleme a sikerünk esélye. Ám ez nem elég, hiszen a siker, ha egyáltalán beköszönt, akkor is gyakran bukásokon és válságokon keresztül vezet. A korábbi komplex identitásformák ezeket is kibírták. Hiszen identitásának leg-

fontosabb elemeiben az egyén sajátos csoportjához kötődött, közösséget sorsközösségként élte meg. Az európaiság is sorsközösséggé válhat.

Ugyanakkor a koncepció nem kerül szembe az egyetemes emberi értékekkel, azokkal, amelyeket éppen Európában alkottak meg: az egyetemes emberi jogok értékrendjével. Ebben az esetben nem egy új kollektivizmusról van szó, amely maga alá akarja rendelni az egyetemes emberit. Az emberi jogok elméletének egyik fejlődésiránya lehetővé teszi az elmélet összehangolását a közösségek sajátosságainak védelmével. Ez pedig az európai identitást két irányban is – tehát mind befelé, mind pedig kifelé – az emberi jogok és alkotmányosság elméletének újabb szintjére emelheti.

Az elképzelés tehát komplex identitássá kívánja fejleszteni az európaiságot. Olyanná, amely az ember egyéni önazonosságának legfontosabb elemeiben megjelenik, olyanná tehát, amilyenek elődei is voltak. Nem akarja egyetlen szellemi területre szűkíteni az európaiak összetartozás-tudatát. Tehát azokat a kísérleteket, amelyek az alkotmányos racionalitást tekintik az európai összetartozás lényegének, elégtelennek tartja. Olyan elképzelésnek, amely sem a társadalom, sem pedig az egyes ember önazonosságának egészében nem emeli új szintre a mostanit. Inkább egy új ellentmondással terheli meg.

Az egyik fontos különbsége a korábbi komplex identitásformákhoz képest az, hogy ez a koncepció a korábbit nem akarja felszámolni, nem romjain akarja felépíteni magát, nem szeretné maga mögött hagyni, mint ahogyan elődei tették egymással. Tovább akarja építeni őket, magát is az ő fejlesztésükkel emelve magasabbra. Nemcsak a politikai pluralizmust, hanem a kulturális sokszínűséget is megőrzendőnek, a fejlődés és a boldog emberi élet forrásának tekinti, de nemcsak az elvek szintjén. Az elvek konkrét javaslatokra támaszkodnak.

Az elképzelés tehát nem teremt sem elsősorban európaiakat és másodsorban nemzeteket, de elsősorban nemzeteket és másodsorban európaiakat sem. Az ember egyszerre és együtt lehet európai, és nemzete tagja.

Könyvünk meg kívánja mutatni, hogy az európai nemzetek is erőt meríthetnek önmagukból, méghozzá együtt, és nemzeti kulturális örökségüket az innováció és fejlődés új korszakába fordíthatják. Amennyiben kultúráik legjavát össze tudják kapcsolni és kölcsönösen átvenni egymástól, akkor nemcsak közös államuk mérete nőhet nagyra, hanem társadalmuk hatékonyságát is új fejlődési szakaszba juttathatják.

Ez a munka az európai identitás nemzeti korszakát vizsgálja. Annak a korszaknak az ellenmondásait, amelyet a nemzetállami szerveződés jellemezett. Ennek a kultúrája uralkodik mindmáig, és az Európai Unió jelenlegi működésére is ez a tudati állapot nyomja rá a bélyegét.

A könyv több része korábban tanulmányként megjelent, ami rányomja a bélyegét szerkezetére. Nem egy állítása és érve több helyen is megjelenik, ám főként amiatt, mert az adott fejezet argumentációjának fontos része. Továbbá a kísérlet egy új identi-

tásforma felvázolására a kötet egyes részeit esszészerrűvé teszi. Ugyanakkor arra törekszik, hogy minél alaposabban kifejtse az elképzelést.

Persze a kötet argumentációja nem teljes, hiszen ezt nem is tartjuk lehetségesnek. Egy Európa jövőjét alapjaiban érintő vita része, remélve, hogy hozzájárul a mostani válsághoz közelítő problémaegyüttes megoldásához.

2. EURÓPA LELKE?

„Elfáradt-e” Európa, akar-e még a világ élvonalába tartozni? Vagy már letett róla, és hosszú időre „közép-európaivá” vált. Megelégszenek-e az európaiak a fejlettebbek követésével és dicső múltjukra való emlékezéssel? Vagy megpróbálkoznak egy új, nagy levegővétellel?

A nemzetállam dinamikája abból a kulturális forradalomból ered, amelyben a nacionalizmus a magas kultúra popularizálásával a középkorhoz viszonyítva sokakat tesz képessé a magas technológia kezelésére és fejlesztésére, valamint a társadalom modernizálására. Sokakat tesz szabaddá és egyenlővé a rendi korlátok feloldásával.² Ám ennek az volt az ára, hogy az egyes nemzeteket nemcsak politikailag, hanem kulturálisan is elválasztja egymástól.³ A középkor kulturális egysége felbomlik, az új értelmiség zöme a saját nemzetét tartja mindenek felett állónak. Az európai nemzetállam az ő segítségükkel kívánja hatalmát kiterjeszteni regionálisan, kontinentálisan vagy akár globálisan. A nemzeti elválasztás eszközeivel von kulturális korlátokat saját polgárai és a „külföldiek” közé. És ezt a mintát közvetíti a világ más, modernizálódni képes országai felé.

Vajon a sok összezapás és két világháború, majd Európa felosztása után áttörhető-e az elmúlt két évszázadban emelt korlátok és populárisra tehető-e az összes európai nemzet kultúrája egy egész európai „populus” számára? Ennek a közös kulturális alapnak a politikai részével, a közös politikai kultúrával megszülethet-e az európai démos?

Az európai nemzetek politikai kultúrájának mostani állapotában aligha. Minden kapcsolat ellenére népeik politikai szocializációját továbbra is a nemzetállamok tartják kezükben. Ám ezt csak értelmiségeik támogatásával tehetik. Akkor működhet a rendszer, ha az adott ország tanultjai működtetik, ha maguk sem látnak mást, jobbat, ha meg vannak győződve helyességéről.

Az európai nemzetek közti különbségek és az egyes országok válságjelenségei (Görögország, Olaszország, Spanyolország) fontossá tették a kulturális sajátosságokat.

2 Szücs Jenő szerint a rendiség lokális kötelékei dominálnak, és az állam és a monarchia nagyobb egységei fokozatosan, a késő középkorban kerül előtérbe az emberek tudatvilágában. Szücs Jenő: *Nemzet és Történelem*. Budapest, Gondolat Kiadó, 1984, 214. p.

3 „Más kérdés továbbá, hogy a forradalomban megszületett nemzet teoretikus »modellje« rövid időn belül eltorzult, a praxis a fiatal francia nacionalizmus agresszív expanziója lett, ily módon a francia forradalom kettős értelemben vált az európai nacionalizmus forrásává: koncepciója és az erre való reakció révén.” I. m. 220. p.

Ám a vita ezekről a sajátosságokról nem folyhat az egyes nemzeti kultúrák kritikájával is. Ha mások bírálnák valamelyik nemzet kultúrájának, életmódjának, szokásainak egyes fontos elemeit, akkor ezzel a nemzeti büszkeségüket sértének, ami összeegyeztethetetlen az EU azon íratlan és részben írott szabályával, hogy a nemzeti kultúrák az egyes államok belügyei. Csak az egymás nemzeti kultúrája iránti tisztelet a megengedett viszonyulás. A határozott bírálóat azonban olyan feszültségeket okoz, amelyeket nem kíván az unió. A feszültség oka a hagyományos látásmód. A külső kritika egyebek között amiatt sérti a nemzeti büszkeséget, mert a felek nem igénylik a másik bírálatát. Saját tulajdonuknak tekintik nemzeti kultúrájukat, mások negatív véleményét sértésnek és illetéktelen beavatkozásnak tartják. Az alapelveket is érintő kritika nélkül azonban Európa kulturálisan és politikailag továbbra is feldarabolt marad.

Amennyiben megváltozna ez a szemlélet, akkor az európaiak nemcsak eltűrnék, hanem egyenesen igényelnék egymás kritikai észrevételeit éppen azért, hogy továbbfejlesszék nemzeti kultúrájukat. Elsősorban nem az egyedülállóságából vezetnék le értékelésüket, hanem legalább ugyanannyira a kapcsolataiból. Vizsgálódásuk kiindulópontja nemzetük jelenbeli elmaradottsága volna. De hasonlóan tekintenének a többi EU-tag nemzeti kultúrájára is. Valamint azt is figyelembe vennék, hogy kölcsönösen egymásra vannak utalva. Egymás bírálata ebben a viszonyrendszerben nem azt célozná, amit az elmúlt évszázadokban. Nem a másik gyengítése volna az értelme, hanem pont a fordítottja: egymás kölcsönös erősítése. A bíráló észrevételek így nem akadályoznák, hanem segíteni szándékoznák a másik felet. A nemzeti büszkeség nem sérülne, valós sérelmét éppen fejlődőképességének problémái okozzák. A nemzeti büszkeség sérelmét mások nagyobb sikerei és gyorsabb fejlődése okozza. A megújulás képességéhez azonban új szellemi energia kell.

A nacionalizmus sikere óta az is világos, hogy az új ismeretek nem korlátozódhatnak a vezetőkre, hanem a népre is ki kell terjedniük. A globális verseny immár nemcsak a vezetők, hanem a társadalmak versenye is. Ám a vámhatárokkal és a nyelvvel felszabdalt emberiség helyett immár az integrálódó világon belül. Ha pedig európai akar maradni, akkor európai sajátosságaira építve.

A globalizálódó világban, akkor pedig elsősorban – nem kizárólag, de elsősorban – európai kulturális forrásokból táplálkozva kellene megújulnia.

A források nem lehetnek csak politikaiak. A politikai örökség demokratikus része nyilvánvalóan az európai összetartozás egyik pillére. Ám közös kulturális alapok nélkül nem elég az európai politikai közösség megszületéséhez. Az összetartozás erős tudata és érzése nélkül nem létezhet politikai egység. A modern nemzeti identitás kialakulása során az is világossá vált, hogy ezt a népesség túlnyomó többségének osztania kell. A kulturális összetartozás tudatát a keresztény Európa latin kultúráját leváltva csak kevés országban építik fel a nyelvi sokszínűség megtartásával. Például Svájcban ezt teszik, és a kísérlet sikeres. Azóta számos más európai ország is erre az útra lépett,

ami mutatja, hogy az út járható. De olyanok is akadnak, amelyekben belső nemzeti konfliktusok keletkeztek. Ezek azt is mutatják, hogy nem mindegyik eljárás helyes. Mind a sikerek, mind a hibák tanulságai rendkívüli fontossággal bírnak.

Az európai közvélemény egészének meg kellene ismerkednie a többnemzetiségű európai államok sikereivel és hibáival. A nemzeti kisebbségek helyzetének és sorsának ismerete fontos teoretikus és főként praktikus ismereteket szolgáltat mind Európa egészére nézve, mind pedig az egyes országokban a kultúrák közti kapcsolatok továbbviteléhez. Az európai kulturális identításban jelentős szerepe van az európai hagyományos kisebbségekkel kapcsolatos állami politikák tapasztalatai ismeretének.

Ebben a viszonyban megjelenik a nemzeti elnyomás legtöbb eleme. De azokban az országokban, amelyek megadták nemzeti kisebbségeiknek a nemzeti fejlődés jogát és lehetőségeit, és nemzetileg is egyenlővé tették más nemzetiségű polgáraikat a többséghez tartozókkal, ott a nemzeti sokféleség egy államban számos tanulsággal szolgálhat Európa egésze számára. Ők megtanulták, hogyan alkossanak egy politikai közösséget többféle hivatalos nyelvvvel, szokással, vallással, számos kulturális különbözőséggel. Megvizsgálható, mi a közös bennük, miként viszonyulnak a különbözőségekhez, és miként hasznosítják őket. Az európai politikai közösség embrionálisan benne van az országoknak a politikai rendszerében és kultúrájában, amelyek többnemzetiségűvé tették államukat.

Európa dinamikája ugyanabból fakadt, amiből minden civilizációé: a teremtőerejéből, tehát az új kitalálásából, valamint tanulási képességéből, tehát mások tudásának, képességeinek hatékony elsajátításából.

2.1. Az európai identitás racionális öröksége

Az emberi identitás nem csak racionális jelenség. A huszonegyedik század identitáskezeléseinek nem szabadna elkövetniük azt a hibát, hogy elvonatkoztatnak ettől a tudományos értelemben egyébként aránylag fiatal felismeréstől.⁴ Nem vagy döntően nem tudományos formában egyébként ősidők óta ismert ez az összefüggés.

A probléma racionalitáson túlmutató lényegét úgy fogalmazhatjuk meg, hogy miért szeressük és tiszteljük az Európai Uniót és főként az európaiakat jobban másoknál? Pontosabban mi mindennek okán gondoljuk, hogy az Európai Unió autoritását tisztelünk és támogatnunk kell? A racionális és nem racionális érveket összekapcsolva: miért kellene úgy vélnünk, hogy sorsunk közös?

4 Az identitással kapcsolatos agykutatási, genetikai eredményekkel foglalkozik Susan Greenfeld. Susan Greenfeld: *Identitás a XXI. században*. Budapest, HVG Könyvek, 2009.

A pozitív választást több, egyre láthatóbb probléma akadályozza. Az egyiket nevezzük hatékonyságproblémának. A hatékonyságprobléma egyik dimenziója az Európai Unió döntéshozatali nehézsége.

2.2. Az Európai Unió döntéshozatali nehézsége

Az Európai Unió egyszerre kíván nemzetek fölötti szervezetként működni, ám közben nemzetállami befolyások változó egyensúlya gyakorolja a legnagyobb befolyást döntéseire. Az EU legbefolyásosabb politikusai és valós irányítói a legerősebb nemzetállamok nemzetileg megválasztott vezetői. Ők ezt különösebben nem is titkolják, és gyakran nyilatkoznak az Európai Unió alapvető kérdéseiről, noha ilyen pozícióba senki meg nem választotta őket. Köztudomású, hogy korábban nemritkán más tagállamok vezetői is úgy nyilatkoztak, hogy az EU-t a német–francia tengely irányítja.⁵ Vele szemben különféle ország-csoportok álltak össze, hogy saját érdekeik érvényesítésének esélyét javítsák.⁶ A döntéshozatal ezeknek a csoportoknak a rivalizálásából és alkudozásából születik.

Az ilyen döntéshozatal több problémával terhelt. A legfőbb a lassúsága. A nemzetállamok általában gyorsabban hozzák meg fontos döntéseiket, mint az Európai Unió. Ez a globalizáció szülte versenyhelyzetben nagy hátrány. A másik probléma pedig hatásköreik szűkössége. Az Európai Unió továbbra sem működik hatékony államként. Tagállamai maguk döntenek saját ügyeik legfontosabbjaiban. Nemzetközi összevetésben az unió hatásköreinek kurtasága okán alig tekinthető jelentős hatalmi tényezőnek.⁷

Harmadiknak említhetjük, hogy az Európai Unió vezetése legitimitásgondokkal küszködik. Intézményes oka abban áll, hogy az unió vezetőit nem az európai nép választja. Az intézményes probléma mögött húzódó mélyebb oka pedig az, hogy az európai nép nem is létezik.

2.3. Az EU legitimitásproblémája

Az Európai Unió vezetőit nem az európai nép választja, ugyanis európai nép nem létezik. Az unió vezetőit részben a nemzetállamok vezetői delegálják, részben a nemzetileg megválasztott kormányok tagjainak testülete, részben pedig az egyes nemzetállamok polgárai választják a saját nemzetállamukon belüli jelöltek közül.

5 Mára ez német irányítássá szűkült, ami azonban Németország súlyának megtartásától, avagy változásától függ.

6 Még a legkisebb államok is. Lásd: Vladimír Srb: *Proměny politických systémů evropských mikrostatů*. Praha, Machiavelli Press, 2017, 208. p.

7 Anne-Marie Thiesse: Inventing National Identity. *Le Monde diplomatique*, June 1999.

Az európai nép hiányából ered az európai politikai közösség hiánya. Az Európai Unió polgárainak nyilvánított személyek nem alkotnak egy politikai közösséget. Hanem sokat. Ezek javarészt egymástól elválasztva hoznak döntéseket. Érdemben nem is képesek részletesebb és elfogadható minőségű álláspont kialakítására a másik ügyeiről, így érdemben választani sem tudnának felelősségteljesen a másik kultúrához tartozók közül. Az Európai Unióban élő nemzetek tagjainak többsége ma is a javarészt a nemzeti elválasztás szűrőjén keresztül látja a többieket.⁸

Politikai közösség híján azonban továbbra is a nemzetállamok kezében marad az Európai Unió döntéshozatala. S vele együtt megmarad az unió hatalmi szerveinek legitimitásproblémája.⁹ További nehézséget jelent, hogy ebben a szerkezetben az uniót valamely állam, vagy államok csoportja dominálja. Tehát lesznek olyan polgárok, akik domináns országban élnek, és olyanok, akik domináltban.

Az Európai Unió döntéshozatalának nehézkessége és legitimitásproblémái az unió gazdasági és politikai lemaradásának legfontosabb okai közé tartoznak. Gazdasági lemaradása fokozatos, tehát nem robbanásszerű, ám időnkénti megszakításokkal több mint egy évszázada folyamatos. A kontinens a huszadik század elején még a világ legfejlettebb nagyrégiója volt, míg ma távolról sem ez a helyzet. Ám ami még fontosabb: nem rózsás a kép a gazdasági fejlődés ütemét tekintve sem. A világ számos nagy régiója közelíti, hozza be és több mutató tekintetében hagyja el Európát. Az EU tagállamai közt ugyan mutatkoznak különbségek a gazdasági fejlődés ütemének tekintetében, ám az unió egészének (átlagosan nézve) komoly nehézségeket okoz az éleződő globális verseny.

Európa a huszadik század folyamán lépésről lépésre veszítette el domináns pozícióját a világban. Ám mai problémáinak lényegi vonásai nem azonosíthatók az európai hatalmak gyarmatbirodalmainak összeomlásával. Európa fokozatosan veszít globális súlyából, és ez a folyamat nem állt meg a második világháború, sőt 1989 után sem,

8 „From the standpoint of the majority of European citizens, the European Union is, above all, either a conglomerate of nations that have come together and created a Single Market and a single currency, or an ensemble of states who share the same technological and economical ambitions, rather than an entity formed on the basis of shared values and of a common European identity.” Baltes, Loredana Patrutiu: *Europe and Europeans - questions of identity. One Europe*, 14. October 2013.

9 „What we should remind ourselves is that the European project is based on the existence of a European people and not on the abolishment of national identities. Moreover, given that identities are constructed and reconstructed through social action (they are not static), multiculturalism seems to be the only solution to address the identity mosaic that characterizes European society. It allows for the existence of multiple national identities, without imposing one above the others, while aiming at reducing the potential for conflict, by building an overall sense of tolerance.” (Uo.)

hanem mindmáig tart. Európa, pontosabban az Európai Unió a globális versenyben fokozatosan lemarad a világ más régiói mögött. Ma még korábbi előnyének számos elemét őrzi, de ha lemaradásának folyamata tovább tart, akkor egyre inkább mások befolyása alá kerül.

A politikai és gazdasági lemaradás fő oka Európán belül keresendő. A nyugat-európai nagyhatalmak elsőrendű nagyhatalmi státusukat saját maguk verték szét két világháborúval a huszadik század első felében. Manapság az Európai Unió politikai súlya messze elmarad a világ jelentősebb hatalmaitól. Az EU-nak nincs hatékony külpolitikája, közös hadserege, így közvetlen geopolitikai környezetére sincs akkora hatása, mint a jelentősebb hatalmaknak.¹⁰ Az EU saját biztonságát sem tudná garantálni az Amerikai Egyesült Államok segítsége nélkül.

Az európai állam elképzelése alkotmányosságának belső ellentmondásaival küszködik. Az Európai Unió alkotmányos rendjének legfőbb belső problémája abból ered, hogy forrása nem az európai nép akarata. Az unió tagállamainak állampolgárai nem alkotnak egy politikai közösséget, egy kulturális közösséget, és nem vállalnak egymással sorsközösséget, így az európai nép nem létezik.¹¹ Az európai alkotmány megteremtésére irányuló eddigi kísérletek ezért nem az európai nép, hanem egyes tagállamok vezetői egy részének akaratából eredtek. Sőt, néhány országban éppen a nép akadályozta meg az érvényre jutását.¹² Ám csak ott, ahol a nép egyáltalán lehetőséget kapott arra, hogy népszavazással véleményt nyilvánítson. Az Európai Unió legfontosabb döntéseit a tagállamok vezetőinek küzdelmei és alkui révén hozza. Ebben a legerősebb tagállamok vezetői a legbefolyásosabbak.

Európa nyugati fele egyesülésének hatékonysága jelentős mértékben attól függött és függ ma is, hogy mennyire volt képes kritikusan szembenézni elmaradásának okai-val. Az okok java része pedig saját magában található. Tehát attól függ, hogy Európa nemzetállamai mennyire képesek együtt szembenézni önképük gyengéivel.

A nemzeti identitás eddigi nyilvános kritikája javarészt a nemzeti identitás agreszív elemeinek egy részére összpontosít. Méghozzá az egyes államokban külön-külön.¹³ Emellett a multikulturalizmus vitája az államok többkultúrúsága melletti argumentumok megfogalmazásához vezetett. A kultúra s vele a kulturális identitás az emberi jogokkal egyenlő jogerőt kap,¹⁴ s az emberiség kulturális sokszínűsége termé-

10 A legismertebb példák: Bosznia, Koszovó, a Közel-Kelet és Észak-Afrika.

11 A működőképes modern európai politikai közösségbe mindegyik, az alkotmányosságot tiszteletben tartó eszmeáramlatnak bele kellene férnie.

12 Ilyen volt a franciaországi és a hollandiai népszavazás az EU alkotmányának kérdéséről.

13 Az egyik legismertebb vita volt az úgynevezett „Historikerstreit” Németországban. A vita egyik fontos kérdése éppen az volt, hogy csak a németek felelősek-e a hitlerizmusért.

szetes és értékes állapotként fogalmazódik meg. A politikai rendszerek így igazodni kötelesek ehhez az értékhez, s olyan szerkezetet kell teremteniük, amelyben a különféle kultúrájú emberek egyenértékű polgárokká válnak kulturális különbségeikkel együtt. Az állam tehát segíteni köteles mindegyikük kulturális fejlődését. Ám, és ezt le kell szögeznünk, ehhez olyan politikai viszonyokat kellene teremtenie, amelyek közt egymással közös államot alkotva jobban fejlődhetnek, mint külön-külön, esetleg egymással szemben.

Az Európai Unió megalakulása óta több fontos ígéretet fogalmazott meg. Az egyik a béke ígérete.¹⁵ Eszerint az unióban élőknek a továbbiakban nem kell háborútól, szervezett erőszaktól tartaniuk, az EU a béke szigetévé válik és az is marad. Az Európai Unió ezt az ígéretét valóban teljesítette, és az ígéret ereje egészen a közelmúltig töretlen volt. A migráció azonban repedéseket okozott a falán. A mohamedán bevándorlók-kal érkező terrorizmus és iszlám radikalizmus jelenti az első jelentős rést. A másodikat pedig az EU katonai gyengeségével összefüggő biztonsági kockázat tudatosítása.

Az Európai Unió másodikként globális versenyképességet ígért. Az unió polgára azt hihette, hogy az EU révén ismét a világ leggyorsabban fejlődő, leginnovatívabb régiójában éli le életét. Hogy az unió a globalizáció gyorsuló fejlődési tempóját nemcsak állni, hanem egyenesen diktálni fogja a gazdasági és szellemi élet legtöbb fontos területén. (Mára kiderült, hogy nem képes rá.)

Az európai identitás gerincét így az Európai Unió feltételezhető hasznossága adta. Elsősorban az unió nagy piaca, az áru, a tőke és munkaerő szabad mozgása, jelentős

14 Will Kymlicka: *Multicultural Citizenship*. Oxford, Clarendon Press, 1995.

15 „To try to unite our nation-states, as they are, in a defensive alliance, to try to combine the sovereignty of each of them in a coalition to fight against the empires, would be seeking to set up a coalition of the very factors which are the principal reasons for our decline. A holy alliance of our bacteria does not seem to me like the way of rescuing our health. A holy alliance of the sovereignties that we are dying of would not restore us to life either. Our frontiers and our customs barriers are enough to stop our goods from circulating, but they will not stop armies. That is why I say that wanting a union of Europe without making any changes to its economic and political structures is, practically speaking, to want nothing—it is a utopia.”
On 22 April 1948, Denis de Rougemont gives a lecture at the Sorbonne on the cultural implications of European unity. He refers, in particular, to the opposition between the unionist and federalist tendencies within the pro-European activist movement.” Denis de Rougemont: *L'Europe en jeu*. Neuchâtel, Éditions de la Baconnière, 1948, 99–124. p.
Translation CVCE.EU by UNI.LU
http://www.cvce.eu/obj/lecture_given_by_denis_de_rougemont_on_the_cultural_implications_of_european_unity_paris_22_april_1948-en-ff3d3e3a-0f5b-41bf-961a-067822bb65ee.html

gazdasági ereje, az utazás szabadsága, az egységes valuta a tagállamok többségében, a tanulási lehetőségek és persze a biztonság, a jog uralma, valamint a béke.

Az egyik fontos belső ellentmondása, hogy az identitás továbbra is döntően nemzeti, ám az elvárás legerősebb formája globális. A sajátosan európai pedig csak gyengén jelenik meg a rendszer egészében.

A kritika értelmét az adná, hogy magában kellene foglalnia a nemzeti identitás kritikus értékelését. A mai állapot felemássága abban áll, hogy miközben meghaladandónak tekinti a nemzetit, az csak néhány dimenzióban adja meg az európaiat. Sőt, az európai ezekben a dimenziókban sem állja a globalizáció kihívásait. Az ellentmondás így azonban mélyülő konfliktusokhoz vezet.

Az unió egysége mellett felvonultatható racionális argumentumok jelentősége kétségbevonhatatlan. Modern állam nem létezhet az értelem ereje és tisztasága által megfogalmazott és megfogalmazható, majd belátható elvek nélkül. Ezeknek azonban el kell kerülniük azokat a hibákat, amelyekbe a nemzetállamiság és a liberális demokrácia kialakításakor belecsúsztak.

Az ész érveinek ugyanis vannak határai. Az emberi identitás pedig tudvalevőleg nem csak racionális elemekből áll. A korábbi közösségek kollektív identitásai sem voltak tisztán racionálisak, sőt még csak túlnyomórészt sem voltak azok. Sem a hordák, klánok, törzsek, és az állami identitások különféle formái is bőven tartalmaztak olyan elemeket, amelyeket tagjaik nagy része átértzett, vagy hagyományként követett. Hogyan állhatna hát az európai identitás pusztán az alkotmány racionális elfogadásán alapuló patriotizmuson? Jobban mondva állhat ugyan, ám ez nem hoz alkotmányt, nem teremt európai hazafiságot, sem pedig európai politikai közösséget.

A jelenlegi ellentmondás jellege abban is áll, hogy elválnak egymástól az európai egység javarészt racionális meggyőződést igénylő és a nemzeti identitás ezen túl érzelmi gazdagságot is kínáló identitásformái.¹⁶

16 „European identity was the negative construct of a Europe torn apart by World War. It was a negative outcome of an attempt to end German Europe and to forge a European identity in the Cold War, squeezed, as Europe was, by the rivalry of the USA and USSR. But negative cultural formation cannot carry the day (...).

(...) European identity cannot be based on an integrated European culture. It can only survive as a way of solving problems, united by a common political culture inspired by Kant and embodied in the rule of law, multilevel democracy, and human rights. This remains a Europe worth having.”

David Held – Kyle McNally: Open Democracy. Can Europe make it? *Europe, the EU and European Identity*, 7 February 2014

A kettőnek azonban új egységet kell alkotnia. Különbösen az európai identitás nem válhat komplexszé, és az ellentmondás fennmarad.¹⁷

Megjegyezhetjük, hogy az Európai Unió tagállamai az Európai Parlament kapcsán látják, hogy az ember választékosabban, pontosabban, szóval jobban, színvonalasabban fejezi ki mondanivalóját az anyanyelvén, mint bármelyik más nyelven.

A fejlődés otthoni forrása, Európa fejlődésének eddigi fő motorja az európaiak kreativitása volt. Nem valamilyen nyersanyag, nem a központosítás parancsrendje, hanem a jelen megújításának képessége. Új gondolatok, találmányok, társadalom- és államszervezési elképzelések születtek, és ami nem kevésbé fontos, valósultak meg. Új művészeti irányzatok születtek, és az érzélemvilág, hitvilág, a hagyományok rendje és élményei úgyszintén újabb és újabb formákkal gazdagodtak.

Az európai alkotmányosság új alapjául csak olyan eszmerendszer szolgálhat, amely nemcsak feloldani képes a nemzeti és az európai közt feszülő ellentmondásköteget, hanem új, a korábinál és a mostaninál jobb világot kínál. És a többiekkel való azonosulás érzésének továbbfejlődését.¹⁸

Az emberi identitás egésze és annak egyik formája, a modern állam polgárainak állampolgári identitása sem egy, hanem több komponensből áll. Egyebek között értékrendi alapjainak tekintetében eszmeáramlatokba rendezhető. Mindenképpen szem előtt kell tartanunk, hogy az egyes eszmeáramlatok meghatározásai absztrakciók. (A konzervatívokéi is.) Az ember nemcsak szabadságszerető, vagy éppen egyenlőségre vágó, illetve hagyománykövető lény, hanem mindegyik. Sőt e lényegjellemzéseken

17 „Europe is a culture, otherwise it is nothing much. I use the word ‘culture’ here in the widest, most human sense, the sense, indeed, which has made our existence glorious in the eyes of the whole world. For us, in Europe, genuine culture springs from an awareness of life. Cultivating ourselves, enjoying the fruits of culture and taking part in its creation means, first and foremost, for each one of us, expanding and deepening our concept of what it is to be human and free. And then it means organising and consequently transforming the setting we live in and our institutions. Lastly, and to sum everything up, it means, ceaselessly and almost without scruple, asking what things mean, and what life means.” Rougemont I. m. 5. p.

18 „At the same time the slogan ‘Unity in Diversity’ implies a self-limitation for both unity and diversity. The unity is self-limited in that it can never acquire a higher level of similarity and osmosis to the extent that these separate and multiple identities are constitutive of the common identity, of the European unity-as-identity. At the same time diversity is self-limited as the slogan posits that none of these interlocking and integrated identities will challenge the very existence of a European unity-as-identity.” Anna Triandafyllidou – Ruby Gropas: European Identity: What kind of diversity into what form of unity? European University Institute, *Cultural Base*.
<http://culturalbase.eu/european-identity-what-kind-of-diversity-into-what-form-of-unity/>

belül is léteznek irányzatok és árnyalatok, amelyek ha színvonalasak, akkor maguk is a létező emberit jellemzik, sőt akár formálják és alkotják.

Az európaiak új önképébe a politika mindegyik fontos felfogásának bele kell férnie. Általa pedig különféle társadalomfelfogásoknak, és végső soron emberképnek. A modern nemzetállam sem egyetlen felfogás kizárólagos érvényességére épült. Sokkal inkább több felfogás egyensúlyára és számos tézisének kombinációjára.¹⁹ Azt a tényt, hogy többször fegyveres harcaik nyomán alakultak ki az egyes kombinációk, nem kell megkerülhetetlen törvénynek tekintenünk.

Európa hanyatlása éppen néhány rossz kombináció következménye.²⁰ Ám ez nem hátráltathatja a szándékot, hogy az eddigiekből tanulva megelőzze az újabb pusztító összecsapásokat. Az új európaiak nem lehetnek egyfélék, és megjósolható, hogy nem is lesznek. Az új európai identitásnak az egyes felfogások közti párbeszédet, sőt a versenyt kell ösztönöznie, ám semmiképpen sem a másik megsemmisítését célzó harcot, háborút. Éppen ezért kell helyet kapnia benne mindegyik jelentős politikai eszmeáramlatnak. Az új polgári identitásnak nem lehet a célja valamelyikük végleges diadala a többiek felett.

Ezért úgy kell feltennünk a kérdést, hogy melyek azok a pontok, amelyekben az egyes eszmeáramlatok közel kerülhetnek egymáshoz az európai identitás kérdésében? Hol alakíthatók ki azok a terek, amelyekben hatékony párbeszédre és alkotmányos politikai vetélkedésre nyílik mód. S mindez oly módon, hogy az Európai Unió polgárainak nemzeti sokszínűsége ne akadályozója, hanem segítője legyen politikai közösségük működésének. Még hozzá olyannyira, hogy politikai közösségük működése hatékonyabb legyen, mint a homogén nemzetállamoké.

Ehhez azonban számos új vagy újonnan értelmezett értékre és eljárásra van szükség. És persze szabadságra. Annak belátására, hogy a jelenlegi állapot gyengéinek nyilvános vitatása az Európai Unió javát szolgálja. Rendszerek megújításához alapelveik újragondolására van szükség. Tehát megkérdőjelezésükre is. Az EU jelen helyzetében nem ragaszkodhat kritikátlanul régi rendjéhez, és nem szabadna akadályoznia a jellegéről kibontakozó vitát. Sőt, ösztönöznie kellene, belátva, hogy jelen állapotában nem állja a globális versenyt. Nyilvánosan el kell ismernie, hogy eredeti ígéreteit nem képes teljesíteni. Ezt egyébként egyre többen látják. Ha pedig nem képes, akkor alapértékeit újra kell gondolni. Még hozzá nem másoknak, mint az európaiaknak. Azoknak, akik az Európai Unió népévé válhatnak.

19 Ilyen például a szociáldemokrácia, a kereszténydemokrácia, a szociálliberalizmus, a keresztényszocializmus stb.

20 Például a nemzetiszocializmus.

2.4. A gazdasági és a politikai lemaradás

A gazdasági lemaradás fokozatos, ám időnkénti megszakításokkal folyamatos. A kontinens a huszadik század elején még a világ legfejlettebb régiója, majd a világ gazdasági teljesítményének egyre kisebb és kisebb hányadát adja. A gazdasági fejlődés jelenlegi ütemét tekintve sem rózsás a kép. A világ számos nagy régiója közelíti, hozza be és több mutató tekintetében hagyja el Európát. Az EU tagállamai közt ugyan mutatkoznak különbségek a gazdasági fejlődés ütemének tekintetében, ám az unió egészének komoly nehézségeket okoz a globális verseny.²¹

A politikai lemaradás több elemből áll. Az egyik, hogy a nyugat-európai nagyhatalmak elsősorú nagyhatalmi státusukat saját maguk verték szét két világháborúval a huszadik század első felében. Manapság az Európai Unió politikai súlya messze elmarad a világ jelentősebb hatalmaitól. Az EU-nak nincs hatékony külpolitikája, közös hadserege, így közvetlen geopolitikai környezetére sincsen akkora hatása, mint a jelentősebb hatalmaknak. Az EU saját biztonságát sem tudná biztosítani az Amerikai Egyesült Államok segítségével.

2.5. Az alkotmányosság problémája

Az Európai Unió alkotmányos rendjének legfőbb belső problémája abból ered, hogy forrása nem az európai nép akarata. Az unió tagállamainak állampolgárai nem alkotnak egy politikai, sem egy kulturális közösséget és nem vállalnak egymással sorsközösséget, így az európai nép nem létezik. Az európai alkotmány megteremtésére irányuló eddigi kísérletek ezért nem az európai nép, hanem egyes tagállamok vezetői egy részének akaratából eredtek. Sőt, néhány országban éppen a nép akadályozta meg az érvényre jutását.²² Ám csak ott, ahol a nép egyáltalán lehetőséget kapott arra, hogy népszavazással véleményt nyilvánítson. Az Európai Unió jelenlegi rendje éppen ezért legfontosabb döntéseit a tagállamok vezetőinek küzdelmei és alkui révén hozza. Ebben a legerősebb tagállamok vezetői a legbefolyásosabbak.

21 Lásd: Albertino Alessina – Francesco Giavazzi: *Európa jövője. Reform vagy hanyatlás.* Budapest, Gondolat Kiadó, 2008.

22 Népszavazások Franciaországban és Hollandiában

3. A HALLGATÁS MÉRTÉKE ÉS OKAI

Az összetartozás korábbi rendi jellegét felváltó nacionalizmust, hasonlóan a korábbi identitáshoz, komplex identitássá fejlesztették az európaiak.²³ Ennek következtében nem pusztán a felvilágosodás racionális emberképének elemeiből áll. Még John Stuart Mill is engedményt tesz szabadságfelfogásából, amikor a fejlődést elrörevivőnek tartja, ha a fejlettebb nemzetek uralmuk alá hajtják a fejletlenebbeket.²⁴ Sőt, még korábban, még a modern nacionalizmus eleméleteinek megszületése előtt már John Locke kivételt tesz a vallási tolerancia szabálya alól, amennyiben az adott vallás követői feltételezhetően más szuverénhez lojálisak, nem pedig saját államukhoz.²⁵ A kivétel előrevetíti a nemzetállamok viszonyát polgáraik eltérő nemzeti identitásaihoz.

Az, hogy más út is létezhet, Lord Acton Mill kritikája²⁶ óta világos. Ám nem az vált uralkodóvá. A felvilágosodás bontása olyan ellentétekhez vezetett, amelyek egyik következményei éppen azok a nemzeti háborúk, amelyek a huszadik században megroppantották Európa korábbi pozícióját. A dilemma feloldása elméletileg és több államban (köztük az EU egyes tagállamaiban, ám nem mindegyikben) gyakorlatilag is megtörtént. Az új európai identitás sem maradhat meg a régi konfliktus csapdájában. Ám nemcsak úgy nem, hogy nyíltan hangoztatva megismétli, hanem úgy sem, hogy nem szól, és látszólag nem vesz tudomást róla.

Paul Thibault EU-kritikája a csendes, elhallgatott egyesülésről²⁷ más vonatkozásokkal is bír, más következményei is vannak, mint amit a szerző gondol. Nem folytatható vita azokról az ellentmondásokról, amelyeket fel kell oldani, és arról a terhes örökségről, amelyet meg kell haladni az európai összetartozás tudatának, hogy általa megszülethessen az európai politikai közösség.

A konfliktusok megoldásának egyik módja, ha nem beszélnek róla, és kivárvák, hogy elveszítsék jelentőségüket. Ám ebben az esetben a hallgatás nem hoz megoldást,

-
- 23 Anthonny D. Smith világitja meg a vallás és a nacionalizmus kapcsolatát: *Chosen Peoples. Sacred Sources of National Identity*. Oxford, Oxford University Press, 2003.
 - 24 Jeremy Waldron: Toleration and Mill's liberty of thought and discussion. In: Susan Mendus: *Justifying toleration*. Cambridge, University Press, 1988, 76–78. p.
 - 25 Richard Tuck: Scepticism and toleration in the seventeenth century. In: Mendus: I. m. 30–33. p.
 - 26 Lord Acton: Nacionalizmus. In: *Az angolszász liberalizmus klasszikusai*. I. köt. Budapest, Atlantisz, 1991.
 - 27 Paul Thibault: A nemzetek Európája és Európa nemzetei. In: Jean-Marc Ferry – Paul Thibault: *Vita Európáról*. Budapest, L'Harmattan, Zsigmond Király Főiskola, 2006, 16. p.

mivel a nemzetállami identitáson alapuló politika másik megalapozást nem kap. Ahhoz ugyanis másik, a politikai közösséget a mostaninál jobban formáló identitás kellene. Ilyet pedig a hallgatás nem teremt. Ehhez a hallgatás ellentéte, a nyilvános vita szükségeltetik. Ám mindenekelőtt az, amiről a vita folyhat: az új identitás koncepciói. Nélkülük csak a régi maradhat.

Az EU válságának egyik része abban áll, hogy az unió lassabban fejlődik, mint a világ többi fejlett, sőt számos feltörekvő régiója. A lassúság pedig nem időszakos, hanem szemmel láthatóan tartós. Kisebb-nagyobb megszakításokkal a huszadik század első világegése óta tart. Ez a folyamat pedig fokozatos lemaradást, sőt hosszabb idő-horizontra vetítve elmaradottságot jelent.

Az eddig domináns politikai stratégia oly módon próbálta megfogalmazni az európaiak összetartozásának közös tudatát, hogy a mostani önazonosságuk belső ellentmondásait feloldásuk helyett megkerülte.²⁸ Az unió államai polgárainak politikai közösséggé válásához azonban nem lehet megkerülni azokat az értékrendi problémákat, amelyek egészen az egymással vívott háborúkig és egymás elnyomásáig terjedően állították szembe őket egymással. Lényegi kritikájuk híján továbbra is hat annak a felfogásnak számos eleme, amely megszüntette Európa vezető pozícióját a világban. Ám nyilvános és közös vitájuk nem alkotja az európai politikai közbeszéd elsőrendű részét. Európa polgárai elsősorban saját országaik, és ami még fontosabb, saját nemzeteik problémáit vitatják. Szomszédjaikról és a többiekről továbbra is keveset tudnak, és azt is saját nemzeti szemüvegükön keresztül látatják velük. Ami azt jelenti, hogy továbbra is a saját nemzetük sikere az elsőrendű érték, s ebből a nézőpontból értékelendő minden egyéb.

A hallgatás legfontosabb oka a politikai vezetőréteg nagyobbik részének ellenérdekeltsége, valamint az értelmiség többségének begyökerezettségé. Az államok mostani politikai vezetőrétegeinek legitimitása lényegileg ugyanabban a nemzetállami hagyományban gyökerezik, mint az Európai Unió megalakulása előtt.

Az eddigi felfogás olyan értékelése, amely alapvető szempontja az egyes emberek nemzeti fejlődésének szabadsága, s általa a nemzeti szabadság és egyenlőség univerzális értékke emelése világossá tenné a hatalmi terjeszkedés és nemzeti elnyomás időszakait, valamint vágyat ez iránt. Mivel a nacionalizmus tömegidentitás, ezért azt is láthatóvá tenné, miként tették tömegigénnyé mások nemzeti alávetését. Hogyan vált az államon belüli nemzeti egyenlőtlenség a nemzeti többségek által elfogadott, sőt kívánatos

28 A két dokumentum az európai identitásról: The Future of the Union – The Laeken declaration. (PRESIDENCY CONCLUSIONS EUROPEAN COUNCIL MEETING IN LAEKEN 14 AND 15 DECEMBER 2001) Vagy: Declaration on European Identity (Copenhagen, 14 December 1973)

állapottá. De azt is, hogy milyen szerepet játszott a nemzeti értelmiség ebben a folyamatban.²⁹ Valamint a nemzeti érdek mobilizáló ideológiává emelése miféle torzulásokat okozott az emberi szabadság és egyenlőség értelmezésében, majd alkalmazásában államról államra.

Éppen a nyelvi szabadságért folytatott küzdelem ellentmondásos jellege mutatja be a legvilágosabban a torzulást. Tehát a németek küzdelme a francia nyelv uralma ellen és egyben a német uralmáért a közép-európai nyelvek felett. Azok küzdelme a német uralma ellen és a maguk uralmáért szomszédjaik nyelve felett. A nyelvi küzdelem tanulsága nem az emberek nemzeti szabadsága, hanem csak egy adott nyelv használóié, együtt mások nyelvi alávetésének a jogával.

Hozzátehetjük, hogy a nyelv modern emberi jogi felfogás szerint is az ember társadalmi lényegének, racionalitásának lényegi eleme. Ám az általánosan megfogalmazott tétel sokáig nem nyúlik le az anyanyelv konkrét rétegéhez.

Az Európai Unióban egy íratlan szabályrendszer vonja meg a bíráló határait. A fasizmus és kommunizmus eszmerendszerét általánosan bírálni kell és lehet, ám politikailag nem illik szóvá tenni a tagállamok jelenlegi agresszív nacionalizmusát, amíg az nem eredményez súlyos konfliktusokat. Az íratlan szabály szerint az a nacionalista, tehát gyanús, aki a másik tagországban megjelenő agresszív nacionalizmust bírálja, és a sértettek, leggyakrabban a saját kisebbségeik helyzetének rendezését, jogaik megadását, sérelmeik jóvátételét hangosan szorgalmazza. Valamint az, aki saját államának érdekeit hangosan képviseli az EU nyilvánossága előtt.

A hallgatás mértéke a többieknél uralkodó politikai közbeszéd alappilléreinél húzódik. Ezek kritikája kívül esik az elfogadhatón. A felek politikailag nem bírálhatják egymás nemzetfelfogását, akkor sem, ha lényegüket tekintve térnek el egymástól. Nem lehet politikai téma az, ahogy saját nemzeti múltjukat látják, akkor sem, ha a másik fél meghódításának, elnyomásának időszakait tekintik történelmük legdicsebb pillanatainak. Így pedig nem lehet közösen vallott a múlt, csak egymás melletti, sőt esetenként egymással szembeni. Az együtt megélt történelem azonban csak a kritika közös szempontjai alapján tehető közössé.

A felfogás legfőbb gyengéje tehát nem pusztán a helytelen álláspontban rejlik, az álláspont helytelenségére ugyanis nyilvános vitában rá lehetne mutatni. Hanem a hallgatásban, sőt a hallgatás értéké emelésében. Átala ugyanis éppen a nyilvános vita válik helytelenné. A hallgatás, pedig, mint a történelem során számtalanszor megmutatkozott, nem az nemzeti agresszivitás híveit csendesíti el. Ők továbbra is mondják és teszik a magukét. A hallgatás éppen a kritikusaik száját fogja be, valamint az érintetteket, azokét, akik az agresszivitást megszenvedik. A hallgatás kötelezettsége őket teszi

29 Richard Coudenhove-Kalergi: Páneurópa. In: Szénási Éva (szerk.): *Elméletek az európai egységről II.*, L'Harmattan, Budapest, 2002, 106. p.

gyanússá, róluk állítható, hogy hangoskodásukkal veszélyeztetik az európai stabilitást, azok helyett, akik jogaikat, nemzeti szabadságukat semmibe veszik. Róluk sugallható, hogy végső soron országaik szétverésére törnek, hiszen nem maradnak nyugton a jelen prosperitást ígérő korszakában. Éppen ezért rendkívüli óvatossággal kell kezelni bíráló szavaikat, valamint nemzeti igényeiket, és semmiképpen sem szabad túl nagy nyomás alá helyezni országaik vezetőit.

Az egyensúly és stabilitás fenntartása az elsődleges cél, nem a probléma lényegének megoldása, az értékrend megváltoztatása.³⁰ A jelen nacionalizmusairól folyó politikai vita nélkül azonban nem változnak meg azok a nézetek s előítéletek, amelyekre az egyes nemzeti agresszivitások támaszkodnak. Változás nélkül pedig tovább élnek, majd előtörnek minden válsághelyzetben.

3.1. A nagy kompromisszum

Az Európai Unió jelen állapotában a gazdasági integráció és a hagyományos nemzeti identitás kompromisszumára épül. Egyszerre kapcsolja össze a gazdasági életet, az infrastruktúrát stb. több fontos ponton, és tartja meg a nemzeti elválasztáson alapuló identitás számos elemét. Ez az ellentmondás a tovább tartó elmaradás legfőbb oka. Miatta lassú és nehézkes az unió döntéshozatala, hiszen az unió tagállamainak polgárai a nemzeti elválasztás korlátai között nem képesek egy politikai közösséggé válni.

A kompromisszum a második világháború után a gazdasági fejlődés vízióját kínálta úgy, hogy az államok korábbi értékrendjének alapjait nem kellett megváltoztatni. Ne feledkezzünk meg az ellentétes törekvésekről, amelyek elbuktak.³¹ Így hagyományos vezetőrétegük megőrizhette a befolyását.

Az új világ egyik gyengéje abban állt, hogy az európai föderáció elképzelését oly módon dolgozzák ki, hogy az nem terjed túl az intézményes kereteken. Nem jelenik meg benne az európai politikai közösség megszületésének módja, és a kulturális összetartozás újféle meggyőződésének megszületése. Nem világos belőle, hogy az európaiak miként tekintik magukhoz lényegileg közelebb állónak az EU-n belüli más nemzetiségeket, mint az EU-n kívülieket. Minek alapján gondolják és érzik azt, hogy ez egyszerre szolgálja javukat és kötelezi őket a másikat, a mások iránti áldozatvállalásra? Miként vállalnak sorsközösséget egymással?

30 Richard Münch: *Az Európa-projekt*. Budapest, József Műhely Kiadó, 2001, 120. p.

31 Például a francia nemzetgyűlés 1954-ben elveti az integrált hadsereg felállítását. Lásd: Szénási Éva: *Az egységes Európa. Az európai integráció története*. Budapest – Szeged, L'Harmattan, SZEK Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó, 2011, 30. p. De említhetnénk a II. világháború utáni föderációs javaslatokat is.

3.2. A kisebbségek és a nép

A nemzeti kisebbségek ügye jelentős változás forrása lehetne az európai nemzetek egymás közti viszonyában. Most elsősorban a kérdés biztonságpolitikai vetületeként tekintenek rájuk. Az európai határok megvonása a történelmi örökségen kívül gyakran biztonságpolitikai megfontolásokból történt, javarészt az utolsó két évszázad nemzeti háborúinak folyamányaként. Az államhatárt nagyon gyakran úgy vonták meg, hogy az érintett lakosok akarata mit sem számított. Ebből két ellentmondás eredt.

Az egyik annak az elvnek a sérelme, hogy a modern, demokratikus állam a nép akaratából ered, ugyanis a polgárok egy részét meg sem kérdezték, hogy az adott államhoz kívánnak-e tartozni, hanem erővel csatolták őket oda. Amennyiben pedig elégedetlenségüknek adtak hangot, akkor a középkori felségáruláshoz hasonlóan az állam elárulásának vádjával kellett és esetenként kell is szembenézniük.

Csak hogy ehhez a nép akaratának fogalmát el kell választani a konkrét polgárok akaratától. Tehát a népet nem szabad egyenértékű polgároknak alkotniuk, hanem vannak nemzetileg értékesebbek és értéktelenebbek, sőt egyenesen potenciálisan veszélyesnek nyilvánítottak.³² Az ő nemzeti kultúrájuk gyengítését, sőt lehetőség szerinti felszámolását a többség nemzeti érdekévé nyilvánítják, és az állam feladatává teszik. A nép akarata így a nemzet akaratává válik, ahol is a nemzet definiálása adja meg, ki milyen értékű tagja az adott nemzetnek. Akiket pedig nem nyilvánítanak teljes értékű tagnak, azok a néphez tartozóan sem fejleszthetik azon sajátosságaikat, amelyeket a nemzetdefiníció negatívnak minősít. Definícióból pedig nem egy, hanem több is van. Lényegük maga a definiálás és az általa lehetővé váló megkülönböztetés. Nemcsak a korábbi rendi nemzettel szemben fogalmazzák ugyanis meg a nemzet kiterjesztését, hanem a nép körében is választóvonalat húznak, ami további ellentmondáshoz vezet.³³

A nacionalizmus önmegfogalmazása révén a politika egyszerre vált tömegpolitikává és a tömeg uralásának eszközévé, a magas kultúra populárisává, ugyanakkor a kultúra csoportkultúrákká bontásának folyamatává.³⁴ Az ellentmondásból fakad az állam olyan

32 John Stuart Mill nemzetfelfogásával kapcsolatban jellemzi ezt a nézetet Will Kymlicka: *Multicultural Citizenship*. Oxford, Clarendon Press, 1995, 186. p. De olyan változata is előfordul, hogy az agresszív nacionalizmusok egyes kisebbségeket a nemzetállam morális alapjainak aláásásával vádolnak, másokat pedig elszakadási szándékkal.

33 A politikai és a kulturális nemzet megkülönböztetése elfedi egy fontos közös vonásukat, nevezetesen, hogy mindkettejüknél a definíció és a definíciót hatalmilag kézben tartók döntenek az adott személy, sőt akár embercsoportok nemzeti hovatartozásáról, nem pedig maga az egyén.

34 A nacionalizmus egyes elméletei lehetőségek, amelyek a nacionalizmusban rejlenek. Ide tartozik például az a felfogás, hogy a nacionalizmus a modern kommunikáció formája

átalakítása, amely a liberális demokráciákat is más kultúrák elnyomására ösztönzi és teszi képessé, miközben a szabadságot és az egyenlőséget vallja alapelveinek.³⁵

Az efféle állam állandó bizonytalanságban tartja magát. Egyszerre belsőben és külsőben. Belül a belső ellenségnek nyilvánítottak, kívül pedig a potenciális ellenségnek tartott szomszéd, aki összejátszik, illetve, ha akar, összejátszhat az elégedetlen kisebbséggel. De megjelent verseny a befolyási övezetekért, azaz a gyengébbek feletti dominanciáért, az erőforrásokért, mint például az energiahordozókért, az információkért, ipari, sőt politikai kémkedés terén még a szövetségesek közt is.

A korábbi világ látásmódja ma is él, még ha kevésbé agresszív formában is. A gazdasági összefonódás, az infrastrukturális összenövés és az EU-integráció eddigi elemei nem teremtették meg az európaiak politikai sorsközösségének közös állampolgári tudatát. Az Európai Unió biztonsági garanciáinak, a korábbi felfogás ellentmondásainak szövevényében kellene hatniuk. Bennük azonban csak korlátozott erejük lehet. Gyengébben, mint az az összetartozás, amit nagy monolitikus nemzetállamok polgárainak éreznek és gondolnak. Fontos kapcsolataik ellenére ott dolgoznak régi konfliktusaik, valamint korábbi államfelfogásuk. A következmény az Európai Unión belüli érdekcsoportok megszületésének és az általuk nyomásgyakorlással teremtett kényszerek terévé vált. A döntés nem a polgárok többségének akaratóból, hanem a politikai vezetőkre, kormányokra gya-

(Karl W. Deutsch), mozgósító ideológia (Elie Kedourie), illetve erkölcsi tudat, s így mindennapi népszavazás (Ernest Renan) vagy éppen a politikai elitek eszköze (Karl W. Deutsch), képzelt közösség és modern kommunikációs egység (Benedict Anderson), technológiai fejlődés, az iparosodás következménye, a magas kultúra szükséges popularizációja (Ernest Gellner), illetve egyik típusának lényege a személyiség és a kultúra összekapcsolásának erkölcsi jelentőségében rejlik, másik típusának lényege pedig az elnyomottak s így a megalázottak, semmibe vettek reakciója (John Plamenatz). A nemzet lehet származáson alapuló etnikai csoport (Walker O'Connor) vagy etnikai egység (Anthony D. Smith). A nemzet kialakulásának gyakran elemzett előfeltételei közt találjuk az etnikumot, a közös hagyományvilágot (Eric Hobsbawm), a meglevő állami kereteket (Eric Hobsbawm, Szűcs Jenő) vagy éppen a nemzeti nyelv korábbi formáját. A nacionalizmus a modernizációra adott törzsi válaszként is értelmezhető, lehet a nemzeti tudat izgalmi állapota (Isaiah Berlin). Feltételezésünk szerint tehát a nacionalizmus mindezen elemekből, sőt továbbiakból adódik össze. Kétségtől van modernizációpárti és modernizációellenes változata. Vannak racionális és indulati elmei. Van individuális és kollektív vonatkozása. Felhasznál történelmi elemeket és hagyományokat, de új gondolatokat, racionális konstrukciókat is. Ugyanakkor ezen elemek konkrét tartalma, valamint ezek kombinációi folyamatosan változnak (Donald Horowitz), megjelennek új, Európán kívüli változatai is.

35 „A liberális nacionalizmus is nacionalizmus volt: az egységes nemzetállam megteremtését tűzte maga elé.” „Úgy is mondhatnánk: a liberális nacionalizmus az állampolgári jogok, a politikai egyenlőség és a törvények uralma által korlátozott nacionalizmus volt.” Kis János: *Az állam semlegessége*. Pozsony, Kalligram, 2015, 139. p.

korolt nyomásból kialakuló erőegyensúlyból születik. Saját közvéleményüket továbbra is uralják az egyes kormányok. Ha engedni kényszerülnek, akkor maguk adják azt be saját nemzeti közvéleményüknek. Ha viszont céljukat sikerül elérni, akkor azt győzelemként kommunikálják a hazai kommunikációs térben.

A polgárok előtt így gyakran a saját nemzetállamuk küzdelmeként jelenik meg az EU többi államához fűződő viszonya, amelyikben vannak szövetségesek és ellenfelek. Az egyes országok ellenzéki politikusai számára nagy politikai veszéllyel jár a kormány Európa-politikájának nyilvános bírálata, ugyanis a nemzeti erőfeszítés akadályozásának és a más nemzetbeliekkel való kollaborálás vádját vágthatják a fejéhez a hagyományos értékrendű hazai közvélemény előtt. Valamiféle, az egyes országok közvéleményei közt kialakuló egyetértés kormányaik eltérő álláspontjai ellenére csak valamilyen rendkívüli kérdésben képzelhető el. Az egyes államok biztonsága elcsúszott a nemzetek biztonságától. Az állam területét akarja stabilizálni anélkül, hogy minden lakosa nemzeti szabadságát és egyenlőségét biztosítaná. Míg a nemzeteknek szembe kell nézniük azzal, hogy kisebbségbe került csoportjaikat megpróbálják felmorzsolni.

Ez a feszültség ma is él az EU-ban. Az Európai Unió mindmáig nem volt képes megállapodni egy olyan, a nemzeti kisebbségeket védő közös dokumentumban, amely minden tekintetben biztosítaná a kisebbségbe kerültek nemzeti fejlődését a többségéhez hasonlóan. Ennek pedig nem csupán az az oka, hogy egyes államokban továbbra is veszélyforrásként tekintenek rájuk,³⁶ hanem az is, hogy nem is akarnak másként tekinteni. A másféle látásmód ugyanis alapvető változásokkal járna az államban uralkodó nemzetfelfogás egészére nézve. Az pedig az uralkodó politikai lojalitást veszélyeztetné. A kisebbségek nemzeti elnyomásának fenntartása így egyben a hagyományos politikai lojalitás védelmét jelenti. Azét a politikai lojalitását, amely a nemzeti érdek elsőbbségére épül minden más értékkel szemben akár az országon belül, akár azon kívül. Az ország más nemzetiségű polgárainak nemzeti elnyomása arra a feltételezésre épül, hogy a nemzeti többségnek az államhatalom eszköztárának felhasználásával erre joga van. Az állam nemzetileg nem minden polgárát ugyanolyan mértékben. Elsősorban azoké, akik megfelelnek az adott állam által elfogadott nemzeti definíció követelményeinek. Akik pedig nem, azok nemzetileg másodrendű állampolgárok. Nemzeti elnyomásuk jogos, legfeljebb a mértéke vitatható.

A kisebbségek nemzeti elnyomásának jogossága arra a feltételezésre épül, hogy az állam folyamatos instabilitásának okozói. Egy államban ugyanis nem létezhet több nemzeti lojalitás. Ezek ugyanis kizárják egymást.³⁷

36 Az elmúlt évtizedekben megnőtt azoknak az európai államoknak a száma, amelyekben lényegesen javult a nemzeti kisebbségek helyzete.

37 Ez a szemléletmód közös mind J. J. Rousseau, mind J. S. Mill nemzetfelfogásában.

Amennyiben a nemzeti érdek a legfőbb érték, akkor ez a feltételezés helyes. Egyszerre nem képviselhet az állam több egymástól eltérő legfőbb értéket. Ám a nemzeti kisebbségek elnyomásának jogossága az állítás fordítottját is jelenti. Nevezetesen, hogy az állam nem akar, és nem is képes mostani formájában és értékrendjével mást képviselni, mint saját feltételezett érdekeit. Legfeljebb összehangolja őket azokkal, akik érdekei éppen hasonlóak, ám valamiféle mindannyiuk felett álló közös szabályrendszert csak érdekei és ereje alapján fogad el.

3.3. A nemzetállam kísértése

Az új identitással szemben felhozható legerősebb feltételezhető ellenérv hasonlóan hangozhat, mint a korábbi nagy korszakváltások ellenargumentumai. E szerint jelen esetünkben a nemzetállami örökség túl erős, és összeroppantja, majd felbomlasztja a gyenge, sok mindenben át nem gondolt, hibákkal teli új világot.³⁸ A nemzetállami lojalitás ereje olyan hatalmas eszközt ad az új identitást ellenzők kezébe, amellyel a kialakuló természetes konfliktusok nacionális felerősítésével áthághatatlan törésvonalakat vonnak a nemzeti közösségek közé. Ezeket tovább erősítik majd azok a hatalmak, amelyek nem kívánják azt, hogy az Európai Unió erős és hatékony egységgé váljon. Az ő befolyásuk tovább erősíti a korábbi világ híveit.

A helyzetet tovább bonyolítja, hogy nemcsak pusztán hatalmi okok miatt. Nemcsak az EU befolyása okán. Hanem amiatt is, mert ők is nemzetállamok, így az új felfogás az ő értékrendjük számára is kihívást jelent. A nemzetállami korszak kritikájának hatása mai integrált világunkban aligha állna meg az EU határainál. A korszak ellentmondásai nemcsak az európai nemzeteket jellemzik. Ha pedig a kritikából egy új államfelfogás is kinőne, akkor már nemcsak szakmai viták egyik témája volna, hanem több, Európán kívüli állam belső rendjét és egymás közti viszonyait is érintené.

Tehát nemcsak a nemzetállami elválasztás otthoni híveivel kerülnek szembe az új felfogás támogatói, hanem külföldi híveivel is. Mindazokkal, akik az új értékrendben kihívást látnak saját legitimitásuk és kulturális beágyazottságuk számára. Ám Európa számára még sincs más kiút. Mai állapotában lépésről lépésre lemarad.

Az Európai Unióról folytatott vita minden bizonnyal túlnőne az unió határain. De sikere esetén önmagán kívül új mintát teremthetne másoknak is. Mintát és nem többet, hiszen természeténél fogva nem az agresszív hódítást tekintené céljának, hanem a különféle nemzeti kultúrák értékes és előnyös elemeinek összeillesztését.

38 Roger Scruton a nemzetet tartja az összetartozás erős formájának. Roger Scruton: *A nemzetek szükségességéről*. Budapest, Helikon Kiadó, 2005, 65–66. és 174–178. p.

3.4. A két világháború sokkos állapota

Európa két világháborút robbantott ki, a legnagyobb háborúkat az emberiség eddigi történelme során. A pusztítás mértéke gigantikus volt. Az egyik, csak az egyik következménye volt Európa vezető szerepének összeomlása és a kontinens kettéosztása. A tanulságok egy része, amit a kontinens levont ebből a tapasztalatból, azonban ma már akadályozzák fejlődését.

Például, hogy a nemzeti összetartozásból törvényszerűen következik az európai nemzetek összecsapása. Vagy a társadalmi béke egyik feltétele a hagyományos struktúrák, mint a család, a helyi közösségek, a kulturális kisközösségek, nemzeti kisebbségek gyengítése.

Azaz második világháború utáni európai nemzetállamok egy része egyszerre asszimilál az államon belül, és őrzi az elválasztást az államok között. Az európai államok egyszerre gyengék önmagukban, de erősek akarnak lenni magukon belül.³⁹

A győztesek is vesztesek. Nagy-Britannia, Franciaország, a Benelux. Az Osztrák–Magyar Monarchia föderalizálását és vele nagyhatalmi helyzetüket elvesztő kis közép-európai országok vezetői szembekerülnek azzal, hogy meghódítják őket, megváltoztatva politikai és társadalmi rendszerüket. Ám a kinevezett vezetők is tovább éltetik nemzeti harcaik hagyományait. Sőt elüldözött ellenzékük is ezen az úton marad. Nem Jászi Oszkár, Bibó István, Milan Hodzsa, Karl Renner válik központi mintává, hanem az etnikai tisztogatások és kegyetlenségek eredményeinek védelme, majd az elkövetett szörnyűségekről való hallgatás. Harcaik, függéseik és egymás ellen elkövetett embertelen szörnyűségeik rabjaivá váltak. Vezetőrétegük és társadalmuk olyan mértékben kapcsolódott bele a szomszéd kultúrájának megsemmisítésébe, hogy a nyílt szembenézést egész világának a veszélyeztetéseként értelmezi. Kritikus szembenézés nélkül azonban megmarad a régi világ. Mai helyzetüket lényegileg taktikai állapotnak tartják és alig-alig értékvalasztásnak. Kötődnek persze a Nyugathoz, de, ha érdekeik éppen mások, akkor habozás nélkül máshogy döntenek.

A példa ott van ugyanis a szemük előtt. Látják, és esetről esetre konkrétan is meg tapasztalják, hogy az Európai Unióban a gazdasági érdekkötődés az uralkodó. Tőlük

39 Denis de Rougemont tökéletlen birodalomnak nevezi a nemzetállamot. Feltételezhetően az európaiakra céloz. Egyszerre túl kicsik és túl nagyok. Túl kicsik, hogy megvédjék magukat a nagyhatalmakkal szemben, és gazdaságilag is, de ahhoz is, hogy „elkerüljék a politikai és gazdasági szatellizálódást”. És túl nagyok, hogy biztosítsák minden régiójuk és helységük fejlődését, de ahhoz is, hogy „polgáraik normális körülmények között gyakorolják jogaikat, s valóságosan is részt vegyenek a közügyekben”. Denis de Rougemont: Nyílt levél az európaiakhoz. In: Szénási Éva (szerk.): *Elméletek az európai egységről*. L'Harmattan, Zsigmond Király Főiskola, 2004, 121–122. p.

maguktól sem követelték meg, hogy lényegi kritikával illessék nemzeti múltjuk agreszszív fejezeteit. Maguk is megtarthatták a nemzeti elválasztás stratégiáját. Otthoni kommunikációjuk persze felerősíti ezt, jelezve, hogy a valóságban a nyugatiak sem mások, mint ők, csak gazdagabbak. Az egyes kis közép-európai országoknak ezért a saját érdekeiket kell követniük és bármilyen rendelkezésükre álló eszközzel érvényesíteniük. A vallott értékek a valóságban nem többek propagandánál. Arra szolgálnak, hogy hangoztatóik valós érdekeit elfedjék a közvélemény előtt, magánérdekeiket közérdekként állítsák be. Emiatt a nyomásgyakorlás, a zsarolás elfogadható, sőt hasznos eszközök. Érdekeik érvényesítésének elsőszerű mértéke a hatékonyság. Ami tehát eredményes, az helyes. A liberális demokrácia szabályait azért kell átvenni, mert az erős államokban ez a rendszer uralkodik, és így jelenleg az érdekeiket ezzel lehet a leghatékonyabban érvényesíteni. Következésképpen csak ott és annyiban szükséges applikálni a liberális demokrácia elveit és szabályait, ahol és amennyiben azok éppen megfelelnek a konkrét érdekeknek. Megsértésük megengedhető, sőt ha éppen megsértésükkel lehet jobb zsarolási helyzetbe kerülni az EU-n belül, akkor hasznos is lehet.

A demokratikus örökség gyengeségét nem egyenlítette ki az EU következetes kritikával és a közvélemény tudatos képzésével több okból. Az egyik, hogy maga is alkalmazza a nemzeti elválasztást, tehát a következetes kritika neki is gondot okozott volna. A másik, hogy a nyugat-európai nemzetállamoknak saját álláspontjuk volt az egyes posztkommunista országokkal kapcsolatban.⁴⁰

Napjaink válsága ilyen állapotban érte az uniót. A központi kormányzat gyengesége, a család válsága, a tömeges migráció, a gazdasági térszűkítés, valamint a kor külpolitikai kihívásai egyszerre érik el.

A két világháború nemcsak gazdasági és politikai súlyában, hanem önbizalmában is megroppantotta Európát. Korábban az igaz hazafi hazája felemelkedésén ügyködött, azon, hogy versenytársai, tehát a többi nemzetállam fölé nőjön. A két világháború megmutatta az ilyen életfeladat belső ellentmondásait.

3.5. Mi is ez?

Az egységes Európa koncepciói, és azok megalkotói az európai közvélemény nagy része előtt jobbra ismeretlenek. A nemzetállami információmonopólium csak szűken engedi ezeket az elképzeléseket a széles nyilvánosság elé. Nevük és gondolataik megjelennek az értelmiségi nyilvánosság egy része előtt, tehát kiadják legfontosabb műveiket, konferenciákon elemezhetik gondolataikat, műveik megjelentek és olvashatóak, ám eszméik a közbeszédben ritkán jelennek meg, a széles nyilvánosság elé alig kerülnek. Az egyszerű

⁴⁰ Jugoszlávia felbomlása kapcsán mutatkozott meg ez a legvilágosabban.

polgár elsősorban továbbra is saját nemzeti hőseivel találkozik, és az ő példájuk, útmutatásuk adja az igazodás mintáját. Közös hősök és minták alig vannak. A közös európai politika születésének korát a régi nemzeti, illetve nemzetivé tett hősök tisztelete jellemzi.⁴¹ A következmény az unión belül a nemzetállamoknak az a hosszú és nehézkes egyeztetésen alapuló döntéshozatali módja, amely korábbi állapotukhoz képest segített ugyan nekik, ám hosszabb távon nemzetközileg versenyképessé nem teszi őket.⁴²

A valós hatalom így kerülhetett a legerősebb nemzetállamok vezetőinek kezébe. Az ő döntésük válik az EU álláspontjává. Az EU vezetői legfeljebb közvetíteni, egyeztetni tudnak, saját hatalmuk alig van.

Európa valós vezetői sokáig a német kancellár és a francia elnök voltak, és napjainkban is az ő hatalmuk a legnagyobb. A többiek pedig jó ideig nem tiltakoztak. Maguk nem voltak képesek erre a szerepre, a másik, a közös európai hatalom pedig még kevésbé tűnt kívánatosnak.

A következmény a vezetők döntéseinek késleltetése, és támogatásuk megfizettetése. Az egyes kisebb vagy gyengébb államok megkérik támogatásuk árát. Az alkudozások általában hosszasan elhúzódnak, rontva a döntés hatékonyságát és minőségét.

A döntések így lassabban születnek az egységes nemzetállamokénál, és a végrehajtásuk is nehezebb. Az egyes államok ugyanis késleltethetik, sőt ügyesen taktikázva meg is kerülhetik.

Az ilyen állam fenntartja és használja saját hadseregét. Külpolitikájában, ha azt hasznosnak véli a másik tagállam ellen is dolgozik, akár az unión kívüli országokkal is együttműködve. Tovább működteti a maga információs szolgálatát, esetenként másik uniós tagállamban is kémkedve.

Az állam a korábbi eszközrendszerét továbbra is használja az unión kívüli kapcsolataiban és a fegyvereseken kívül a többi az unión belül is. A felek ezt persze egymásról is tudják. Ilyen körülmények között kapcsolatuk lényege az érdekszövetség. A közös érdekek mellett olyan kötődés, amely az összetartozás szoros kötelékén, a kulturális közösségen, a közös múlton és jövőn, a közös sorson alapszik, így nem születhet.

Az európaiság absztrakt elve persze megfogalmazható. Az európai egyesülés egyes szakaszai során meg is kellett fogalmazni. Ám a többiek szeretetét, a hozzájuk való teljes kötődést nem jelenti. Az európaiság absztrakt elve, noha nagy fontossággal bír, így szükségszerűen az elvből magából levezetett deduktív konstrukció marad. Nem

41 Hőseik továbbra is nemzeti igazságuk bajnokai, míg ellenfeleik a rossz megtettesítői. A polgár az ő példájukat követve azonosulhat teljesen nemzetével, bárki és bármi ellen. A demokráciák lemondtak az egymás közti háborúkról. Ám ez nem jelenti, az egymás elleni cselekedetek minden formájának megszűnését.

42 Richard Münch: I. m. 115. és 192. p.

támaszkodhat az EU-t alkotó államok polgárainak valós identitására. Az elvont európaiság társadalmi talajjal alig rendelkező felfogás marad. Az Európai Unió lakosainak nagy többsége továbbra is a hagyományos államát tekinti hazájának, a többi tagállamot pedig nem. A többiek támogatására akkor hajlandó, ha azt az ország vezetői hazája érdekének tüntetik fel. A másik tagállam vezetőit nem tekinti sajátjainak, az ő mozgósító szavukra nem mozdul meg.

A másik ország szimbólumrendszere, nemzeti ünnepei a másikéi, s nem az övék. De hányan ünneplik az európai ünnepeket? Hányan éneklük az EU himnuszát? Paul Thibault-nak a formák tekintetében igaza van: ezek valóban léteznek, és hagyományos értelemben az államiság kifejezői.⁴³ Azzal azonban nem számol, hogy ezek tartalmilag nem fenyegetik a nemzeti világot, ugyanis a nemzeti identitáshoz hasonlítható erős érzemények alig kötődnek hozzájuk. Mai formájukban ilyen erőre nem is képesek szert tenni. Nem tudnak többé válni, mint az európai államok érdekszövetségének jelképeivé.⁴⁴ Azok a politikák, amelyeket jelképeznek, arra irányulnak, hogy közelítsék egymáshoz az unió tagállamainak gazdaságait és politikai életét. Arra azonban nem, hogy ezek a kultúrák összefonódjanak.

Sőt, mai állapotukban e politikák határfoka is mérsékelt. A közelítés ugyanis nem több annál, ami. Közelebb hozni volna hivatott az unió államainak polgárait egymáshoz, ám a közelítés értékrendje tisztázatlan. Amint azt már jellemeztük, egyszerre akarja valamiféle kölcsönösség megteremtését, és a régi nemzeti identitások megtartását, legfontosabb ellentmondásaik kritikáját kívül hagyva az EU és tagállamai kulturális feladatai közül. A kölcsönösség azonban e módon nem nőheti túl az egyes nacionalizmusokban megbúvó ellentmondásokat. Velük együtt azonban az kölcsönösség sem válhat többé, erősebbé az érdekek diktálta kölcsönösségnél.

Ennek legvilágosabb jelei az unió fennmaradásával kapcsolatban megfogalmazott aggodalmak. Akkor szoktak ilyenek megjelenni, amikor a tagállamok közt jelentősebb érdekkonfliktusok alakulnak ki. Az fel sem merül, hogy az egyes államokat ingatná meg az unió egységének veszélyeztetése. A megoldást a vitázó felek általában valamilyen, az érdekek összeillesztésén alapuló kompromisszumban keresik. Olyan döntés ugyanis, amely az európai nép által elfogadott, támogatott európai alkotmány szabályrendszeréből eredne, nem születhet.

43 Paul Thibault: I. m.

44 Richard Münch szerint „Az Európai Közösség gazdasági óriás, erejének megfelelő politikai cselekvőképesség, belső szolidaritás és kollektív identitás nélkül. Az európai politikai közösségi és kulturális különbségeket a gazdasági különbségekkel párhuzamosan még a korábbinál is erőteljesebben hangsúlyozzák. A politikai cselekvés kényszerhelyzeteiben a különbségek ellentétékké erősödnek” I. m. 191. p.

Az a kérdés, vajon az efféle kompromisszumok jobb minőséggel bírnak-e a világ nemzetállamainak hasonló ügyben hozott döntéseinél? Ha igen, akkor az EU mostani állapotában jobb és hatékonyabb, mint a világ többi része. Ha azonban nem, akkor mai rendszere a fokozatos elmaradás egyik okozója.

Elmaradásának következtében pedig az unió mostani legitimitása nem erősödni, hanem fokozatosan gyengülni fog. Ebben az állapotában csak a siker, a fejlődés, a versenyképes fejlődés az, ami megszilárdítja, de nem a közös identitást, hanem a mostani állapotot. Ami azonban ennek a folyamatnak egyben az akadályozója.

Ez az ellentmondás az EU mai értékrendjén, és az egyes európai eszmeáramlatok mostani Európa-képen belül feloldhatatlan. A szorosabb integrációnak nincs az ember politikai és kulturális identitását felölelő alapja, az a régi maradt. A mostani állapot fenntartása pedig az unió döntéshozatalának nehézkességét állandósítja. Együtt értékrendi alapjával, a hagyományos európai nemzeti partikularizmussal.

Az ellentmondás egyik lehetséges feloldása az Európai Unió fokozatos leépítése.⁴⁵ Ez a stratégia azonban nem ad választ arra a problémacsomagra, ami miatt az unió létrejött. Az EU előtti állapothoz történő, akárcsak részleges visszatérés a globalizáció korában még azokat az előnyöket is zsugorítaná és a lehetőségeket is szűkítené, amelyeket az Európai Unió ma kínál. Ám a belső problémák esetleges növekedése, főként válságidőszakban, ezt a döntést sem zárja ki.

A másik lehetséges stratégia az unió szűkítése. A szűkítés, tehát az adott helyzetben éppen kellemetlen tagoknak a belső körön kívülre tolása, tehát valamiféle kétsebességű Európai Unió a probléma lényegét hagyná érintetlenül. A belső körön maradtak összetartozása továbbra is a hagyományos vezetés kezében maradna. Az egyes országok polgárai nem gyakorolhatnának érdemi nyomást a másik ország vezetőire. Közvéleményeik csak részben érnének össze. Kritikai kapacitásuk javarészből továbbra is nemzeti kereteiken belül hatna.⁴⁶ Pártszerkezetük szintén nemzeti maradt, egymáshoz képest is jelentős különbségekkel. És persze az sem jelenik meg az ilyen elgondolásokban, hogy miként is nézzen ki a szűkebb körbe került emberek közös identitása, és mit is kellene tenni érte. Az elgondolás megmarad a közös irányítás előnyeinek számbavételénél. Így azonban egy másik helyzetben a belső körbe kerültek közt is kirobbanhatnak hasonló ellentétek, mint amilyenek miatt a többiek a külső

45 Az EU fokozatos leépítése a korábbi központi döntéshozatal helyett a nemzetek közti érdek-egyeztetés világába vinné Európát. Lásd pl. Paul Thibault: I. m. 77–78. és 94. p.

46 Csakhogy így a Jürgen Habermas által szükségesnek tartott „vélemény- és akaratformálás közös gyakorlatára” legfeljebb korlátozott és az egyes államok által ellenőrzött formában születhetett és működtetett intézményekkel van mód. Jürgen Habermas: A posztnemzeti állapot és a demokrácia jövője. In *Uő: A posztnemzeti állapot. Politikai esszék*. Budapest, L'Harmattan, Zsigmond Király Főiskola, 2006. 91–92. p.

körben hagynák. A belső kör tagjai elsősorban továbbra is érdekközösséget alkotnának. Európai szokásaik, életük szabályrendszere sokban különbözne ugyan az Európán kívüliektől, ám mostani formájában egy új politikai közösség létrejöttéhez nem elég. A nemzeti szerveződés továbbra is dominálna, és az EU szervei a nemzetállamok ellenállása okán, de még inkább világos koncepció híján legfeljebb erősen korlátozott kulturális hatáskörökkel rendelkezhetne. Koncepció nélkül ma javarészt kapcsolatépítésre és különféle konkrét kérdésekben lehetséges együttműködés kialakítására korlátozódik.⁴⁷ Ennél többhöz a kötődés lényegének elmélyítése és kiterjesztése kellene.

Jugoszlávia felbomlása, majd a menekült- és migránskérdés ismételten megmutatta, hogy a nemzetállami együttműködésben még az unió gerincét adó két állam, Németország és Franciaország közt is repedés támadhat. A döntéshozatal továbbra is a nemzetállamok vezetőinek kezében maradna, így az ő egyezkedéseik révén történne az EU irányítása a belső körön belül is. A nép hatékony ellenőrzése nélkül nem is történhet másként. Az Európai Unió hatalmi rendszerének alapját pedig nem az európai nép adja. Egy magát összetartozónak tudó és érző politikai közösség nem született.

Nélküle azonban az Európai Unió megmarad a nemzetállamok érdekszövetségének akkor is, ha azok közös hatalmi szerveket teremtenek. A polgárok a sajátjaikat választják meg ezekben is, méghozzá javarészt hazai, belpolitikai szempontok és kevésbé az Európai Unió ügyeiben elfoglalt álláspontjuk alapján. Az adott ország képviselői így pontosan tudják, hogy politikai sorsuk sokkal jobban függ a hazai politikai eseményektől, mint az európai intézményekben nyújtott teljesítményüktől. Ha az adott politikus pártja otthon elveszíti népszerűségét, akkor az Európai Parlamentben nyújtott mégoly kiváló teljesítménye sem menti meg őt, ha otthon akarja folytatni politikusi pályafutását. Nem mindegy ugyan, hogy mit ér el az EU szerveiben, ám a megválasztásánál nem ez a legfontosabb szempont.⁴⁸

Az egyes tagállamok pártjai ennek okán a letehetségesebb, legnépszerűbb politikusait javarészt otthon tartják. Az unióba küldött politikusoknak egyebek mellett kiválasztásuk okán sincsen esélyük rá, hogy autoritásuk túlnőjön az otthoniakén.

Az EU így az egyes nemzetállamok kormányainak és azok vezetőinek kezében maradt. A kormányfők és különféle miniszterek tanácsaiban és bizottságaiban, illetve az ő két- és többoldalú megbeszéléseiken születnek meg a legfontosabb döntések. Olyan szervezetekben tehát, amelyeket a polgárok közvetlen választásától három lépcsőfoknyira elválasztják. A polgár először megválasztja parlamenti képviselőit, azok a kormányt, majd a kormány delegál az EU szerveibe.

47 Az EU kulturális programjai javarészt egymás megismerésére és az EU lakosainak közeledésére irányulnak.

48 A kritikusok fenntartják, hogy a „nemzet továbbra is a demokratikus politikai élet egyetlen kerete”. Lásd Thibault: I. m. 73. p.

Így e szervek politikusainak a felelőssége is közvetett a hazai választópolgárok irányában. Döntéseiket nem ítélik meg elválasztva az otthoni kormánydöntéseiktől. Elsősorban az otthoni politika függvényeként értékelhetik mindazt, amit az EU szerveiben tesznek. Így tetteik, illetve tetteik elmaradása részben vagy egészben választói kontroll nélkül marad. Hasonlóképpen az olyan képviseleti rendszerekhez, amelyekben a polgárok több lépcsőfokon keresztül juttatják delegátusaikat az adott testületbe.

A választópolgárok döntő többsége a másik országbeliekkel való összetartozás tudata híján azonban nem is követeli az európai intézmények közvetlen kontrollját. Nem gondolják és érzik, hogy ezért valamiféle küzdelmet kellene folytatniuk, sőt akár forradalmat ki kellene robbantaniuk, hiszen nélküle ellenőrizetlen, s jobbik esetben is alig ellenőrzött és ellenőrizhető hatalom uralma alatt állnak. Politikai szabadságfelfogásuknak mindmáig nem része az EU legnagyobb hatalommal bíró döntéshozatali szervének⁴⁹ közvetlen választásokkal történő alakítása.

Az Európai Unió bürokráciájának bírálata a jelen értékrend szerint így nem kapcsolódhat össze a hatékony választói ellenőrzéssel. Ám nem pusztán a hatalmi rendszer jellege, valamint a polgári akarat gyengesége okán. Hanem jelenlegi képességeik miatt is. A választói ellenőrzéséhez ugyanis arra kellene képessé válniuk az EU polgárainak, hogy közös szempontok alapján maguk válasszák meg vezetőiket a különféle nemzetekhez tartozó polgáraik közül. A közös szempontok ebben az esetben nem egy szempontot jelentenek, hanem a politika természete szerint többet. A lényeg azonban a közös voltukban rejlik. Többfélék, de közösek (a nemzetállamaikban is azok). Az irányzatok zömének, támogatottságukban alkotmányos többségének, a nemzeteket összekapcsoló tartalommal kellene bírnia. A nemzeteken átnyúló, de nem azok fölötti, hanem azokat összekötő tartalommal. Ám ez hiányzik.

Az alkotmányos egyetértés alapját ebben az esetben sem a teljes és mindenre kiterjedő nézetazonosság adja. Hanem az Európai Uniót alkotó nemzetek kulturális és politikai összetartozásának, valamint gazdasági összekapcsolódásának meggyőződése és átélése. Bele kell férnie az európai szabadság- és egyenlőségeszménynek, sőt több változatának, de az európai nemzetek sorsközösségének is.

Amint azt jeleztük, mindez nem lehetséges fejlődésünk nemzeti szakaszának kritikája nélkül. Ám ez a kritika nem célozhatja a nemzeti identitás, identitások eltörlését. Az újnak ugyanis éppen azt kellene továbbfejlesztenie. Ahhoz azonban a maguk konkrétságában is értékesnek kell tekintenie őket. Különben átcsúszik abba az absztrakt univerzális formába, amelyikben az európaiság maga is kérdésessé válik, megkülönböztető sajátosságai elveszítve.⁵⁰

49 Ez nem az Európai Parlament.

50 Az alkotmányos patriotizmus kérdéskörével a 6.23. fejezetben foglalkozunk.

Az absztrakt elképzelések amennyiben nem következnek a társadalom fennálló rendjének egyes, hangsúlyozottan többféle formáiból, csak akkor lehetnek hatásosak, ha hatalmi eszközökkel ültetik át őket.

Az Európában eddig ismert politikai megoldás először a jakobinus diktatúra, majd az azt követő többi modern diktatúra volt. Ez a politikai rendszer népi alapokra építve tudta az emberi szabadság felszámolásával rákényszeríteni a társadalomra a maga felfogását.⁵¹ A rendiséget visszaállítani próbáló ellencsapás viszont az új világ absztrakt megfogalmazásának normatív alapjait kívánja az államhatalom eszközeivel kitörölni a nép tudatából.⁵²

Ma azonban új eszközök és lehetőségek is megjelentek. A posztdemokrácia⁵³ kialakulásának folyamata egyebek között a tömegtájékoztató eszközök feletti uralmat is kevesek kezébe juttatja. A tulajdonosok általában jelentős vagyonnal rendelkeznek a gazdaság különféle területein, a sajtóban és médiában megszerzett pozícióikra csak kiegészítésként és befolyásuk növelésének eszközeként tekintenek. Olyan eszközként, amellyel politikai befolyásra is szert tehetnek, alakítva a törvényeket, kormánydöntéseket és hozzájutva a költségvetési forrásokhoz. Ez a hatalmi eszköztár alkalmas rá, hogy néhány befolyásos személy megegyezésével hatalmas nyomás alá helyezzenek vele bárkit. Fontosnak tartott személyeket, de akár a társadalom egyes csoportjait is. És persze alkalmas olyan szabályrendszer érvényesítésére, amely a korábbi kötődéseknek, szokásoknak, értékeknek az eltörlésére irányul széles és fair társadalmi vita és a valós politikai egyenlőségen nyugvó politikai döntéshozatal nélkül.

Az új, elsősorban gazdasági érdekek által vezérelt világ megmutatkozása egyre többek előtt azonban a korábbi világ negatív vonásait nem gyengíti, hanem erősíti. Az efféle új világ ugyanis minden korábbi fontos értéket gyengít, és a gazdasági érdekekkel és az azok mentén megteremtett uralmi renddel gyűri maga alá a jól ismert, szeretett és tisztelt nemzeti világot. Ezzel szemben csak egy eszköz mutatkozik hatásosnak, hiszen a társadalom ezt ismeri: a nemzeti harc rendje. Egyébként nem a békés fejlődés, hanem a kulturális megsemmisülés és a politikai és gazdasági alávetettség várja a nemzetet. A harmadik világból beengedett, sőt behozott idegenek tömegei, a család válságát okozó életmód és értékrend, majd a gyermekvállalási hajlandóság drámai visszaesése az egész civilizáció válságával fenyeget.

51 Lásd Ludassy Mária: Népi tánc és harci ének. Rousseau és a populista kultúrkritika kezdetei. In Uő: *Téveszméink eredete*. Budapest, Atlantisz Kiadó, 1991, 49–54. p.

52 Ludassy Mária: Nyelv és rend. In Uő: *Szavak és kardok*. Budapest, Atlantisz Kiadó, 2004, 86–91. p.

53 Colin Crouch: *Coping with Post-Democracy*. <https://www.fabians.org.uk/wp-content/uploads/2012/07/Post-Democracy.pdf> Colin Crouch: *Post-Democracy*. Cambridge, UK – Malden, USA, Polity Press, 2004.

Ugyanakkor a mostani politikai vita és hatalmi küzdelem javarészt az EU szerkezetéről folyik. Arról, hogy milyen legyen az unió hatalmi rendszere és államformája. Az a kérdés, hogy miből eredjen az európaiak összetartozása, és miből merítsék azt a szellemi erőt, amellyel megállíthatják globális visszaszorulásukat és ismét a világ fejlődésének élvonalába kerülhetnének, nem tartozik az elsődrendű vitatémák közé.

Tehát nem az az alapvető mérce, hogy milyen életfelfogás adja Európának a legjobb esélyt a globális versenyben, hanem a hatalmi rend jellege. A nyilvános, politikai dimenziót is öltő vita elsősorban nem arról folyik, hogy honnan, miből eredhetne az Európa versenytársait felülmúló kreativitás, és munkafelfogás, ebből eredeztetve a lehető legjobb államrend. Az államrend maga a politikai küzdelem elsőszámú témája. Az egyik ok világos: sem az európai föderáció mai elképzelései, sem pedig a nemzetállamiság irányába történő lépés nem oldja meg a problémát. A felek a valóságban így azonban legfeljebb arról vitatkoznak, hogy melyik szerkezet tudja jobban vagy kevésbé mérsékelni Európa globális súlyának további csökkenését. Ez pedig kevésnek tűnik a választók megnyeréséhez. Tulajdonképpen annak beismerése volna, hogy mai formájában egyik elképzelés sem kínálja Európa erősödésének más államoknál hatékonyabb segítését a globalizáció korában.

A küzdelem mai formájában éppen ezért Európa válságának egy újabb állomása. Egyik fél sem kínálja Európa régi fényének visszahozását, sőt elmaradásának megállítására tett ígéreteik sem hihetőek. Ez a küzdelem emiatt nem kínál többet, csak önmagát. Így kulturális céljait sem tarthatja sokáig.

A megoldás egyik feltétele a kérdés megváltoztatása: elsősorban azt kellene átgondolni az európaiaknak, hogy miképpen válhatnak olyanná, hogy visszanyerjék a kontinens korábbi fényét a globalizáció korában. Ehhez elsősorban nyilvánosan el kellene ismerni, hogy immár nemcsak nem a legfejlettebbek,⁵⁴ hanem a jelen folyamatai az elmaradás folytatódásának irányába mutatnak. Kritikusan szembe kellene nézni mindazzal, ami miatt korábbi pozíciójukat elvesztették. Mind a politikai, mind a társadalmi, a kulturális és végső soron értékrendi okaival. Majd meg kellene vizsgálni, hogy melyek azok az európai adottságok, képességek és források, amelyekben a kontinens ma is világelső, avagy legalább egyes nemzetei a legjobbak közé tartoznak, és azokat át kellene venniük egymástól. Valamint keresniük kellene a pontokat, amelyek összekapcsolása új minőséget szülne. Majd meg kell fogalmazni Európa kulturális gazdasági és politikai céljait.

54 Richard Coudenhove-Kalergi ezt már az I. világháború után kijelenti. Lásd Richard Coudenhove-Kalergi I. m. 91–96. p.

3.6. Rendszerproblémák

A gazdasági növekedés érvével aládúcolt érdekkötődés európai értékrendje globális viszonylatban a fokozatos visszaszorulás folyamatát hozza. Az európai demokrácia számára ez súlyos veszélyeket teremt. Ha ugyanis a fennálló rendszer a valóságban az Európai Unión kívüliek erősödését és vele az unión belüli befolyásuk növekedését teszi lehetővé,⁵⁵ méghozzá akkor is, ha azok más politikai rendszerben élnek, akkor gyengül az ismert érv, hogy a liberális demokrácia az emberi fejlődés legjobb és leghatékonyabb rendszertípusa. Az argumentum túlsúlya ideig-óráig fenntartható a kulturális intézményrendszer nagyobbik részének kézbentartásával, ám a személyes tapasztalat végül ezen intézmények autoritását is kikezdi.⁵⁶

Napjainkban egyszerre hat egymásra a család válsága és a populációs válság, a kollektív kulturális jövőkép halványulása, a társadalmak oligarchizálódása, valamint az Európai Unió egészének fokozatos elmaradása a világméretű teljesítményversenyben, a hagyományos nemzeti identitások elégtelensége és az új, európai identitás töredezett gyengesége. Ehhez kapcsolódik az Európai Unió intézményrendszerének döntéshozatali nehézkessége a világ más államaival összehasonlítva, a legerősebb tagállamok dominanciája, a tagállamok közti fejlődésbeli különbségek, az EU intézményrendszerének hiányos legitimitása és az európai politikai társadalom hiánya.

Az Európai Unió a közös állam ígérete. Ámde az államiság legfontosabb feltétele, a nép hiányzik az elképzelésből. Ebben az esetben azonban csak akkor működtethető, ha a hatalom nem, vagy nem közvetlenül és a népből ered, hanem másokból is.

Az európai választópolgárok döntenek az egyik európai szerv, a parlament összetételéről. De országonként, külön-külön. Másképpen egyébként nem is volnának képesek felelősségteljes döntésre. Például egy holland aligha képes választani a portugál jelöltek közül. Nem tud róluk, nem ért, és nem is érez velük kapcsolatban eleget ahhoz, hogy akárcsak mérlegelni tudja a köztük levő különbségek politikailag jelentős elemeit. Csakhogy így még ebben az intézményben is megjelenhet a nemzeti rivalizálás. A közvetlen választás nélkül összerakott testületeiről nem is beszélve. Ebben a szerkezetben a nemzeti kormányok érdekeinek érvényesítése, az erősebbek befolyása,⁵⁷ esetleg a felek kompromisszumai révén születnek meg a legfontosabb döntések. A tagok minden egyéb formális szabály ellenére elsősorban kormányaiknak tartoznak elszámolással, irányukban felelősek. Kormányaik delegálják őket, és mandátumuk lejártá után

55 Például Kína befolyásának növekedése immár nem titok.

56 Az egyik jele a sajtó iránti bizalom gyengülése.

57 Például Jean-Claude Juncker Németország és Franciaország megegyezése alapján és Nagy-Britannia ellenkezésével lett az Európai Bizottság elnöke.

saját országaikba térnek vissza, ott, és csak ott van esélyük politikusi pályafutásuk folytatására. Másik tagállamban semmi esélyük sincsen rá. Másutt a közvélemény nem is ismeri, vagy ha igen, nem tekinti sajátjának őket, és gyakran az EU-ban nyújtott politikai elképzeléseiről és teljesítményéről sem tud.

Olyan példáról, amikor is a befolyásos európai országok vezetői megegyeznek valamilyen fontos kérdésben, és az EU testületei másként döntöttek, sokáig nem tudunk. Pedig ez volna a legfontosabb jele a tényleges függetlenségüknek.⁵⁸

Az unió képvisellete kulcskérdésekben a tagállamok megegyezésének nyomán hozza meg legfontosabb döntéseit. Az európai politikusok zöme alig, vagy egyáltalán nem számíthat az unió polgárainak támogatására, hiszen ők nem állnak össze európai nyilvánossággá. Ám ez nemcsak kommunikációs probléma, hanem értékrendi. Nincs olyan, a nagy többség által osztott európai társalmi és alkotmányos értékrend, amelyre támaszkodva működhetne az európai közvélemény. Tehát az országhatárokon túlnyúló közös álláspontra juthatna a legtöbb meghatározó politikai kérdésben, amelyek tudvalevőleg a társadalom valamelyik fontos problémáit kezelnék.

Az európai közvélemény hiányát, avagy jobb esetben is töredezettségét nem pusztán a tömegkommunikációs eszközök zömének tagállami kötődése okozza. A mélyebb ok az európai identitás felszínességében rejlik. Az nem ér a kulturális és politikai összetartozás mélyére egészen a sorsközösségig. Javarészt az érdekközösség és az egyéni élmények kapcsolják össze az európaiak többségét.

Az európai identitás csak akkor születhet meg, ha az európai közvélemény jelentős része szeretné megteremteni. A politika döntése nem elég. A tiszteletet, egymás megbecsülését, s ezek feltételeként a másik kultúrájának megismerését, ellentmondásosságában történő megszeretését aligha lehet pusztán hatalmi eszközökkel elérni. A programnak „népinek” kell lennie. De persze a politika támogatása is esszenciális, hiszen a közös identitás politikai is. A kulturális változás – benne a politikai kultúráé – olyan folyamat, amelybe mindenkinek bele kell férnie, ha akar. Minden európai találhassa meg a helyét benne, ha keresi. Mindegyik politikai eszmeáramlat kialakíthatja a maga politikai terét, és a siker reményével indulhat tovább.

3.7. Esély, vita és válság

Az új Európa nem a siker, de a siker esélye. Lehet, hogy az európai kultúrában van elég energia a kontinens nemzeti értékeinek új formába öltöztetésének lendületével ismét a

58 A közelmúltban Japánban megkötött német–francia megállapodás az EU vezető pozícióiról, majd a többiek ellenkezése részben, de csak részben másféle jel. Elsősorban Angela Merkel és Emmanuel Macron, tehát a két nemzeti vezető állapodik meg az érintett államok vezetőit bevonva, amit több más állam vezetője kifogásolt.

világ élére törni, de az is megeshet, hogy mindez nem elég. Ám akkor is mozgósítania kell mindazt az energiát, ami a rendelkezésére áll. Ahhoz ugyanis, hogy egyben maradjon, sorközösséggé kell fornia. Lakosai így közösen próbálkozhatnak meg mindazzal, amit el kell sajátítaniuk, ha tartani akarják a lépést a világ többi részével.

Ha nem képesek rá, akkor az Európai Unió fejlődési zónákra szakad. Mivel pedig eközben megtartja korábbi nemzeti identitásait, okkal feltételezhető, hogy politikai szerkezete is lazulni fog.⁵⁹ Ha pedig jelentősebb külső befolyás is lazítani kívánja, akkor még mai formájában sem marad meg. Ám a szétszakadó Európában már aligha maguk az egyes európai országok határozzák meg az új szövetségek határait. Az elmaradó, a kontinens felett befolyást szerző külső hatalmak minden bizonnyal jócskán beleszólnak az egyes szövetségek jellegébe és kiterjedésébe. A gazdasági és politikai szétfejlődés feltételezhetően az egyes országok politikai rendszerét sem hagyja érintetlenül. Az elmaradást hozó alkotmányos berendezkedés egyre erőteljesebb kritikák kereszttüzebe kerül, hiszen azok a keretek és végső politikai értékek, amelyekre nyugszik, az ország hátracsúszását alapozták meg. A világ lendületesebb régióinak rendje alighanem nem kis vonzerőt jelent majd, és gazdasági befolyásuk európai növekedése összekapcsolódik kulturális hatásuk erősödésével. Európa államainak politikai kultúrája szintén követő kultúrává válik. Persze vélt saját nemzeti érdekeik mentén. Az elmaradás csökkentését immár nem az élre kerülés elszántsága vezérli, hanem a túl nagy különbség kialakulásának megakadályozása. Tulajdonképpen a kontinens fél-periferikus helyzetének megtartása lesz a valós cél, amelyben még élhet a remény a legfejlettebbek esetleges utolérésére. Az a felemáság, amely kialakul a kontinens nemzeteinek ingamozgása során, bizonyára számos sajátossággal bír majd. Ám megosztottságában, belső konfliktusaival, a fejlettebbek érdekkonfliktusai közé szorulva rosszabb esélyei lesznek majd, mint ma.

Az európai identitás nem az emberek nemzeti identitásának felváltásával, hanem összekapcsolásával születhet meg. Ami felváltaná ugyanis, az komplex identitásként nem létezik. Nagyrészt elvont teoretikus konstrukció, amely a nemzetivel egyenértékű érzelmi azonosulást nem kínál.⁶⁰ De demokratikus volta is több ponton megkérdőjelezhető mai formájában,⁶¹ és eredeti ígérete ellenére az Európa Uniót nem emeli vissza a világ legversenyképesebb pozíciójába, sőt mi több, további lemaradását sem képes megállítani. Az uniós forrásokért megerősödő politikai küzdelem visszahozza a nem-

59 München: Uo.

60 Thibault: I. m. 42. p.

61 Szuper József: A kormányzás új architektúrái az Európai Unióban. A Lisszaboni Szerződés nívumai. In Nász Adrienn – Szuper József: *Kormányzás és érdekek az Európai Unióban*. Budapest, Generáció 2020 Közhasznú Egyesület, 2008, 39–57. p.

zeti partikularizmus örökségének számos elemét. Ám az európai társadalmak globális versenyképességének problémájára ez a küzdelem megoldást nem kínál.

Ebben a kombinációban az Európai Unió nem a megoldás, hanem a tehetetlenség rendszere. A vele szemben támasztott alapvető elvárásoknak nem képes megfelelni, új eszméket, megoldásokat pedig nem szül. A mai viták javarészt a jelenlegi hatalmi viszonyok védelmezői és a nemzetállami befolyás növelésének hívei közt folyik. A felek kölcsönösen rendszerellenesnek nyilvánítják egymást, ami tovább csökkenti az állampolgári bizalmat irántuk.

Egyébként az egymásnak felrótt vádakra alig válaszolnak, és éppen ebben rejlik a probléma egyik fontos eleme. Azok ugyanis az Európai Unió válságának legfontosabb elemeit érintik.

A decentralizációt óhajtók legfontosabb kritikus állításai:

1. Az EU egyre inkább oligarchiák befolyása alá kerül. A gazdaság egyre kevesebbek tulajdonába jut, ők megszerzik a tömegkommunikációs eszközöket, befolyást szereznek a pártokban, és a saját maguk által finanszírozott, társadalmi nevezett szervezeteket pedig érdekeik szerinti nyomásgyakorlásra használják.

2. A nemzeti kultúrákat semlegesíteni akarják, felolvasztani valamiféle általános fogyasztói kultúrában. Az pedig sokkal nagyobb függésbe sodorja az egyént a legerősebb gazdasági szereplőktől.

3. A családot felbomlasztják, olyan fogyasztói magatartást erősítenek, amely rohamosan csökkenti a gyermekvállalási kedvet, és napjainkban már populációs válsághoz vezet.

4. A populációs válság következtében kialakuló munkaerőhiányt pedig nagymértékű betelepítéssel akarják pótolni a Közel-Keletről és Afrikából. Ez pedig az európai szokások, értékek és életmód válságát okozza, valamint az iszlám vallási fanatizmus és a terrorizmus megjelenéséhez vezet Európában. De az érintett országok gazdasági elmaradásán sem segít, a bevándorlók többségének képzettsége, munkakultúrája és ambíciói messze elmaradnak még az európaiakétól is, a nagy versenytársaikétól pedig még inkább.

5. Végző soron tehát az európai civilizációt veszélyeztetik.

Az Európai Uniót föderatív állammá formálni akarók pedig az alábbi állítják ellenfeleikről:

1. Az Európai Uniót lazítani akarók veszélyeztetik az EU egészét, és végző soron felbomlasztják.

2. Felszámolják azokat az eredményeket, amelyeket az EU eddig elért.

3. Visszaviszik Európát az egymással harcoló nacionalizmusok korába, abba a korbba, amely két világháborút hozott a kontinensre.

4. Változtatni akarnak Európa országainak demokratikus berendezkedésén, azaz törekvéseik országaikban tekintélyuralmi rendszerekhez, diktatúrákhoz vezetnek.

5. Végző soron Európa jövőjét veszélyeztetik.

Tehát a felek kölcsönösen azzal vádolják egymást, hogy győzelmük egész Európát veszélyeztetik, és argumentumokat hoznak fel állításuk alátámasztására. Ezek az érvek, amennyiben igazak, valóban veszélyeztetik Európa jövőjét és az európai civilizációt. Ám ez mindkét fél argumentumaira igaz.

Egymás kritikus állításaira azonban nem vagy alig válaszolnak. A leggyakrabban azt állítják, hogy a kritikát megfogalmazók maguk sem kínálnak megoldást a saját felvetésükre. Pedig a felvetett problémák megoldása nélkül Európa valóban súlyos helyzetbe kerül.

A konfliktus így azonban alig ölti valós vita formáját. A felek kölcsönösen az európai civilizáció veszélyeztetésével vádolják egymást, olyasmivel, ami mindent kétségessé tesz, ezért ebből következően szinte bármilyen módszer alkalmazása megengedhető, például az, hogy a másik oldal kritikai észrevételeit érdemi válasz nélkül hagyják. Le kell győzni a másikat, ez az alapvető cél. A kommunikáció ereje számít, a rendelkezésre álló tömegkommunikációs eszközök hatása, nem pedig az érvek megalapozottsága és a másikénál jobb megoldások kimunkálása Európa legnyomasztóbb korproblémáira. A felek pusztán a hatalmi harc kommunikációs fegyvereként próbálják beállítani ellenfeleik bíráló argumentumait, így téve hiteltelenné azokat.⁶²

Ez a stratégia ideig-óráig el tudja terelni a figyelmet arról, hogy a felek nem adnak megoldást arra a problémára, amit a másik fél a szemükre vet. Ám idővel egyre láthatóbbá válik, hogy nincs is megoldásuk. Eközben egymást nem pusztán a kormányzás hibáiért bírálják, és magukat sem az ígért jobb kormányzás programjával ajánlják a polgárok figyelmébe, hanem a másik felet az európai kultúra veszélyeztetésével vádolják, magukat pedig megmentőjeként mutatják be. A vita tehát messze túlmutat a sima választási kampányon, sőt több tekintetben még az alkotmányosság alappilléreiről szóló rendszervitán is. Tulajdonképpen az európaiság lényegi elemeinek veszélyeztetésével vádolják a másik felet, magukat pedig a megmentőiként próbálják megjeleníteni. A küzdelem tehát mindenért folyik, amit a felek európai alapértéknek tartanak.

A küzdelem így több mint kormányzati, sőt több mint alkotmányos. A küzdelem civilizációs. Ebben a viszonylatban a felek feljogosítva érzik magukat, hogy akár a kormányzás, akár az alkotmány általuk is vallott alapelveit is megkerüljék. Ezt persze ellenfeleik nyomban észreveszik, és a lehető legnagyobb nyilvánosság előtt hányják a szemükre.

62 Jól mutatják ezt a német SPD döntései Thilo Sarrazin kapcsán. Sarrazin nézeteit lásd: Thilo Sarrazin: *Feindliche Übernahme – Wie der Islam den Fortschritt behindert und die Gesellschaft bedroht*. München, Finanzbuch Verlag, Münchner Verlagsgruppe GmbH, 2018.

Eközben derül ki, hogy a magukat a demokrácia védelmezőiként beállítók nem feltétlenül demokraták. Az állami szuverenitás erősítését hirdetőik pedig mit sem tudnak kezdeni az európai kisállamiság függési viszonyaival, hiszen globális viszonylatban már a legnagyobbak is kicsik.

Egyszóval a vita az európai civilizáció tartópilléreiről, az európai civilizáció egészéről folyik, méghozzá úgy, hogy a felek érdemben javarészt nem is vitatkoznak, hanem kommunikációs győzelemre törnek. A kommunikációs eszközök minél nagyobb terének uralásával akarják elérni saját üzeneteik dominanciáját. Ez a stratégia tovább erősíti az érvet, hogy a demokrácia alapértékei csak taktikai szempontok mögé rendelve érvényesek. Tehát a vád, hogy a másik fél a demokráciát veszélyezteti, veszt a hatásából.

Maga a vita így fokozatosan, lépésről lépésre más irányba fordul. Az elsőrendű kérdése egyre kevésbé a demokrácia problémaköre, hanem a hatékonyság, a kultúra megőrzése, illetve átalakítása vagy a nép szociális biztonságérzetének megőrzése, illetve a gazdasági vezetőréteg érdekeinek történő alárendelése válik. Hiszen a felek a demokráciát igazolhatóan taktikai szempontoknak hajlandók alárendelni.

A vitának, pontosabban a kvázi vitának ez a módja feltételezhetően folyamatosan gyengíti a társadalom elkötelezettségét az alkotmányos demokrácia értékrendje iránt. A kopás nyilvánvalóan hatással van mindegyik pártra és politikai eszmeáramlatra.

A kereszténydemokrácia fokozatosan kiveszi elsőrendű értékei közül a családot, a vallást, a nemzet biológiai fennmaradását. A liberalizmus a sajtó kiegyensúlyozottságán nyugvó sajtószabadságot, valamint az EU-n belül a népfeliséget. A szociáldemokrácia pedig az alsóbb rétegek egyenlőségének feltétlen képviselőjét. Az, amit támogatóik a demokrácia kulcsfontosságú elemeinek tekintettek, és amit pártjaik alapértékeinek tartottak, fokozatosan kikerül pártjaik elsőrendű céljai közül.

Ezzel megnyílik a tér más politikai formációk előtt. Mivel pedig az említett gyengülő értékek valóban az európai politikai értékrend legfontosabbjai közé tartoznak, a megnyíló tér ugyancsak kiterjedt. A szociális egyenlőség, a családok, a vallás, a nemzeti örökség, az EU döntéshozatala demokratikus alapokra helyezésének kérdéskörét más, új politikai szervezetek teszik a legfontosabbnak deklarált céljaikká.

A vita így egyszerre folyik olyan értékekről és elvekről, amelyek az európai civilizáció alappillérei, és azoknak a pártoknak a jövőjéről, amelyek mind ez ideig képviseltek őket.

Persze a hagyományos pártok fő érve az általuk populistának nevezett újakkal szemben is az, hogy az európai alkotmányosságot, a demokratikus államberendezkedést veszélyeztetik. S persze az Európai Uniót sem kívánják megtartani. Ezzel pedig Európát huszadik századi sötét múltjába sodornák vissza.

Amint már jeleztük, a vita torzultsága és a mögötte rejlő problémaegyüttes abban áll, hogy jóllehet a felek egymásról szóló vádjainak egy része igaz, az összetűzésük

közben megfogalmazott vádjaikban rejlő problémákra nem adnak megoldást. A vádatkat igaztalannak, a problémákat állproblémáknak nevezik, a politikai kommunikáció részének, tehát pusztán a hatalomért folytatott harc instrumentumainak. Így nem muszáj foglalkozniuk a másik fél vádjainak igazságtartalmával. Kommunikálhatják, hogy az csak a hatalom megszerzésének eszköze, tehát az igazsághoz köze nem lehet. Elfogadásuk, avagy elvetésük így elsősorban nem a kritikus mérlegelés, hanem hit és hűség kérdése. A mieinknek hiszek-e, vagy az európai és hazai alapértékeket is veszélyeztető ellenfélnek. Ha tehát meg akarom védeni őket, győzelmet kell aratnom a másik fél felett.

Mivel pedig a küzdelem alapértékekről folyik, megsérthetők más alapértékek. Csakhogy az ilyen magatartás mindegyik alapérték iránti polgári bizalmat gyengíti. A felsoroltak ugyanis aligha érvényesíthetők a többi nélkül. Az egymás iránt megfogalmazott vádpontok problémakörei összeérnek. A válság mélységét jelzi, hogy éppen az egymástól elválasztott csoportokra bontásuk akadályozza megoldásukat.

A népesség fogyása, a gazdasági növekedés, a hagyományos kötődések, a család, a vallás, a nemzet örökségének gyengítése, a szociális egyenlőség gyengülése, a társadalmi különbségek növekedése, az Európai Unió demokráciadeficitje, a tagállamok közti különbségek növekedése mind-mind olyan probléma, amire a felek vagy semmiféle valódi megoldást nem kínálnak, azaz a mostani állapotot védik, vagy olyan javaslatok vannak, amelyek a még korábbi állapothoz való visszatérést célozzák.

A mai európai rend visszavezetése az államok érdekegyeztetésének világába aligha tenné a kollektív döntéshozatalt hatékonyabbá a világ más részeinek nagy országaiénál. Még ha az európai államok összefonódó gazdasági érdekei megakadályozzák is az olyan összeütközéseiket, amelyeket a huszadik században produkáltak (és persze amivel mostani kritikusaik vádolják őket), az ilyen rend akkor sem képes gyorsabban és színvonalasabban dönteni, mint globális versenytársai. Amennyiben pedig ez a rendszer a politikai mellett gazdaságilag, kulturálisan és demográfiaileg sem volna képes átlépni saját árnyékát, akkor az egyes tagállamokra nehezedő külső befolyás növekedését aligha tudná megakadályozni.⁶³ A folyamat már meg is jelent, és minden bizonnyal folytatódni fog, hacsak az Európai Unió nem lesz képes dinamikusabb társadalmat és hatékonyabb államot s tagállamokat teremteni, mint versenytársai.

A nemzeti elválasztás által felszabdalt kultúrák kreatív ereje ehhez immár aligha nem kevés. Az alternatíva, az európai nemzetek fokozatos elfogyása és irányított összekeverésük különféle, a Közel-Keletről és Afrikából betelepülő csoportokkal, miközben

63 Richard Coudenhove-Kalergi már az I. világháború után előre jelezte Európán kívüli hatalmak állandó politikai-katonai beavatkozását a második nagy háborút követően. Coudenhove-Kalergi: I. m. 93–94. p.

nemzeti elválasztásuk továbbra is fennmarad, aligha emeli vissza az európai szellemi teremőterőt a világ élére. A lemaradás folytatódása esetén azonban az unió autoritása és ereje egyaránt gyengülni fog.

Nemcsak az európai nép híján fennmaradó demokráciaproblémái, hanem az lemaradás okán egyre erősebb külső befolyás, a korábbi megosztottságuk normái, valamint népességfogyásuk együttes hatása mostani összetartásukon is újabb és újabb réseket üt.

Európa nemzeteinek összetartozása, lakosainak közös polgári öntudata új tartalmat és formát igényel. Az európai összetartozásnak mélyebbé kell válnia, mint a viszonylagos érdekezonosság, és a felszínes élmények együttese összekapcsolva a nemzeti elválasztás révén kialakult szomszédásképp előítélet kötegeivel. Ahhoz, hogy az európai politikai közösséggé nőjenek, az önazonosságuk legfontosabb kérdéseiben egymáshoz kell a legközelebb állniuk, és jövőjüket egymásra támaszkodva kell elképzelniük. Összetartozásuk átélésének öntudatuk minden sarkában meg kell jelennie, azaz a kölcsönös megbecsülésük, tiszteletük és szeretetük képezze viszonyuk alapját.

Közösségüknek egyszerre kell többkultúrájává és egykultúrájává válnia. Múltjában efféle szellemi állapotot Európának már sikerült teremtenie. Ilyen volt a középkor latin nyelvű és keresztény vallású, ám nyelvileg és politikailag többszínű nyugati kontinensrésze. Ám a modern korban ez még nem valósult meg. A tömegpolitika Európa országainak többségében egyszerre jelentette az értékpluralizmust és kulturális homogenitást. A kulturális homogenizálás ugyan hozzájárul az adott ország kulturális közvéleményének egységesítéséhez, ám a nemzeti elválasztás okán egyben akadályozójává válik az több nemzet alkotta politikai közösség megszületésének.

Azok az országok, amelyek nem erre az útra léptek, mutatják, hogy lehetséges és működőképes az olyan államalakulat, amely nem egy domináns és néhány alávetett, hanem több egyenrangú kulturális közösségből áll. Ezek persze sokkal kisebbek az EU-nál, és jóval kevesebb közösség alkotja őket. Ám az elvet, hogy egy modern, hatékony állam állhat több kulturális közösségből, kétségbe vonni nem lehet. Az viszont állítható, hogy egyes nemzetek ezt mind ez ideig nem kívánták, hanem inkább a mások feletti dominanciájuk megtartására, esetleg kiterjesztésére törekednek. Ugyanakkor a kisebbségeik jogait az autonómiáig szélesítő európai államok száma jelentősen megnőtt. Valamint persze egymáshoz fűződő viszonyuk is sokkal békésebbé vált. Pontosabban: az Európai Unió tagállamai a háborút kizárták viszonyrendszerükből. Ez rendkívül fontos döntése az európaiaknak, hiszen békében egymás elfogadásának alapjait elkerülhetetlenül le kell rakni.

Csak hogy mind ez ideig nem oldották fel a nemzeti elválasztás minden fontos elemét. Az európai politikai közösségé válásának kulturális alapjait nem teremtették meg, így a közös népi döntéshozatalhoz éppen a nép hiányzik.

Az európai döntéshozatal demokratikusságának hiányosságai azt az érvet adják az egyes tagállamok alkotmányosságát megváltoztatni akarók szájába, hogy annak szöbe-

li védői a valóságban antidemokratikus rendet tartanak fenn az Európai Unióban. Sőt otthon is uralják a tömegkommunikációs eszközöket, megcsonkítva az egyébként alkotmányos alapjognak nevezett sajtószabadságot. A javak egyre nagyobb hányada kerül egyre kevesebbek kezébe, akik hatalmi pozíciókat építettek ki a legjelentősebb társadalmi szervezetekben és a politikai pártokban. Az uralmuk immár nem demokratikus, hanem oligarchikus.

Az egyes országok egyre nehezebben bírják a kor gazdasági kihívásait, a középosztály egyre nagyobb részének válik bizonytalanná a jövője.⁶⁴ Ennek egyik okozójául az Európai Unión belül uralkodó valódi hatalmi viszonyokat nevezhetik.

Az EU olyan, a legnagyobb nemzetállamok által irányított szerkezet, amelynek fontos része az olyan döntéshozatal, amelyiknek az intézményei nem a polgároknak, hanem a nemzetállamok vezetőinek felelnek. Ők döntenek róla ugyanis, kik töltsék be a pozíciókat. Jól mutatja, hogy a legbefolyásosabb nemzetállami vezetők az unió egészének ügyeiben is nyilatkoznak. Még hozzá anélkül, hogy az unió formális vezetői tiltakoznának.

Ez a szerkezet nem is változtatható meg a felelősség alapjának, az európai népnek a hiánya esetén. És ma pedig ez a helyzet. Európai nép és a nép általi elszámoltathatóság híján a tagállamok felett álló európai szervek hatalmának növelése nemcsak a tagállamok hatásköreit csökkentené, hanem a hatalom nép általi elszámoltathatóságának körét is. És minden bizonnyal megnövelné a legerősebb tagállamok kormányainak hatalmát a többiek felett. De persze szétfejlődés esetén olyan a tagállamok közti huza-vona, vagy akár mélyebb konfliktusok terévé is válhatna, amelyekre a polgároknak közvetlen választások révén gyakorolt hatásuk nem volna.

A nép nélküli központosítás folytatása éppen ezért újabb és újabb érveket ad az EU decentralizálását óhajtók kezébe.⁶⁵ Amennyiben az unió alkotmányosság-vitája elfedi a korproblémákra adandó válasz elmaradását, akkor csak az otthoni választási eredmények átfordulásáig tartható. Ha ugyanis az EU decentralizálását kívánók az otthoni választásokon a hazai programjukkal sikerrel járnának, akkor lényegében szabad kezét kapnának a népi kontroll nélküli uniós intézményekben. Amint kifogásaik e szervezetben megkerülhetőek a mostani politikai helyzetben, úgy fordulhat ez a visszájára egy másikban.

A cél éppen emiatt az európai nép, ám az európai nép csak egy új európai identitás kialakulásával születhet meg. Az európai identitásnak pedig elődjeihez hasonlóan – de persze nem azonosan – átfogónak, komplexnek kell lennie.

64 <https://www.welt.de/wirtschaft/karriere/plus196609097/Gehaelter-In-Deutschland-ist-die-Mittelschicht-der-Verlierer.html>

65 Lásd Thibault: I. m. 39–40. p.

Egyik napról a másikra nyilvánvalóan nem születhet meg az ilyen önazonosság. Elődei sem keltek életre egy pillanat alatt. Ám náluknál gyorsabban igen, hiszen a korunk kommunikációs eszközei sokkal hatékonyabbak elődeiknél. De a modern világ szervezési, kapcsolattartási kapacitása is messze felülmúlja a korábbi korszakokét.

Az új eszmék terjedése mindig nehéz, hiszen nem pusztán az elterjedésük problémás, hanem az elfogadásuk is. Majd persze továbbfejlesztésük, részletes kidolgozásuk lépései, gyengéik kiküszöbölése, és a belőlük fakadó problémák megoldása. Mindez sem korábban, sem most nem modellezhető pontosan.

Ám ha a felvetés hozzájárulhat a szabad, érdeklődést keltő, és az érvelést korlátozó tényezőktől megszabaduló vitához, ahol a vita, a keresés, a megoldások javaslata fontosabbá, értékesebbé válik, mint a jelen konzerválása, akkor segíthet jobbat alkotni. Ne a vitát gátló szabályok, hanem az új gondolatok és argumentumok kapják a legmagasabb értékelést! Akkor is, ha nem tökéletesek, akkor is, ha tovább kell gondolni egyes tételeiket. Európa válságjelenségei elég indokot szolgáltatnak a szellemi közhangulat megváltozására. Az új keresése, elgondolása, a jelent jelentősen, sőt alapjaiban megváltoztatni akaró javaslatok, elképzelések korának kell jönnie. Egy új görög klasszikus kornak, a római köztársaság szellemiségének, a karoling ébredésnek, és főként a felvilágosodásnak. Olyan kornak, amely a maga idején alapértékeiben lendítette tovább Európát. Csak egy ilyen kor szellemisége húzhatja ki Európát mai bajainak mélységéből. Azaz bajából csak maga emelheti ki magát.

Nyilvánvalóan nem lehet azonos elődjével, ám több elemüket átveheti. Mindenekelőtt a kritika és az új keresésének elsődlegességét. Az új viszonyok új látásmódot, érzésvilágot igényelnek. Azt a tanulságot mindenképpen le kell vonnunk a felvilágosodásból és a modernitásból, hogy ami új, az nem feltétlenül jó. Ám azt is, hogy a jelen viszonyainak gyengéi új elképzelésekkel küszöbölhetők ki.

Esetünkben az Európai Unió jelen viszonyainak védelme, legélesebben fogalmazó kritikusainak kirekesztése az elfogadhatók közül éppen ezt a szellemiséget szűkíti.

Az a feltételezés, hogy az EU alapjainak kritikája magát a demokráciát vonja kétségbe, nehézzé és kockázatosná teszi korunk demokráciájának és az EU demokrácia-deficitjének, valamint e kettő kapcsolatának bírálatát. De gond lehet a populációs válság értékrendi alapjainak kritikus vizsgálata és vitatása, valamint az egyes kultúrák közti különbségek megnevezése. Az efféle szempontok maguk után vonhatják az állítást, hogy az illető a liberális demokrácia és modern társadalom alapértékeit ássa alá, emiatt nem tartozhat a méltóságra számot tartó személyek közé. Az effélét pedig nem szabad méltó vitapartnernek tekinteni.

A mai közbeszédet egyebek között emiatt is az a sematikus ideologikus propaganda uralja, hogy az egyik oldalon állnak az Európai Uniót s vele az alkotmányos demokráciát védő erők, a másikon pedig a mindezt veszélyeztető populisták. A másik

értelmezés szerint pedig az egyik oldalon a nemzeti kultúrát, államot, családot védők, a másikon pedig az hazai gazdaságot, politikát és közéletet domináló oligarchák uralmát és az ezt erősítő demokráciadeficités EU-t támogatók.

A másik fél kizárása a vitára méltó személyek köréből és így a demokratikus közbeszédből, ami egyben kirekesztésüket vagy legalábbis szűk korlátok közé szorításukat is indokolja az adott fél által dominált tömegkommunikációs eszközökből.

A demokráciák egyik valós szellemi alapját adó korrekt feltételek közt lefolytatott nyilvános vita így kommunikációs harccá silányul. Ez a közállapot pedig éppen azoknak kedvez, akik kétségbe vonják az alkotmányosság egyes alapelveit, hiszen igazolhatóan állíthatják, hogy a sajtó és média szabadsága a valóságban nem létezik. Példák sorával demonstrálhatják,⁶⁶ hogy a tömegtájékoztatási eszközök zöme sem korrektül nem tájékoztat, sem pedig a torzítástól, manipulációtól nem riad vissza. Tulajdonosaik érdekeinek szolgálói, ők pedig a jelenlegi hatalmi rend haszonélvezői.

Megjelenik a fősodró (mainstream) sajtó fogalma, amely elfogult, ugyanis a hatalmasokat szolgálja. Azaz a tömegdemokrácia korát a tömegmanipuláció korszakába tolják, hiszen a hatalmon levőknek szükségük van szavazatokra, ám megszerzésükhöz már a korrektül lefolytatott nyilvános vita helyett a modern kommunikáció pszichológiai, technológiai és hatalmi eszközeinek kombinációját használják.

Tehát a szabadság és emberi méltóság világának hirdetett rendszer a valóságban sorban sérti meg a saját elveit. Ugyanis a valóságban nem ezek a tényleges elvei, ezeket csak a tömeg megvezetésére használják. A kritika nemcsak a kormányzás gyakorlatára, a napi politika megítélésére gyakorol súlyos hatást, hanem az egész politikai rendszer alkotmányos alapértékeire.

A válasz pedig hiányzik. Válasz hiányában pedig az a kép alakítható ki, hogy a rendszer alapjainak kritikája pontos, a hatalmon levők pedig a mostani állapotokat s bennük saját pozícióikat védik. A liberális demokrácia bírálata nem annak alapértékeit veszélyezteteti, hiszen azokat éppen a hatalmukat nevükben gyakorlók sértik meg a legrafináltabban. Éppen hogy az oligarchákéból a nép kezébe kell visszaadni tényleges hatalmat. A demokráciát kell helyreállítani, hiszen ami ma van, az számos tekintetben távolra került tőle.

Az ellenérv pedig úgy hangzik, hogy a populistának minősített kritikusok nem adnak világos támpontokat a tekintetben, hogy milyen társadalmi és politikai rendszert is építenének, amennyiben hatalomra kerülnének. Ám kijelentéseik, nyilatkozataik a korábbi diktatúrák ideológiáival mutatnak rokonságot.

66 Az egyik legismertebb a német sajtó és média viselkedése, azaz napokig tartó hallgatása a kölni eset kapcsán. A sajtó állapotának kritikusai persze ki is használják. Lásd: Bilanz der Kölner Silvesternacht – Fast keine Sex-Täter verurteilt. *Junge Freiheit*, 2019. március 31.

A védekezés pedig úgy, hogy ezek a vádak igaztalanok, arra szolgálnak, hogy elriasszák a közvéleményt a fennálló hatalmi viszonyok oligarchizálódását és a Közel-Keletről és Afrikából Európába irányuló bevándorlást nyíltan kritizálóktól. A valószínűségben nem ők veszélyeztetik az alkotmányos demokráciát, azt éppen a fennálló hatalmi viszonyok gyengítik.

A vita így alkotmányos konfliktussá válik. Ám anélkül, hogy a felvetett problémákra megoldást kínálna. Így azonban a problémák megoldása helyett elmélyülésükhöz járul hozzá. A felek ugyanis éppen a konfliktus alkotmányosnak látott és kommunikált elemei miatt minden egyes hatalmi pozíciójuk védelmére feljogosítottnak látják magukat, miként a másik fél pozícióinak gyengítésére, sőt elfoglalására is.

A populizmus⁶⁷ fogalma nyilvánvalóan alkalmatlan a problémásor pontos megfogalmazására és jellemzésére. Arra azonban igen, hogy anélkül lehessen az alkotmány alapértékeire és az EU-ra is veszélyesnek minősíteni a politikai ellenfeleket, hogy kritikus állításaikkal, érveikkel, az általuk felvetett és hangoztatott problémákkal nyíltan és precízen foglalkozni kellene. A vitát így át lehet minősíteni az alapértékekért folytatott küzdelemmé. Aki tehát az alapértékeket tiszteli, az immár nem törődhet a másik fél állításainak és argumentumainak igazságtartalmával és helyességével, hiszen itt többről van szó, sokkal többről.

Ez a deduktív kommunikációs stratégia azonban ingataggá válhat abban a pillanatban, ahogy a polgár maga tapasztalja meg a kritika által hangoztatottak valóságát.

Sőt, ez az érdekegyüttes a világ más részeinek lendületesebb fejlődése esetén belátható időn belül önmaga ellen fordulhat. A kontinens elmaradása, globális térvészése, majd függésének erősödése a vezető réteg gazdasági érdekei ellen hat, hiszen az elmaradás a globális versenyben az ő piacon maradásukat veszélyezteti. A politikai vezetőknek pedig pozíciói inognak egyre inkább, hiszen az európai nemzetállamok társadalmainak egyre nagyobb hányada kerül szembe a deklasszálódás tényével vagy veszélyével. A középosztály fokozatosan zsugorodik, a felső osztály pedig egyre inkább vagyonosodik.⁶⁸

67 A populizmus fogalmának jelentésköre széles. (Margaret Canovan például hét különféle jelentést tulajdonít neki.) Többféle jelentése okán általa nem vonható világos határ az alkotmányos rendszert megtartani, valamint alapjaiban megváltoztatni akarók között. Így a fogalom használata inkább arra kínál lehetőséget, hogy a kettőt összemosásuk.

68 Thomas Piketty: *A tőke a 21. században*. Budapest, Kossuth Kiadó, 2013, 338–440. p.

3.8. A kérdés?

Az a kérdés tehát, hogy a jelen tapasztalataira épülve kialakítható-e olyan egyéni és kollektív meggyőződés, majd megszülethet-e a közös identitás, amely mindezekre választ kínál. Az eddigi stratégiák részválaszokat kínáltak, noha az előbbi területek összefüggenek. Olyan megoldás kell tehát, amely az egész rendszer kihívásaira felel. Ehhez azonban értékrendi megújulás kell. Az emberi élet, majd az emberi társadalom, az európai társadalom, és az állam alapjait kell újragondolni.

Az absztrakció mértéke persze nehezé teszi a kollektív sajátosságok erényeinek és hibáinak közös és kritikus átgondolását. A kritika ugyanis összefolyt a nemzeti küzdelemmel, a közös gondolkodásnak pedig emiatt hiányzott az értékrendi alapja, a kölcsönös előnyei és a fejlődés továbbviteléből eredő szükségessége.

A nemzeti küzdelem azonban csak akkor váltható fel a nemzeti másság elfogadásával és támogatásával, ha az emberi méltóság tiszteletének elvéből eredeztethető a csoport sajátosságok megbecsülése és visszavezetődik az európai civilizáció idevágó hagyományaiba, valamint hozzákapcsoljuk az egyenlőség egyéniségközpontú, külön és egyben közös csoportfejlődésre alapozott felfogásához. Az európai egység nem valósítható meg a meghatározó politikai eszmeáramlatok egyetértése nélkül. Az egyik legfontosabb, a politikai értékrendet érintő kérdés tehát úgy hangzik, hogy megteremthető-e az a tér, amelyben mindegyik eszmeáramlat megtalálja önmagát, és egy új európai identitásban meglátja a maga sajátos jövőjét. Nem reális az olyan alkotmányos egyetértés, amely egymás létének fenyegetésére épül, mások mellett az európai egység eszközének a felhasználásával.

Az egyetértés ellentmond a másik fél megsemmisítésének, végleges legyőzésének, hatalmi eszközökkel történő kényszerítésének. A politikai egyetértés demokráciákban tűri a korlátozott versenyt, ezt túrnie is kell, hiszen az ilyen verseny maga is az egyetértés része, de nem tűri és nem is túrheti a politikai közösséget alkotó más véleményen levők feletti totális győzelmet, magának a létezésnek a fenyegetését és a kilátástalan jövőtlenséget.

Az új európai identitásnak pedig a jövő esélyét kell kínálnia mindegyik jelentős, az alkotmányosság talaján álló politikai irányzatnak. Olyan képet kell festenie, amelybe mind a nemzetállamok hagyományvilága, mind az európai alkotmányosság belefér. Ám ehhez össze kell igazítani őket. Egyszerre kell alkotmányos elvvé tenni, hogy az Európai Uniót nemzeteket alkotó emberek és egyben polgárok alkotják, valamint megteremteni a sajátosságaikat védő és fejlesztő egyenlőségüket. Európai polgárokká ugyanis nem azáltal válnak, hogy az EU intézményei megteremtik ezt a jogi fogalmat, hanem azáltal, hogy saját akaratukból megalkotják az Európai Unió politikai közösségét, és képesek is rá.

Csakhogy ahhoz, hogy meghozzák ezt a döntést, elsősorban azt kell elhatározniuk, hogy összekapcsolják sorsukat. Tehát nemcsak érdekszövetségeket kötnek, hanem egy népet kívánnak alkotni. Ám ez csak akkor lehetséges, ha ez az új politikai egység nem fenyegeti megsemmisítéssel eddigi sorsközösségüket: az európai nemzeteket. De ez sem elég, új jövőt kell kínálnia számukra. Nem az európai nemzeti kultúrák feloldásán keresztül vezet az út Európa globális súlyának visszaszerzéséhez, hanem a kontinens létező, tehát nemzeti kultúráinak továbbfejlesztésével.⁶⁹

69 Coudenhove-Kalergi: I. m. 107. p.

4. A NEMZETI IDENTITÁS KRITIKÁJA ÉS A KRITIKA JELENTŐSÉGE

4.1. A hallgatás

Mint jeleztük, az Európai Unió eddigi történelme során egy íratlan szabályrendszer vonta meg a korábbi válságidőszak bírálatának határait. Eszerint a faszizmus és kommunizmus eszmerendszerét általánosan bírálni kell, ám politikailag nem illik szóvá tenni a tagállamok jelenlegi agresszív nacionalizmusát, amíg az nem eredményez súlyos konfliktusokat. Az íratlan szabály szerint az a nacionalista, tehát gyanús, aki a másik tagországban megjelenő agresszív nacionalizmust bírálja, és a sértettek, leggyakrabban a saját kisebbségeik helyzetének rendezését, jogaik megadását, sérelmeik jóvátételét hangosan szorgalmazza.

A hallgatás mértéke a többieknél uralkodó politikai közbeszéd alappilléreinél húzódik. Ezek kritikája kívül esik az elfogadhatón.⁷⁰ A felek politikailag nem bírálhatják egymás nemzetfelfogását, akkor sem, ha lényegüket tekintve térnek el egymástól. Nem lehet politikai téma az, ahogy saját nemzeti múltjukat látják, akkor sem, ha a másik fél meghódításának, elnyomásának időszakait tekintik történelmük legdicsőbb pillanatainak. Így pedig nem lehet közösen vallott a múlt, csak egymás melletti, sőt esetenként egymással szembeni. Az együtt megélt történelem csak a kritika közös szempontjai alapján tehető közössé.

A felfogás legfőbb gyengéje tehát pusztán nem a helytelen álláspontban rejlik, az álláspont helytelenségére ugyanis nyilvános vitában rá lehetne mutatni. Hanem a hallgatásban, sőt a hallgatás értékké emelésében. Általa ugyanis éppen a nyilvános vita válik helytelenné. A hallgatás pedig, mint a történelem során számtalanszor megmutatkozott, nem az nemzeti agresszivitás híveit csendesíti el. Ők továbbra is mondják és teszik a magukét. A hallgatás éppen a kritikusaik száját fogja be, valamint az érintetteket, azokét, akik az agresszivitást megszenvedik. A hallgatás kötelezettsége őket teszi gyanússá, róluk állítható, hogy hangoskodásukkal veszélyeztetik az európai stabilitást, azok helyett, akik jogaikat, nemzeti szabadságukat semmibe veszik. Róluk sugallható,

70 The Future of the Union – The Laeken declaration. (PRESIDENCY CONCLUSIONS EUROPEAN COUNCIL MEETING IN LAEKEN 14 AND 15 DECEMBER 2001.) Vagy: Declaration on European Identity (Copenhagen, 14 December 1973)

hogy végső soron országaik szétverésére törnek, hiszen nem maradnak nyugton a jelen prosperitást ígérő korszakában. Éppen ezért rendkívüli óvatossággal kell kezelni bíráló szavaikat, valamint nemzeti igényeiket, és semmiképpen sem szabad túl nagy nyomás alá helyezni országaik vezetőit.

Az egyensúly és stabilitás fenntartása az elsődleges cél, nem a probléma lényegének megoldása, nevezetesen a többség nemzeti kizárólagosságán alapuló értékrendje megváltoztatása, a polgárok nemzeti sokféleségének, valamint összetartozásának az összekapcsolása, és persze a folyamat részeként az érintett kisebbségek nemzeti szabadságának s egyenlőségének biztosítása.

A jelen agresszív nacionalizmusairól folyó politikai vita nélkül azonban nem változnak meg azok a nézetek s előítéletek, amelyekre az egyes nemzeti agresszivitások támaszkodnak. Változás nélkül pedig tovább élnek, majd előtörnek minden válsághelyzetben.

4.2. A nemzetállami örökség belső ellentmondása

A nemzetállami örökség kritikájának tehát mind ez ideig korlátozottnak kellett maradnia. Olyan mélységekbe sem nyúlhatott, ahova az európai egyesülés klasszikusainak érvei értek.⁷¹ Meg kell maradnia a nemzetállami agresszivitás külső megjelenésének, mindenekelőtt a jelenben felbukkanó militarizmusnak a kritikájánál. Tehát annak a jelenségnek a bírálatánál, amely korunkban célozná más európai országok, esetleg országrészek meghódítását. A múltbeli hódítások, valamint az igazolásukra épülő nemzetfelfogások kritikája ki van rekesztve a politikai közbeszédből. Formálisan nem tilos ugyan szóvá tenni, ám a bevett politikai diskurzusnak nem lehet tárgya. Az uralkodó felfogás szerint ugyanis az ilyen politikai viták az európai stabilitást veszélyeztetnék.

Az elvet oly módon érvényesítik a felek, ami a múltbeli hódításokról is hallgatást parancsol. Szélsőséges viselkedésnek minősül, ha valaki a nyilvánosság előtt kezdi boncolgatni, hogy a múlt, elsősorban a huszadik század háborúi által megrajzolt határok mennyire tükrözték a nép, azaz az érintettek akaratát s mennyire a nagyhatalmak vélt érdekeit. Csakhogy a tiltás egyben a nacionalizmusok agresszív vonatkozásainak nyilvános bírálatát is lehetetlenné teszi, hiszen annak a legkiáltóbb jele a más nemzetbeliek meghódítása. A nemzeti dominancia megszerzésének más módozatairól nem is beszélve.

Csakhogy a múltbeli nemzeti hódításokról való hallgatással összekapcsolt csend a jelen állapotban a nacionalizmus kritikáját is korlátok közé zárja. Megakadályozza a nemzeti agresszivitás egyik lényegi elemének: más nemzetek vagy nemzetek részei meghódításának, majd a meghódítottak nemzeti elnyomás alatt tartásának a kritikáját. Az elnyomás révén pedig a nemzeti agresszivitás tudata fenntartható marad.

71 Például Denis de Rougemont: I. m. 120–121. p.

Az európai stabilitást következképpen egyebek mellett annak a kritikának az elcsen-
desítése biztosítja, amely a nemzeti hódítások és a meghódítottak nemzeti elnyomását
vizsgálja. Csakhogy nélküle az emberek nemzeti szabadsága elsősorban nem az ember
nemzeti szabadságának eszméjéből ered, hanem az egyes nemzetállamok hatalmából. Az
ilyen szabadság az általuk államalkotónak minősítettek szabadsága a többi polgárral szem-
ben. Őket privilegizált helyzetbe juttatja államuk nemzeti identitásuk kérdésében.

Az államok közti kapcsolatból így nem tűnhet el a nemzeti elválasztáson nyugvó
nemzeti érdekérvényesítésre épülő viszonyrendszer. Ugyanis nincs, ami felváltsa. Az
egyes államok belpolitikai értékrendjének lényege a régi, így még ha enyhébb kiadás-
ban is, de a többiekhez fűződő kapcsolataiban sem képesek másként viselkedni, és
vezetőik többsége nem is akar.

A nemzeti identitás eddigi kritikájára válaszként a multikulturalizmus-vita az álla-
mok többkultúrájúsága melletti argumentumok megfogalmazásához vezetett. A kul-
túra, s vele a kulturális identitás az emberi jogokkal egyenlő jogerőt kap, s az ember-
ség kulturális sokszínűsége természetes és értékes állapotként fogalmazódik meg. A
politikai rendszereknek így igazodniuk kellene ehhez az értékhez, olyan szerkezetet
teremtve, amelyben a különféle kultúrájú emberek egyenértékű polgárokká válnak
kulturális különbségeikkel együtt. Az államnak tehát mindegyikük kulturális fejlődését
segítenie kellene. Ám, és ezt le kell szögeznünk, ehhez olyan politikai viszonyokat
szükséges teremtenie, amelyek közt egymással közös államot alkotva jobban fejlődje-
nek, mint külön-külön, esetleg egymással szemben.

4.3. A konfliktus helye a nemzeti identításban

Amikor a vallásit felváltva fokozatosan a nemzeti válik a domináns identitássá, meg-
jelenik a gondolat, hogy az új világ immár nem a rendiség privilégiumainak és egyen-
lőtlenségeinek megvédéséért szerveződik meg, hanem mindenki szabadságáért és
egyenlőségéért. Ám hogy az ember szabadsága a közösségnek való teljes alárendelését
jelenti-e vagy valami újat, az a kor egyik legfontosabb kérdésévé válik.⁷² Abban azon-
ban sokan egyetértenek, hogy az új állapot feleslegessé teszi a korábbi konfliktusokat,
hiszen nem uralkodók és hűbéreseik csapnak össze a dinasztikus örökségért, hanem a
szabad polgárok alkotta népek kormányai alakítják a nemzetközi viszonyokat. Ez
pedig megteremti az állandó béke lehetőségét.⁷³ Ám a nacionalizmus korában mit sem

72 Lásd: Benjamin Constant: A régiek és a modernek szabadságának összevetése. In Uő: *A régi rend és a forradalom*. Budapest, Atlantisz, 1997, 237–260 p.

73 Lásd például: Immanuel Kant: Az örök békéről. In Uő: Immanuel Kant: *Történefilozófiai írások*. Budapest, ICTUS, 1997, 277., 284–286. p.

csökkentek az emberközi konfliktusok. Csak megújulva nemzeti jelleget öltöttek. A fejezet arra tesz kísérletet, hogy megvizsgálja, hol a helye a konfliktusnak a nemzeti identításban. Arra a kérdésre keressük a választ, hogy mi a nemzeti harc állapotának értékrendi alapja. Értelme a másik fél semlegesítése, uralása.⁷⁴ Le kell szögeznünk, hogy mivel nemzeti konfliktusokról van szó, nemzeti értelemben. Azaz a felek nemzeti identításának legfontosabb alkotóelemei tekintetében.

Vizsgálatunk során nem merülünk el az emberi küzdelmeket általánosan átszövő tiszta hatalomkalkulációban, noha az mindegyik emberi küzdelemben megjelenik. Ám társadalomszervező eszmévé csak általánosabb értékrend révén válhat. A nacionalizmus korában a nemzeti eszme révén.

4.4. A harc állapota

Ahhoz, hogy az emberek közötti harc nemzetek közötti harccá válhasson,⁷⁵ nem volt elég a törzsek, a rendek, a vallások hívei közti egyenlőtlenség elve. Meg kellett alkotni a nemzetek közti egyenlőtlenség eszméjét. Alá kellett támasztani és el kellett terjeszteni az állítást, hogy az egyik nemzet értékesebb, mint a másik, így dominanciája a másik, illetve a másik egy része felett igazolható és helyes. Mivel a nacionalizmus immár a tömegpolitika eszméje, a nemzeti dominancia elvének nemcsak egy szűk vezetőrétegnek, hanem a nép nagy részének is ígérnie kell valamit. A politikát alkotóknak sokakkal kellett elfogadtatniuk, hogy jogukban áll uralkodni a más nemzetiségűek, a más etnikumúak felett, és ebből igazolható előnyük származhat. A kísértés óriási.⁷⁶

Ehhez azonban a nemzet modern eszméjét kívül kellett tartani az egyetemes emberi értékek körén. A probléma korai és konkrét megfogalmazását találjuk Kant és Herder kritikájában.⁷⁷ Kant elsősorban az univerzalizmus világos elveit hiányolja a Herder-felfogásból.⁷⁸ Annak lehetőségét rója fel, hogy az eszme végső céljai pusztán partikuláris

74 Donald L. Horowitz szerint a konfliktusok értelme, hogy az egyik fél semlegesítse vagy eliminálja a riválisait: Lásd: Donald L. Horowitz: *Ethnic Groups in Conflict*. Berkeley – Los Angeles – London, University of California Press, 2000, 95. p.

75 Karl W. Deutsch szerint a nacionalizmus a politikai elitek eszköze, Elie Kedourie pedig mozgósító ideológiaként jellemzi.

76 John Rawls a népek jogának kifejtése során megalkotott eredeti állapotának szabályait abból a feltevésből vezeti le, hogy a liberális igazságosság a népek fundamentális érdekén alapszik. Lásd: John Rawls: *The Law of Peoples*. Cambridge, Massachusetts, London, England, 2002, 33. p. Láthatjuk azonban, hogy a másik nép elnyomásának helyes voltára és előnyeire épülő nacionalizmustípus gyakran válik vonzóbbá.

77 Immanuel Kant: *Történefilozófiai írások*. Budapest, Ictus, 1995, 85–86. p.

78 Klaus Wejand: *Kants Geschichtsphilosophie*. Köln, Kölner Universitas Verlag, 1963, 143. p.

csoportcélok, így e céloknak nem mércéje az emberiség. Hozzátehetjük, hogy Kant ezzel a megállapítással nemcsak Herder társadalomképének ellentmondását jelzi, hanem a nacionalizmusét is.

Ugyanakkor a kanti kritika anélkül bírálja a társadalomfejlődés herderi válfaját, hogy az univerzálisan érvényes társadalmi értékrend körébe bevonná Herder fejlődés-törvényének eredményét. A herderi nemzet sajátosságai így nem kerülhetnek be az emberi jogok morális értékeinek körébe. Nem nyílik arra mód, hogy az egyén nemzeti sajátosságai az emberi méltóság morális alapjai közé sorolódjanak.

Az individualizmus herderi válfaja és a nemzeti sajátosságok herderi értelmezése szerinti cselekvés így nem válhat egyetemes társadalmi törvénnyé, hiszen nem alkalmas arra, hogy egyetemes törvénnyé tegye az egyén. Nem az egyén morális döntésének eredménye, így leszögezhetjük, hogy kanti értelemben nem egyetemesen emberi. De nem is individuális. Ugyanakkor föléjük kívánja emelni magát.

Ha azonban a nemzet kérdésében nem létezik egyetemes emberi mérce, akkor megszületik a nemzeti relativizmus. Az egyetemes értékrend hiánya ebben az esetben is megteremti a viszonylagosság terét. Mindenki saját nemzetének az általa vélt céljai és érdekei alapján értékelheti a világot. Mivel pedig az értékelések eltérőek és gyakran egymást kizáróak – még hozzá nemcsak a nemzetek között, hanem az egyes nemzeteken belül is –, a konfliktus közöttük ugyancsak valószínű. A nemzeti relativizmus révén a nemzetek közti viszony a potenciális harc állapotába jut. Ennek tudatában az egyes nemzeti identitásokban megjelenik a fenyegetettség tudata. A másik nemzet aktuális veszéllyé, de legalábbis potenciális veszéllyé válik. Ami persze kihat a másik fél jellemzésére.

A jellemzés a harci vágy megváltoztathatatlan adottságának elvére épül. Tehát azt a felfogást, hogy a konfliktus, a harc az ember társadalmiságának lényegi eleme, az ember nemzetbeliségére is vonatkoztatják. Ennek a felfogásnak az ember egyéni nemzeti identitására is hatással kell lennie. Miért kell olyanokká lennünk, mint feltételezett ellenségeink? Miként válhatunk olyanokká?

A felvilágosodás vitái óta ismert a helyi sajátosságok meghatározó mivoltának érve. Eszerint nincsenek is egyetemes emberi értékek és szabályok.⁷⁹ Az egyének és csoportok között kialakuló nézeteltérések és érdekütközések megoldásához így azonban hiányoznak a mindenkire érvényes értékek és a belőle eredő szabályok. Hiányuk megnyitja a teret az erővel kikényszerített rendezés, tehát az erőszak előtt. Főként ha még az egyén társadalmi lényegét is a szenvedélyei által vezérelt önzésében látjuk. De akkor

79 Ludassy Mária érzékletesen mutatja be Edmund Burke-nek az emberi jogok létezését megkérdőjelező kritikáját. Lásd: Ludassy Mária: Lobogónk Burke? In: Bibó István et al.: „*Sem vele, sem nélküle*”. *Változatok a szabadság témájára*. Budapest, T-Twins Kiadó – Lukács Archívum, 1996, 64–65. p.

is, ha az egyes államokban megfogalmazott közakaratra való teljes alárendelődésben. Egyének és kollektívák közt a félelem és az erő teremt rendet. Márpedig e tényezők változóak, és változás esetén a rend erőszakosan átrendezhető, ismét és ismét. Ettől az állásponttól már nincs messze az a meggyőződés, amely nemcsak lehetségesnek és esetlegesen ismétlődőnek, hanem az államközi kapcsolatok fontos, mértékadó elemének, rendezőelvének tartja a nemzetek közti harcot.⁸⁰

A nemzeti harc törvényszerűségének elvéből következik a nemzeti dominancia törvényszerű volta.⁸¹ A nemzeti dominancia adottság, tehát valaki mindenképpen uralni fogja a többit. Ezért csak úgy hangozhat a valós kérdés, hogy ki kerül domináns helyzetbe? Erre pedig csak egy elfogadható válasz adható: a mieink. Hiszen senki sem kívánhatja saját nemzetének elnyomását, mások általi uralását. Tehát csak abból a két lehetőségből lehet választani, hogy elnyomó, vagy elnyomott legyen-e a népcsoport. Ebből következően emberileg is csak az a választás áll mindenki előtt, hogy az elnyomók, vagy az elnyomottak közé kíván-e tartozni, saját nemzetét is maga után vonva.

Ezzel a felfogással indokolható az egyetemes emberi értékek megsértése nemzeti célokra hivatkozva. Helyi sajátosságokkal lehet úgy magyarázni a szomszédok nemzeti tulajdonságait, hogy azok megváltoztathatatlanul ellenségesnek tűnjenek. Főként akkor hatékony ez az argumentáció, ha a szomszéd náción belül valóban az ellenséges szenvedélyek uralkodnak. Időről időre empirikusan igazolható, hogy a nemzeti veszély valós.⁸²

Emiatt ajánlatos számba venniük mindazokat a nézeteket és cselekedeteket, amelyek a másik fél legyőzésére s elpusztítására, nemzeti, sőt estenként fizikai megsemmisítésére irányultak és irányulnak.

A nézeteket azért, mivel az agresszív ideológiák megfogalmazását elsősorban a nemzeti harc megvívása motiválta, és csak ehhez képest az igazság keresése. Fő céljuk a nemzeti mozgósítás, nem pedig a valóság kritikus bemutatása. Értékelésük elsőrendű mércéje a másik fél felett aratott nemzeti győzelem, és csak ennek viszonylatában az emberi haladás koronkénti élvonalához tartozás, az egyetemes emberi szabadság és jogok, és semmiképpen sem az ember egyetemes nemzeti szabadsága.

80 Alighanem Carl Smidt „barát és ellenség” fogalompárja fejezi ki ezt az államközi viszonyt a legplasztikusabban. Carl Schmitt: *A politikai fogalma*. Budapest, Osiris – Pallas Stúdió – Attraktor, 2002, 19. p.

81 Kiválóan mutatja be ezt a látásmódot Brendan Simms. Lásd: Brendan Simms: *Kampf um Vorherrschaft. Eine deutsche Geschichte Europas. 1453 bis heute*. München, Deutsche Verlags-Anstalt, 2014, 33–34. és 218–219. p.

82 Ludassy Mária fejti ki, hogy Thomas Hobbes-nál a „végtelen hatalomkiterjesztés a hatalom megőrzésének eszköze”. Ludassy Mária: „Előbb a szabály, aztán a morál”. In: *„Sem vele, sem nélküle”*. Budapest, T-Twins Kiadó – Lukács Archívum, 1996, 14. p.

Helyettük a saját nemzet másikkal szembeni előretörésével, illetve elmaradásával kell az eredményt mérni. A haladás, a jogok és szabadság a nemzeti győzelmek és vereségek fényében értékelhetőek.

Ez a morális mérték persze lépten-nyomon szembekerül az egyetemes emberi értékekkel. A rendszeresen felbukkanó, gyakran kiáltó ellentmondást pedig fel kell oldani modern világunkban. Tehát választ kell adni a nemzet nevében elkövetett gaztettekre, a nemzeti ellenség gyilkolására, deportálására, szabadságától, alapvető jogaitól való megfosztására. De meg kell magyarázni ugyanazoknak a nemzeti jogoknak megvonását a nemzeti ellenséghez soroltaktól, amelyekért a mostani többségek elődei küzdöttek, és küzdelmüket nemzeti történelmük legigazságosabb, legdicsőbb szakaszának tartják a jelenkoriak. Majd pedig a nemzeti ellenségnek tartottak megvetését, lenézését is meg kell indokolni a sajátjaik előtt.

A megoldás az eszmetörténetből jól ismert, már említett relativizálás. Az egyetemes emberi értékek egyetemességének kétségbe vonása és annak bizonygatása, hogy jelentőségük csak eseti és helyzetű. Értékük s érvényük éppen ezért viszonylagos.

Ám egyes polgárok nemzeti szabadságának kétségbe vonása nem áll meg náluk, hanem kiterjed az állam emberi jogi alapjainak más területeire is. Valamint lényegileg korlátozza a nemzeti többséghez tartozók nemzeti szabadságát.

A többségek nemzeti szabadsága látszólag biztosított. Nyelvük hivatalos nyelv, szokásaik uralkodó szokások, kultúrájuk domináns kultúra, államukat uralják. Szimbolikus kifejezést is adnak nemzeti uralmuknak, tehát az állam jelképei saját maguk megjelenítései. Ámde, amennyiben úgy döntenek, hogy mindezeket egyben arra is használják, hogy más nemzetiségű polgártársaik hasonló nemzeti törekvéseit akadályozzák, akkor az előbbi eszköztár mindegyikét deformálniuk kell.

A nemzeti szabadság relativizálásához használt, a kisebbségek elnyomására szolgáló érv jelentősen hozzájárul az egyes politikai eszmeáramlatok értékrendjének össze-zavarásához. A baloldalnak ugyanis úgyszintén az emberi jogok viszonylagos interpretációjába kell bonyolódnia.⁸³ Transzformálódó országokban mások nemzeti elnyomásának vágya többféle elemből rakja össze az itteni újbaloldalt. Benne található a jakobinus egységesítő hagyomány. Az általános akarat rousseau-i tézise feltételezi mindenki alárendelését az egyetlen és így egyazon politikai magatartáskódexnek, amihez

83 A nemzet kérdésekben az államnak, valamint a társadalomnak döntenie kell. Minthogy azonban megoldatlan maradt az egyén nemzeti sajátosságainak univerzális értékrendbe illesztése, a liberális államok keze is szabadabbá vált a többségi akarat érvényesítése előtt. Figyelembe véve a herderi és a rousseau-i felfogás közti lényeges hasonlóságokat, a szellemi alapok is készen álltak. Lásd: F. M. Barnard: *Self-Direction and Political Legitimacy – Rousseau and Herder* című művét. (Oxford, Clarendon Press, 1988)

később a közös hagyományok rituális tiszteletét is hozzárendeli a szerző. A volt kommunista országokban poszt-leninista formában jelenik meg jakobinus hagyomány.⁸⁴

4.5. A nemzeti harc ideológiája

A nemzeti harc ideológiája az európai nemzeti harcok esetében mindenekelőtt azt a célt követte, hogy militarizálja a hazai közvéleményt. Azt hivatott bizonyítani, hogy a másik féllel szembeni nemzeti harc elkerülhetetlen. A másik felett aratott nemzeti győzelmek minden körülmény közt jogosak voltak, míg a nemzeti vereségek jogtalanok. A nemzeti harc módszereit a történelmi körülmények adják, nem pedig felettük álló morális elvek.⁸⁵ Emiatt vezéreiknek kell hinniük, nem a különféle kritikus értelmiségieknek, sőt gyakran nem is saját maguknak.⁸⁶

Ám a nemzeti ideológia még egy fontos célt szolgál, főként kisebb vagy gyengébb nemzetek esetében. Mivel a nemzeti harc kimenetele gyakran a nagyhatalmak kezében van, az ő közvéleményüket és mindenekelőtt vezetőiket kell befolyásolnia. A nemzeti közel- és távoli múltnak ezért alkalmassá kell válnia a jelenkor hazai és külföldi propagandacéljai, diplomáciai manőverei számára. A társadalomtudományoknak meg kell felelniük a nemzeti harc kívánalmainak. A jelen és a múlt kritikus vizsgálata csak akkor és annyiban fogadható el, amennyiben nem veszélyezteti a nemzeti küzdelmet. Sőt, támogatnia kellene. A valóság ellentmondásossága csak akkor elfogadható, ha nem áll ellentétben a közvélemény militarizálásával, valamint a külföld felé irányuló propagandával. Aki szembekerül vele, arra simán rásütik a nemzetáruló bélyegét, hiszen a nemzeti harc logikája szerint veszélyt jelent. Az ellentmondásosság csak a másik fél ellentmondásossága lehet. A magunkét pedig éppen ez igazolja, és ezzel fel is oldja.

4.6. A nemzeti történelem értékelése

A szellemi küzdelemben különösen fontos a múlt megfelelő értelmezése. A nemzeti történelem értékelésének egyik lehetséges módja, hogy a történelmet a nemzeti hatalom növekedésének vagy csökkenésének viszonylatában osztják jó és rossz korszakok-

84 A jakobinizmus és a marxizmus–leninizmus franciaországi összekapcsolási kísérletét mutatja be Francois Furet. Francois Furet: *A forradalomról*. Budapest, Európa Könyvkiadó, 2006, 13. és 24–31. p.

85 Az álláspontot a legplasztikusabban a nemzeti kisebbségek kitelepítésének, az etnikai tisztogatásnak ma is élő ideológiája mutatja.

86 Sztálin és Hitler kultusza a legismertebb és legszélsőségesebb megjelenése ennek a magatartásnak. Lásd: Volker Ullrich: *Adolf Hitler. Die Jahre des Aufstiegs*. Frankfurt am Main, S. Fischer Verlag GmbH., 2013, 568–570. p.

ra az érintettek. Tehát amennyiben nő az adott nemzet tagjainak száma, gyarapodik országának területi kiterjedése, erősödik nemzetközi befolyása, akkor történelmüknek ezt a szakaszát nemzetileg pozitívnak, míg ellentétét negatív szakasznak tartják. Függetlenül attól, hogy az adott időszak során a világtörténelem pozitív folyamataihoz csatlakozva érték-e el céljaikat, vagy éppen a haladásellenes erőkkel szövetkezve. Valamint az értékelésen az sem ront, ha terjeszkedésük során más nemzetiségűeket juttatnak alávetett helyzetbe, akár saját országukban, akár olyanokkal szövetkezve, akik szintén nemzeti kisebbségeik elnyomására építik államukat.⁸⁷

Mint ahogy az sem, ha mások fölött próbálnak domináns pozícióba jutni. Sőt, a nemzeti nagyság mércéje a hatalom kiterjesztése, nem az alávetettek sorsa, illetve a társadalmi haladáshoz való viszonya. Méghozzá mindmáig.

A gyarmatosítás, mások meghódítása ritkán vezet olyan társadalmi vitához, amely eredményeképpen a politikai közösség jelentős része kétségbe vonná saját hódítással megteremtett nemzeti nagyságának hagyományos alapjait: mások alávetésének helyes voltát. A Mahátma Gandhi által hangoztatott szellemi erő és a reá alapozott passzív rezisztencia,⁸⁸ amellyel az angolokat kívánta elüldözni Indiából, csak akkor elegendő, ha az angolok általa tényleg legyőzve érzik magukat.

Ilyen esetben nemzeti dominancia és minden ember nemzeti szabadságának elve szinte teljesen elválik egymástól, és a nemzetinek nevezett dominanciát teszik végső mércévé. Megjegyezhetjük, hogy nemcsak az európai, hanem a sajátos közép-európai dilemma egyik lényegi eleme éppen ebben az ellentmondásban rejlik.⁸⁹

Az ellentmondás több olyan következménnyel jár, amelyek nemcsak a megtartásához járulnak hozzá, hanem egyenesen tovább erősítik.

Az egyik politikai szociológiai természetű. Az említett ellentmondás fenntartása és használata számos személyt juttat hatalmi pozíciókba, akik így érdekeltté válnak az ellentmondás fenntartásában. Például, aligha szeretné az emberi jogok értékrendje alapján tisztázni a második világháború alatti és utáni embertelenségek s kitelepítések ügyét, aki maga is részesedett az elkobzott vagyonból. Vagy nehezen várható olyanok-

87 Számos példa hozható fel arra, hogy ugyanazt, amit a kisebbségben élők a maguk számára igazságos célnak tartanak, többséggé válásuk után megtagadják saját kisebbségeiktől. Talán a legutolsó Macedónia és Koszovó esete.

88 Lásd: Mahatma K. Gandhi: *Hind Swaraj and Other Writings*. New York, Cambridge University Press, 88–99. p.

89 Bibó István szerint a közép-európai kis nemzetek ádáz határvitáiból fakadt nemzeti létük és a területi státus a nyugat-európainál is nagyobb bizonytalansága, és ez a fő forrása a kelet- és közép-európai nemzetek politikai históriájának. Bibó István: A kelet-európai kis államok nyomorúsága. In Uő: *Válogatott tanulmányok II.* Budapest, Magvető Könyvkiadó, 1986, 197. p.

tól a fasiszta vagy kommunista múlt nemzeti elnyomásának bírálata, akik ezeknek a rendszereknek köszönhetik karrierjüket. Mindez a legnagyobb kritikai kapacitással rendelkező réteg, az értelmiség egy részére is kiterjed, hiszen ideológiára úgyszintén szükség van mások nemzeti szabadságának korlátozásához.

A nemzeti dominancia, tehát a mások fölött gyakorolt uralom nem tartozik, nem is tartozhat a nemzeti szabadság fogalomkörébe. A huszadik század elejének európai konfliktusai éppen ezért problematikusak. Még a demokráciák is gyarmatbirodalmuk megőrzéséért harcoltak, és az első világháború utáni békekötésekkel is ezt, valamint a vesztesek nemzeti alávetését kívánták elérni. Az egyes államok nemcsak a másik fél nemzeti dominanciája ellen harcoltak. Hanem sajátjuk megteremtéséért, valamint megőrzéséért mások felett, illetve olyanok felett, akiket eddig másik nemzet uralt.

4.7. A nemzeti elválasztás öröksége és az Európai Unió

A nemzeti elválasztás egy kombináció következménye. A politika popularizálását kombinálták az egyes kultúrákhoz tartozók politikai uralásával. Mivel a felvilágosodás a nemzeti identitást nem sorolja az univerzális emberi értékek közé, ám a nemzeti identitás komplex identitásként átveszi a korábban domináns vallási identitás helyét, annak több elemével együtt,⁹⁰ és egyben a politika tömegpolitikává válásának fő identitásformájává lesz, az egyes csoportok feletti politikai dominancia megszerzéséhez el kellett választani őket egymástól. Mivel pedig ezek nemzeti csoportok, az elválasztásnak is nemzetinek kellett lennie.

A magas kultúra populárisává válásával⁹¹ és a tömegpolitika kialakulásával ugyanis az egyes kultúrák között elvileg megszaporodhatott és valóban meg is szaporodott az átjárás. Sokkal többen érintkezhetek a másfélékkal, nemcsak egy kis létszámú szellemi vezetőréteg, amely használt nyelve, a latin amúgy is távol állt a nép által beszéltől.⁹²

A nemzeti elválasztás helyes és szükséges voltát azonban meg kellett indokolni. Hiszen a tömegpolitika korában csak a nép lelkének uralásával lehet véghezvinni. Az érvek pedig csak úgy érnek valamit, ha hatásukra a nemzetit nemcsak a vezető kevesek, hanem a vezetett sokak nagy többsége is kívül tudja az egyetemes emberi értékek körén, és valami olyasminnek tekinti, amire a saját nemzetbeli akár más nemzetbeliek rovására is jogosult. Ebben az esetben sikerülhet a nemzeti elválasztás a megszaporodó egyéni kapcsolatok ellenére is.

90 Anthony D.: Smith: *Chosen Peoples – Sacred Sources of National Identity*. New York, Oxford University Press, 2003, 254–261. p.

91 Lásd Ernest Gellner: *Nations and Nationalism*. Oxford, Blackwell Publishers, 1993, 35–38. p.

92 Benedict Anderson: *Imagined Communities*. London – New York, Verso, 1991, 40. p.

A nemzeti elválasztás egyik eszköze a nemzetivé tett állam. Az államot a nemzet államának kiáltják ki. Immár nem az uralkodó és a privilegizált rendek állama, hanem a nemzeté. Korábban természetes hatalmi helyzetnek tekintették, ha az uralkodó más-honnan származott, sőt nemeseinek egy része is. Ez az állapot azonban megszűnik a nemzeti világban.⁹³ Az elválasztásnak köszönhetően a nemzet elismert tagja kerülhet csak politikai vezető pozícióba, hiszen a más nemzetiségű – a feltételezés szerint – a másik nemzetet képviselné.

Hogy a nemzet állama pontosan mit is jelent, az attól a definíciótól függ, amellyel megfogalmazzák, mi is a nemzet és ki is a tagja. Ez pedig egyben azt is megadja, hogy mi nem a nemzet és ki nem a tagja. A definíció akkor is a nemzet tagjának nyilvánítja az adott személyt, ha ő más nemzethez tartozónak tekinti magát. És akkor is kirekeszti a nemzetből, ha az érintett magát az adott nemzethez tartozónak tudja. A nemzet mindkét bevett európai definíciója: a politikai nemzet és a kulturális nemzet felfogása a definiálók kezébe adja az emberek nemzetekhez sorolását. Ennek az elvnek az érvényre jutása választja el egymástól a nemzeti hovatartozást és a népakaratot.

A tömegpolitika korában azonban az állam nemzetállammá tétele nem elég. A társadalmat is nemzetivé kell tenni. Ehhez a nemzeti kizárólagosság értékrendjére hangolják az állam által dominált és immár minden fiatalra kiterjedő oktatási rendszert.

Nemkülönben nemzetivé formálja a kulturális intézményrendszert. Ezen belül a nemzeti hangot megütő tömegkommunikációs rendszer különösen nagy jelentőséget nyer. A nemzetivé átirított múlt adja azt a képet, amely minden megtörtént eseményt a nemzet irányába mutató folyamatnak mutat. A jelen kiterjesztése a múltra a nemzet minden egyszerű tagjának is a történelmi elhivatottság élményét kínálja. Ehhez képest jelentéktelennek tűnik mások nemzeti szabadságának korlátozása, vagy akár megtagadása.

Mindezek működtetéséhez azonban az értelmiség nemzeti elválasztása is szükséges. Szemben a középkor tanultjaival, az új, nemzeti értelmiség már nem kötődhet az államok feletti latin műveltséghez és a keresztény egyház határokön átnyúló intézményrendszeréhez, hanem a nemzetállam szolgálatába kell állnia.

Az értelmiségiek a középkorban kis létszámú réteggként az egyetemes latin kultúra európai művelői voltak.⁹⁴ A nemzeti értelmiség a nemzeti iránt elkötelezett, azt ébresztő, nemzeti harcában támogató képzett és nagyszámú réteg.⁹⁵ A nemzeti küzdelem

93 Tudvalevőleg a német származású angol uralkodócsalád Windsorra, tehát angolra változtatja családnevét az első világháború alatt.

94 Jaques le Goff: *Die Geburt Europas im Mittelalter*. München, Verlag C.H. Beck, 2004.

95 Johann Gottlieb Fichte fogalmazza meg azt az elvárás, miszerint a nemzetnek hazafiakra és katonákra van szüksége. Johann Gottlieb Fichte: *Beszédek a német nemzethez* (Tizennegyedik beszéd). In: Bretter Zoltán – Deák Ágnes (szerk.): *Eszméek a politikában: a nacionalizmus*. Pécs, Tanulmány Kiadó, 1995, 135–146. p.

pedig más érvek megfogalmazására és terjesztésére készíti a képzeteket, mint az azt megelőző korszakban. Őket a más országbeliekkel immár nem köti szorosán össze a közös latin műveltség és az általa megszerzett ismeretek. A nemzeti küzdelemben való elkötelezettségük sokkal erősebb. A nemzeti kultúra felemelésében betöltött kulcsfontosságú szerepük – az inkább kivételnek számító keveseket nem számítva – így nem kapcsolódott össze az egyetemes szabadságnak és egyenlőségnek a különféle nemzeti identitásra is kiterjedő elvével. Például a szólásszabadság kérdésében kiállnak azért, hogy az az élet minden területén megillessen más nemzetbeli polgártársukat, de nem az anyanyelvén, noha azon tudja a legjobban kifejezni magát, sőt adott esetben csak azon. Legfeljebb a magánéletbeli kapcsolataiban engedték beszélni, de az állami hivatalokban már nem vagy csak korlátozottan, egyoldalúan szabályozzák a nyilvános feliratok nyelvét, és politikai nyomás alá helyezik a közélet egyes területein ténykedőket, szűkítendő, sőt durvább esetekben akár megtiltandó a másik nyelv használatát.⁹⁶

A nemzeti elválasztás érvrendszerében különösen fontos a nemzetbiztonság kérdése. A nyilvánosság előtt a többi nemzet mint potenciális veszélyforrás jelenik meg.⁹⁷ Sőt, és ez különösen fontos: egyesek nemcsak potenciális, hanem aktuális veszélyforrásként. Azaz olyan kép jelenik meg az értelmiség, majd az ő közvetítésükkel a közvélemény előtt, hogy egyes nemzetek azonnali veszélyt jelentenek, a többiek pedig hosszabb távon megbízhatatlanok, hiszen csak a saját érdekeiket követik, azok pedig megváltozhatnak.

A többi nemzet mint a gazdasági uralom objektuma és egyben forrása jelenítődik meg. Vagy a mi nemzetünk kerül domináns gazdasági pozícióba, vagy az övék. Az állítás lényege, hogy a másik nemzetbeliek által birtokolt gazdasági egységek nem fejlesztik saját nemzeti identitásunkat, hanem veszélyt jelentenek számára. A veszély akár a gyarmatosításig is terjedhet, de bármilyen erősebb függőség a saját erőforrások elvonását és az identitás eltorzítását vetíti előre. A más nemzetbeliek ugyanis a sajátjaikat helyezik előtérbe, saját nemzetük dominanciáján ügynöködnek a gazdasági befolyás eszközével is.

Tehát elsősorban az erőegyensúly az, ami számít, minden más az erő viszonylatában értékelendő.

96 Jürgen Habermas még azt is lehetőnek tartja Guy Verhofstadtnak az Európai Egyesült Államok címmel megjelent kiáltványa kapcsán, hogy az európai egyesülés ügyében az értelmiségiek csak követik a politikusokat. Jürgen Habermas: *Ach, Europa*. Frankfurt am Main, Edition Suhrkamp, 2012, 87. p.

97 Jonathan Glover: Nations, Identity and Conflict. In: Robert McKim – Jeff McMahan (ed.): *The Morality of Nationalism*. New York – Oxford, Oxford University Press, 1997, 11. p.

4.8. Nemzeti harc, egyéni érdek és a nemzeti elválasztás

A nemzetek küzdelmében játszott jelentős szerep számos személyes előnnyel kecsegtet. Mivel pedig a nemzetek közti konfliktus tekinthető a legfontosabbnak, a nemzeti harc vélt és valós állapota egyéni érdekévé válva a legkülönbözőbb egyéb szabályok átlépését igazolja. Hiszen a legfontosabb küzdelemről van szó, ami mögött a többi szabály jelentősége elmarad. A nemzeti győzelem és nagyság ideájának ereje elnyomja és elfedi az alkalmatlanságot, a hozzá nem értést és a belőle fakadó szarvashibákat, sőt végül a tisztelt nagyok közé emelheti a politikust akkor is, ha sötét rendszereket szolgál ki, felemás eszméket vall,⁹⁸ vagy ha éppen az ország fejlődésének visszafordítására tör.⁹⁹ A nemzeti nagyság víziójával és a szomszédon aratott nemzeti győzelemmel sok minden elfeledhető. A felelősségre vonás végül a nemzet elleni támadássá, azaz politikai kockázattá válhat, hiszen a közvélemény előtt a „győző” ellenfelei sem tisztázzák a nemzeti győzelemnek minősített tett ellentmondásait.

A nemzeti ellenségkép sikeres elterjesztéséhez azonban a harci kép erejénél és a vezető érdekeinél több kell. A nemzeti harc vallóinak egymástól is el kell választaniuk társadalmait. Nemcsak politikailag és gazdaságilag, hanem kulturálisan is el kell választani egymástól¹⁰⁰ a korábban, például a középkorban még szoros kapcsolatban levőket.¹⁰¹ Ennek alapja általában a nyelvi elválasztás.¹⁰² Ezt a nyelvi dominancia megteremtésével próbálják elérni. Az egyik nyelv dominánssá, a többi pedig alárendeltté válik a hivatalos élet és a közélet szinte minden területén. Az államivá váló iskola is csak a kisebbséget kötelezi a többség nyelvének elsajátítására, a többséget a kisebbségiére nem. Még az olyan településeken, régiókban sem más a helyzet, ahol együtt élnek. Az uralkodó nyelv így az elnyomás eszközévé válik. Akkor is, ha éppen változik a helyzet. Például az

99 Ismert példája Napóleon mítosza Franciaországban. Lásd például: Adam Zamoyski: *Napóleon. Ein Leben*. München, Verlag C.H. Beck, 2018, 769–770. p. Közép-Európában szinte mindegyik nemzetnél találunk ilyen hősokeket.

99 Szlovákiában az ellenzékiek körében is elhangzott, hogy Vladimír Mečiar nem szabad perbe fogni és elítélni kétséges tetteiért, mert ő alapította az államot.

100 Jürgen Habermas az egymástól elválasztott nemzeti nyilvánosságok problémáját nem új tömegtájékoztató eszközökkel, hanem új szemléletmóddal látja megoldhatónak. Jürgen Habermas: *Zur Verfassung Europas*. Berlin, Suhrkamp, 2011, 77–78. p.

101 „Az új kort immár a döntékényszer jellemezte. Mindenki *egy bizonyos* nemzethez kellett, hogy tartozzék, megszűnt a megosztott és egymásba hajló nemzeti identitások archaikus kompromisszuma.” Szűcs Jenő: *A magyar nemzeti tudat kialakulása*. Budapest, Balassi Kiadó – JATE–Osiris, 1997, 338. p.

102 Persze közös nyelvet beszélők is alkothatnak több nemzetet, tehát kivételek ez alól a kritérium alól is vannak.

Osztrák–Magyar Monarchia végével a magyar dominanciáját nem a nyelvi egyenlőség követi, hanem a szlovák, a román, a szerb nyelv dominanciája váltja fel.

A nyelvi elválasztással pedig az egyes társadalmakban a többséghez tartozó sokaknak megszűnik az a képességük, hogy maguk alkothassanak képet a szomszéd kultúrájáról, közéletéről, politikusaik álláspontjairól.

A kulturális elválasztás fontos eleme a már említett ellenségképzés. A másik fél múltját oly módon kell beállítani, hogy a saját nemzetbelieknek csak a nemzeti harc tűnjék járható útnak. Ez pedig nehezebben sikerülhetne a nyelvi elválasztás nélkül. Ha a többségiek számottevő része értene a kisebbség nyelvén, akkor megismerhetné közös múltjuknak azokat a történéseit, amelyek mindannyiuk javát szolgálták. De a sajátjaik által elkövetett igazságtalanságokat és embertelenségeket sem lehetne eltitkolni, illetve sokkal nehezebb lenne félremagyarázni. Közvetlenül, tehát hazai értelmezés és félreértelmezés nélkül ismerkedhetnének meg a más nemzetbeliek mai nézeteivel, álláspontjaival, javaslataival, kezdeményezéseivel és fedezhetnék fel a velük közös céljait, érdekeiket. Közvéleményeik ugyanis egymásba érnének, és részben közös közvéleményt alkothatnának.¹⁰³ A nemzeti indulatkeltés, manipuláció lehetőségei elé így magasabb korlátok emelődnének, következésképpen a vezetőréteg sokkal nehezebben tudná militarizálni saját nemzeti közvéleményét.¹⁰⁴

Még egy fontos következménnyel járhatna a közvélemények egymásba érése. A nemzetek tagjai között a közvetlen kapcsolatok sokkal sűrűbb hálójá szövődhetne, mint az ellenségképzésen alapuló kulturális elválasztásuk esetén. Nemcsak érdekalapú gazdasági kapcsolatokról lehetne szó – jóllehet ezek is nagyon fontosak –, hanem az emberi kapcsolatok teljes skálájáról.

Csak hogy nem a regionális többkultúráság, hanem a nemzeti ellenségnek deklaráltakkal szembeni elkülönülés válik követendő példává.¹⁰⁵ Például, ha valaki szlovák-ként nyilvánosan hangoztatja, hogy beszél magyarul, és ismeri a magyar kultúrát, az sokak szemében nemzetileg gyanússá, tehát kevésbé értékessé válik. A nemzeti harc értékrendjében az olyan, aki becsüli, tiszteli, szereti, sőt aki akár csak tisztelheti, szeretheti az ellenséget, lejjebb kerül az harc értéksskáláján, mivel sokak szemében gyanússá válik. A nemzetéhez hű személy, hacsak feltétlenül nem muszáj, nem beszél az

103 Ezzel persze gyengülne az elit uralma a sajátjának tekintett nemzeti tömegei felett. S vele együtt az elit uralmára épülő nacionalizmus-felfogás ereje.

104 Persze akkor sem lehetetlen, ha közös nyelvet beszélnek. Az állam által közvetlenül vagy közvetve befolyásolt kulturális intézményrendszer propagandaereje nagy, és képes egy irányba terelni a társadalom nagyobbik részét.

105 Donald Horowitz az egyenlőtlenesség feltételezésével magyarázza az etnikai konfliktusok értékrendi alapját. Donald L. Horowitz: *Ethnic Groups in Conflict*. Berkely – Los Angeles – London, University of California Press, 1985, 28. p.

ellenségnek nyilvánítottak nyelvén, akkor sem, ha tudna, hanem a másikat próbálja rákényszeríteni a saját nyelve használatára. Nem hangoztatja a másik kultúra értékeit, hanem arra mutat rá, mennyivel értékesebb az övé.

Ám együttműködésre szükség van a modern, integrálódó világban. Egymás segítése azonban akkor válik elvárható magatartássá, ha azzal saját érdekeiket is érvényesíthetik a felek.¹⁰⁶ Nem tartják felelősnek magukat a másik fél sorsáért, hacsak abban az értelemben nem, hogy kihasználják őket, vagy éppen harcoljanak velük. Érdekkapcsolat esetében köttetnek szövetségek a felek közt az érdekek határai közt, legyenek azok bármilyen természetűek. De olyan kapcsolatok, amelyek nyilvánosan hangoztatott lényege a másikért viselt felelősség volna, nem születnek. Pedig teljesen egyértelmű, hogy döntéseikkel jelentősen, esetenként meghatározó erővel befolyásolják nemzeti szomszédjaik jelenét és jövőjét.

A felelősség elhárításának társadalmi értékévé tétele vált az Európai Unión belüli szolidaritáshiány fő okává. Az EU-ba történő belépést is főként érdekérvényesítésként fogja fel számos ország politikai vezetésének jelentős része, valamint társadalmi többsége. Sokan nem is képesek másként látni a kérdést. Mások pedig abban érdekeltek, hogy túl sokan ne is váljanak rá képtessé. Hiszen a nemzeti legfőbb értékévé emelése teszi ingataggá az egyetemes értékeket.

A nacionalizmus eszmerendszere nem független a felvilágosodás értékrendjétől, hiszen szintén ennek az időszaknak a gyermeke. Komplex identitásról van szó, amely sok mindent magába olvaszt a korábban domináns önazonosságformából, nevezetesen a vallási identitásból.¹⁰⁷ Ám a felvilágosodás nem kis mértékben éppen az egyház politikai szerepének és a vallás számos tételének kritikája által válik a kontinens megújulásának eszmerendszerévé. A harmincéves háború megmutatta, hogy a vallási identitás középkori formájában nemcsak képtelen a nagy társadalmi katasztrófák megakadályozására, hanem egyenesen az egyik legpusztítóbb háború eszmei alapját adja.

A vallási identitás esetében később is lassan, akadozva haladt az egyes hitek és vallások hívei közti együttműködés. A nemzeti elválasztás ezt olyanná formálja, hogy az érdemben ne gátolja a saját nyilvánosság feletti dominanciát, és ahol ezt fontosnak gondolják, a nemzeti agresszivitás fenntartását, illetve felszításának lehetőségét. Az agresszív nacionalizmus eszköze az államok kezében maradt, és rajtuk áll, hogy mikor és mennyire élnek vele. Ez pedig fenntartja szomszédjaikban a veszélyérzetet, hiszen

106 Az ilyen magatartás jellemző példája a visegrádi négyek viszonya. Különösen Szlovákia és Magyarország együttműködése. Az EU tagállamai közös érdekeik mentén különféle csoportosulásokat alkotnak.

107 Ezt állítja például Anthony D. Smith. Lásd: Anthony D. Smith: *Chosen Peoples – Sacred Sources of National Identity*. New York, Oxford University Press, 2003, 254–261. p.

nincs olyan bizonyosság, amelyekre támaszkodva megakadályozhatnák a nemzeti elnyomásukra irányuló esetleges törekvés kialakulását. A mostani állapot emiatt továbbra is a geopolitikai játszmák állapota, amelyekben az erőegyensúlyok olyan rendjeit próbálják ki- és átalakítani a felek, amely az ő vélt nemzeti érdekeiknek megfelel. Elsődleges céljuk így nem a másik nemzeti fejlődésének segítése oly módon, ahogy arra a másíknak van szüksége, hanem legfeljebb másodlagosan – azaz amennyiben és amilyen mértékben az maguknak is vélt érdekük – kínálnak segítséget és együttműködést. Az együttműködés az érdekek egyeztetésén és gyakran ütközésén alapul. Valamiféle összetartozás és kölcsönösség, az egymás iránti felelősség így nem érheti el azt a szintet, ami sajátosságaikkal együtt kovácsolná egy politikai közösséggé őket. A nemzeti elválasztás domináns hatása máig megmaradt.¹⁰⁸

Korunk egyik legfontosabb kérdése, hogy a huszadik század két világháborúja nyomán az európai eszmeiség képes lesz-e megoldást találni a két világégés alapjául szolgáló eszmerendszer, a nacionalizmus agresszív elemeinek problémájára. A kísérlet sikere vagy sikertelensége a nacionalizmus eszméjét megalkotó Európa egyik alapproblémája. Hiszen kontinensünk államai éppen e két, maguk által kirobbantott háború által veszítik el korábbi domináns pozíciójukat a világban, majd válnak másodrendű, sőt esetenként sokadrendű tényezőkké.¹⁰⁹ Azon túl tehát, hogy rá kellene mutatni e háborúk uralkodó eszméjének hibáira, lényegüket is meg kellene fogalmazni, majd a kritikából eredően fel kellene és lehetne vázolni annak az eszmének az alapjait, amelyek, ha rejtetten is, de tovább élteti a huszadik század számos baját.

4.9. A legfejlettebbek mögött

Különösen nagy jelentőségű a nemzeti egyenlőtlenség fenntartásáért gyakorolt nemzeti elválasztás az olyan államokban, amelyek elmaradtak a legfejlettebbektől. A kérdés ebben az esetben gyakran nem a felzárkózás lehetséges módja, hanem az elmaradottság egyes összetevőinek megőrzése. Azaz a kialakítható és politikailag használható felemáság, amelyhez politikai legitimáció köthető. A korábbi időszakok minél több elemének megtartása, nem pedig kritikus felülvizsgálatuk. Az alapkérdés nem a lemaradás okainak megvizsgálása, hanem a felelősség áthárítása másokra. Ezért az elsőrendű kérdés nem úgy hangzik, miként érhetik utol, sőt, ami a lényeg, hogyan előzhetik meg a legfejlettebbeket. Társadalmukat sem elsősorban erre próbálják kondicionálni az egyes

108 John Breully alapvetően politikai indíttatásúnak tartja a nacionalizmus ideológiáját. John Breully: *The Nationalism and the State*. Manchester, Manchester University Press, 1998, 309–316. p.

109 Richard Coudenhove-Kalergi: I. m. 9–12. p.

országok vezetői, nem ez a társadalmi diskurzus alapvető vitatémája, hanem hogy miként lehet a lehető legkisebb változással, tehát a múlt minél több elemének megőrzésével benne maradni a szűkebb világ versenyében. Tehát elsősorban nem önmaguk megváltoztatására kell törekedniük, hanem a régi elfogadására. Következésképpen elsősorban a régi megtartásának lehetőségén és indoklásán kell törniük a fejüket.

Az elmaradottság ekkor válik morális kategóriává. Olyanná, amit védeni, óvni kell. Értékelésének fő szempontja az az állítás, hogy az elmaradottság adott elemei értékesebbek, mint a fejlettség állapota. Ehhez persze e fejlettséget a romlás és a bukás előszobájaként kell láttatni, és ha a bukás nem következik be, akkor sem szabad kételkedni a jóslat jövőbeni bekövetkeztében. Mivel pedig minden fejlett kultúra válságba jut egykor, ki az, aki megkérdőjelezhetné, hogy a mostani is bajba jut majd. Amivel viszont adós marad a bíráló, az az a mód, ahogy maga a fejlődés élvonalába juthatna. A fejlettebbek kritikája ugyanis rendszerint nem párosul valós, más utat mutató fejlődésstratégiával. Inkább csak jóslatszerű víziókkal próbál mozgósítani, végrehajtható és eredményességükben mérhető, részletesen kidolgozott programok nem születnek.

Az elmaradottság eszmei védelme ugyanis az elmaradottságot okozók védelméhez kötődik. Amennyiben ők nem elmaradást okoztak, hanem abban akadályozták a többi embert, hogy a romlás útjára lépjen, akkor erkölcsileg nemes cselekedetek köthetőek hozzájuk. Így megmarad morális joguk a hatalom megtartásához vagy ismételt megszerzéséhez. Az állítás ellenőrizhetetlenségéhez szükséges a látomásszerű jövőkép, és a szenvedélyszerű politikai identitás. Erős szenvedélyek az észszerűség helyett, hozzájuk pedig hatalmas erősen kézben tartott érdekkötődések.¹¹⁰

A szenvedélyek elsősorban nemzeti szenvedélyek. A megsértett nemzeti öntudat indulatainak folyamatos erősítésén nyugszanak. Nem a sértettség feloldása a cél, hanem a fájdalom fokozása, a megsértett nemzeti büszkeség érzésének erősítése.

Az elmaradottság megőrzésének lényegéhez azonban a más elmaradottaktól való viszonylagos elkülönülés is hozzátartozik. Azokkal szemben magukat fejlettebbnek tekintik.

Jóllehet kultúrájuk számos vonása közös, politikai kultúrájukat is beleértve, magukat mégsem tartják az elmaradott világ részének. Egyébként el kellene fogadniuk elmaradottságuk, estenként ismétlődő meghódíttatásuk természetességét, sőt helyes voltát. Politikai elitjük egy része ugyan ezt az ideológiát terjesztette, de tudják, társadalmuk nem kíván örökké ebben az állapotban maradni. Sőt mi több, ezt kevés kivételtől maguk sem akarják teljesen.

110 Ilyen érdekviszonyokat teremtett például a nomenklatura-privatizáció a rendszerváltás során, a zsidók, németek, magyarok vagyonának elvétele s szétosztása, szóval a nemzeti alapú állami tulajdonváltás, az államtól való függés.

4.10. Közép-Európa

Közép-Európában különös erővel jelennek meg ezek a vonások.

A keleti hódítóik felé magukat keletiebbnek, tehát kommunistábbnak, oroszbarátabbnak, ha a hódító nyugati, pl. a nemzetiszocialista Németország, akkor a szomszédnál németbarátabbnak, a demokratikus Nyugathoz csatlakozás során pedig nyugatibbnak próbálják beállítani magukat, szomszédjaikat tudatosan visszaszorítva.¹¹¹ Ha pedig egyszerre közelednek kelethez és nyugathoz, akkor egyszerre érvelnek kétfelé kétféleképpen. Sőt, akár többféleképpen is, hiszen esetenként kettőnél több hatalomhoz is igazodni szeretne az adott közép-európai ország.

Nem az ellentmondás feloldása, hanem fenntartása válik politikai és kulturális céllá. Különböző számot kellene adni a kétarcúság hatalmi, gazdasági és kulturális következményeiről. Arról, hogy legfőbb hatalmi következménye nem a térség függetlensége, hanem függésbe taszítása az egymással vívott nemzeti harc ürügyén. A korábban egységes gazdasági teret felbomlasztják, és kis, az éppen domináns hatalomtól való függés révén működőképes egységeket kreálnak. Teszik ezt a huszadik században, abban a korban, amelyikben a korábban nagyok tartott országok piacairól is kiderül, hogy már kicsikké váltak.

A 19. és 20. században gyarmatosítással növelt piacok korábban kis piaci egységekké bontani a korábbi nagyot azt jelentette, hogy még a korábnál is jobban erősödik a kicsik függése. Ezt pedig igazolni kellett.

Az nemzeti harc uralkodó eszméje sokban segíti értékrendileg felemás pártok születését s fennmaradását. Valamint sokban erősíti a hatalmi kontraszelekciót, amely eredményeképpen alkalmatlan személyek juthatnak magas hatalmi pozíciókba, és meg is maradhatnak bennük. A társadalomban pedig mélyen meggyökereztetni a meggyőződést, hogy a politika lényege a harc és az érdekérvényesítés. Minden más csak taktika és színjáték. Végül az eszme még az olyan államalapítás legitímálásának is egyik tartóoszlopává válik, amely nem a nép akaratából ered.

A nemzeti győzelem, nemcsak a külső, hanem a belső harc eszközzé válik. A nemzeti nagyság és a nemzeti győzelem víziója ugyanis a belső hatalmi harc fontos eszközzé tehető. Részben azért, hogy új legitímációt ad a korábbi diktatúrák fenntartóinak, legyenek akár fasiszták, akár kommunisták. Tehát morálisan egyenrangúnak mutathatják magukat azokkal, akik a diktatúrák ellen küzdöttek. Ám ez nyilvánvalóan nem elég, hiszen eltérő múltjuk megmarad, s veszélyesen látható. Elfátyolozásához

111 Talán a legismertebb Václav Klaus esete, aki elhíresült kijelentésében Csehországot a Nyugathoz, a többi közép-európai országot pedig a Kelethez sorolta. De ő az egyik fő szószólója Csehország szoros kapcsolatának Oroszországgal.

nemzetellenesnek kell láttatni diktatúráik ellenfeleit. Ha a választókba sikerül annyira beleplántálni a nemzeti félelem és veszély érzését, hogy az felülírja az állam és társadalom átalakításának szándékát, akkor az átalakítás problémáit a nemzet veszélyeztetésének lehet feltüntetni. Többnemzetiségű országokban még azt is hozzá lehetett tenni, hogy a nemzeti ősellenséggel együttműködve, sőt – *horribile dictu* – akár együtt is kormányozva sodorták a rendszerváltás minden gondjába, bajába a polgárt.¹¹² A nemzeti kisebbségek segítése pedig az ország veszélyeztetésével egyenlő.

Ez a jelenség nem írható le pusztán a nyugati demokráciák elméleti eszköztárával, sem pedig a keleti központosított rendszerek elméleteivel. De e kettő keveredésének, kombinálásának teóriája sem elég. Ezek a szempontok fontosak ugyan, de egy lényeges elem hiányzik belőlük. Mégpedig a felemáság elve.¹¹³ A Közép-Európában oly fontos elv abból a meggyőződésből táplálkozik, hogy ezek a kis nemzetek csak a legkülönfélébb hatalmakhoz igazodva, rendszereiket átvéve, és ezeket rugalmasan és gátálatlanul változtatgatva tudják megvívni harcaikat szomszédjaikkal. Felfogásuk szerint a szomszédal vívott nemzeti harc sikerétől nemzeti megmaradásuk függ. Fontosabb hát, mint az aktuális nagyhatalomhoz való rugalmas igazodás. Az ugyanis a szomszédokkal vívott nemzeti harc okán szükségszerű.

A felemáság igazolásához azt kell eljelenítélteleníteni, sőt ahol csak lehet, elhallgatni, hogy a 20. században elődeik maguk döntöttek úgy, hogy az együttműködés és a közösen megtartott nagyhatalmi státus helyett a kisállamiságot és vele a kiszolgáltatottságot választják.

Esetükben is a nemzeti harc törvényszerűségének elvéből következik a nemzeti dominancia törvényszerű volta. A nemzeti dominanciát adottságnak tartják, és számukra is csak az a kérdés, hogy ki kerül domináns helyzetbe. Ebben az esetben pedig csak az a válasz lehetséges, hogy saját nemzetem, hiszen senki sem kívánhatja nemzetének elnyomását. Tehát csak abból a két lehetőségből lehet választani, hogy elnyomó, vagy elnyomott legyen-e a népcsoport. S ebből következően emberileg is csak ez a választás áll mindenki előtt, tehát az elnyomók, vagy az elnyomottak közé kíván-e tartozni saját nemzetét is maga után vonva. Emiatt nevezhetik nemzetáruónak mindazokat, akik igazságot s jogokat követelnek a kisebbségeknek, köztük a magyaroknak, hiszen e gondolkodásmód szerint vagy a szlovákok, románok stb., vagy a magyarok kerülnek domináns helyzetbe.

112 Például Szlovákiában, Romániában.

113 Hegel állami megoldása jelzi ezt Poroszország esetében, ám itt még egy nagyhatalomról volt szó, amely nem kívánta teljesen bevezetni a liberális demokráciát, ám képes volt szuverenitása megvédésére. Közép-Európa országai erre sem képesek, s ezt nemzeti veszélyeztetettségükkel is összekapcsolják.

Aki tehát a másik felet bármi módon segíti, az dominanciájukat támogatja. Nekik legfeljebb engedményt szabad tenni, ha azt erővel kikényszerítik. És csak akkorát, amekkorát az adott helyzetben éppen muszáj. Ám segítségük, támogatásuk bármely fontos ügyben saját nemzetük alávetésének és területei elcsatolásnak az előkészítése. Ezt minden helyzetben tudatosítani kell.

A közép-európai politikai hagyományvilágban a nemzeti ellenségeskedés mindmáig az uralkodó hagyomány. A posztkommunista viszonyok legitimációs igénye pedig tovább erősítette. Kisebbségeik felszámolásától az általuk lakott területek meghódításának nemzeti stabilizálását várják.¹¹⁴ Ez pedig a nemzeti nagyság és nemzeti hatalom hagyományos víziójának fontos eleme. Eszerint a nemzeti hatalom legfontosabb eleme területek szerzése és pacifikálása. Területeket pedig, hacsak nem távoli gyarmatokról van szó, a szomszédok rovására lehet szerezni.

A nemzeti harc hívei a nemzeti dominancia elvének feladását és a nemzeti egyenlőség elvének elfogadását e viszonyban elképzelni sem tudják. Ami még rosszabb, nem is akarják. Pedig tudnak róla, hogy a nemzeti béke sok más országban vált az állam egyik alapelvévé. Nemcsak ismerethiányról, egyfajta kulturális korlátról van tehát szó, hanem ellenérdekről. Lényegi eleme a kulturális korlát megtartása, sőt, erősítése hatalmi érdek, azon belül pedig az egyesek önérdeke.

Tegyük hát fel a kérdést: mi az oka annak, hogy a közép-európai nemzetek – köztük magyarok és szlovákok – félnek egymástól? Ennek ebben a helyzetben részben más okai vannak. A magyarok félelme elsősorban a magyar kisebbségek megsemmisítéséből táplálkozik. Amennyiben Magyarország szomszédjainál fennmarad a mostanáig uralkodó nemzetfelfogás, akkor fokozatosan felszámolják a magyar kultúrát és identitást az országaikban.

Ám nem pusztán a magyar kisebbségek asszimilálása a magyar nemzetre nehezedő egyetlen veszélyforrás. Ha ugyanis a magyarok és a többi nemzeti kisebbségük asszimilálására irányuló törekvés sikerrel jár, akkor ezekben az országokban hosszú időre megerősödik az a politikai meggyőződés, hogy a korhoz kapcsolódó politikai eszközökkel, a térségben befolyást szerző akármelyik hatalommal való opportunistá és rugalmasan változtatott szövetségekötésekkel elpusztítható bármilyen kultúra, ha az az uralkodó politikai elit érdekében áll. A lényeg az olyan hazai közhangulat megteremtése, amelyben belpolitikailag kockázatosná válik annak megkérdőjelezése, hogy tényleg veszélyesek-e a nemzeti ellenségnek nyilvánítottak.

114 Lord Acton Svájc példájával érvelve állítja: hibás az a feltételezés, hogy az állam határainak egybe kell esnie a nemzet határaival. Lásd: Lord Acton: *Nacionalizmus*. In: Ludassy Mária (szerk.): *Az angolszász liberalizmus klasszikusai*. Budapest, Atlantisz (Medvetánc), 147. p.

A nacionalizmus eszmerendszere nem független a felvilágosodás értékrendjétől, hiszen szintén ennek az időszaknak a gyermeke. Komplex identitásról van szó, amely sok mindent magába olvaszt a korábban domináns önazonosság-formából, nevezetesen a vallási identitásból.¹¹⁵ Ám a felvilágosodás nem kis mértékben éppen az egyház politikai szerepének és a vallás számos tételének kritikája által válik a kontinens megújulásának eszmerendszerévé. A harmincéves háború megmutatta, hogy a vallási identitás nemcsak képtelen a nagy társadalmi katasztrófák megakadályozására, hanem egyenesen az egyik legpusztítóbb háború eszmei alapját adja.

Mint jeleztük, az Európai Unió eddigi történelme során egy íratlan szabályrendszer vonta meg a korábbi válságidőszak bírálatának határait. Eszerint a kommunizmus és a faszizmus eszmerendszerét általánosan bírálni kell, ám politikailag nem illik szóvá tenni a tagállamok jelenlegi agresszív nacionalizmusát. A szabály szerint az a nacionalista, tehát gyanús, aki a másik tagországban megjelenő agresszív nacionalizmust bírálja, és a sértettek, leggyakrabban a saját kisebbségeik helyzetének rendezését, jogaik megadását, sérelmeik jóvátételét szorgalmazza. A felfogás legfőbb gyengéje tehát nem a helytelen álláspontban rejlik, az álláspont helytelenségére ugyanis nyilvános vitában rá lehetne mutatni. Hanem a hallgatásban. A hallgatás morális értékévé emelésében. Általa ugyanis éppen a nyilvános vita válik helytelemmé.

A hallgatás pedig, mint a történelem során számtalanszor megmutatkozott, nem a nemzeti agresszivitás híveit csendesíti el. Ők továbbra is mondják és teszik a magukét. A hallgatás éppen a kritikusaik száját fogja be, valamint az érintettekét, azokét, akik az agresszivitást megszenvedik. A hallgatás kötelezettsége őket teszi gyanússá, róluk állítható, hogy hangoskodásukkal veszélyeztetik az európai stabilitást, azok helyett, akik jogaikat, nemzeti szabadságukat semmibe veszik. Róluk sugallható, hogy végső soron az országaik szétverésére törnek, hiszen nem maradnak nyugton a jelen prosperitást ígérő korszakában. Éppen ezért rendkívüli óvatossággal kell kezelni bíráló szavaikat s nemzeti igényeiket, és semmiképpen sem szabad túl nagy nyomás alá helyezni országaik vezetőit.

Az egyensúly és stabilitás fenntartása az elsődleges cél, nem a probléma lényegének megoldása, nevezetesen a többség nemzeti kizárólagosságán alapuló értékrend megváltoztatása, a polgárok nemzeti sokféleségének, valamint összetartozásának az összekapcsolása, és persze a folyamat részeként az érintett kisebbségek nemzeti szabadságának s egyenlőségének biztosítása.

A jelen agresszív nacionalizmusairól folyó politikai vita nélkül azonban nem válnak meg azok a nézetek s előítéletek, amelyekre az egyes nemzeti agresszivitások

115 Ezt állítja például Anthony D. Smith. Lásd: Anthony D. Smith: *Chosen Peoples – Sacred Sources of National Identity*. New York, Oxford University Press, 2003, 254–261. p.

támaszkodnak. Változás nélkül pedig tovább élnek, s előtörnek minden válsághelyzetben.

Az európaiak összetartozásának elméleteit megalkotó gondolkodók gondosan számba veszik azokat az értékes tulajdonságokat, amelyek mindegyiküknél fellelhetők. Különös figyelmet szentelnek azoknak, amelyeket egymástól vettek át, ezzel is bizonyítva, hogy mennyire értékes és előnyös volna, ha ellenségeskedésüket abba hagynák, együttműködésüket pedig felújítanák.¹¹⁶

A nemzetállami identitásnak számos demokratikus eleme van. Az egyik az adott nemzethez tartozók nemzeti egyenlőségének eszméje.

Antidemokratikus volta abban rejlik, hogy saját nemzeti nagyságának növeléséért kétségbe vonja más nemzetiségűek nemzeti jogait és akadályozza nemzeti fejlődésüket. Azaz tőlük a nemzeti egyenlőséget megtagadja. Tehát a nemzeti egyenlőség, pontosabban annak az adott felfogása a nemzet tagjait illeti meg. Az állam a számukra biztosítja, a más nemzetiségűek számára nem.

Az adott nemzet szabadságából sem következik feltétlenül a másiké. Az adott nemzet tagjainak nem kötelességük a másik nemzethez tartozók nemzeti szabadságának biztosítása, védelme, kivívásának segítése. Ez ugyanakkor általában véve nem is tilos. Azt, hogy ki és mikor segítse, s mikor akadályozza, saját nemzetük deklarált érdekei mentén dönthető el. Ebből következően az is előfordulhat, hogy egyszerre segítenek egyeseket, és nemzeti fejlődésükben akadályoznak, sőt nyomnak el másokat.

A nemzeti elnyomás nem feltétlenül azonos a polgári szabadságjogok magkurtításával vagy megvonásával. Amennyiben ugyanis az adott személy polgári jogait elismeri is az állam, az még nem jelenti, hogy nemzeti sajátosságainak fejlesztését is lehetővé teszi vagy ugyanúgy segíti, mint az általa preferált nemzethez tartozókat. De persze az az eset is előfordulhat, hogy alapvető emberi és polgári jogait is megvonja az állam, és ez a gyarmati soron keresztül egészen a rabszolgaságig terjedhet. De helye lehet benne a meghódított területek etnikai tisztogatásának, gyilkolásnak, rombolásnak.

A nemzetállam belső ellentmondásának lényege abban rejlik, hogy egyesek nemzeti szabadságával összeegyeztethető mások nemzeti elnyomása. Az ellentmondás persze visszahat az másokat elnyomókra. Nekik olyan önazonosságra és államszerkezetre van szükségük, amely lehetővé teszi mások nemzeti alávetését. Még a legdemokratikusabb, de mások nemzeti szabadságát kétségbevonó politikai közösségnek

116 Lásd Jürgen Habermas: A szabadelvű állam politika előtti morális alapjai. Jürgen Habermas és Joseph Ratzinger eszmecseréje a müncheni Katolikus Akadémián 2004. január 19-én. *Holmi*, 2005. november

is oly módon kell megszerveződnie, hogy másokat alávetessen. Nemcsak az intézményeiket kell alkalmassá tenniük erre, hanem olyan személyek tesznek szert politikai tekintélyre, akik mások nemzeti elnyomásában jeleskednek. Többen közülük pedig aligha állnak meg a más nemzetiségűeknél. Az intézményrendszer és a benne foglalatostokodók egyaránt alkalmasak arra, hogy ha szükségük van rá, a nemzeti elválasztás révén saját belpolitikai érdekeiknek megfelelően gyűjtsák lánggra a nemzeti szenvedélyeiket.¹¹⁷

Az ellenségképzés a nemzetállamok megjelenése előtt is a politika eszköztárába tartozott. A nemzeti ellenség a nemzeti egyenlőség világában mindenki ellensége. A küzdelem élménye, akár elképzelt élménye, eltorzítja a képviselők kiválasztásának szempontjait. A nemzeti szabadság egyetemes elveinek híján a nemzeti küzdelem szempontjai válnak elsődlegessé, de még enyhébb esetben is fontos tényezővé. A lehetőséget az ilyen eszközök használatára a legtöbben fenn kívánják tartani. Annál is inkább, mivel az adott ország külkapcsolatainak valóban fontos eleme a nemzetek közti küzdelem akár élesebb, akár enyhébb formában.

Mások nemzeti elnyomása, sőt maga az elnyomás szándéka a szándékot táplálók és adott esetben végre is hajtók nemzeti szabadságát és egyenlőségét is megkurtítja. A nacionalizmus a tömegpolitika identitásformája. A nemzeti elválasztás révén azonban a nép számottevő része nemzeti tömeggé tehető, majd uralható. Különösképpen, ha a hatalmi rendszer központosított. De uralható akkor is, ha az adott ország alkotmányos berendezkedése liberális demokráciának mondható.

Az állapot egyik következménye, hogy a nemzetileg feldarabolt európaiak nem képesek egy politikai közösséget alkotni. Nélküle pedig az Európai Unió nem tud hatékony államszervezetté válni. A globalizáció korában ez jelentős hátrány. A hagyományos európai nemzeti kultúrák elmaradnak, és az Európai Unió ezen lényegileg nem változtat. Az eséllyel, amit alakulásakor jelentett, mai állapotában nem képes élni. Ha nehézsége továbbra is fennmarad, akkor az unió előtti nemzetállamisághoz visszatérni kívánó erők fokozatosan ismét teret nyernek. Az unió megújulni nem képes, ám lakosai többségének versenyképességet sem kínál. Ha tovább marad ebben az állapotában, akkor az egyesülés híveinek mostani érvei egyre inkább veszíteni fognak súlyukból.

A tovább élő nemzeti elválasztásnak köszönhetően a dezintegrációt óhajtók argumentumai építhetnek az uralkodó kultúrára. Arra, amit egyébként ellenfeleik nagyobbik része is fenntart. Másik komplex identitást ugyanis maga sem kínál. Az ő

117 Immanuel Kant Herderrel folytatott vitája során mutat rá a nemzet legfelső értéké emeléséből fakadó relativizmusra. Immanuel Kant: *Történefilozófiai írások*. Budapest, Ictus, 1995, 85–86. p.

újítási igényük a maga gyenge tartalmával a régi világ egyre több eleme előtt nyit utat. Ez az állapot ugyanis nem hoz olyan társadalmat és államot, amely belátható időn belül visszavinné Európát a fejlődés élére, sőt elmaradását sem tudja megállítani. A régihez való visszafordulás ismert társadalmi reakció a hasonló esetekben.

4.11. A kritika lényege

A nemzeti identitás kritikai értékelésének az elnyomás nemzeti jellegének bírálatára kell épülnie. Általában a rendi társadalom és állam korábbi bírálata sem azt jelentette, hogy az európai rendiségen belül meglévő, ám az ázsiai rendszerekből hiányzó szabadságot, a szabadság úgynevezett kis köreit vonta volna kétségbe.¹¹⁸ (Kivételt éppen Rousseau, a jakobinizmus, majd a számos a nemzeti elvre épülő modern diktatúra jelentett.) A kritika egyik központi argumentuma nem az egyén szabadságának szűkítése, hanem éppen bővítése volt. Ám ez beleütközött az egyén nemzeti sajátosságának a korabeli nemzetfelfogás szabta korlátaiba, mivel éppen az újonnan születő nemzetállam központi elve marad kívül az egyetemes emberi jogok sorából. A hiányból fakadó relativizmus pedig visszahatott, és ma is visszahat az emberi jogokra.

A nemzeti érdek nézőpontjából vizsgált emberi jogi elvrendszer az emberi jogok lényegi szűkítését is megengedte. Megtúrte az emberi szabadságjogok univerzális jellegének és a rabszolgaságnak az összeillesztését, valamint a gyarmatosítást. Megtúrte és ma is megtúri a nemzetté válás útjára rálépett európaiak nem kis részének nemzeti elnyomását.

A kritika azonban éppen az utóbbi jelenséget nem érintette. Az Európai Unió ugyan érzékeli a problémát, ám a nemzetállamiság különféle felfogásainak meglétéről hallgat. A nemzeti kisebbségek problémakörét így elsősorban biztonságpolitikai szempontból vizsgálja. Azaz elsőrendű szempontja nem az adott embercsoport tagjainak nemzeti szabadsága, hanem az a kérdés, hogy esetleg feltételezhető-e valamiféle biztonságpolitikai kockázat az európai államok határaitra nézve az adott nemzeti kisebbség megmaradásához és nemzeti fejlődéséhez szükséges jogok megadásakor és feltételek megteremtésekor. A kérdés ilyenén megfogalmazásánál pedig szinte mindig igen a válasz, hiszen mindig elképzelhető valamiféle válsághelyzet a távoli jövőben, ha nagyon el akarja képzelni az ember. A mai nemzetállamok kisebbségeik tartós elnyomásában érdekelt vezetői persze mindent megtesznek e kép megerősítéséért és általa a biztonságpolitikai szemléletmód dominanciájának megtartásáért.

¹¹⁸ Ezt fejti ki Bibó István *Az európai társadalomfejlődés értelme* című tanulmányában. Uő: *Válogatott tanulmányok, III. kötet*. Budapest, Magvető Kiadó, 1986.

Általa azonban, ha valamivel csendesebben is, de életben marad a nemzeti harc ideológiája az Európai Unión belül.

A nemzetállami örökség kritikájának mind ez ideig korlátozottan kellett maradnia. Olyan mélységekbe sem nyúlhatott, ahova az európai egyesülés klasszikusainak érvei értek. Meg kell maradnia a nemzetállami agresszivitás külső megjelenésének, mindenekelőtt a jelenben felbukkanó militarizmusnak a kritikájánál. Tehát annak a jelenségnek a bírálata, amely korunkban célozná más európai országok, esetleg országrészek meghódítását. A múltbeli hódítások, valamint az igazolásukra épülő nemzetfelfogások kritikája ki van rekesztve a politikai közbeszédből. Formálisan nem tilos ugyan szóvá tenni, ám a bevett politikai diskurzusnak nem lehet tárgya. Az uralkodó felfogás szerint ugyanis az ilyen politikai viták az európai stabilitást veszélyeztetnék.

Az elvet oly módon érvényesítik a felek, ami a múltbeli hódításokról is hallgatást parancsol. Szélsőséges viselkedésnek minősül, ha valaki a nyilvánosság előtt kezdi boncolgatni, vajon a múlt, elsősorban a huszadik század háborúi által megrajzolt határok mennyire tükrözték a nép, azaz az érintettek akarátát, és mennyire a nagyhatalmak vélt érdekeit. Csakhogy a tiltás egyben a nacionalizmusok agresszív vonatkozásainak nyilvános bírálata is lehetetlenné teszi, hiszen annak a legkiáltóbb jele a más nemzetbeliek meghódítása. A nemzeti dominancia megszerzésének más módzatairól nem is beszélve.

Csakhogy a múltbeli nemzeti hódításokról való hallgatással összekapcsolt csend a jelen állapotban a nacionalizmus kritikáját is korlátok közé zárja. Megakadályozza a nemzeti agresszivitás egyik lényegi elemének: más nemzetek, illetve nemzetek részének meghódításának, majd a meghódítottak nemzeti elnyomás alatt tartásának a kritikáját. Az elnyomás révén pedig a nemzeti agresszivitás tudata fenntartható marad.

Az európai stabilitást következőképpen egyebek mellett annak a kritikának az elcsendesítése biztosítja, amely a nemzeti hódítások és a meghódítottak nemzeti elnyomását vizsgálná. Csakhogy nélküle az emberek nemzeti szabadsága elsősorban nem az ember nemzeti szabadságának eszméjéből ered, hanem az egyes nemzetállamok hatalmából. Az ilyen szabadság az általuk államalkotónak minősítettek szabadsága a többi polgárral szemben. Őket nemzeti identitásuk kérdésében privilegizált helyzetbe juttatja államuk.

Az államok közti kapcsolatból így nem tűnhet el a nemzeti elválasztáson nyugvó nemzeti érdekérvényesítésre épülő viszonyrendszer. Ugyanis nincs, ami felváltsa. Az egyes államok belpolitikai értékrendjének lényege a régi, így még ha enyhébb kiadásban is, de a többiekhez fűződő kapcsolataiban sem képesek másként viselkedni, és vezetőik többsége nem is akar.

Az állami célok kiüresedése akkor fenyeget, amikor a fenti kapcsolatrendszerből elkezd kiválni az, amit nemzeti célnak lehet nevezni. Ha az elvekkkel alátámasztott

megtapasztalható gyakorlat immár láthatóan és érezhetően nem szolgálja a nemzet felemelkedését. Sőt, fejlődés és felemelkedés helyett a visszaesését, elfogyását, felmorzsolódását lehet kiolvasni a matematikailag is megrajzolt prognózisokból. Ilyenkor a jövő vész el. A nemzetállamok hatalmi rendjében az érdekkalkuláció eszközrendszerével megrajzolt jelen és közeljövő mögött nem a nemzeti kultúra fejlődése rajzolódik ki, hanem a feloldódása, felszívódása.

A nemzetállam önmagával kerül szembe. Vezetői már nem a nemzet felemelésére használják. Ebben a helyzetben pedig minden deklarált értéke viszonylagossá válik. Helyette nem jelenik meg olyan, a komplex identitásformákra épülő értékrend, amely a korábbi csoportformánál nemesebb, jobb, szebb, perspektivikusabb életcél kínálna. Ha a látható jövő az európai nemzetek fokozatos fogyását, a világ más régióival szembeni lassabb fejlődését, valamint a nemzeti kultúrák fokozatos feloldódását ígéri, akkor a jelenlegi állapot válságosnak, tehát kiúttalannak minősíthető. Ilyenkor az alapértékek is megkérdőjelezhetők, tehát a társadalom és az állam alapértékei is kérdésessé válnak, hiszen mai formájukban kilátástalanságba, tehát jövőtlenségbe sodorják az európaiak mai önazonosságának alapjait: a nemzeti értékeket. Helyette pedig a polgárok döntő többségét átítató átfogó identitást nem kínálnak.

Az kínált életcél legfeljebb az élményekkel és élvezetekkel teli élet, a magas színvonalú fogyasztás. Az Európa iránti elkötelezettség azonban nem lehet azonos azzal az életfelfogással, amely korábbi motorja volt ugyan, ám egyben jelenlegi gondjainak egyik okozója. Az Európai Unió nem lehet elsődlegesen a fogyasztás és élvezetes élet állama, amihez képest minden más sokadrendű.

De a másik elképzelés, az univerzális emberi tudat és értékrend sem teremt önmagában európai identitást.¹¹⁹ Ahhoz ugyanis az európai sajátosságok tisztelete és fejlesztése is kell. Az unió szeretete, eszme és érzés, szépség, dráma, ősök, gyermekek, unokák és a jelen méltósága. Az Európai Unió ekkor válhat a hazává. Ekkor emelkedhet az érdekek világából európai értékek és célok világává. A közös értékek és közös célok világává, együtt. Az európai unió polgárai összetartozásának olyan tudatává és érzésévé, amely értelmet ad és áldozatkészséget teremt. Nagy teljesítményekre sarkall, és ha kell, lemondásra, önfeláldozásra készlet. Büszke európaivá emeli az embert. Összekapcsol olaszt, németet, franciát, spanyolt, lengyelt, mindegyik nemzet tagjait.

Az univerzális emberi értékek emberi jogi változata európai eredetű. Amennyiben a szintén európai eredetű nacionalizmussal sikerül összeegyeztetni, akkor a konti-

119 Erre céloz problémaként maga Jürgen Habermas is A posztnemzeti állapot és a demokrácia jövője című esszéjében. In *Uő: A posztnemzeti állapot. Politikai esszék.* L'Harmattan – Zsigmond Király Főiskola, Budapest, 2006, 76. p.

nens új szellemi lendületet kaphat. Olyan értelmet adhat létezésének, amely példaként szolgálhat a világ más részeinek. Nem a maga teljességében, hiszen azok sok mindenben mások. De a maga látásmódjában.

Az egyetemes és a helyi összekapcsolásával Európában többször is megpróbálkoztak. Az első kísérletek javarészt birodalmiak voltak. Ám ők is egy összekötő eszmére épültek. A korábbiak a kereszténységre a más vallású környezettel szemben. A későbbiek a kereszténység valamelyik ágára a többiekkel szemben. A nyugatiak a katolikus, Oroszország pedig az ortodox vallásra.

Az egyetemes az igaz hit megvédésében és minden emberre történő kiterjesztésében jelenik meg. A nemzetállamok korában a mindenki felett megszerezhető nemzeti dominancia nyilvánvalóan nem tekinthető egyetemes emberi értéknek. Akkor sem, ha egyébként organicista vagy rasszista érvekkel szélesítik ki. A nemzetállamok megszületésének folyamatában ugyanakkor az egyetemes emberi jogok eszméje is megszületik. Az egyetemes emberi azonban szembekerült a nemzeti kizárólagossággal és a nemzeti elválasztással. Egyszerre kellett volna a nemzeti fejlődést és az emberi szabadságot és egyenlőséget biztosítani. Az ellentét nemritkán az emberi jogok támogatóinak és ellenzőinek összeütközésévé vált a nemzeti dominancia megszerzésének próbálkozásai során. Ám a nemzeti dominancia maga sem szerezhető meg az emberi jogok szűkítése nélkül. Az alávetettek akkor is a nemzeti elnyomás állapotába kerülnek, ha elnyomóik szabadságban élnek. Az európai nemzetek küzdelmei nemcsak az egymás feletti dominancia megszerzéséért folytak, hanem a mások feletti uralomért. A gyarmatokért folytatott háborúk nem az egyetemes szabadságért, hanem az alávetés lehetőségéért folytak. Az emberi szabadság és egyenlőség nem illet meg mindenkit, és akit mégis, azt is csak a másik nemzeti dominanciájának viszonylatában. Tehát amennyiben elfogadja a másik nemzet nyelvének, kultúrájának, hatalmi rendszerének, gazdasági, kül- és belpolitikai céljainak elsődlegességét a sajátjaival szemben, vagyis a maguk nemzeti jellegének alávetettségét, akkor állampolgársága révén általános jogvédelemben részesül. A vele szembeni gyanakvást ugyan továbbra is élteni az állam és a nemzeti közszellem, ám a nemzeti vonatkozással nem bíró alapjogait nem éri súlyos sérelem. Elfogadják olyan állampolgárnak, akinek magának és utódainak a jövőben az uralkodó nemzet részévé kell válnia. Tehát az az uralkodó nemzet növekedésének forrása. Ha pedig alávetettségét elfogadja, akkor fokozatosan asszimilálni lehet és kell.

Tehát a más nemzetbeliek meghódítását elsődlegesen nem az ember nemzeti szabadságának megtagadása, hanem a hódító nemzet nagyságának és erejének növelése indokolja. Ám a látásmód csak úgy tartható, ha a nemzetek harcát tekintik társadalmi és politikai alapjának. Ebben az esetben azonban a többi nemzethez fűződő viszony is a potenciális konfliktus árnyékába kerül. A másik legfeljebb szövetséges lehet egy adott helyzetben és korban, ám a jövő kiszámíthatatlan, hiszen változhat. Az elsőd-

leges cél tehát a nemzetállam erejének megtartása, nem pedig a közös nemzeti szabadság és közös felelősség és jövő. Ezek csak a saját erő után következhetnek, amennyiben az érdekek összeegyeztethetők. Ez ekkor is fenntartandó, ha a szövetséges államok fennálló rendje fokozatosan elmarad másokkal szemben. A biztonság ugyanis a nemzeti biztonság lehet. Más, nemcsak az érdekeket, hanem a józan eszt, a szíveket, a lelkeket egyaránt megmozgató és összekötő meggyőződés nem kínálkozik. Így azonban a bizonytalanság és vele a veszély megmarad. Az Európai Unió minden eredménye ellenére sem szabad szem elől téveszteni, hogy adott esetben széteshet. Ezért nem reá, hanem a nemzeti múltra kell építeni a politikai legitimitás fundamentumát. A nemzeti múlt a mítoszok, az erős érzelmi kötődés és egy jól uralt intézményrendszer világa.

4.12. Az agresszív nemzeti szenvedély

A felvilágosodás emberi jogi racionalizmusának egyik nagy tévedése az ember érzelmi életének szenvedéllyé egyszerűsítése. Ebből az érzelmi élet fenyegető, potenciálisan agresszív és legfeljebb érdekkalkuláció révén minimálisan racionalizálható képe rajzolódik ki. A romantika ereje alighanem éppen az ellentmondásai okán nőhet nagyra, de ekkor sem változtatnak érdemileg a felfogáson.

Így pedig a politikában is megjelenő irracionális sikere is nagyra nőhet. A kommunizmus irreális egyenlőségálmával, az agresszív nacionalizmus érzelmi erejével, majd a rasszizmus felsőbbrendűségi ígéretével, lenézés és gyűlöletpotenciáljával Európában folyamatosan erősödött. Az racionális emberképre építő absztrakt alkotmányosság elgondolása a kontinensen nem tudta megállítani ezt a folyamatot.

A mai európai alkotmányosság felfogása körül kialakult és továbbra is alakuló szellemi állapot hasonlít az Európában egyszer már megéltez.¹²⁰ A mostani állapot is azt várná az EU tagállamainak polgáraitól, hogy azonosuljanak egy olyan alkotmányszöveggel, amelynek megalkotásában nem vettek részt, érzelmi kötődéseik hozzá nincsenek, alkotmányos élményük vele kapcsolatban nem adatott, és mindezekelőtt maguk nem alkotnak egy politikai közösséget. Az alkotmány anélkül fogalmazódna meg, hogy demokratikus alapja, a nép megszületne és létezne.

Így azonban alapja nem lehet a népakarat. Ha pedig nem a nép akaratából születik meg, akkor valaki más akaratából, ami széles teret nyit mindazok számára, akik a népakaratot szükségszerűen a régi, nemzetállami népakarattal, pontosabban a népek, a különféle népek különféle akarataival azonosítják. Amennyiben pedig az EU intézményei a nép akaratának hiánya okán a legitimitás egyik lényegileg fontos elemével

120 <https://www.welt.de/debatte/kommentare/article193489173/Neuer-Patriotismus-Es-muss-ein-Bekenntnis-zur-Nation-geben.html>

nem bírnak, akkor a rossz működése hatékonyságának nemzetközi összehasonlításban alacsonyabb szintje igazoltnak mutatja az álláspontot, hogy az EU-nak pusztán koordinatív szerepe lehet. Többre ugyanis egyszerűen nem képes. Ha pedig többet tesz, akkor egyre gyakrabban teremt konfliktusokat.

Az európai nemzetállamok tehát egyszerre szeretnék megteremteni a hatékony Európai Uniót, hiszen a globális verseny okán szükségük volna rá, ám maguk szeretnék uralni saját népeiket, és magát az uniót is. Ez pedig feloldhatatlan ellentmondásba sodorja őket. Úgy vélik, gyengíteniük kell a régi nemzeti identitást, hiszen arra épültek egymás közti háborúik, ám mások, a nemzetihez hasonló komplex identitással nem váltják fel, hiszen az a sajátjaik feletti befolyásukat veszélyeztetné. A végeredmény a gyengülő hagyományos összetartás és a hiányzó új.

Az unió intézményeit a nemzetállamok vezetői uralják. Népeik főként nemzetállamaik szerkezetén keresztül szólhatnak bele az EU szerveinek alakításába. Maguk közvetlenül nem dönthetnek másik állam által delegált személyekről, csak közvetve képviselőik révén, sőt a legfontosabb szervben a kormányaik által delegált személyek döntenek.¹²¹ Az EU-n belüli valós hatalom így a nemzetállamok vezetőinek kezébe került. Ők saját országaik polgárainak felelnek, külön-külön európai ügyekben is. Az Európai Unió ügyeiben elfoglalt álláspontjukon csak akkor kényszerülnek változtatni, ha saját országukban válik az népszerűtlenné, és népszerűségvesztésük otthoni pozíciójukat veszélyezteti. Egyébként pedig érdekezérelt alkuk sorozatában születnek meg a döntéseik. Az alkudozás folyamata azonban lassú és nehézkes. Több fontos kérdés pedig nem is képezheti a tárgyát.

Az európai jog alapja ugyanis az államok vezetőinek megegyezéséből, nem pedig az államok polgárainak politikai közösségé formálódásából ered. A népek – hiszen nem egyről, hanem többről van szó – abban értenek egyet, hogy országuk az Európai Unió tagja legyen. Ám még ez az egyetértés sem ugyanolyan mértékű és minőségű. A tagság támogatóinak és ellenzőinek aránya országonként eltér, és egyikben-másikban esetleg át is billenhet.¹²² Ugyanúgy az EU-ért tenni akarók és hajlandók aránya is más-más.

Ebben a viszonyrendszerben az úgynevezett demokráciadeficit kiegyenlíthetetlen. Alapvető oka ugyanis az európai nép és az általa alkotott európai politikai közös-

121 Amint már megjegyeztük: fontos szempont, hogy népeik mai politikai felfogásukra és ismereteikre támaszkodva nem is volnának képesek felelősségteljesen választani más nemzetek delegáltjai közül.

122 Lásd Nagy-Britanniát.

ség hiánya. Mögé pedig a nemzeti elválasztás révén nem engedték be a kulturális összetartozás mélyebb tudatát és érzését.

Az európaiak tehát ma nemcsak nem választhatják meg vezetőiket mindannyiuk közül, hanem nem is volnának képesek rá, hogy azt felelősségteljesen tegyék. A döntés tehát nincs az ő kezükben, és ebben a pillanatban nem is igénylik ezt a jogot. Ezért a célért nem vonulnak az utcára, és nem robbantanak ki forradalmat, ha semmi más nem segít.

Az Európai Unió jogköreinek bővítése így olyan felfogásban is megjelenhet, hogy az EU mostani szerveinek hatalmát növeljék a tagállamok rovására. Tehát az EU hatalmának erősítése ebben a felfogásban nem fonódik össze az európai nép hatalmának növekedésével. Akkor pedig a legnagyobb befolyással bíró tagállamok uniós hatalmának erősödését jelentené.¹²³

4.13. A nemzeti sérelem érve

A nemzeti küzdelem egyik fontos szellemi eszköze a nemzeti sérelem érve. Nemzetünket olyan igazságtalanságok érték, annyit szenvedett, hogy különleges jogok és javak illetik meg a többiekkel szemben. Az igazságtalanságok és szenvedések egy számottevő része általában megfelel az igazságnak (persze gyakran költött, éppen a mobilizálás érdekében).

A múlt szenvedései azonban arra senkit sem jogosítanak fel, hogy mások feletti dominanciára törekedjen a jelenben és a jövőben. Ez az elv azért bír különös jelentőséggel, mert egyrészt az ellentétét, tehát azt az elvet, hogy a múltbeli sérelmek feljogosítják a jelenben élőket mások nemzeti uralására, gyakran alkalmazták a múltban, másrészt további alkalmazása újból és újból lebontja a nemzeti agresszivitás elé emelt gátakat. Ilyen sérelmeket ugyanis mindenki felvonultathat. Általában fejlődésének nemzeti szakaszából, de ha ez nem elég, akkor a nemzetivé átírt nemzet előtti szakaszából. Ennek részeként pedig formálható is a sérelemérv a jelenbeli aktuális politikai propaganda igényei szerint. A bírálók pedig elhallgattathatók, vagy legalábbis társadalmilag marginalizálhatók azzal az állítással, hogy hiszen zajlik a nemzeti küzdelem.¹²⁴ A nemzet fennmaradása a tét, ami elképzelhetetlen domináns pozíciójának megszerzése vagy éppen megőrzése nélkül. Emiatt a sérelmi érv mozgósító ereje kulcsfontosságú a vezetők nemzeti elkötelezettségének és a tömegek harci szellemének fenntartásához. Ezért jellegében a valóságnak csak akkora szerepe lehet,

¹²³ Kritikusai így is érvelnek.

¹²⁴ Az abszolutizmus államának militarizmusa átnő a nemzetállaméba. Anthony Giddens: *The Nation-State and Violence*. Cambridge, Polity Press, 1985, 103–116. p.

amekkora még megfelel az érv funkcióinak. A valóság többi része felesleges, sőt egyenesen káros.

A nemzeti küzdelmek korában a sérelem érve teszi lehetővé, hogy önvédelmi küzdelemként állítsák be a nemzeti agresszivitást, tehát mások nemzeti elnyomását, illetve az elnyomás szándékát mind a külvilág, mind az otthoni nyilvánosság előtt. A fenyegetett, sőt a megtámadott méltóságával követelhető a segítség mind a külföldtől, mind pedig a nemzet minden tagjától. És még ha kiáltóan másként néz is ki a helyzet, mások nemzeti elnyomásának szándéka vagy ténye jól látható, a bizonytalanság és gyanú, mely szerint a másik fél keze is benne van a dologban, akkor is elhinthető. Hiszen a világot a nemzetek küzdelme formálja, így mindenki gyanús. A folyamat logikájából következik a mási fél agresszivitása, ezért hinni neki és támogatni őt legalábbis meggondolatlanság.

A nemzeti értelmiség így elzárta magát az egyetemes emberitől, mivel a világ vált a nemzeti alárendeltjévé. Emiatt védi a nemzetében megszerzett monopóliumát. Jóllehet belátják a nemzetek közti kapcsolatok szükségességét a modern világban, a kulturális kapcsolatok szabadságát nem óhajtják. Fenn akarják tartani a nemzet kulturális irányultsága feletti monopóliumukat, és a saját nemzetbelieknek a másik nemzethez tartozókhoz fűződő kulturális kapcsolatait addig elfogadhatóak, ameddig a monopólium alapelveit nem sértik. Tehát e kapcsolatok lehetnek gazdagok és intenzívek. Ám a nemzeti értelmiség szemében nem szabad olyan formát ölteniük, amely kétségbe vonná a nemzeti érdek elsőbbségét, és főként helyettesíteni kívánná valamiféle nemzetfeletti értékrenddel. Az egyetemes emberi jogok mai értelmezése is olyan, hogy ne zárja ki a nemzeti kultúrák domináns helyzetbe hozását az állam hatalmi eszközeivel. Nem ad olyan jogosítványokat a más kultúrához tartozóknak, amilyenekkel a nemzeti hatalommal bírók rendelkeznek.¹²⁵ Annak okából maradhat ez így, mert az állam polgárainak nagy része nem akar változást. Ennek különösen fontos része, hogy vezetőik döntő többsége nem kívánja feladni kizárólagos hatalmát és befolyását a nemzeti kultúra felett.

Persze azt is az okok közé sorolhatjuk, hogy a mostani helyzet megváltoztatásához új alternatívát, sőt akár alternatívákat kínál, részletesen kidolgozott társadalmi és benne politikai program, sőt az európai pluralizmus természetét ismerve, programok is szükségesek. Az rajtuk munkálkodók azonban ritkán kerülhettek be a politikai és kulturális kommunikáció fő sodrába. A liberális demokráciák szabadságjogai megszólalásukat ugyan lehetővé teszik, ám eszméik mind ez ideig az államok által támogatott politikai programmá nem válhattak.

125 Még az ENSZ dokumentumai sem kötelezik tagállamait különféle nemzetiségű polgáraik nemzeti egyenlőségének és szabadságának biztosítására.

A politikai egyesülés nem lehetséges az összetartozás kulturális alapjainak megszületése nélkül. Nem születhet meg az európai politikai közösség annak a meggyőződésnek az elterjedése nélkül, hogy az Európai Unió államainak polgárai kulturálisan és politikailag is európaiak.¹²⁶ Ha az adott személy közösségi kilétét firtató kérdésre azt a választ adja, hogy német európai, olasz európai, magyar európai stb. vagyok, tehát ha az európaiság ugyanolyan fontossá válik számára, mint a hagyományos nemzete, akkor beszélhetünk a közösségi identitás lényegi változásáról. Ehhez persze olyan megoldás kell, amely összekapcsolja a korábit az újjal: a hagyományos nemzetit az új európaival.

A mostani állapot a felemáság állapota. Az Európai Uniót alkotó államok olyan nemzetek közötti kapcsolatrendszer alakítanak, amelyek az emberek és intézmények közti közvetlen kapcsolatokat támogatják anélkül, hogy a nemzeti identitásuk értékeit kétségbe vonnák. Ma egyszerre fér bele az unióba a nemzeti kisebbségei létét elismerni sem hajlandó Franciaország és Belgium, vagy Finnország. Egyszerre tekinthetik egymás ellen irányuló hódító háborúikat nemzeti nagyságuk fontos eseményeinek. Az, hogy a fasizmus háborúi és kora a németek esetében kikerült ebből a sorból, inkább kivételnek számít. Még ebben az esetben is összetettebb a kérdés az olaszok, a franciák esetében, a közép-európai kis nemzeteknek a nemzeti kényszerrel magyarázott árnyaltabb képéről nem is beszélve.

Ugyanakkor megmaradtak a birodalomépítés korszakainak erős hagyományai, a korszak mások elnyomására alapozott felfogását jócskán elhallgatva, sőt esetenként szükségszerűnek beállítva. A kép idealizáló, tehát alkalmas a jelenbeli nemzeti mozgósításra legalább részben, de adott esetben akár egészben hasonló célok érdekében. Nem mintha visszatérhetne a gyarmatosítás klasszikus formája, és az EU magját alkotó államok közt az újabb hódító háborúk sem reálisak, ám a mostani helyzet jelentős részben a régi értékrenden nyugszik. Az EU ennek értelmében elsősorban érdekszövetség.

Az Európai Unió jelenlegi álláspontja szerint az egyes tagállamok saját hatáskörébe tartozik kultúrájuk és nemzeti identitásuk kérdésköre.

A kulturális közeledés EU-s programjai így az egyes nemzetek identitásának kényes kérdéseit, tehát a másik elnyomásának problémakörét nem érintik. Nem is tudnák, hiszen ahhoz a nemzeti szabadság és egyenlőség egyetemes elveiből kellene kiindulniuk, ám ezek nem alkotják az EU jogrendjének részét. Nélkülük pedig csak valamelyik fél nemzetfelfogásának dominanciája következne a másik felett, ez pedig

126 Kultúra és politika elválaszthatatlanságát hangsúlyozza Liah Greenfeld. Liag Greenfeld: *Nationalism and the Mind: Essays on the Modern Culture*. Oxford, Oneworld Publications, 2006, 137. és 213–214. p.

érthető módon elfogadhatatlan. Így azonban csak egy lehetőség marad: közösségi szinten hallgatni kell a problémakörrel, és a közeledés sokféle területe ellenére az egyes tagországok továbbra is fenntarthatják azt a nemzetképet, amelyiknek a többiek elleni harc adja az egyik tartópillérét. Ma is ezek adják össze azt, amiből a nemzeti hősiesség, önfeláldozás, áldozatkészség és végső soron a nemzeti nagyság képe áll. Ez pedig egyszerre és együtt tartalmazza saját nemzeti szabadságuk és a mások feletti uralom elemeit. E két szempont összemossa az érdekelvűnek mondott világ rendjében lehetetlenné teszi, hogy az egyszerű polgár éles határvonalat vonhasson saját nemzete vezetőinek jogos és jogtalan nemzeti lépései között. Erre csak a legdurvább jogsértések, például népirtás esetén van módja, ám néha még ekkor is ködös a kép. És így az is csak ritkán lehetséges, hogy közös frontba tömörüljön más nemzethez tartozókkal, saját nemzetük elnyomó szándékaival szemben.

Az összefogó kevesek erőfeszítésének végeredménye ezért nem lehetett az együtt alkotott politikai közösség. A nemzeti elválasztás ugyanis még a ritka és kevesek között zajló együttműködés esetén sem engedi megszületését. A másik kultúra akkor is idegen marad, így a felek zömmel végül visszatérnek a saját nemzetükhöz. A nagyon csekély számú kivétel pedig különféle okokból inkább a másikkal emigrál. Valamiféle új minőség pedig általa nem keletkezik. A másik fél iránti eseti szolidaritás ugyan erős, sőt a másik kultúra tisztelete, sőt szeretete is megjelenhet, ám ez nem nő a polgárok által alkotott politikai közösségé.

A másik fél több kulturális értékének tisztelete és szeretete a huszadik században nem tudta megakadályozni a köztük folyó háborúkat.¹²⁷ Új államfelfogást és külpolitikai doktrínát ugyanis nem teremt. A művészet, tudomány által teremtett tiszteletet szükség esetén gyorsan visszazorítja, sőt le is rombolja a nemzeti veszély- és harc-felfogáson alapuló nemzeti propaganda. Mindenekelőtt amiatt, mert egyenértékű alternatíva az uralkodó nemzet- és államfelfogással szemben nem született.

Az EU emiatt a jelenlegi állapot stabilizálásának felfogását tette magáévá. Így vélte megakadályozni az újabb európai háborút egy olyan korszakban, amikor a Szovjetunió az egész kontinentet fenyegette. Az az állapot a félelem állapota volt. A kommunista blokk fenyegetése, valamint a saját múltjuk adta meg összefogásuk korlátait. A kommunista fenyegetés annyiban, hogy az összefogás egyik fő motívuma a félelemből fakadó kényszer volt. Saját múltjuk pedig az az agresszív nemzetállami-

127 A legismertebb példája az internacionalizmus elvein nyugvó szociáldemokrácia tehetetlensége az első világháború kitörése kapcsán. Konok Péter: *Volt-e, lehet-e az első világháborúnak „baloldali emlékezete”?* http://www.multunk.hu/wp-content/uploads/2017/01/konokp_15_1.pdf

ság, amelyiktől két maguk által kiobbantott, és éppen saját magukra legsúlyosabban ható világháború után sem tudtak maradéktalanuk megszabadulni.

A nemzetállamok összefogása azonban nem teremtett egy hosszabb távon versenyképes, a kontinens korábbi globális pozícióját modernebb és demokratikusabb formában visszaszerző struktúrát. Sőt, mára elmondható, hogy Európa nyugati része nemcsak hogy nem volt képes visszanyerni korábbi súlyát, hanem nemzetközi összehasonlításban még 1989 után is folytatódik globális térvesztése.¹²⁸ Az európai nemzetállamok polgárai korábbi kapcsolataik legsúlyosabb formájának, a háborúnak az elvetésén, a megteremtett szövetségi rendszeren, gazdaságaik egy piacba tömörülésén, korlátolt hatáskörű közös politikai intézményeiken, valamint politikusaik és lakosaik intenzívebbé váló kapcsolatain túl lényegében megőrizték régi identitásukat. Megszülettek ugyan az európai szimbólumok, ám a hagyományos nemzeti szimbólumokkal szemben marginálisak. Hányan éneklék az Európai Unió himnuszát, és mennyien lengetik zászlaját?

A stabilitás részévé vált, hogy nem avatkoznak abba, miként látják és láttatják saját nemzeti identitásukat az egyes országok, beleértve az egymás elleni harcaikat is. Így a huszadik század második felében másként mutathatták be a nagy francia forradalmat követő angol–francia háborúkat az egyik vagy a másik országban. Másként értelmezheti a Habsburgok közép-európai monarchiáját az osztrák közvélemény, és másként a magyar, a cseh. És a sort folytathatnánk.¹²⁹ Ezek a különbségek a mába is átvételnek. Például a német és a francia álláspontok különbözősége Jugoszlávia felbomlása idején Horvátország és Szerbia támogatásának vonatkozásában.

De az adott ország vélt érdekei ma is felülírhatják a liberális demokrácia alapértékeit. Például Magyarország, Csehország, Ausztria és Szlovákia vezetői egy részének különleges kapcsolata Putyin Oroszországhoz. Vagy Franciaország álláspontja Szaddam Husszeinnel kapcsolatban az első iraki háború előtt.¹³⁰ Vagy Nagy-Britanniáé a második kapcsán. Egyszóval számos ellentmondásos kérdésben folytatnak nemzeti érdekeikre hivatkozva olyan külpolitikát az EU tagállamai, amelyikről kiderül, hogy nem áll összhangban az unió deklarált alapeszméjével. Ugyanakkor az unió nem teszi ezt lehetetlenné. Deklarált értékrendje részben hiányos, részben pedig nem deklaráltan teret ad az efféle geopolitikai manőverekre a tagok vélt nemzeti érdekei mentén. E manőverek elsődleges határát nem a manőver tartalma adja,

128 Európa nem találja az ellenszert. <http://nol.hu/gazdasag/europa-a-lecsoban-1568339> forrás: HOWMUCH.NET

129 Lásd Gonthier-Louis Fink: *Das Bild des Nachbarvolkes im Spiegel der deutschen und der französischen Hochaufklärung (1750–1758)*. In: *Nationale und kulturelle Identität*. Frankfurt, Suhrkamp Verlag, 1991, 492. p.

130 És változtatnak rajta, amikor hatástalan, és kiszorítaná őket.

hanem az a vonatkozása, hogy olyan konfliktust ne eredményezzen a tagországok közt, amely veszélyezteti az unió egységét annak mai formájában. A határok gyakran nem a népek akaratából születtek, míg az állam a liberális demokrácia emberi jogi doktrínája szerint igen. A kulturális pluralizmus együtt létezik a sokszínűség elnyomásával. És az elnyomás tudatából fakadó félelemmel.

Az európai pozíciók folyamatosan gyengülnek, és ez a folyamat a második világháború után sem állt meg. A folyamat megállításához pedig nemcsak európai összefogásra, hanem Európa megújulására van szükség.

5. FELELŐSSÉG ÉS „TESTVÉRISÉG”

A szolidaritás hiánya és a felelősség hiánya együtt van jelen az Európai Unióban. Egyrészt a segítségnyújtás készsége zömének nemzeti keretek közt tartásával, másrészt pedig a megsegítettek felelősségének gyengeségével a segítségnyújtók iránt.¹³¹ A segítségnyújtásból nem következik a gazdaság reformja iránti elkötelezettség, az ugyanis áldozatokkal jár. Másrésztől nincs olyan kényszerítőerő, amely a másik fél akarata ellenére rá tudná kényszeríteni őket társadalmuk hatékonyabbá tételére. A közös közvélemény adta tér pedig nem létezik.

Nélküle az egyes országok közvéleményei a nemzeti elválasztás következtében javarészt továbbra is önmagukkal cserélnek eszmét. Noha hírek a többiektől és a többiekről is érkeznek, sőt gyakran vélemények és álláspontok is, ám nem teremtik meg a közös vita társadalmi terét.¹³² Sőt, a posztdemokrácia tendenciái tovább erősíthetik az elit uralmát saját országának közvéleménye felett. Az EU ebben a fényben a nemzeti érdekek ütközésének, egyensúlyának és esetenkénti összekapcsolásának a tere. Ebben a nagy játszmában az erősebbek és ügyesebbek érvényesítik a befolyásukat. A régebbi koroktól abban különbözik a mostani, hogy a gyengébbeket és kevésbé ügyeseket nem hódítják meg, hanem ők is kapnak valamiféle teret a továbblépésre. Valamint újabb esélyt az újabb érdekütközésnél saját céljaik érvényesítésére.

A határvonal körülbelül ott húzódik, ahol a közös piac kínálta előnyök összetartó ereje nagyobb, mint a kialakuló konfliktusok feszítő energiája. Ugyanis a mostani európai identitás egyik fontos pillére a gazdasági fejlődés korábbinál szélesebb tere. A kérdés, hogy a gazdasági növekedés megtorpanása, sőt esetleges gazdasági válság esetén hova fejlődnének a széthúzó erők. A nemzetállamokat egységükben nem fenyegetik a gazdasági válságok. A politikai közösség továbbra is egységben képzei a jövőjét.¹³³ Az összetartás ilyen mértékét elérheti-e az EU? Megtörténhet-e, hogy az európaiak

131 Az uniós döntéshozatal demokratikus voltának rendszerproblémáját jól jellemzi a Görögország válsága kapcsán elterjedt mondás, mely szerint „a görögök megszavazták, hogy a németek fizessenek”.

132 Jürgen Habermas: Miért nem nélkülözheti az alkotmányos kereteket az Európai Unió? In: Szénási Éva (szerk.) *Elméletek az európai egységről II.* 192–193. p.

133 A nemzeti összetartozás túlnyúlik az alkotmányos egyetértésen. A magukat az adott nemzet tagjainak nyilvánítók túlnyomó többségénél alkotmányos konfliktusok esetén is él tovább.

döntő többsége válságok, esetleg vereségek esetén is közösen és közösségben kíván választ találni a kor problémájára? Ehhez mindenekelőtt ismerniük kell egymást.

A mostani ismeretek javarészt turisztikaiak és gazdaságiak. Egymás termékei, a közös vállalatokban szerzett tapasztalatok, illetve a turizmus gyors növekedése. Ám ezek nem fogalmazznak új doktrínát.

Az érdekek összeillesztése megáll a vezetőréteg hagyományos nemzeti felfogásra épülő legitimitásánál. Az érdekek összeillesztése ezt ugyanis közvetlenül nem sértheti. A szomszédos ország nem vonhatja kétségbe a szomszéd nemzetfelfogását. Ez alól egy fontos kivétel van: ez a németek és részben az olaszok fasiszta múltja.¹³⁴ A kollaboráció problémája és ezzel a fasiszta múlttal való szembenézés a többieknél már sokkal inkább belpolitikai probléma. S ez nemcsak Franciaország esetében van így, hanem még inkább a közép-európai kis államok esetében.

A példák közé tartozik a csehszlovák kormány próbálkozása a hitleri Németországgal való együttműködésre. Vagy Lengyelország próbálkozása. A többiek szatellitné váltak. Azért, mert az ő esetükben Németország is így akarta.¹³⁵ A háború végén egyesek a győztesek, a többiek a vesztesek oldalán találták magukat. Majd mindannyit elnyelte a szovjet birodalom,¹³⁶ a maguk kisebb, esetenként nagyobb közreműködésével.

A történelmi tapasztalat azt mutatja számukra, hogy ha a közép-európai kisállamoknak az egyensúly megtartásához más hatalomhoz kell csatlakozniuk, akkor megteszik. Az Európai Unióhoz tartozásukról társadalmak és főként az ország valós múltját pontosabban ismerő vezetőik nem kis része annak a szempontnak az alapján határoztak, hogy az adott pillanatban az a lehetséges legelőnyösebb.¹³⁷

134 A felelősség megosztásának felvetése is a probléma relativizálásának minősíthető. Eike Henning szerint az uralkodó szempont politikai. Az az értékelések mércéje, hogy milyen következménnyel járnak a jelenre, abból a szempontból nézve, hogy a fasiszmus ne térjen vissza. Lásd: Eike Henning: *Zum Historikerstreit. Was heisst, und zu welchem Ende studiert man Faschismus?* Frankfurt am Main, Athenäum Verlag, 1988, 11–13. p. Sőt, a szemléletmód a tudományosságot is erodálja. 47–52. p.

135 Carl Schmitt barát és ellenség politikai szempontok alapján való megkülönböztetése és az állam szuverenitásának részévé tétele mutatja a korabeli szemléletmód legfontosabb sajátosságát. Lásd: Körösenyi András: Carl Schmitt állam- és politikaelméleti alapfogalmai. In: *Carl Schmitt jogtudománya*. Budapest, Gondolat Kiadó, 2004, 151–153. p.

136 Nem mindenütt állomásozott a szovjet hadsereg. Például Csehszlovákiában, Jugoszláviában. Ezekben az országokban a kommunisták a szovjet fegyveres erők segítségével maguk is átvették a hatalmat. Ugyanakkor Jugoszlávia el tudja hagyni a birodalmat, még ha a rendszeren nem is változtat.

137 Az alacsony részvétel a népszavazáson, majd az európai parlamenti választásokon jól mutatja a közvéleményeik bizonytalanságát az Európa Unióhoz való értékrendi tartozással kapcsolatban.

Az ilyen érdekkalkuláción alapuló döntés azonban könnyen megváltozhat. Elég, ha egy másik hatalmi alternatíva tűnik előnyösebbnek. Az összetartozás olyan erős tudata, amely mind a közösségi érzések, mind az értékek tekintetében jóban és rosszban is összekovácsolja őket – hiányzik. A gazdasági érdek mindössze addig kapcsolja össze a feleket, ameddig fennáll, illetve ameddig valamilyen más, erős érdek nem korlátozza vagy akár el nem nyomja őket. Ezért sikeres az a kritika, amely a jelenlegi politikai és kulturális identitás alappilléreire, a nemzeti identitásra épül. A gazdasági rendszert a nemzet veszélyeztetésével vádolják. A család válsága és a belőle fakadó népesedési válság, eközben a harmadik világbeliek Európába költözködése nagy számban, fokozatosan fragmentálhatja és felbomlaszthatja a hagyományos nemzeti identitásra épülő politikai közösséget. A növekvő veszéllyel szemben a nacionális, sőt esetenként faji argumentáció a hagyományos nemzetállam helyreállítása és a politikai hatalomnak a nemzet hatékony védelme céljából történő központosítását hirdeti meg.

Az ő nemzeti összetartozás felfogásukkal szemben csak hibátlan működés esetén szállhatna szembe a mostani rend. Ám nem hibátlan. Olyan összetartozás pedig, amely az európaiakat sorsközösségé kovácsolná, nem született.

Azt a kérdést kellene hát feltenni, hogy miként születhet? Mindenekelőtt a mostaninál egyértelműbben világossá téve a nemzeti nyilvánosságok előtt, hogy az európai államoknak külön-külön mostani pozícióik megőrzésére sincsen esélyük, de az EU jelenlegi állapotában sem. Közösséggé válásukhoz pedig új európai identitás kell.

5.1. Az identitás

Az eddigi európai identitások javarészt birodalmiak voltak. A fejlett Római Birodalom polgárának öntudata volt ez a fejletlen barbarizmussal szemben.¹³⁸

Ez az identitás tudvalevőleg birodalmi, így nem a nép akaratából fakadt. A birodalommal azonban nem tűnt el teljesen. Megmarad az egységes keresztény birodalom békéjének és erejének a képe.¹³⁹ A béke, az üdvözülés képében, az egyetlen igaz isten

138 Még ha Róma nem is tisztán európai, hanem mediterrán birodalom volt. Ám kétségkívül benne születik meg a későbbi Európa számos alkotóeleme. Lásd például: Peter Brown: *Der Schatz im Himmel. Der Aufstieg des Christentums und der Untergang des Römischen Weltreichs*. Stuttgart, Klett-Cotta, 2017.

139 Rotterdami Erazmus elképzelése ugyan nem klasszikus birodalmi szervezetet feltételez, de az alapját a fejedelmek által és a pápával együtt irányított nagy, erős, a béke biztosítására képes keresztény állam adja. Rotterdami Erazmus: *A béke panasza*. Szénási Éva (szerk.): *Elméletek az európai egységről I.* L'Harmattan, Zsigmond Király Főiskola, Budapest, 2002.

nevében. A rendiség azonban nem alkalmas a nagy birodalmak megteremtéséhez. A privilégiumok önállóságot adnak, ez viszont nem jelenti a polgárok jogát. Emiatt pedig az egységes állam a népakaratból sem fakadhat. A lojalitás személyhez, illetve családhoz kötött.¹⁴⁰

A felvilágosodás univerzalizmusával és a nemzeti különbségtevéssel, majd az első nemzet ígéretének megjelenésével¹⁴¹ a kollektív különbségtevés is megszületik. Herder kollektív egyenlőségelve egyben kollektív különbségelvű is vált.¹⁴² Az egyén ebben a rendszerben a kollektivitás részeként kezelhető, és az aktuális kollektív akarat részévé tehető.

A polgárok akarata és az általános akarat közti ellentmondást nem oldja fel Immanuel Kant sem. Szerinte az emberi természetnek a kalmárszelleme is része.¹⁴³ Az örök béke mögött rejlő motívum ugyanis kevés. A gazdasági érdekek ugyan fontosak, ám nem elégségesek a politikai közösség megteremtéséhez. Sőt, az egyetemes emberi normák elgondolása sem. Ahhoz egymás szeretete, tisztelete és a sorsközösség tudata is szükséges. Az olyan elhatározás, hogy a felek jóban és rosszban is összetartoznak. Még akkor is, ha nem értenek egyet. A nemzetállamok korában ez nem alakulhatott ki, minthogy a nemzetek másokat és egymást is veszélyeztették.

A kollektív identitás mindenek fölöttivé emelése egyben ennek a helyzetnek a megtartásában is érdekeltté teszi a politikai vezetőréteg számottevő részét. Mögé rejthető, ha megtartják a korábbi feudális rendek privilégiumainak egy részét, tehát vegyítik a régit az újjal. De az is, hogy az államok monopolhelyzetbe hozzák saját vállalkozóikat, csökkentve az esetleg nemzetközivé váló verseny rájuk nehezedő veszélyét. Ezzel az újonnan meggazdagodottakat is érdekeltté tették, hogy az egyenlőség birodalmából kizárják a más nemzetbelieket. S minthogy ezt megtette az egyik ország, a másik vállalkozóinak sem volt más választása. Ha egyikük a nemzetállam hatalmának részévé és eszközévé válik, méghozzá a gyarmatosítás és birodalomépí-

140 Jaques Le Goff másokra hivatkozva a nemzeti érzés megjelenését a XII. és a XV. század közé teszi. Jaques Le Goff: *Európa születése a középkorban*. Budapest, Atlantisz Könyvkiadó, 2008, 227–230. p.

141 Napóleon álláspontja, mely szerint a francia az első nemzet, a német nacionalizmus megszületésének legismertebb politikai motívuma.

142 Lásd: F. M. Barnard: *Self-Direction and Political Legitimacy – Rousseau and Herder* című művét. Oxford, Clarendon Press, 1988.

143 „A természet, míg bölcsen elkülöníti a népeket, melyeket csellel vagy erőszakkal oly örömet egyesítene minden állam akarata, és pedig éppenséggel a nemzetközi jog elveit hozza föl, a kölcsönös haszonlesés által egyesíti őket. A kalmárszelleme az, ami sehogy sem férhet meg a háborúval, s ez előbb-utóbb úrrá lesz minden népen. Immanuel Kant: Az örök békéről. In Uő: *Történefilozófiai írások*. Budapest, ICTUS, 1997, 286. p.

tés korában, akkor a másik számára a leigáztatás és a gyarmatosítás során kipróbált gazdasági függőségbe taszítás fenyegetése rémlett fel. A nemzet gazdasági és kulturális felemelkedéséért az embereknek látszólag csak egy apró engedményt kell tenniük a szabadság oltárán. Meg kell engedniük, hogy kevésbé értékesnek tekintsék a más nemzetbelieket, és ha saját kormányuk úgy kívánja, háborút is viseljenek ellenük. A háború folyhat területekért, javakért, de akár egymás vagy valamely harmadik fél feletti uralomért is.

A kivétel hasonló lett a vallási tolerancia alólihoz.¹⁴⁴ A következménye pedig a vallási háborúknál is pusztítóbb háborúk sora. Közben pedig megszületett egy olyan identitás, amely nem tekinti politikailag és kulturálisan egyenlőnek a másik nemzetbélit.¹⁴⁵ A kulturális különbözőséget, még ha elfogadja, sőt egyes elemeit tiszteli is, olyan természetűnek tartja, amely nem teszi lehetővé az egy politikai közösséggé tömörülést. A nemzetállamok közt köthetnek szövetségek, akár hosszú együttműködésben is megállapodhatnak, ám ezt az államok tehetik. A különféle nemzetállamok polgárai közt nem születik meg a politikai összetartozás polgári és kulturális egyenlőségen nyugvó tudata, amelyikre támaszkodva együtt szerveződnének politikai pártokba és a politikai döntéshozatalra is hatni kívánó társadalmi szervezetekbe.

5.2. A nemzeti és a polgári szabadság

Az első világháborúban az európai nemzeti dominancia megszerzése volt a cél.¹⁴⁶ A békekötések során nem elsősorban az emberek nemzeti szabadságát, hanem az érdekviszonyok hatalmi szempontú átalakítását tekintik céljuknak a győzők Európában.¹⁴⁷ Miközben a kontinens egésze elveszíti korábbi befolyásának jelentős részét,¹⁴⁸ népességének nagyon nagy része tekinti saját nemzeti szabadságát veszélyeztetve, sőt sokan gondolják magukról, hogy egészen elveszítették. Az az egyensúly, amit a győztesek megteremtettek, így gyorsan összeomlik. A másik nagy háború által pedig másodrendű szerepbe taszítja magát a kontinens.

144 Lásd. Richard Tuck: *Scepticism and toleration in the seventeenth century*. In: Susan Mendus: *Justifying toleration*. Cambridge, University Press, 1988.

145 Jeff McMahan: *The Limits of National Partiality*. In: Robert McKim & Jeff McMahan (eds.): *The Morality of Nationalism*. New York–Oxford, Oxford University Press, 1997, 108. p.

146 Ian Kershaw: *Höllenturz. Europa 1914 bis 1949*. München, Deutsche Verlags-Anstalt, München, in der Verlagsgruppe Random House GmbH, 2016, 17–18. p.

147 Coudenhove-Kalergi: I. m. 96. p.

148 Coudenhove-Kalergi: Uo.

A két nagy európai háborút gyakran értelmezik a demokráciák harcaként a tekintélyuralmi rendszerekkel, sőt totalitárius diktatúrákkal szemben, ám ez több ponton is pontatlan állítás. Részben mert sem a cári Oroszország, sem pedig a Szovjetunió nem sorolható a demokráciák közé. A cári Oroszország központosítottabb rendszer volt ellenfeleinél, a Szovjetunió pedig egyike volt a totalitárius diktatúráknak, és a rendszer jellegét a nyugati hatalmak vezetői ismerték.¹⁴⁹

Ám a fontosabb szempont az ember nemzeti szabadságának elválasztása a szabadság egyéb összetevőitől Nyugat-Európa alkotmányos demokráciáiban. Emiatt az első világháború végét nem az emberek nemzeti felszabadulása követte, hanem egy új erőegyensúly megteremtése.¹⁵⁰ Való igaz, születtek új államok. Ám ezek kereteiről nem a polgárok döntöttek, pedig a népszavazás intézménye ekkor már nem új. Arról pedig végképpen nem dönthetnek, hogy régi államaikon belül kívánnának-e maradni az államszerkezet föderalizálásával.

Az új államok egy kérdésben azonban határozottak. A nagyhatalmak döntésével meghúzott határaikon belülre került nemzeti kisebbségek tagjait nem tekintik nemzetileg egyenlőnek, így jogaikat annyira szűkítik, amennyire csak a politikai helyzet engedi. Kultúrájuk visszaszorítása, nem pedig fejlesztése és hasznosítása a céljuk. Mind ők, mind pedig anyaországaik pontosan érzékelik ezt a szándékot. Helyzetüket emiatt nemzeti elnyomásként élik meg.

A győztes hatalmak pedig gyarmatbirodalmuk további növeléséről határoznak. A németek nemzeti magalázását korábbi gyarmataik elvételével is fokozzák. De a törökök ellen velük szövetséges arabok is a gyarmatosítást kapják jutalmul az antant-hatalmak melletti harcukért, a Török Birodalomból történő kiválásukkal.

A nemzeti szabadság és egyenlőség elválasztása a polgári szabadságtól és egyenlőségtől azt eredményezi, hogy az emberek egyes csoportjainak olyan országok is nagyobb nemzeti szabadságot biztosíthatnak, amelyek polgári szabadságukat szűkebbre szabják. Például egyenlő nyelvi és kulturális jogok, gazdasági és politikai befolyás híján a legszabadabb ország is az adott kultúra visszaszorítására, sőt akár megsemmisítésére tör. Ugyanakkor a polgári szabadság szűkítése, sőt diktatúrák esetén akár teljes megsemmisítése esetén is hivatalos nyelv maradhat anyanyelve, kultúrájának az uralgó ideológiának megfelelő elemeit támogatja az állam, jelképei, ünnepei az állam

149 Jól mutatja Winston Churchill kijelentése, hogy a náci Németországgal szemben Nagy-Britannia akár az ördöggel is összefog.

150 Christopher Clark írja le az egymás iránti bizalomhiány, a másiktól való félelem és a folyékony hatalmi viszonyok azon elegyét, amely beleviszi Európa hatalmait az első világháborúba. Lásd: Christopher Clark: *Die Schlafwandler. Wie Europa in den Ersten Weltkrieg zog*. Deutsche Verlags-Anstalt, München in der Verlagsgruppe Random House GmbH. 2013, 709–713. p.

szimbolikájának részei. Mindezt nemcsak azzal a helyzettel lehet összevetni, amelyikben az általános emberi szabadság állapotával is kiegészül, hanem azzal is, amelyikben egy másik nemzet kultúrája válik uralkodóvá. Az európai nagy nemzetetek esetében ez azzal a veszéllyel járt, hogy másodrendű szerepbe szorítják vissza őket.¹⁵¹ A kicsik előtt pedig eljelentéktelenedésük, sőt akár nemzeti megszűnésük rémképe jelenik meg.¹⁵²

A nemzeti szabadságért folytatott küzdelemnek így nem mindig kell azonosnak lennie a polgári szabadságért folytatottal. Ugyanis nem mindenki nemzeti szabadságáért folyik, hanem gyakran keveredik a mások feletti nemzeti dominancia megszerzésének, illetve megtartásának célkitűzésével. Mivel pedig a nemzeti szabadság állapotát nemcsak az igazságosság elveivel, hanem a nemzet erejével is biztosítani kell, ezért bizonyos területek, nyersanyagforrások, tengerek, folyók feletti uralom megszerzése és megtartása szükségesnek és ezzel egyben nemzetileg jogosnak minősíthető.

Jogosnak nevezhető akkor is, ha az ott lakókat meg sem kérdezik. Majd persze nemzeti jogait sem biztosítják, hiszen nemzeti identitásukat nem fejleszteni, hanem megváltoztatni akarják. Sőt alkalomadtán fizikailag is elüldözik őket szülőföldjükéről, szűkebb hazájukból. Majd az etnikai tisztogatás eredményeképpen kialakult állapotot a nemzetközi stabilitás köpenyébe öltöztetve igyekeznek állandósítani, azt vádolva a nemzetközi rend felforgatásával, aki az elüldözöttek valós kárpótlását szorgalmazza.

A nemzetileg jogosnak ezen a ponton el kell válnia az emberi szabadságtól, hiszen nemzeti sorsukról nem az érintettek döntenek, hanem a központilag megfogalmazott definíció alapján megszabott nemzet nevében cselekvők, akik persze a hatalom birtokosai. Ezáltal pedig a nemzetdefiníció értelmezői.¹⁵³ De egyben foglyai is.

A nemzetállam egyik legfontosabb kultúrpolitikai célja az, hogy mindezt a néppel is elfogadtassa. El kell érnie, hogy a polgárok döntő többsége is helyesnek és igazságosnak tartsa mások nemzeti egyenlőtlenségben tartását saját állama által.

151 „Európa, fokozódó kicsinségében, közbülső helyet foglal el a nagyhatalmak között. Politikailag nem helyezkedhet szembe velük: inkább az a veszély fenyegeti, hogy olyan térséggé válik, ahol ezek konfliktus esetén összeütköznek, hacsak nem sikerül erőt szövetségbe tömörítenie, és nem képes beérni semlegessége megőrzésével abban az esetben, ha világméretű katonai küzdelmek alakulnának ki.” Karl Jaspers: *Az európai szellemről*. 58. p.

152 Bibó István írja le a legvilágosabban azt a lelkiállapotot, amelyikben a Közép-Európa kis államai és nemzetei kerültek modern nemzeté válásuk során. Lásd: Bibó István: *A kelet-európai kis államok nyomorúsága*. Bibó István: *Válogatott tanulmányok II*. Budapest, Magvető Könyvkiadó, 1986.

153 Mind a politikai nemzetfelfogás, mind pedig a kulturális közös egy fontos pontban. Az egyén nemzeti hovatarozásáról a definíció dönt, nem pedig az ember maga.

A legfontosabb érvek az alábbiak: ha a nemzeti többséghez tartozik az illető, akkor a mások feletti uralom eredendő elkerülhetetlenségét és a belőle fakadó jogosságát kell elfogadnia.¹⁵⁴ Ha kisebbségi, akkor pedig alávetettségi állapotába kellene belenyugodnia, mint megváltoztathatatlanba és elkerülhetetlenbe.

A nemzeti szabadság és egyenlőség elválasztása a polgári szabadságtól és egyenlőségtől a nemzeti identitás átfogó jellege miatt folyamatosan hatást gyakorol a polgári szabadság és egyenlőség minőségére.

Az államnak az ilyen esetben ugyanis úgy kell értelmeznie a szabadság és az egyenlőség elvét, hogy megfeleljenek a nemzeti dominancia princípiumának. Tehát a nemzeti dominancia szempontjai szerint szűkítendő, korlátozandó, így nem jelenthetik mindenki nemzeti szabadságát és egyenlőségét. A törekvés persze a polgári szabadságra és egyenlőségre is hatással van. A nemzetállam kifelé azonban kivédi ezt, a nemzetközi stabilitásra hivatkozva, és persze a többiek hasonló praktikáival érvelve.

A nemzeti szabadság és egyenlőség sérelme az államközi viszonyokra is jelentős hatást gyakorol. Erősíti azt a meggyőződést, hogy az államok közti viszonyrendszer lényege az erő.¹⁵⁵ Az egyes nemzetállamok akkor cselekszenek helyesen, ha a megfelelő erőközponthoz csatlakoznak, ami persze egyben azt is jelenti, hogy az erőközpont részleges vagy teljes eltolódásakor a szövetségi politikájukon is változtatni kell, úgyszintén részlegesen vagy teljesen. Ebből a felfogásból ered a szövetségesek nemritkán gátlástalan cserélgetése, illetve a hintapolitika több erőközpont között, általában a zsarolási potenciál növelésének szándékával. Ezt a magatartást az Európai Unió régebbi tagjai is megtapasztalhatták éppen a posztkommunista újak részéről.

A feltételezés, hogy a mai szövetségesem nem biztos, hogy a holnap is, és nemcsak az ő ingatagsága, hanem a magamé miatt is, tovább erősíti a nemzeti elválasztás stratégiájának híveit. Hiszen a nemzetközi viszonyok bizonytalanságának feltételezéséből

154 John Stuart Mill esetében az eltérő kultúrájúak nem azért jelentenek veszélyt az állam számára, mert rombolják annak morális alapjait, hanem mert nem képesek egységes közéletet alkotni. Ebből pedig elszakadásuk is következhet. Ezt a nézetet vallja Mill-lel kapcsolatban Will Kymlicka (*Multicultural Citizenship*. Oxford, Clarendon Press, 1995, 186. p.). A közép-európai nacionalizmusok előszeretettel keverik, illetve felváltva alkalmazzák a két felfogást. Egyes kisebbségeket a nemzetállam morális alapjainak aláásásával vádolnak, másokat pedig elszakadási szándékkal.

155 „Hobbes társadalom szerint az emberi viselkedést elsősorban a szenvedély mechanisztikus pszichológiájának alapján kell értelmezni, ahol a szenvedély az az emberben lakozó erő, amely hátulról tol minket; a viselkedést nem szabad felfogni az embert előlről vonzó dolgok, azaz az ember céljainak szempontjából, vagy abból a szempontból, amelyet Hobbes a szenvedélyek tárgyának tekint.” Laurence Berns: Thomas Hobbes. In: Leo Strauss és Joseph Cropsey (szerk.): *A politikai filozófia története*. Budapest, Európa Könyvkiadó, 1994. 544. p.

logikusan következik az erős belső kohézió, lehetőség szerint a racionalitáson is túlnyúló szenvedélyek által összecsomózott közösség iránti igény. Ez adhat valamiféle biztonságot, hiszen potenciálisan bárki más az ellenségem lehet. Az is biztonságot jelent, ha kultúrám, anyanyelvem dominanciáját védi az állam, azzal a veszéllyel szemben, hogy mások alárendelt szerepbe szorítják.

A nemzet fejlődése így összefonódik hatalmi pozíciójának erősítésével. Részben uralmának szilárdításával nemzeti kisebbségei felett határain belül, másrészt befolyásának kiterjesztésével mások felett, ami akár határainak kiterjesztését is jelentheti. Az Európai Unió tagállamai lemondtak az államhatárok megváltoztatásának igényéről. Ám ennek az elhatározásnak nem képezte részét a mostani határokon belülrre került nemzeti kisebbségek nemzeti szabadságának és egyenlőségének elfogadása, sem pedig a nemzetállami múlt és jelen lényegi kritikája. Így az EU-n belüli döntéshozatal intézményei a hagyományos nemzeti identitásokból építkező vezetők befolyásért folytatott vetélkedését teszik lehetővé. A döntéshozatal előtt pedig érdekcsoportokba tömörülnek, amelyek mutatnak ugyan regionális állandóságot, de nemritkán esetről esetre újra szerveződnek. A felek lemondtak a háborús erőszakról, ám politikusaik hazaérkezve elsősorban azt kommunikálják saját közvéleményüknek, hogy mit értek el a maguk országa számára.

Az egyes országok lakosai így pontosan nem láthatják, milyen célok, érdekek és értékek fűzik őket más országoknak az övékkel azonos vagy rokon társadalmi csoportjaihoz, rétegeihez. Az adott ország különféle pártjainak vezetői így abban vetélkedhetnek saját közvéleményük előtt, hogy ki érvényesíti hatékonyabban a hazai érdekeket. Méghozzá akár a mások által európainak nyilvánítottal szemben is. Az egyszerű polgárok jelentős részének szemében az Európai Unió a nemzetek küzdelmének tere, amely ugyan fegyvertelenül folyik, hiszen az szétverné a közös piacot, sőt léteznek közös jogszabályok és intézmények, ám politikai közösség, az nincs.

A legfontosabb döntések emiatt úgy születnek, hogy a legerősebb államok vezetői eldöntik, mi is az Európai Unió álláspontja.¹⁵⁶ A kisebbek igazodnak, vagy különféle manőverekbe kezdenek a hintapolitikát is beleértve. Ha az erő elég nagy, akkor ilyenolyan alkuk, engedmények árán keresztülvihető az erősek akarata. Az engedményeket pedig a kisebb tagállam képviselője országnak szerzett előnyként prezentálja otthon, noha folyamatában lassította és gyengítette a közös döntéshozatalt. A hazai belpolitikai siker pedig újabb muníciót ad a hasonló manőverekhez. A külföld alig rendelkezik kommunikációs lehetőségekkel, így az adott állam magatartását az otthoni közvélemény előtt legfeljebb a hazai ellenzék bírálhatja. Ám az gyakran szintén nem az unió

156 Nemritkán ők is közlik azt a nyilvánossággal, nem pedig az EU formális vezetői.

egészének szempontjából teszi, hanem az elért engedményeket kicsinyelli. Lényegileg különböző álláspontot pedig ez nem jelent.

Rendkívül fontos ügyben megszólalhat egy-egy uniós vezető, ám ez nem ellensúlyozhatja a hazai kommunikációs főlényt. Főként akkor nem, ha otthon demonstrálható, hogy egyébként az erősebb akarata érvényesül, és a kérdés úgy áll, hogy mit lehet elérni közben. Ez az állítás akkor is népszerű lehet, ha az adott ország kormányának akarata nem is áll távol a kialakuló EU-s szándéktól. A támogatásért ilyenkor is lehet kérni valamit. Az egyeztetési folyamat persze nemcsak torzítja a kialakuló EU-s álláspontot, hanem mivel hosszadalmas, lassítja is. A döntéshozatal általában hosszadalmasabb, mint az egységes kormányzattal bíró államoké. Továbbá az ellenérdekelt EU-n kívüli ország szövetségeseket is találhat az EU-n belüliek között, akik akár nyíltabban, akár bújtatottabban az ő álláspontjukat képviselik.

Az új identitás megszületésének szükséges feltétele, hogy a nemzeti agresszivitás kritikájának populárisá kell válnia. Azaz nem szabad megállnia a tudományos berkekben, hanem minthogy a nemzeti identitás populáris jellegű, ellentmondásai kritikájának is azzá kell válnia. Ma ellentét feszül a nacionalizmus kritikájának tudományos eredményei és a nemzeti identitás populáris jellege közt. A nemzeti identitás kialakulása átítatja a modern társadalmak és államok intézményrendszerét, emiatt kritikájának is mindenüvé be kell szívárognia. Méghozzá, mivel a nemzeti identitás átfogó jellegű, nemcsak a racionális, hanem az érzelmi elemeinek bírálata is szükséges.¹⁵⁷

5.3. A nemzetállam értelmének belső ellentmondása

A nemzetállam céljainak kiüresedése akkor fenyeget, amikor a fenti kötődések és fel-fogás mentén elkezd gyengülni, sőt akár kiveszni belőle az, amit nemzeti célnak lehet nevezni. Ha az elvekkal alátámasztott megtapasztalható gyakorlat immár láthatóan és érezhetően nem szolgálja a nemzet felemelkedését. Sőt, fejlődés és felemelkedés helyett a másokkal szembeni visszaesését, elfogyását, felmorzsolódását lehet kiolvasni a matematikailag is megrajzolt prognózisokból. Ilyenkor a jövő vész el. A nemzetállamok hatalmi rendjében az érdekkalkuláció eszközrendszerével megrajzolt jelen és közeljövő mögött nem a nemzeti kultúra fejlődése rajzolódik ki, hanem a feloldódása, felszívódása.

Ekkor önmagával kerül szembe a nemzetállam. Vezetői már nem a nemzet felemelésére használják. Ebben a helyzetben pedig deklarált alapértékei válnak viszonylagossá. Csakhogy helyette olyan, a komplex identitásformákra épülő értékrend, amely a

157 Walter Feinberg: *The Moral Psychology of Nationalism*. Robert McKimm&Jeff Mahan (eds.): I. m. 87. p.

korábbi csoportformánál nemesebb, jobb, szebb perspektivikusabb életcél kínálna, nem jelenik meg. Ha a látható jövő az európai nemzetek fokozatos fogyását, a világ más régióival szembeni lassabb fejlődését, valamint a nemzeti kultúrák fokozatos feloldódását ígéri, akkor a jelenlegi állapot válságosnak, tehát kiúttalannak minősíthető. Ilyenkor az alapértékek is megkérdőjelezhetők, ami egyre gyakrabban meg is történik. Tehát a társadalom és az állam alapértékei is kérdésessé válnak, hiszen mai formájukban kilátástalanságba, tehát jövőtlenségbe sodorják az európaiak mai önazonosságának alapjait: a nemzeti értékeket. Helyettük pedig a polgárok döntő többségét átító átfogó identitást nem kínálnak.

A kínált életcél legfeljebb az élményekkel és élvezetekkel teli élet, a magas színvonalú fogyasztás. Az Európa iránti elkötelezettség azonban nem lehet azonos azzal az életfelfogással, amely korábbi motorja volt ugyan, ám egyben jelenlegi gondjainak egyik okozója. Az Európai Unió nem lehet elsődlegesen a fogyasztás és élvezetes élet állama, amihez képest minden más sokadrendű. Az unió szeretete eszme és érzés, szépség, dráma, ősök, gyermekek, unokák és a jelen méltósága. Az Európai Unió ekkor válhat a hazává. Ekkor emelkedhet az érdekek világából európai értékek és célok világává. A közös értékek és közös célok világává. Az Európai Unió polgárai összetartozásának olyan tudatává és érzésévé, amely értelmet ad és áldozatkésztséget teremt. Nagy teljesítményekre sarkall, és ha kell, lemondásra, önfeláldozásra készlet. Büszke európaivá emeli az embert. Összekapcsol olaszt, németet, franciát, spanyolt, lengyelt, minden európaikat.

Valamint egyfajta absztrakción, általános elveken nyugvó alkotmányos azonosulást, amely nem nyújtja a nemzeti identitás és a (korábbi önazonosságformák) komplexitását.

5.4. A kritika ismerete és a kritika kritikája

Az új identitás megszületésének szükséges feltétele, hogy a nemzeti identitást követően a nemzeti agresszivitás kritikájának is populárisra kell válnia. Azaz nem szabad megállnia a tudományos berkekben, hanem minthogy a nemzeti identitás populáris jellegű, ellentmondásai kritikájának is azzá kell válnia. Ma ellentét feszül a nacionalizmus kritikájának tudományos eredményei és a nemzeti identitás populáris jellege közt.¹⁵⁸ A nemzeti identitás kialakulása átítatja a modern társadalmak és államok intézményrendszerét, emiatt kritikájának is mindenüvé be kell szivárognia. Még hozzá, mivel a nemzeti identitás átfogó jellegű, nemcsak a racionális, emocionális elemeinek bírálata is szükséges.

158 Umut Ötzkrimli: *Theories of Nationalism. A Critical Introduction*. New York, PALGRAVE, 2000.

A nacionalizmuskritikák általában elvontak és racionálisak. A nemzeti identitás érzelmi és tradicionális töltetének értékeit ritkán észlelik és értékelik. Ez egyben egy, a nemzetinél szélesebb identitás megteremtését is akadályozza.

A legjelentősebb eddigi kísérlet azzal próbálkozik, hogy megkerülje a problémát, és az új rendet az ember racionális felfogására építi.¹⁵⁹ Ám ebben az állapotában mindössze arra törekedhet, hogy túllépjen a jelenleg domináns identitáson. Magába építeni nem képes őket. Az efféle maghaladás szándéka egyben a nemzeti identitás veszélyeztetését, fokozatos leépítésének, felszámolásának szándékát is hordozza. Olyan identitásformának minősítik, amelyet fel fog váltani az új. Tehát mostani formájában legfeljebb nyomokban maradhat fenn, ám lényegének buknia kell. Ez pedig a sajátjaikhoz való szorosabb kötődés. Annak is főként a racionalitáson kívülinek tekintett elemei.

Az elődök teljesítményei iránt érzett tiszteletet az etnikai nacionalizmus jelzővel illeti a kritika. Az etnicitást az értelemmel szemben álló, a törzsihez hasonló származási, de mindenképpen érzelmi kötődésként jellemzi, amely szemben áll a modern világ értékrendjével. A modern állam nem a leszármazás és érzelmek mentén szerveződik, hanem egyesek szerint érdekkötődéseken, amelyeket érdekkalkuláció szervez rendszerré, mások szerint pedig racionális mérlegelés segítségével, amelyekhez morális értékelés is társul, és az állampolgárok nemzetéhez vezet.¹⁶⁰

A vita ezen a ponton válik civilizációs természetűvé. A régi identitás hívei az új egészét pusztítóknak tartják a maguk értékrendjére nézve. Az új identitás hívei pedig leküzdendőnek és meghaladandónak tekintik a régit.

Ez a törésvonal jelentős hatással van a politikai társadalmak értékorientációjára, és ennek következtében a pártok rendszerére. Megjelenik az olyan párt, amely nemzetnek új problémáit fogalmazza meg nyíltan, és megoldásukat hirdeti. Egyben az új identitás kritikájának legfontosabb elemét is hangoztatja: nevezetesen, hogy az a nemzet végét és a népesség kicserélődését jelenti. Más népesség, más kötődéssel és etnikai identitással foglalja el fokozatosan az országot.¹⁶¹ Az évszázadok, sőt akár ezredévek során ott élő lakosság pedig a jelenkor uralkodó értékrendjének következtében fokozatosan elfogy. Az újak kultúrája azonban távol áll a jelenlegi európai nemzeti identitás kulturális és politikai értékeitől. Továbbfejlesztése helyett visszahúznák a maguk világa felé az adott országot.

159 „A közös európai politikának azonban per definitionem függetlennek kell maradnia az egyes kultúráktól; még kevésbé kötődhet egy nemzeti meghatározottságú kulturális identitáshoz.” Jean-Marc Ferry: I. m. 148. p.

160 Lásd például: Jürgen Habermas: *A posztnemzeti állapot*. 14–24. p. Ugyanakkor Anthony D. Smith vagy például Szücs Jenő sorba veszi a nemzet korábbi etnikai gyökereinek elemeit.

161 https://mandiner.hu/cikk/20180207_renaud_camus_a_nagy_felcserelesrol

Az irányukban megfogalmazott bíráló legfontosabb argumentuma pedig az, hogy a korábbi, nemzeti konfliktusokkal terhelt Európa visszatérése kiejtené a kontinenst a világ fejlett régiói közül. Mivel az egyes pártok politika- és államfelfogása különbözik, azok az állítások, amelyek korábban extrémistaként szélsőséges, a fasiszta hagyományvilággal kacérkodóként állították be mindannyit, mára olyan kommunikációs stratégia képét kapták, amelynek társadalmi hatása gyorsan csökken. Napjainkban általánosítva populistának nevezi őket a kritikus politikai értékelés. Mint említettük, a fogalom azonban alkalmatlan az érdemi vita végigvitelére, minthogy bármire vonatkozatható, amit a bíráló irreálisnak, illetve a politikai küzdelemben a maga számára előnyösnek, a másik számára előnytelennek tart.

Az Európai Unió identitásproblémáit azonban ez az állapot nem oldja meg.

5.5. Az egyensúlyelméletek tanulságai

Az európai egység korai alakjai az európai hatalmak közti egyensúlyt lényegében véve az erőegyensúly koncepciójára építették. Így azonban éppen az erő egyensúlya okán arra a kimondott, ki nem mondott előfeltételezésre épültek, hogy a felek kölcsönösen veszélyeztetik egymást, emiatt tartanak, félnek is egymástól. Az egyensúly megteremtésének fő argumentuma éppen az említett félelem. Ennek két iránya jelent meg. Az egyik a mindannyiukat fenyegető külső erő, nevezetesen a Török Birodalom. Ám ebben az argumentumban nemcsak a puszta hatalmi veszély rejtőzik, hanem a kulturális is: a keresztény Európa lehetséges vége. Azaz a feleket vallásuk is összeköti. A törököktől pedig elválasztja. „Nemde Krisztus egyazon imádságot írja elő mindenki számára és ennek elején mindig utal a keresztényi egyetértésre...”¹⁶²

A másik argumentum az Európán belüli veszély nagysága. Az európai államok közti háborúk pusztításai megakasztják a fejlődést, és bárki hatalmát semmissé tehetik. A bizonytalanság mindegyik felet érdekeltté teszi a békét és általa fejlődést és hatalmi biztonságot kínáló egyensúly megteremtésében. „Meg kell végre találni a módját, hogy az egyes területek hovatartozása kérdésében ne legyenek folytonos változások.”¹⁶³

„Az emberiséget háborúval fenyegetni a legnagyobb veszedelem. Éppen ezért annak megindítását csak az alattvalók összessége szavazhatja meg.”¹⁶⁴

A felfogás az európai egységet szorgalmazók egyik fő érve ma is. A középkori elképzelés persze több új elemmel is kiegészült. Ilyen a közös piac, a modern alkotmá-

162 Rotterdami Erazmus: A béke panasza. Szénási Éva (szerk.): *Elméletek az európai egységről I.* Budapest, L'Harmattan Kiadó, 2002, 15–25. p.

163 Uo.

164 Uo.

nyosság elemeit mutató intézményrendszer, tehát a választott parlament, valamint a bíróság. A kormányok által delegált bizottságnál már kérdéses, hogy mihez áll közelebb, a modern alkotmányosság elvrendszerére épülő választott végrehajtó hatalomhoz, vagy korai béke- és egyensúlyelméletekben megjelenő, az egyes államok uralkodói, illetve delegáltjaik által alkotott testületekhez. Az egyensúlyfelfogás világosan jelenik meg abban a szabályban, hogy az Európai Bizottságba mindegyik tagállam delegáltat küld, még ha létszáma így akkorára duzzad, ami már akadályozza a hatékony döntéshozatalt.¹⁶⁵

A hatalmi egyensúly elméletéből ered a közös európai döntéshozó intézmény koncepciója, méghozzá úgy, hogy annak tagjait az egyes országok uralkodói delegálják.

„De mintegy kilenc vagy tíz éve Európa-szerte olvasni kezdték Nagy Henriknek a béke megszilárdítását célzó nagy tervezetfejtéseit, azóta nyilvánvalóvá vált, hogy nem lehetetlenség háború nélkül, akár közvetítés, akár ideiglenes, majd végleges döntés útján véget vetni az európai fejedelmek mostani és jövőbeni viszályainak, mégpedig az uralkodók teljhatalmú megbízottai által, akik állandó kongresszuson vennének részt; immár lehetségesnek és kézzelfoghatónak kezdték tekinteni azokat az óriási előnyöket és következképpen azt a fölöttébb kívánatos egyenértéket, melyekben a fejedelmek igényeik kielégítése végett rákésznélének a szilárd béke s egy olyan általános és örök szövetség által, aminek az a célja, hogy a szerződő felek megtarthassák a legutóbbi szerződéseik eredményeképpen jelenleg birtokolt minden területüket és jogukat.”¹⁶⁶

Az argumentáció részben a területvesztéstől és a háborús pusztítástól való félelemre épül. Megjelenik benne a fejlődéselv is, ám a félelemelvvvel kombinálva.¹⁶⁷

Az egyensúlyelv abból a feltételezésből építkezik, hogy az egyes európai országok kölcsönösen fenyegetik egymást. Az egyetlen megoldás emiatt az erőegyensúly.¹⁶⁸ A kereszténység, mint a feleket összekötő értékrend, önmagában nem képes békét teremteni. Része lehet a béke rendjének, és annak is kell lennie, ám csak az erőegyensúly állapotát kiegészítve.¹⁶⁹ A fő szempont a belső veszély, tehát egymás pusztításának szörnyűsége, valamint a fejedelmek pozícióinak gyengülése, sőt lehetséges elvesztése, valamint a külső veszély, azaz a mohamedán törökök hódításának kombinációja.

165 A bizottság szűkítését célzó kísérletek elbuktak.

166 Abbé de Saint-Pierre: *Az örökbéke-tervezet rövid foglalata*. Bukarest, Kriterion, 1979.

167 Uo. negyedik cikkely, 2.

168 Maximilien de Bethune de Sully: Politikai terv. In: Szénási Éva (szerk.): *Elméletek az európai egységről I.* 71–81. p.

169 Persze van aki ez másként gondolja. Lásd: Novalis: A kereszténység, avagy Európa. In: Szénási Éva (szerk.): *Elméletek az európai egységről I.* 100–113. p.

A közös fejlődés általában csak mint másodlagos következmény jeleneik meg az argumentációban, s nem tartozik az elsődleges érvek közé. Az idegen vallással és társadalom-, valamint államrenddel szembeni védekezés, továbbá az uralkodó réteg hatalmának biztosítása sokkal nagyobb hangsúlyt kap az érvek sorában. A fejlődés mint az európai egyesülés legfontosabb célja csak később jeleneik meg az érvrendszerben.

Az európai háborúk egyik csoportja a középkorban olyan tényezőként jelennek meg, amelyek a külső hódító ereje okán az egész kontinens kulturális, vallási politikai és társadalmi rendszerét fenyegetik. Ekkor az egyik legerősebb érv éppen a török fenyegetés volt, amellyel az európai államok a siker esélyével csak erejüket egyesítve vehetik fel a harcot. Egyenként elbuknak, amit jól mutatott Bizánc, a balkáni országok és a Magyar Királyság sorsa. Az argumentum megalapozottságát jól demonstrálta a lepantói csata, mind győzelmes megvívásával, mind pedig azt követően a szövetség felbomlásából eredő tehetetlenséggel. Később, egészen huszadik századig a leghevesebb háborúikat egymással vívták Európa államai. Sőt, miközben megpróbálták alávetni egymást, meghódították és gyarmatosították a világ nagy részét.

A huszadik század több ponton is változást hozott. Az egyik a Szovjetunió jellege. Ez európai és ázsiai elemek keveredéséből állt.¹⁷⁰ Európát így alapjaiban fenyegette. Nemcsak a hódítással, hanem jellegének lényegi megváltoztatásával.

A másik pedig korábbi pozíciójának elvesztése. A század második felében Európa katonailag már nemcsak hódítani nem tudott, hanem saját magát sem volt képes megvédeni, összes állama erejének egyesítésével sem. Csak az USA segítsége jelentett hatékony védelmet.

Az európai egyensúlyelméletek egyben a monarchisztikusan egyesített Európa ellenpontjaként is megjelennek a kérdéskörrel folytatott vitában. Maximilian de Bethune de Sully még a Habsburgok európai uralmi szándékait semlegesítendő rajzolóvá átalakította a kontinens térképét.¹⁷¹

Charles-Louis de Secondat Montesquieu már a kölcsönös egymásrautaltság elvével érvel az egyensúly mellett. Ázsia a szolgaság példája, és a nagy birodalmak az uralkodó tekintélyen állnak és buknak. Európának nem szabad monarchiává válnia.

„Európa nem más, mint egy hatalmas, több kisebb népből összeállított nemzet. Franciaországnak és Angliának szüksége van Lengyelország és Oroszország jólétére,

170 Coudenhove-Kalergi hívja fel erre a figyelmet. I. m. 101. p.

171 Sully. Uo.

miként az egyik tartomány rá van utalva a másokra. Ha valamely állam a szomszédja leverésével akarja hatalmát növelni, úgy rendszerint csak önmagát gyengíti.”¹⁷²

Ebben a koncepcióban a külső fenyegetés már nem játszik számottevő szerepet. Az argumentáció az európai államok egymás elleni háborúit tartja a legnagyobb veszélynek. Ezek gyengítik a feleket, noha kölcsönösen függenek egymástól. Az egyik fél jóléte a másiktól függ, és az összes európai ország összekapcsolódott. Ám mivel a kontinens országait közösen immár nem fenyegeti külső hatalom, csak a többiekkel folytatott konfliktusok kockázatait kellett vállalniuk. A francia külpolitika döntését¹⁷³ követően a keresztény vallás adta korlátok is lehulltak.

A tét pedig nagy volt. Mivel Európa országainak egy része ekkorra már¹⁷⁴ meghódította a világ nagy részét, egy európai győzelem és a kontinens feletti dominancia megszerzése egyben a világ feletti uralommal kecsegtetett.

Novalis szerint sokkal korábban „az emberiség még nem volt elég érett, elég művelt ehhez a fenséges birodalomhoz”.¹⁷⁵ Róma bukását az üzleti élet szorításának tulajdonítja, s az önző gondolatok emlékét is kitörölni igyekeztek. Ám a szakítást pusztító háborúk követték. A válság fő jellemzőjeként említi, hogy „tartósabb emberi közösségekben lohad a hajlandóság az emberi nem iránt, csökken a belévetett hit, az ember szíve gondolatának minden alkotása egyedül a jólét eszközeit fürkészi...” A szükséges változás tehát értékrendi.

„A reformációval a kereszténységnek befellegzett. Megszűnt. A katolikusok és a protestánsok vagy a reformátusok szektás bezárkózottságukban jobban eltávolodtak egymástól, mint a mohamedánoktól vagy a pogányoktól.”¹⁷⁶

Novalis szerint az egyes államok ekkor kezdik tulajdonukká tenni a vallást. Ám Novalis az ismét elevenné, hatékonyvá váló kereszténységet tartja Európa egyesítőjének.¹⁷⁷

Novalis utópisztikusnak minősített víziója két fontos tanulságot hordoz. Az egyik: az európaiakat összetartó korábbi értékrend nem működik, mert a különféle újítások okán kitört konfliktusok szétszakították.

172 Charles-Louis de Secondat Montesquieu: Gondolatok az egyetemes monarchiáról Európában. In: Szénási Éva (szerk.): *Elméletek az európai egységről*. L'Harmattan, Budapest, 2002, 95. p.

173 Szövetség a törökkel.

174 Uo. 102. p.

175 Uo. 101. p.

176 Novalis: A kereszténység, avagy Európa. Töredék 1799-ből. In: Szénási Éva (szerk.): *Elméletek az európai egységről*. L'Harmattan, Budapest, 2002, 104. p.

177 Uo. 111–113. p.

A másik: a korábbi nem felváltó, hanem megújító és a küzdő feleket egységbe fogó kulturális vízió hozhatja el az Európa egységét. Olyan, ami összeköti az európaiakat, ami alapjaiban egy világba tereli lelküket.

Novalisnak még nem kell az európai identitás racionális koncepcióinak korlátaival foglalkoznia, hiszen a vallás egyszerre alkotja az ember racionális és érzelmi önazonosságát, méghozzá összefonódva, nem pedig kettéválasztva.

Még adottságnak tarthatja, hogy az ember értelmi és érzelmi világa együtt adja meg, minek tekinti magát. Hozzátehetjük, hogy az absztrakció is, amellyel el lehet választani őket egymástól, az európaiak egyik eredménye. Az elválasztás jelentősége természetesen hatalmas. A kutatók általa gondolkodhatnak szisztematikusan a jelenségről. Ám az emberek mindennapi mentális valóságát nem pusztán ez a logikai manőver jellemzi. Akkor sem, ha a most olvasott, az identitással foglalkozó eszmefuttatás is ennek a módszernek a szabályai mentén születik.

Az identitás természete olyan megoldást igényel, amely a politikai érdekek a gazdasági ésszerűség és a társadalom fejlődésének lehetséges útjai mellett az egész közösséget összekapcsoló kultúra, a mindannyiukat egybefogó és a mindenki javát védő és segítő értékrend együtteséből áll.

A közös hitek, érzések, meggyőződések éppoly fontosak, mint a gazdasági és a politikai érdekek. Nélkülük, illetve másodrendűségükkel a közösség lényegét tekintve nem lesz több érdekközösségnél. Az aktuális hatalmi érdekek mentén születnek döntéseik, deklarált értékeiken időről időre átlépve. Éppen Novalis mély hite és esszéjének szenvedélyessége teszi megélhetővé a mély vágyat, amely egybeforraszt bármiféle emberi csoportot.

Richard Coudenhove-Kalergi nem akarja megszüntetni a nemzeteket, hanem elmélyíteni kultúrájukat. Egy később megjelenő problémával azonban még nem számol. Szerinte „Európa hanyatlásának oka politikai és nem biológiai. Európa nem előrehaladott koránál fogva fog kihalni, hanem azért, mert lakói a modern technika minden eszközével ölik, pusztítják egymást.”¹⁷⁸

Az európai hegemonia összeomlott. Ezért szerinte „Európa ellenben a legbizonytalanabb jövővel számolhat. Népeinek széthúzása miatt elveszítette vezető szerepét a világban. Ha továbbra is a széthúzás jellemzi, el fogja veszíteni függetlenségét és azt, ami még az anyagi jólétéből megmaradt. A XX. század, amely megfosztotta hegemoniájától Európát, tanúja lesz hanyatlásának is?”¹⁷⁹

178 Richard Coudenhove-Kalergi: I. m. 92. p.

179 Uo. 96. p.

A nemzet szerinte szellemi közösség. „A nemzet a szellem uralma.”¹⁸⁰ „Minden nemzetnek van egy szentélye. Ez a kultúra panteona” „A nagy páneurópai gazdaság keretében minden egyes nemzeti entitás a tökélyre fejlesztheti saját kultúráját a szomszédaival való békés versenyben.”¹⁸¹

Nemzeti konfliktusok megoldásának fontos részeként szétválasztaná az államot és a nemzetet az állam és az egyház szétválasztásának mintájára. „A nemzet mint kulturális entitás, és az állam mint politikai entitás szétválasztása a jövőben olyan nagy ideológiai jelentőséggel bír, mint amilyen az egyház és az állam szétválasztása volt.”¹⁸²

Kalergi az utat Páneurópának nevezi, és azt jelenti, hogy Európának magának kell segítenie önmagán, gyakorlati célból megteremtve egy politikai és gazdasági egységet.¹⁸³

Az állam és a nemzet szétválasztása az egyház és az állam szétválasztásának mintájára azonban szerintünk nem történhet meg. A magas kultúra ugyanis mindkettőhöz kötődik. Továbbá az államok közti versenynek lesznek győztesei és vesztesei. Amennyiben pedig nemzetek között folyik, akkor nemzeti győztesei és nemzeti vesztesei. A nemzeti identitás kritikájának hiánya fenntartja a konfliktust, még ha a háború eszköze kikerül is belőle. Ez a folyamat háborús erőszak nélkül is valamelyik nemzetnek, esetleg a nemzetek egy csoportjának a dominanciájához vezet. Nem szolgálja ugyanis az együttes fejlődésüket, hanem egyes nemzeteket jobban, másokat kevésbé, vagy egyáltalán. A verseny a modern társadalmak fontos szervezőelve, ez kétségtelen. Ám nemcsak nyerteseket eredményez, hanem veszteseket is. Az európai összefogásnak pedig nem szabad nemzeti kollektívák közti nemzeti nyerteseket és nemzeti veszteseket produkáló folyamattá válnia.

Az egyik legfontosabb kérdés, hogy miként lehet elérni ezt az állapotot. Méghozzá annak az elvnek a leszögezésével, hogy a versenynek továbbra is az európai társadalmak, így az összeurópai társadalom egyik legfontosabb szervezőelvének kell maradnia.

A nemzeti kiteljesedés összeurópai folyamata mindegyik európai nemzet egymást kölcsönösen erősítő, fejlesztő folyamatában valósulhat meg. A kollektívák közti versenynek ott van helye, ahol ezt segíti. A politika modern értékei és formái mutatnak példákat hasonlóra. A társadalom egyik része nem hajthatja uralma alá a másikat,

180 Uo. 105. p.

181 Uo. 111. p.

182 Uo. 109. p.

183 Uo. 94. p.

hanem egymást kölcsönösen fejlesztve jutnak előbbre. Ez a nemzetek közti viszonyban is lehetséges, még ha nem is ugyanúgy, mint más esetekben.

A nemzeti nagyság Európában immár nem lehet valamelyik nemzet nagysága. Az európai nemzetek a huszonegyedik században csak együttesen lehetnek nagyok. Külön-külön és így vizsgálva is együtt csúsznak lefelé a nemzetközi vetélkedésben.

Amennyiben az emberi egyenlőségen és szabadságon, valamint mindegyik nemzet szabadságán és egyenlőségén alapuló világállam nem jön létre egy csapásra, akkor továbbra is a kultúrák, a politikai rendszerek és a gazdaságok küzdelmére kell számítani.

Korunk egyik legnagyobb tévedése volna, illetve lehet az az elképzelés, hogy Európa a világállam, és Európának a jelenben elképzelt rendje egyben a világ rendje. Mivel nem az.

Az európai egység eszméjének megalkotói éppen ezt a tényt tudomásul véve és belőle kiindulva szorgalmazták és magyarázták a kontinens államainak összekapcsolódását. És ma Európa a huszadik század elejénél is kevésbé állíthatja magáról, hogy maga volna a világ. Univerzalista társadalom- és államfelfogása nem attól lesz sikeres, ha ebben az illúzióban ringatja magát. Értékei akkor terjedhetnek, ha maga megerősödik. Amennyiben tovább veszít globális súlyából, az nemcsak politikai, gazdasági, népesedési, hanem szellemi súlyának gyengülését is jelenti.

Európának éppen ezért saját versenyképességével, dinamikájával, és persze szellemi és politikai erejének megnövelésével kellene törődnie. El kellene döntenie – még hozzá komolyan, szilárd elhatározással –, hogy minden tekintetben állni fogja a globális versenyt, sőt mi több, a legjobb akar lenni, a legmagasabb minőségi szintre kíván emelkedni. Képesse kellene válnia a világ élére visszajuttatni nemzeteit, és egyben nemzeteinek magukat a többiekkel együtt. Ebben az esetben ez egyszerre lesz az Európai Unió, a tagállamai, és a nemzeti sikere. Még hozzá olyan sikere, amelyet ilyen formában még senki sem ért el földünkön. A modell minden bizonnyal mintaadóvá válna.

5.6. A regionalizmus

A gyakran feltett kérdések egyike, hogy a regionális együttműködés miként hat az európai identitásra.¹⁸⁴ A vámhatárok eltűnése nyilvánvalóan új lendületet adott a határon átnyúló regionális együttműködésnek. A regionális identitás azonban más formában létezik azokban az országokban, amelyekben történelmileg mérhető ideje zavartalanul működhetek a hagyományos régiók, és a posztkommunista országokban, amelyekben meggyengítették, sőt esetenként megsemmisítették őket.

184 Denis de Rougemont szerint a regionalizmus a megoldás. I. m.

Az európai identitást a határokon átnyúló regionális együttműködés sokakra és nemcsak kevesekre kiterjedő és általuk is azonosítható pozitív hatása erősítheti. Persze ehhez az érintetteknek azt is tudatosítaniuk kell, hogy az ilyen együttműködés az Európai Unióban lehetséges.

A közös régiók a közös tapasztalatok sorát eredményezik. A közös interregionális identitás kialakulásához azonban a közös tapasztalatok nem elegendők. A közös identitás megteremtésének szándéka is kell hozzá. Továbbá eszközök a szándék megvalósítására. Ám jelenleg nem mutatkozik ilyen szándék. A régiók közti együttműködés nem hoz közös identitást. Egyelőre azt, hogy melyik eurorégió lakosai, a legtöbben nem tartják személyes identitásuk fontos elemének.

A nemzetállamok nem adják át legfontosabb hatásköreiket a régióknak, hiszen polgáraik nem kényszerítik rá őket.¹⁸⁵ Az Európai Unió támogatásával megvalósított fejlesztések jelentős részénél a regionális kommunikáció gyengesége miatt pedig sokan nem is tudnak a támogatás eredetéről.

5.7. A nemzeti béke és az állam

A nemzetállam közvéleményének figyelmét folyamatosan a nemzetté válás alapvető kérdéseire kell irányítani. A legfontosabb döntések, harcok, szövetségek értékelésének folyamatosan pozitívnak kell maradnia, hiszen a cél, a nemzetté válás és a nemzetállam megteremtése helyes. A többi részletkérdés, tehát a célhoz vezető út ellentmondásait igazolja a cél elérése. Ahol tehát az út mások nemzeti szabadságának megkurtításán, felszámolásán, illetve megtagadásán keresztül vezet, ott is menni kell rajta, hiszen a többiek is ugyanígy cselekednek.

A nemzetállami rend klasszikusnak nevezhető formája önmagába foglalja a nemzeti konfliktusok folyamatos ismétlődését. A háború kiiktatása a rendből nem jelenti a konfliktusok megszűntét. Ezek átalakulnak s a háborúkon kívüli alakot vesznek fel. A vetélkedés, nyomásgyakorlás, érdekütközések s az egyes nemzeti közvélemények felsorakozása saját vezetőik mögé újabb és újabb egyensúlyhelyzeteket teremtenek, amelyeknek elengedhetetlenül fontos komponense az erő.¹⁸⁶

185 Denis de Rougemont nem számolt a regionális összetartozás gyengeségének, esetenként hiányának negatív hatásával. Az összefonódó érdekviszonyok önmagukban nem eléggé erős identitásteremtők. Az komplex közösségi identitás számos szimbolikus, érzelmi és a közös érdekeken túlmutató racionális elemekkel is bír.

186 Nemkülönb Thomas Hobbes reneszánsza. Mindenekelőtt Leo Strauss interpretációja vázolja az erő központi szerepét a politika morális elvei sorában. Lásd Richard Tuck: *Hobbes*. Budapest, Atlantisz Kiadó, 1993, 123–134. p.

Tehát a másik fél belekényszerítése az erősebb által kívánt helyzetbe. Az unióban azonban kikerült az hatalom gyakorlásának eszköztárból a másik fél megsemmisítése. De az olyan alávetése is, amely rövid időn belül annyira súlyos helyzetbe hozná, amely nagyobb kárt okozna, mint az EU által kínált egyéb előnyök. És ami szintén fontos tényező, mindezt a közvélemény is látja, illetve feltételezi.¹⁸⁷

Az érdekegyeztetés folyamata persze számos előnnyel is jár, hiszen egyetlen tagállam sem terjesztheti ki hatalmát teljesen a többiekre. Tehát az EU elvileg nem birodalmi szerveződésű. Ám a legbonyolultabb helyzetekben derül ki, hogy az Európai Unióban a döntést a legerősebb tagállamok akarata alapján hozzák meg. Az ő nemzeti kormányai egyeztetéseinek az eredményei. Majd az EU intézményei azt akceptálják, amennyiben egyetértésük szükséges. Sőt, az EU akaratát nemritkán a német és a francia kormányfő közli, még hozzá általában a súlyosabb kérdésekben.

A birodalmi szerveződés formális elkerülése azonban nem jelent hatékony döntéshozatalt. Az érdekegyeztetés folyamata általában hosszas és nehézkes.

5.8. A nacionalizmus megértése

A nacionalizmus elméletének, pontosabban elméleteinek általánosan ismeretté kellene válniuk az EU lakossága számára. Hasonlóan a rabszolgatartó vagy a rendi társadalmak önképeihez, a bennük rejlő csapdákhöz, igazságtalanságokhoz, amelyeket jól ismernek. De persze erőnyeiket is megmutatva a korábbi állapothoz, például a törzsiséghez képest. Társadalmak nemzeti önképében is meg kellene mutatni, miként használható fanatizálásra, a hatalom központosítására, agresszív szenvedélyek szítására, mások alávetésére. Mint ahogy a jognak a korábbi állapottal szembeni kiterjesztésének, a magas kultúra popularizálásának eszközrendszerét is kínálja. Annak is az általános állampolgári műveltség részévé kellene válnia, hogy ezeket időnként össze is kapcsolja. Az adott személy nemzeti felszabadulása mások alávetését, lenézését, nemzeti szabadságuk korlátozását, nemzeti egyenlőségük és nemzeti méltóságuk megkérdőjelezését jelenti. A nacionalizmus eszmerendszere a tömeg számára is kínálhat uralmi pozíciót mások felett, de legalábbis az uralom vízióját. Miközben a nemzeti szabadságot ígéri ugyanazoknak. De csak nekik. Esetleg még másodlagosan a nemzet aktuális szövetségeseinek.

Európa polgárainak olyan szinten kellene megismerniük a nacionalizmus kelléktárát, hogy felismerjék egyes elemeit a társadalom és főként a politika napi gyakorlatá-

187 Az olaszok és a görögök kifogásai a német dominanciával és gazdasági előnyökkel s az ő hátrányos helyzetükkel kapcsolatban változást jelent. Nagy-Britannia kiválásának indoklása még inkább.

ban. Hasonlóképpen, mint ahogy a modern európai ember a felvilágosodást követően általában meglátja a rendi önazonosság jegyeit. Amint a legtöbb modern európai ember számára elfogadhatatlan a polgárok vallási egyenlőtlenségének államhatalmi megteremtése, vagy a születésen alapuló privilégiumok, úgy kellene elvetni a polgárok nemzeti egyenlőtlenségének államhatalmi megteremtését.

Ennek a nézőpontnak a dominanciája adná az értékrendi alapot, amely az újonnan születő politikai közösségben megakadályozná a nemzetek egyik csoportjának uralmát a másik felett. Persze intézményes garanciák is kellenének. Ám azok mögött ott kell állnia a mások feletti nemzeti uralom társadalmi elvetésének, valamint ezen elv pozitív változatának: a polgárok nemzeti szabadságának és egyenlőségének.

Az intézményrendszer ekkor nyerné el stabilitásának egyik fontos elemét. Ez volna az egyik feltétele az olyan rendnek, amelyiket nem rendítik meg az újabb és újabb választások, hiszen alapja alkotmányos egyetértésen nyugszik. Az eddigieken túl azon, hogy az európaiak politikai közössége a polgárok nemzeti szabadságának és egyenlőségének közössége. Ez az elv egyszerre érték és érdek. Egyszerre nemes és hasznos. Az európaiak emberi méltóságának nemzeti része és a továbbfejlődés újdonságainak sajátosan európai forrása.

A hagyományos nemzetállam kulturális és politikai ereje persze még jó ideig döntő befolyással lesz az európaiak és vezetőik politikai gyakorlatára. Minden bizonnyal akadnak olyan politikusok, akik továbbra is azon lesznek, hogy országuk domináns helyzetbe kerüljön mások felett és uralja őket a kor eszközeivel. Ehhez pedig a nemzetársaikkal is el kell hitetniük, hogy joguk van erre, sőt akár azt is, hogy ez a történelmi hivatásuk. A nacionalizmus agresszív elemeinek használata nyilvánvalóan nem szűnik meg egy csapásra. A kísértés ugyanis, hogy az adott nemzethez tartozók domináns helyzetbe kerüljenek mások felett, továbbra is él majd.

Mindegyik jelentős európai eszmeáramlatban megtalálható az az irányzat, amely meg kíván felelni ennek a kísértésnek. A liberalizmus, a szocializmus és a konzervativizmus egyaránt kínál olyan ember- és államfelfogást, amely igazolja az egyik nemzethez tartozók dominanciáját a másik nemzetbeliek felett.¹⁸⁸ Az európaiak előtt álló egyik legnagyobb kihívás, hogy világosan el tudják és akarják-e különíteni a legjelentősebb európai eszmeáramlatok ezen irányzatait azoktól, amelyek a nemzeti szabadságot és egyenlőséget alapértéküknek tartják.

Mivel a mai állapot a csend kompromisszuma, az egyes tagállamok nem avatkoznak a másik nemzetfelfogásába. Azt a politikust, aki ilyet tesz, általában nacionalista-

188 Az EU-n belüli dominancia formájában. Ennek veszélyeire mutat rá Ulrich Beck. Ulrich Beck: *Das deutsche Europa: Neue Machtlandschaften im Zeichen der Krise*. Edition Suhrkamp, 2012.

ként bélyegzi meg a sajtó, akkor is, ha az elnyomottak mellett emel szót. És persze feszültségkeltőként, hiszen veszélyezteti a csend kompromisszumát.

Az unióba e kompromisszum eredményeképpen férhetett bele a német kisebbségeket mindenütt németnek tartó Németország és a nemzeti kisebbségek létét el sem ismerő Franciaország. A föderalisztikus Belgium, az autonomisztikus Olaszország, Spanyolország, Finnország, a speciális megoldást alkalmazó Nagy-Britannia stb. Az a feltételezés uralkodik, hogy egymással gyakran szembenálló különbségek csak akkor tarthatók fenn, ha a felek nem beszélnek az alapkérdésről. Így az ki lett rekesztve a politikailag elfogadható témák közül. A kutatás szabadságának világában az értelmiségiek elemezhetik ugyan az európai nacionalizmusok közti különbségeket, megfogalmazhatják a bennük megbúvó problémákat, ám ezek nem válhatnak a populáris kultúra részévé az egyes államokban. A szólás- és sajtószabadság világában az állam legfeljebb eltűri, de nem támogatja annak a kritikának a nyilvános terjesztését, amely lakossága szemében alapelveit bírálja.

A mai Európai Unió alapidokumentumaiban és tagállamainak alkotmányaiban, valamint egyéb nagy fontosságú dokumentumaiban így nem kap helyet a nemzetállam többek által megfogalmazott bírálata. Ezek az államok továbbra is nemzetállamok, ám a nemzet fogalmát egymástól eltérően értelmezik, és eltérő nemzetértelmezéseiket vetítik bele politikai rendszerükbe. Persze ezen államok politikai közösségeinek önképe sem változott meg lényegileg. Nemzeti közösségek ezek, méghozzá egymástól eltérő nemzetfelfogással. Kapcsolataikat az eltéréseik is befolyásolják.

A hallgatás kompromisszuma nem jelenti e sajátosságok és az általuk generált problémák megszűntét. Csak azt, hogy politikailag nem beszélnek róluk, így napjainkban politikai jelentőséggel bíró vita valós megoldásról sem folyhat.¹⁸⁹

Államvallás és államnemzet egyaránt homogenizál és kizár. Mindkettő az egy központilag meghatározott, azaz uralt, irányítható emberi szenvedélyre építi az állam lakosainak szellemi uralását.

Az első a törzsiséget váltja fel a maga sokirányú konfliktusaival, nagy területeket egységesítve. A második pedig a tömegpolitika identitásalapját teremti meg. Fontos modernizációs szerepet tulajdonítottak neki, ám annak nemcsak demokratikus formájában, hanem különféle modern diktatúrák eszmei alapját is adhatja. Valamint olyan felemás rendszereket is, amelyek a korábbi állam számos elemét szerették volna megőrizni, és a nacionalizáció egyik formájában keresték a kompromisszumot. Minderre alkalmas éppen belső ellentmondásai okán.

189 Ismét le kell szögeznünk, itt a politikai döntéshozók passzivitásáról van szó, értelmiségiek keresik persze a megoldást.

A nacionalizmus ugyanis egyszerre tartalmazza a felszabadulás és az elnyomás lehetőségét. A nemzet tagjává válni valamiféle egyenlőséget jelentett a többiekkel. Mindenképpen egyenlőbbé kellett válnia az embernek, mint korábban volt. Jelenthette a felszabadulást a rendi kötöttségek alól, és jelenthette az alsó rétegek felemelkedését. De legalábbis a felemelkedés reális lehetőségét, és magától az egyéntől függött, mennyire képes élni vele. Ám ugyanakkor jelenthette a más nemzetbeliek elleni harcot, és alávetésüket. De a győzelem vagy a vereség ideológiájával alátámasztva a hatalom centralizálását és a saját nemzetbeliek elnyomását is. Sőt, ezeknek az elemeknek a különféle kombinációit is jelenthette. Ám sajátjaik elnyomása azt nem jelentette, hogy anyanyelvüktől megvonták volna a hivatalos nyelv státusát. Azt sem, hogy teljes nemzeti kultúrájukat leépítette volna a modern diktatúra. Sőt, gyakran a maga módján modernizál is. És persze, ha a nemzeti retorikát is használni kezdi, akkor éppen a nemzet kultúrájának mások általi veszélyeztetésével érvel. A nemzet egésze van veszélyben, így az egyén szent kötelessége a teljes odaadás.

Az európai nemzetállamok harcainak idején, a gyarmatosítás, a hatalmi eszközökkel egymás rovására is uralmuk alá hajtott nemzeti kisebbségek és kisebbségi nemzetek sorsa jól mutatta, hogy ez a veszély reális. Kulturális alávetésük akkor is fenyeget, ha egyébként magukénál demokratikusabb és fejlettebb állam hódítja meg őket.¹⁹⁰ Nyelvüket, vallásukat, kultúrájukat a nemzetállam a kiemelt mögé szorítja. De gazdasági életüket is a maga szolgálatába állítja, erőforrásaikat elvonja, településszerkezetüket fellazítani igyekszik, és azokat a módszereket keresi, amelyekkel nemzeti alávetettségüket állandósíthatja.

Az alkotmányos demokrácia így számukra egyben a nemzeti elnyomást jelenti. Ahol az alkotmányos demokrácia eszközei is hiányoznak, ott persze még a diktatúra eszköztára is alkalmazható.

A látvány rémisztő, akkor is, ha csak a saját országa háza táján nézett körül a kritikai érzékét megőrző ember.

Egész népek kerültek nyomorúságos helyzetbe a cári Oroszországban. De persze a nyugat-európai demokráciák gyarmatain is. Az Európa felett dominanciát szerző nagyhatalom pedig nyilvánvalóan a többiek feletti nemzeti uralmat is jelentette volna. A többiek nemzeti alávetését és egy vagy néhány nemzet uralmát az összes többi felett. Az ígélet populáris volt. Mások meghódítása a tömeghadseregek egyszerű katonáinak is javakat ígért. Vagy legalábbis az eddig hódítások – európai területek, gyarmatok – megtartását a belőlük fakadó előnyökkel.

Az alávetettek nemcsak a vezetők, hanem a nép számos tagja részéről is megtapasztalják az alárendeltségüket. Ahhoz, hogy a meghódítottak ne találjanak erős szövetségesekre a hódítók körében a tömegpolitika korában, az adott nemzet túlnyomó többsé-

190 John Stuart Mill ezt a fejlődést segítő helyzetnek tartja.

gében kell uralkodóvá válnia annak a nézetnek, hogy uralmuk helyes és előnyös. Így kell lennie, és haszna is származik belőle az embernek. Megszűnte pedig kárt okozna, amelyet feltételezhetően személyesen is megérezne.

Ez a meggyőződés számos egyszerű polgárt is arra sarkall, hogy maga is éreztesse az alávetettekkel, hogy ki van felül és ki alul. A nemzeti elnyomás élménye emiatt nem pusztán a vezetőréteggel kialakuló viszonyban születik meg, hanem gyakran a mindennapok kapcsolatrendszerében is megjelenik.¹⁹¹

A megtapasztalt nemzeti elnyomás élményét nem oldja fel néhány értelmiségi felszólítása a toleráns viselkedésre. Az ugyanis lényegileg nem változtat a helyzeten. Azon a politikai közösség értékrendi alapjainak változása segítene, amely kirekesztené mindazokat, akik nemzeti elnyomásra törekednek, és egyesítené a nemzeti szabadság és egyenlőség híveit. Ebben az esetben a negatív tapasztalat nem jelentené az elnyomás jövőbeni megismétlődésének veszélyét, hanem azt az ellentmondásos múltat, amelyhez képest alkothatnak új, a nemzeti identitás erényeire építő közösséget.

5.9. A dilemma

Két kérdésre kell választ adnia annak, aki Európát képviseleti demokráciaként szeretné látni:

1. Polgártársait képes-e képviselni a más nemzetiségű?
2. Képes-e legalább olyan jól képviselni őket, mint a saját nemzetükhöz tartozó?

Amennyiben mindkét kérdésre csak nemleges válasz adható, akkor Európa mai kulturális állapotában nem irányítható máshogy, mint a nemzetállamok vezetőinek akaratából a helyükre került, tehát a választóknak közvetlen elszámolással nem tarozó személyekből álló testület, valamint az egyes nemzetállamokban választott nemzeti képviselőkből álló további testület révén, amellett, hogy a legnagyobb hatalom a legerősebb tagállamok kormányainak kezében van, és a legfontosabb döntések az ő meg egyezéseikkel születnek meg. A polgárok képviselte ugyanis nem lehetséges az EU szintjén másként, csak a nemzeti képviselőik, hazai vezetőik és az általuk delegált személyek által. És nemcsak a delegátusok nem képesek képviselni a másik nemzeti kultúra sajátosságait, hanem a polgárok sem tudnak felelősségteljesen megválasztani másokat, azaz nem képesek megkülönböztetni a jobbat a rosszabbtól. Erre csak nemzeti képviselőik választásakor nyílik valós esélyük.

A mai válságállapot ennek a feszültségnek a következménye. Nemcsak módjuk nincs az európai polgároknak, hogy más nemzetiségűeket válasszanak képviselőiké,

191 A hivatalos nyelv használatának követelése.

hanem mint már jeleztük, kulturális képességeik sem elegendőek hozzá. Mindezek hiányában pedig a gondolat nem válik és nem is válhat tömegigénnyé.

A brit kilépés folyamata jól mutatja az ellentmondást. A kilépők érvei a nemzeti érdekek hangoztatására épültek. A bennmaradni vágyóké szintén. A két érvelés a bennmaradás és a kilépés vélt előnyeit és hátrányait hangoztatta. Ezen túl csak a kilépést szorgalmazóknak a nemzeti identitásra leselkedő uniós veszélyek, a régi nemzeti nagyság örökségének mai megélése, a közösség büszkesége és méltósága olyan értékek voltak, amelyekkel szemben a bennmaradók csak érdekérveket tudtak felvonultatni. Megélésük ugyanúgy a brit, jobban mondva az angol identitás öntudatképző erejéből táplálkozott volna, de ehhez nem volt elég ereje. A bennmaradni szándékozók is az EU kötelmeinek lazítását akarták elérni. Valamiféle összeurópai összetartozás és a belőle fakadó felelősség, az együvé tartozás felemelő ereje nem jelent meg argumentumaik közt. Az érzelmek versenyében anélkül pedig csak veszíteni lehet.

Az ember érzelmi kötődése a közösséghez, esetünkben a nemzeti közösséghez ugyan figyelmen kívül hagyható, avagy pusztán negatív szenvedélyként jellemezhető, ám ez a nézet a valóság hibás absztrakcióval történő deformálása, aminek a politikai árát is meg kell fizetni. A himnuszok éneklése, a nemzeti zászlók lobogása, a nemzet büszkeségét, méltóságát megjelenítő versek, dalok, szimbólumok mind-mind azt mutatják, hogy az emberek többsége nemcsak érteni, hanem megélni akarja csoporttagságát minden érzékével.¹⁹² A csoporttagság nem racionális elemeinek pusztán negatív agresszív szenvedélyként való jellemzése egyben azt is lehetetlenné teszi, hogy a pozitív érzeményeket és a valóban agresszív emóciókat elválasszuk egymástól, mivel mindegyiket egy zsákba gyömöszöli a látásmód.

Ez látásmód a nemzeti elválasztás fontos elemévé nőtte ki magát. Általa a másik nemzetbéliék agresszív szenvedélyek által uraltakként állíthatók be. Továbbá érzésvilágunknak az állam által szigorúan kontrollált megismerési lehetőségei nem engednek elég teret annak, hogy a nemzeti közvélemény jelentős része (a csekély számú értelmiségi nem tekinthető ilyennek) érzelmi közösséget alkosson valamely másik, a vezetés által nem kívánatos nemzet úgyszintén jelentős számú részével. Az ilyen folyamat úgy értékelendő, hogy a szomszéd nemzet vezetői kiterjesztik befolyásukat a másik egy jelentős részére, kivonva őket saját vezetőik uralma alól.

A nemzet tagja nem énekelheti a másik nemzet himnuszát, nem szavalhatja nemzeti költeményeit, nem tisztelheti szimbólumait ugyanolyan beleéléssel, mint a sajátjait. Lelke nem lehet több az embernek, csak egy. A szív csak egyért dobbanhat. Csak valamely aktuális szövetség kapcsán érezhetnek együtt másokkal, önmaguk szeretetért, megbecsüléséért nem. Az együttérzés nem válhat közössé, együttes átfogó emocionális

192 Roger Scruton: I. m. 170–173. p.

identitássá. A nemzetállam gátat szab neki, és gátat is kell szabnia. Az összetartozásnak helyzetinek kell maradnia. A helyzetek ugyanis változhatnak. Olyankor pedig megengedhetetlen, hogy az esetleges közös érzelmi kötődések megmaradjanak. Azokat a saját nemzeti érzésvilágunknak kell uralnia.

A másik iránti pozitív érzéseknek emiatt kell a saját nemzeti kultúra szűrőjén keresztül eljutnia a nemzet tagjaihoz. A szűrő válogat és értelmez. Kiválogatja azokat az élményeket, amelyek az adott nemzet megfelelőnek tartott identitásformájának, identitásformáinak megfelelnek. Tehát megerősíti, nem pedig gyengíti őket. A válogatás egyben értelmezést is jelent s majd további értelmezésre ad módot. Azaz nemcsak kiválasztották azt, amit saját nemzeti közvéleményüknek szánunk, hanem azt is elmondják sajátjaiknak, hogy mit jelent, hogyan kell értelmezni.

Így lehetséges, hogy ugyanaz a személy az egyes nemzeti kultúrákban egymástól szögesen eltérő értelmezést kap. Az egyikben a nemzeti felemelkedés előmozdítója lehet. A másikban ugyanakkor a nemzeti elnyomás központi alakja. Az egyikben nem törődnek azzal, hogy mások nemzeti elnyomásában ügködött, míg a másikban az lényegtelen, hogy nemzete felemelkedésének a letéteményese. Ugyanis cselekedeteit mindegyikük a maga szempontjai alapján értelmezteti a saját közvéleményével. Mindenki nemzeti szabadsága és egyenlősége nem kaphat helyet ebben a képben. Ha ugyanis megjelenne, akkor nemcsak a nemzeti nagyságokról és a legfontosabb nemzeti eseményekről derülhetne ki, hogy mások nemzeti elnyomását is megtaláljuk náluk, hanem mai értelmezőikről is, hogy erről szándékosan hallgatnak.

A felismerés minden bizonnyal megingatná a nemzetállam legitimitását. Csak az olyan világos alternatíva akadályozhatná meg, amely nemcsak a kritikával történő szembenézést foglalná magába, hanem a probléma megoldását is kínálná.

Ahhoz pedig mind a tiszta partikularizmus, mind pedig az absztrakt univerzalizmus csapdáját el kell kerülnie. A két szempont egymásra épülve, egymásba fonódva teremthet jobb alternatívát. Olyat, amelyiknek van esélye megőrizni a korábbi identitásformák észszerűségét és egyben szépségét, nagyságát, fenségét. Még hozzá éppen azáltal, hogy egyetemes szempontok segítségével igazságtalanságaikat, kegyetlenségüket, fel-fuvalkodottságukat meglátni, bírálni és végül elhagyni képes.

Az emberi örökség nem olyan javakból áll, amelyek mind elhagyhatók. Az európai örökség gyakran egymással is szembenálló elemei azok, amik a kontinens alapértékeit megteremtették. Szembenállásukban is értékek, sőt több esetben éppen szembenállásukban. Ennek leggyakrabban megtapasztalt politikai példája a politikai pluralizmus öröksége és értéke.¹⁹³ Ennek lényege pedig éppen abban áll, hogy nincs olyan politikai

193 Ebben egyetért mindkét irányzat teoretikusainak többsége. Lásd például: Jean-Marc Ferry – Paul Thibault: *Vita Európáról*. Budapest, L'Harmattan, Zsigmond Király Főiskola, 2006.

eszmeáramlat, szervezet, csoport vagy éppen személy, amelyiknek birtokában lenne, és egyáltalán lehetne a tökéletes igazság. Európa a viták és új felfedezések révén fejlődött. A politikai pluralizmus nemcsak a vetélkedés mezeje, hanem egymás kiigazításának, kiegészítésének módozata is. Mivel az igazság egésze ugyan senkinek sem birtoka, de kisebb-nagyobb részét különféle irányzatok és személyek nézetei, álláspontjai tartalmazzák.

A tudományosság vitái, az újabb és újabb művészeti irányzatok, korszakok mind-mind mutatják a nézetek és módszerek változásának erejét. Ám a régi nem vész el. A filozófia fejlődésfelfogásai, a modernség társadalomképe jól jelzi azt, ami Európát a világ élére emelte. Kritikájuk pedig egy részét annak, amivel letaszította magát onnan.

A nacionalizmus elterjedését követően az egymással szembeni területi nyereség az európai nemzetállamok számára fontosabbá vált, mint a többiek fejlődéséből eredő javak. A magas kultúra népivé válásának energiái nem kis részben elvesznek a szomszédokkal való konfliktusokban. A nemzeti elválasztás magas akadályokat támaszt a populárisabbá váló magas kultúrák összekapcsolása elé. A vámhatárok a gazdasági kapcsolatok ellenőrzését és irányítását teszik lehetővé. Az állampolgárság nemzeti felfogása pedig a nép politikai hatalmát. Nincs sem olyan politikai, sem kulturális, sem pedig gazdasági szabályrendszer és reá épülő intézményrendszer, amely lehetővé tenné a modern nemzeteket alkotó személyek és szervezeteik szabad kapcsolattartását és együttműködését. Ebben a szerkezetben a nép mozgósításával lehet lebonyolítani a nemzetállamok közti konfliktusokat.¹⁹⁴ A konfliktusok a nemzetek konfliktusaivá válnak, tehát a nemzet tagjainak túlnyomó többsége átéli azokat. És nemcsak a háborúvá fajulókat, hanem a legkülönbélebb érdekütközéseket is. Az egyik legbékésebb, rövid idő alatt népszerűvé váló megmérettetés: a sportverseny is a nemzeti csapat mögé állítja a nemzet tagjainak zömét.

Az Európai Unió egyik fontos vívmánya, hogy az említett elválasztó korlátok egy részét lebontotta. Ám elég maradt belőlük állva ahhoz, hogy megakadályozzák az európai összetartozás tudatának oly mértékű megerősödését és a továbbfejlődését, ami lehetővé tenné az európai politikai közösség kialakulását.

Azok az értékrendi alapok, tehát a másik feletti dominanciáért vívott nemzeti harcaik öröksége továbbra is az EU tagállamainak lényeges önazonossági alapja. A többiekkel szembeni nemzeti fejlődés felfogása mindmáig olyan vezérelve az európai államiságnak, amely nemcsak államaik intézményeit akadályozza abban, hogy a globális

194 A nemzeti identitás Karl W. Deutsch felfogása szerint olyan tömegidentitás, amely segítségével a vezetőréteg mozgósítja s akár háborúba hívja a tömegeket. Elie Kedourie szerint pedig mozgósító ideológia. Elie Kedourie: *Nationalism*. Oxford, Blackwell Publishers, 2000.

összevetésben mindenki másnál hatékonyabban kooperáljanak, hanem ennek alapját a polgárok mindenki másénál szorosabb összetartozásának átélt meggyőződését sem engedi megszületni.

A rendszeresen ismétlődő nemzetállami pozícióküzdelmek a nemzetállamok közti érdekegyeztetések hosszan elnyúló folyamatai sem szívet, sem lelket nem emelnek. Közben sokak számára válik láthatóvá a nagy gazdasági hatalommal bírók befolyása, az egyes nemzetállami vezetők személyes hatalmi érdekei, és persze az általuk mozgósítható csoportok nemzeti befolyásolhatósága.

Az egyes államok vezetői persze szívesen rántják le a leplet az ellenféllel való másik vezetőinek nemzeti elfogultságáról saját mozgósítandó közvéleményük előtt. Ha eléggé hatékonyan teszik, akkor sikertelenség esetén sem veszítenek otthoni támogatottságukból, és akár csak részsikerként is eladható eredmény esetén saját otthoni ellenzéküket is maguk alá gyűrhetik.

A jól látható többirányú erős, sőt esetenként gátlástalan érdekkövetés pedig az EU iránti bizalom, tisztelet és lelkesültség újabb és újabb darabját koptatja el. Ami marad, az az unió előnyeinek és hátrányainak összevetése újból és újból, minden egyes esetben újrakalkulálva, hogy vajon éppen előnyös-e.

Az együttműködés legfontosabb céljává a gazdagodás válik. Ám ez addig lehetséges, ameddig az Európai Unió egyrészt a világ legfejlettebb régiójává képes válni és az is tud maradni, másrészt pedig ameddig a növekedés javai nem csak egy szűk réteg zsebébe vándorolnak, hanem a társadalom nagy része részesedik belőlük.¹⁹⁵

Európa ma mindkettőnek híján van. Csak az argumentumot képes használni, hogy felbomlása esetén tagállamai még a mostaninál is rosszabb gazdasági helyzetbe kerülnének. Tehát az Európai Uniót alkotók valós célja csak a nagyobb elmaradás elkerülése. A fejlődés csúcsa propagandacél, hiszen Európa nyugati felén kevesebbet ígérni nem lehet. Annak beismerése, hogy az EU mostani állapota az elmaradás állapota, nemcsak az unió alapítóeszméjével menne szembe, hanem ennél sokkal többel, Nyugat-Európa közel egy évezredes történelmi örökségével. Azzal az örökséggel, amely a mostani államokat is megteremtette.

Megkérdőjelezése a mostani vezetőréteg nagy részének pozícióját ingatná meg. Persze csak akkor, ha a mainál jobb alternatívát nem kínál, a mostani unió pedig erre nem képes. A valóság azonban egyre nehezebben titkolható. Ám beismerésének elmaradása egyben a mai alkotmányos örökséget veszélyezteti. Az ugyanis mostani állapotában a baj okozója, és éppen azok nem akarnak és tudnak változtatni rajta, akik értékeiket maguknak vallják.

195 A jövedelem elosztásának növekvő egyenlőtlenségét most már számosan elemzik.

A mai rendszer ellenzői emiatt gyakran az alkotmányos rendet is elvetik. De ha nem, gyakran akkor is ebbe a szerepbe próbálják tolni őket az uralt tömegtájékoztatási eszközök. Arra a vélekedésre építve, hogy ezzel a manőverrel egy csapásra ellehetetlenítik őket politikailag, minthogy támogatóik azon nyomban faképnél hagyják őket. A tényleges hatás azonban egyre inkább a várt fordítottja. Választóik és sokan mások ugyanis észreveszik, hogy az ellenpropaganda magja nem igaz. És azt is meglátják, hogy amiatt próbálják megvezetni őket, mert a fennálló rend a maga által ígért perspektívát nem kínálja. Ám továbbra is ígéri. Amit valóban kínál, az a fokozatos elmaradás, a világ legfejlettebb részeinél lassabb fejlődés. Sőt, ezen túl az oligarchizálódás folytatódása és a posztdemokrácia mechanizmusainak kiterjedése az élet újabb és újabb területeire.

A társadalom tisztánlátását nehezíti, hogy azokat, akik valóban diktatúrát akarnak, egybemossa azokkal, akik a posztdemokrácia visszáságait szeretnék leküzdeni. A következmény itt is ellentmondásos. A polgárok egy része a liberális demokráciát azonosítja az oligarchiák uralmával, az uralt médiával, a növekvő társadalmi egyenlőtlenségekkel, a család válságával, és persze Európa fokozatos lemaradásával az EU szerkezeti keretei közt. Más esélye csak akkor volna, ha mindezekre a problémákra jobb választ adna, sőt ha egyáltalán választ adna. A bírálók azonosítása az alkotmányos demokrácia megdöntésén munkálkodókkal annak a következtetésnek a megfogalmazását és terjedését ösztönzi, hogy a politikai rendszer és a mögötte álló társadalmi értékrend mai uralkodó állapota a fenti problémákat nemcsak okozza, hanem fenn is kívánja tartani azokat.

A feltételezhető következmény a szabadság és az egyenlőség eszméinek megingása a polgárok növekvő részénél. Az ő erősödő tapasztalatuk szerint a posztdemokrácia nem a szabadság világa, az oligarchiák növekvő befolyása pedig nem az egyenlőségé. A régóta fennálló rend ismét meginogni látszik, méghozzá azért, mert a liberális demokráciák domináns vezetése nem képes és részben nem is akar változtatni a mostani állapotban. Nem fejleszteni, hanem konzerválni akarja.

Az internet korában azonban az a szándék sem lehet sikeres, amely azokat, akiket a mostaniak az alkotmányos rendszerrel szembenállónak kívánnak bemutatni, kirekeszszék a tömegtájékoztatási eszközökből. A próbálkozás nemcsak hogy nem fosztja meg őket a tömegtájékoztatás eszköztáráról – az internet okán –, hanem a hagyományos sajtó és a média tulajdonviszonyaira is ráirányítja köz figyelmét. A népnek a posztdemokrácia eddigénél is erősebb élményét nyújtja.

Napjainkban mindez az Európai Unió keretei közt folyik, így összekapcsolódik az euroszepticismussal. Éppen ez adja a legfőbb gyengéjét. Az EU felbomlása nem jobb, hanem rosszabb helyzetbe hozná a tagállamokat, mint amilyenben most vannak. A többségi vélemény is ez a tagállamok társadalmaiban. Ám, és ez a legerősebb kritikai álláspont, az EU mostani állapota sem nyújt valós perspektívát. Aki változást akar,

szembe akar szegülni a perspektívtalansággal és az igazságtalansággal, az nem maradhat a mostani helyzet támogatója. Támogassa hát azokat, akik mozdítani akarnak a mostani állapotokon! Itt kapcsolódnak olyanok akár a szélsőségesekhez is, akik maguk diktatúrát nem kívánnak. Ugyanakkor a mai állapot sem kínál kilátást, sőt a demokrácia összeszűkülését látják és tapasztalják.

Egy új törésvonal kezd kialakulni a hagyományosakat egyre inkább átvágva. Ennek az egyik oldalán helyezkednek el azok, akik államuk oligarchizációjával,¹⁹⁶ a tömegtájékoztatói eszközök irányított uralásával, a társadalmi egyenlőtlenségek növekedésével, a harmadik világból való tömeges betelepődéssel kívánnak szembeszállni. És ennek mai kerete szemükben az Európai Unió.

Az unió egyben reformját és szorosabb integrációját óhajtók azonban elsősorban intézményes változásokban gondolkodnak. Ezek sem a jelenlegi helyzeten nem változtatnak, sem pedig a sérült nemzeti identitásokkal szemben nem állítanak nálánál vonzóbbat, mozgósítóbbat. Ebben a formájában az Európai Unió intézményei és döntéshozataluk módja könnyen festhető le az európai nemzetek gyengülését okozó tényezőként.

Mintogy az élre törést a globalizáció korában elérni nem képes, sőt a fokozatos lemaradást sem tudja megállítani. Az elmaradás mint jövőkép aligha teszi az Európai Uniót a tiszteletre, szeretetre, lelkesedésre méltó, az emberi áldozatkészséget és kreativitást ösztönző alakulattá.

Az EU intézményeinek átalakítása, a hatalom központosítása az európaiak összetartozásának meggyőződése nélkül csak tovább növelné a távolságot a hagyományos önzonosságú polgárok és az európai intézmények között. Azok az ő szemükben továbbra is a nemzetállami érdekkonfliktusok és szövetségek terei maradnának, csak a többséget, illetve befolyást szerzett országok hatalma nőne. Mivel az egyeztetések folyamata továbbra sem maradhatna ki a döntéshozatal folyamatából – egyébként ugyanis tovább nőne a nemzetek ellenállása –, ezért a döntések meghozatalának ideje is hosszabb maradna a nagy nemzetállamokénál.

Sőt, még az erősödő belső konfliktusok kezelése is sajátos gondot jelentene. Minden bizonnyal erősödne az a hang, amely szerint a hatalom központosítása a valóságban a nemzetközi nagytőke érdekeit szolgálja, tehát az oligarchiák erősödésének az eszköze. Ők nem törődnek Európa nemzeteinek kulturális örökségével, sőt akadálynak tekintik. Emiatt pedig nem fejleszteni, erősíteni akarják a nemzeti kultúrákat, hanem gyengíteni, fokozatosan feloldva őket egy általános üzleti rendben. Ennek az identitásformának a haszon és az élvezetes élet kombinációja a lényege, ami nem állít semmi-

196 Lásd például: Michael Huntsman: American Democracy v. European Oligarchy. *The Brussels Journal*, 2008, 1. 10. p.

féle akadályt a szabad tőkemozgás elé, legyen annak bármi is a célja. Európa nemzeteinek fokozatosan elhalnak nyelvei, elvész humánöröksége, és mindent felvált az érdekkalkuláció kultúrája.¹⁹⁷ Következésképpen csak a nemzetállamok megerősítése a kiút, csak így menthető meg az európai kultúrák.

Ám a nemzetállami szuverenitás EU előtti teljességéhez való visszatérés egyben a korábbi nacionális agresszivitások újjáéledését eredményezné, hangzik az ellenérv. Az új konfliktusok, sőt akár háborúk a régi világ pusztításait hoznák vissza.¹⁹⁸ Csakhogy sem az egyik, sem pedig a másik érv nem képes összehangolni az európaiak nemzeti identitását az Európai Unió globális versenyképességével. Sem az egyik, sem pedig a másik nem képes megteremteni azt az értékrendet és identitást, amely Európát sajátosan európaivá és nemzetközi összehasonlításban a leghatékonyabbá tenné. A régi világhoz történő visszatérés minden bizonnyal konfliktusainak egy részét is újjáélesztené, a kontinens oligarchizálódása pedig minden bizonnyal új belső konfliktusokat eredményezne.

Az Európai Unió politikai hatékonysága elsősorban attól függ, hogy a politikai akaratképzést mennyiben támogatja a politikai közösség. A politikai közösség kialakulásához pedig alkotói összetartozás-tudatának kell megszületnie. Majd fejlődnie. Annak a meggyőződésnek, hogy a közösségem tagjainak támogatása egyben a magam és a hozzám legközelebb állók javát is szolgálja, hiszen a többieket is hasonló meggyőződés vezérli. Az együvé tartozás felemelő érzése újabb és újabb teljesítményekre ösztönzi a közösség tagjait, hiszen nem csak magukért, hanem az egész közösségükért cselekednek. Teljesítményeik legkiválóbbjai pedig az egész emberiséget szolgálják, miközben saját kultúrájukban gyökereznek. Esetünkben az európai kultúrában.

Az élmény akkor válik közössé és így európaivá, ha javarészt nemzeti kultúráik összekapcsolásának kombinációiból ered. Egyszerre többen is megjelennek benne, méghozzá úgy, hogy a korábbi állapothoz képest törekvésüknek többük nemzeti kultúrája a forrása.

Az absztrakt alkotmányossághoz kötött polgári öntudat éppen az absztrakció okán nem épít az emberi kötődések sokféleségére. Többek között annak a történelmi útnak a sajátosságaira, amelyiken az egyik kulturális közösség az alkotmányosságig eljutott. A másik pedig nem.

197 Roger Scruton ezt „oikofóbiának” nevezi. I. m. 201–208. p.

198 Még Winston Churchill leszögezte, hogy a népek háborúi sokkal pusztítóbbak lesznek a királyok háborúinál.

6. A MEGOLDÁS LEHETŐSÉGEI

6.1. A középkori hagyomány

A középkor kétféle intézményes megoldást kínál. Az egyik a Római Birodalom mintáját követő birodalmi. A másik, és ebben intézményesen is újat teremt, a társulások. A társuló államok persze nem a népek társulásai lettek volna, hanem az uralkodóké, ám döntésük a belátáson és saját döntésükön alapulna, nem pedig meghódításukon.¹⁹⁹ A két intézményes megoldás azonban egyazon szellemi alapzatra támaszkodik, ez pedig a kereszténység és a rendiség. Pontosabban fogalmazva a kereszténység rendi felfogása, azaz a rendi kereszténység.²⁰⁰

Ebben az esetben nem pusztán a konkrét intézményes megoldás támaszt érdekes kérdéseket, hanem a mögöttes értékrend. Az állam sokféle nyelve, a helyi hagyományok sokfélesége mellett a világról és az államról alkotott közös meggyőződésen alapszik. Európa határai ennek a világnak a határainál húzódtak.

Az európai államok önkéntes szövetségének koncepcióját kimunkáló gondolkodók a keresztény országok és uralkodók szövetségére építik elképzelésüket.²⁰¹

A hagyomány a modern államban is megjelenik. A felfogás lényege az államot alkotók közös meggyőződése az állam és társadalom jellegéről. Az társadalom és állam közös alapelvei ugyanakkor teret nyitnak a helyi jellegzetességeket is megjelenítő sajátosságoknak. Ezek azonban az alapelvektől nem térhetnek el. Az ugyanis már egy másik világkép volna, ami felborítja a közös rendet.

A nacionalizmus véget vet ennek az elképzelésnek. A kontinens egyesítése hosszú ideig csak a birodalmi úton lett elképzelhető, tehát oly módon, hogy az egyik európai nemzet aláveti a többit. Napóleon kijelentése a franciák elsőbbségéről megnyitja a teret a többiek uralmi elképzelése előtt. A kulturális egység immár az egyik nemzet kultú-

199 Rotterdami Erazmus már ilyen alapon nyugvó rendet képzel el. Elképzelése már nem a klasszikus birodalmi szervezetet, de az alapját a fejedelmek és a pápa által közösen irányított nagy, erős, a béke biztosítására képes keresztény állam adja. Rotterdami Erazmus: *A béke panasza*. Szénási Éva (szerk.): *Elméletek az európai egységről I.* L'Harmattan, Zsigmond Király Főiskola, Budapest, 2002.

200 De még a kereszténység sem teremt kulturális homogenitást. Lásd: Chris Wickham: *Medieval Europe*. New Haven, Yale University Press, 2016, 252–257. p.

201 Rotterdami Erazmus. Uo.

rájának a dominanciáját hozná a többi felett.²⁰² A nemzeti alávettség pedig a kultúra fokozatos feladását, tehát a többiek asszimilálását, azaz a kulturális sokszínűség veszélyeztetését jelentette. A nemzeti szabadság a nép kulturális szabadságát, gazdasági fejlődését és politikai önállóságát kezdte jelenteni. Ezek a tényezők együtt, egymással összefüggésben, egymásra támaszkodva biztosíthatók. Bármelyikük hiánya a többit is veszélyezteti.

Az európai nemzetek politikai egysége az önkéntesség alapján lehetetlenné vált. Ahhoz az európai emberek nemzeti szabadságát és egyenlőségét kellett volna a központi értékek, majd az ember természetes jogai közé sorolni, csakhogy ez elmaradt.

A nemzeti identitás racionalitáson kívüli elemei látszólag lehetetlenné teszik a racionális emberképen nyugvó emberi jogok kiterjesztését az ember nemzeti identitására. Annak okán, hogy a nacionális identitás nem emelhető be az emberi jogok közé. Ám ez a vélt ellentmondás folyamatosan feszítette a liberális demokráciák fundamentumát, hiszen alkotmányaik tartalmazzák az emberi jogi felfogás legfontosabb elemeit, míg polgáraik identitása nacionális. A két felfogás összeillesztésének elmaradása a nemzetállamot egyszerre tette alkalmassá arra, hogy jogállamként működjön saját polgárai körében, közben pedig elnyomja kisebbségeit, gyarmatosítson, valamint háborúkat viseljen más államokkal. A nemzetet meg lehetett győzni róla, hogy a mások feletti nemzeti uralom a nemzetet megillető igazságos állapot. Alávetésük szükséges és helyes. Következésképpen az emberi jogok a nemzeti érdekek viszonylatában értelmezendők.²⁰³

A felszabaduló és mindenkire kiterjedő, illetve kiterjeszhető nemzeti kultúrák ugyanis telis-tele voltak sajátosságokkal, és éppen ezek kiemelése jelentette felszabadulásukat. Felhasználásuk az egyes országok nemzeti agresszivitásának erősítésére azt az álláspontot igazolta, hogy a nemzeti identitás kívül esik a józan ész határain. Emiatt mérsékeltőbb, tehát kevésbé agresszív formája sem kezelhető másként, mint érdekegyeztetéssel. Amennyiben megtalálható, illetve kialakítható az a tér, amelyben a felek érdekei úgy érnek össze, hogy az nagyobb vélt esélyt kínáljon, mint a konfliktus elmélyítése.

Az Európai Unió az ilyen érdekegyeztetés ismételt lefolytatásának bonyolult intézményegyettese és eljárásrendje. Ám maga a döntéshozatal a bonyolultabb kérdésekben hosszadalmas és nehézkes. A végső kompromisszum pedig gyakran nem több, mint

202 Brendan Simms: *Kampf um Vorherrschaft. Eine Deutsche Geschichte Europas 1453 bis Heute*. München, Deutsche Verlags-Anstalt, München in der Verlagsgruppe Random House GmbH., 2014, 719–723. p.

203 Kant kritikája annyiban nem teljes, hogy az általa bírált viszony egy sajátos kombinációban megteremthetőnek bizonyult.

egy adott pillanatban kialakult érdekegyensúly, amelyet a helyzet megváltozása esetén már nem tartanak önmagukra nézve kötelezőnek a nemzeti érdekeiket követő felek. Továbbá a lassan születő döntések minősége is kérdéses a globalizálódó világ más politikai egységeinek hasonló döntéseivel összehasonlítva.

Ez a belső ellentmondás mobilizálta az európai országok lakosait addig, amíg maguk fejlettebbek voltak a világ más részeinél. Ekkor szinte az egész világot alávetették. Ám miután egymás elleni háborúik révén elveszítik a pozíciójukat és képességüket,²⁰⁴ az ellentmondás összefogási és együttműködési szándékuknak is korlátokat szab. Olyan társadalom- és államfelfogást ugyanis nem kínál, amely politikai közösséggé kovácsolná a sokféle nemzeti kultúrához tartozó, azok valamelyikét tisztelő és szerető európaiakat. Így azonban marad a lassú és nehézkes érdekegyeztetés. Az együttműködés szükségességének, valamint az egymással szembeni bizalmatlanságnak és a saját nemzeti identifikáció elsődiségének a kombinációja.

Melyik legyen hát az első, a felső? A nemzet – vagy Európa? Már a kérdésfeltevésben benne rejlik a hibás válasz. Ez a dilemma nem teremt európai politikai közösséget, hanem hosszú időre kettéhasítja az európai országok társadalmait. A fokozatos visszaesés, a család válsága és a bevándorlás együttes hatása feltételezhetően tovább mélyíti a törésvonalat. Méghozzá oly módon, hogy sem az egyik, sem pedig a másik válasz nem hozza el a versenyképes jövőt. Ám itt hosszú ideig a kettő együtt, egymást leküzdeni és felszámolni szándékozva hat. Ez az elnyúló konfliktus pedig felemelkedést nem hoz.

Az a kérdés hát, hogy a nemzetit nem tönkretéve, hanem annak értékeire építve tud-e megújulni Európa?

A nemzeti identitást nem megszüntetni kell, hanem el kell mélyíteni.²⁰⁵ Csakhogy mit jelent ez a mondat? Mire szólít fel? Mi az elmélyítés?

A nemzet érdekeinek konfliktusa az egyetemes emberi jogok értékrendjével egészen az élethez, a tulajdonhoz való jogot is a nemzeti érdek alá tolhatja. Tehát az adott nemzet többsége lefogadhatja mások kiirtását, tulajdonuktól történő megfosztását, ha a nemzetnek megvan az ereje hozzá, és a nemzetek küzdelmében ez szükségesnek, előnyösnek tűnik. Az ilyen cselekedetek nem álltak ellentétben a nemzeti nagyság eszméjével, sőt. Az uralmának kiterjesztése jelentette a nemzet növekedését, tehát nagyságának kiterjesztését. A lingua franca megjelenése jelentette az első olyan jelenséget, amelyben a közösnek minősített nyelv nem a kultúrák és a nyelvek egyenlőségét jelentti, hanem az egyiknek a többiek fölé kerülésével váltanak fel a latint. A nemzeti nagy-

204 Ian Kershaw: *Höllensturz. Europa 1914 bis 1949*. München, Deutsche Verlags-Anstalt, München in der Verlagsgruppe Random House GmbH., 2016, 13–21. p.

205 Denis de Rougemont: I. m. 141–142. p.

ság hagyományos eszméje ugyanis nem zárja ki mások nemzeti alávetését, hanem feltételezi. A hagyományosnak tekinthető rendi konfliktusok hagyománya ezért néhány változtatással és kiegészítéssel átvihetőknek bizonyult a nacionalizmusok korába.²⁰⁶ Ezeket a háborúkat nemzetivé lehetett tenni a romantikus irodalom és nemzeti történetírás eszközeivel. A nemzetállam előzményévé lehetett tenni minden olyan törekvést és államalakulatot, amely a rendi múltban a mostani ország, avagy országtörekvés elődjének minősíthető. Nemzetivé lehetett emelni az uralkodókat, még ha máshonnan eredő dinasztiákból származtak is, a nemeseket, akik nemritkán úgyszintén. A nemzetállam alapjaivá emelt uralkodókhoz fűződő rendi lojalitást azonosítani lehetett a nemzeti hűséggel, míg a velük való szembe fordulást a nemzet elárulásával, idegen érdekek szolgálatával. A rendi, sőt adott esetben az antik múlt taktikáit nemzeti taktikáknak, szövetségekötéseknek, árulásoknak lehetett minősíteni. Az állítás alapjai adottak, hiszen az ekkor beszélt nyelvek egyikét modernizálják a nemzet és az állam nyelvévé, dialektussá süllyesztve a hozzá közel álló többi, s egyben a vidéki elmaradottság jelévé téve használatukat, majd kizárva mindazokat a nyelveket, amelyek mások. Ezek egyenesen veszélyesek, hiszen annak a lehetőségét rejtik magukban, hogy általuk a nemzetállam egységét kérdőjelezzék meg. Az pedig mindenképp fölött áll.

A veszélyeztetés lehetősége is elég, hogy a népet a nemzeti eszköztárral irányítható tömeggé tegyék,²⁰⁷ így a valós döntés a nemzet definícióját és a kommunikáció és szervezés eszköztárát kezében tartó vezetés kezébe kerül.

A nemzeti szabadság megadása tehát a nemzetállam veszélyeztetésével egyenlő. Csakhogy a meg nem adása is. A nemzetállam nem képes megoldani ezt a dilemmát. A nemzeti elnyomás mérséklése nem jelent nemzeti békét. Azt ugyanis csak a nemzeti elnyomás megszűnése tudná magalapozni. Tehát a nemzeti szabadság biztosítása az állam többféle nemzetiségű polgárainak a nemzetállam értékrendje alapján a bizonytalanság lehetőségét rejtő magában. A javarészt empirikus ellenérvek²⁰⁸ ugyanis nem teremtik meg a nemzeti béke azon fontos elemeit, amelyek előfeltételei a politikai közösség megszületésének.

A nemzeti elválasztás okán azonban ennek megszületését néhány kivételt leszámítva nem teszi lehetővé a nemzetállam.²⁰⁹ A politikai vezetők döntenek a másik országhoz fűződő viszony legfontosabb kérdéseiről, nem pedig a nép. A nép szimpátiái nem jelentik a béke garanciáit és ellenszenvet sem a háborút. Erről a vezetők döntenek. A nép támogatását persze meg kell szerezni a tömegpolitika korában. Ám a nemzeti elvá-

206 Anthony D. Smith: *The Antiquity of Nations*. Cambridge, Polity Press, 2004, 184–187. p.

207 Coudenrove-Kalergi szerint ami a vallási fanatizmus, az a nemzeti sovinizmus.

208 Lord Acton Svájc példájával érvel. I. m.

209 A „kivételek” száma nőtt a második világháború utáni Nyugat-Európában.

lasztás által biztosított eszköztárral erre jók az esélyeik. A közvélemények elválasztásával a másik fél hatékonyan deklarálható ellenségnek.²¹⁰

6.2. Új lendület

Honnan merítheti újfajta dinamizmusát az Európai Unió? Nyilvánvaló, hogy a dinamizmus elsőrendű forrása és egyben legfontosabb előfeltétele az ember. Európában az európaiak. Nekik kellene kreatívabbnak és szorgalmasabbnak lenniük a világ más régióiban élőknél. A múltban a modernség megszületésével erre képesek voltak. Az európaiak azokban az időszakokban, amelyeket ma reneszánsznak,²¹¹ felvilágosodásnak nevezünk, új gondolkodásmódot, világlátást és munkakultúrát teremtettek. Nyilvánvaló, hogy mára a világ más részei nemcsak behozták az ekkor felhalmozódott előnyt, hanem egyre több területen előzik meg a korábban sokkal fejlettebb kontinenst.

A kérdés tehát nem lehet azonos az európai egyesüléssel. Nem hangozhat pusztán úgy, hogy ki szeretné az Európai Unió integrációjának további mélyítését, illetve ki ellenzi, sőt akár úgy, hogy ki az, aki támogatja az Európai Egyesült Államok megszületését, és ki nem. Hanem annak kell a kérdés lényegét képeznie, hogy miképpen válhatnak a világ más régióinál kreatívabbá és munkájukban is hatékonyabbá az európaiak. Vagyis miből meríthetik ismét a többiekénél lendületesebb fejlődés energiáját? És persze lehet-e forrása, ami őket európaivá teszi: az európai kultúra?

Ha léteznek az európai kultúrának olyan területei, amelyek ma is színvonalasabbak, illetve perspektivikusabbak másokénál, márpedig ilyenek nyilvánvalóan vannak, akkor ezeket kell összekapcsolni egymással és átvenni egymástól. A nemzeti elválasztás felszámolása, a nemzeti identitás kritikája, valamint az európai nemzeti kultúrák új kombinációinak tudatos keresése új látásmódot teremthet. Általa közülük is kiválaszthatók azok, amelyek rövid távon is állják a versenyt a világban, és ezeket átvehetik egymástól az európai nemzetek. Persze meg kell szabadulniuk nemzeti büszkeségük olyan részeitől, amelyek a nemzeti elválasztás szolgálatában gyakran a másik nemzet erényeit is furcsa, groteszk, idegenszerű, ellenszenves kollektív tulajdonságnak mutatja. Sőt ezt félrerakni sem elég, azt is fel kell ismerni, hogy a saját kultúra gyenge pontját fel lehet váltani vele. Majd a másik nemzeti kultúrából átvett elemet applikálni kell a sajátjukba. Tehát össze kell igazítani a kettőt. Erre csak olyanok képesek, akik mind a kettőt ismerik, valamint a sajátjukat egyszerre tudják szeletni és kritikusan szemlélni.

210 Carl Schmitt államfelfogásának reneszánsza jól mutatja a felfogás erejét.

211 Az újjászületések sorozataként értelmezhető korszaka az európai civilizációnak. Lásd: Peter Burke: *Die europäische Renaissance*. München, C.H.Beck Verlag, 2005.

A közeli kultúra kiváló vonásainak átvétele egyszerre emelheti a saját nemzeti és a másikéval közös európai büszkeségüket. Egyben a szomszéd nemzet is magasba emelheti tekintetét. Az európai nemzeti kultúrák legkiválóbb elemeinek tudatos összekapcsolása és új kombinációinak formálása nemcsak kalkulálható előnyt és elgondolható közjavakat ígér, hanem a szellemi eredmény teljes élményét. Az alkotás átélése gondolatokat teremt és szívet dobbant. Egyszerre.

Lehetőséget teremt egy olyan komplex identitás megteremtésére, amely magában foglalja a nemzetit, és egyben össze is kapcsolja őket egymással mindegyiküket kiterjesztve. Egyben sajátjuk jobb és alaposabb megismerését is kínálja.

Mit kell megőrizni, és mit nem? Ez a kérdés nyilvánvalóan sok, kemény és indulatos vitákhoz vezet majd. Ám ezek más, termékeny viták lesznek, hiszen a megújulást, az eddigi állapot meghaladását tűzik ki közös céljukul. Abban ugyanis egyetértés lesz, hogy a jelenlegi állapot immár nem kínál sikeres jövőt. És abban is, hogy sok értékeset, jövőbe mutatót tartalmaz. Ez az egyetértés elég lehet ahhoz, hogy a viták, a felvilágosodás nézetütközéseitől eltérően, ne forduljanak erőszakba. A vita felhasználhatja azokat a tapasztalatokat, amelyeket Európa a vallási összeütközések és a felvilágosodás során gyűjtött. Valamint azt a nyilvánvaló tény, hogy a globalizáció korában egy újabb, az erőforrásokat felemészítő európai összecsapás, esetleg összecsapások sora a siker reményét is elvonná a nemzetközi versenyképesség visszanyerésére. Ám ez ismét a negatív, tehát a félelem érve. A pozitív argumentum lényege, hogy az új fellendüléshez minden alkotó energiára szükség van. Méghozzá a maga sokféleségében. A felvilágosodás vitái nagyon gyakran az egyes eszmeáramlatok értékrendjének kombinációihoz vezettek, amelyek újabb és újabb teret nyitottak a fejlődésnek. Ez a tapasztalat túl erős ahhoz, hogy ne építsen rá az előttünk álló időszak.

Amit semmiképpen sem volna szabad megőrizni, az más emberek nemzeti elnyomása.

El kellene fogadni, hogy az államok több nemzeti csoport államai, legyenek azok akár nemzetek vagy nemzeti kisebbségek. Mindegyikük nemzeti fejlődését támogatnia kellene, nemcsak az egyikét. De többet kellene tennie ennél. Nemcsak mindegyikük nemzeti fejlődését kellene támogatnia külön-külön, hanem együttes fejlődésüket is.

Várhatóan félelmek is övezik a kölcsönös fejlesztés és együttes fejlődés elképzelését. Mivel Európa államainak határait csak a legkritikább esetben vonták meg a nép akaratára alapján, ezért az egyes országok vezetői és gyakran a nemzeti nyilvánosságok nagy része fél szembenézni az ebből fakadó legfontosabb ellentmondással. Ez az ellentmondás az államhatárok rendi, tehát dinasztikus öröklés, illetve háborús, tehát katonai erőszak alapján történt megrajzolása, valamint a liberális demokrácia azon tétele között feszül, hogy az állam a nép akaratából ered. Ennek, valamint a nemzeti elválasztás mögöttes okának az eredménye az állam nemzeti homogenizálásának szándéka, nemzeti kisebbségek esetén pedig az érintett, a szomszédokkal szembeni ellenségesség, de legalábbis nemzeti bizalmatlanság érzületének fenntartása. Még akkor is,

ha az érdekeik éppen összekötik őket. A határok garantálása, ám emellett az államok átalakulása a nemzeti szabadság és egyenlőség államává, azaz nemzeti kisebbségeik nemzeti fejlődését is segítő állammá.²¹²

Uniós jogszabályok kellenének a nemzeti kisebbségekről. Ám ezek önmagukban nem segítenek. Mi az, ami magukat a kisebbségeket is mai országaikat tisztelő és becsülő polgáraivá teszi? Hiszen elődeiket gyakran nem saját akaratukból tették kisebbségekké. Mi minden kell ahhoz, hogy megbékéljenek mindazzal, amit nemzeti-
leg megéltek? Tehát anyanyelvük háttérbe szorításával, nemzeti méltóságuk megkérdőjelezésével, állampolgári mivoltuk alacsonyabb értékével, gazdasági, kulturális, társadalmi életük korlátozásával, valamint az egészen durva meghurcolásokkal, a terrorral, a kitelepítésekkel, etnikai tisztogatásokkal.

Világossá kellene tenni a nemzeti többségek előtt, hogy ez nem nemzeti dicsőség, hanem a sötét múltjuk, esetleg jelenük része. Más emberek nemzeti egyenlőtlensége hasonlatos a korábbi államok által teremtett vallási egyenlőtlenségekhez. De összevethető azzal, ha az állam más, az emberi lényegét adó jogokat szűkít, sőt megvon egyesektől. Ám ezzel magukat is korlátok közé kell zárniuk. Mások elnyomására alkalmas szabályok és intézmények, az arra specializálódott személyekkel az ő fejlődésüket is visszafogja. A korábbi korokhoz hasonlóan ők is a nemzeti küzdelem képét kapják az együttműködésé helyett. A nemzeti büszkeség mások rovására nőhet. A múlt nemzeti teljesítményének legértékesebbje a más nemzetekkel szembeni küzdelem sikere.

Ennek a példái uralják a nép döntő többségének történelemképét, és így ma is ezek válnak követendő példává. A másokkal szembeni mérce nem azok nemzeti szabadsága és egyenlősége, hanem a nemzeti büszkeség és a nemzeti sértettség állapota, valamint a hódítás és a nemzeti nagyság vágya.

6.3. A pozitív és a negatív azonosulás

Ezek a száraz fogalmak aligha érzékeltethetik a fejezet lényegét. A kérdésünk egyik fele úgy hangozhat, hogy az európaiak lehetnek-e büszkék azokra, akik másik európai nemzet tagjaként tettek nagyot. Nem lehetnének, ha csak maguk, a többi európai nemzeti kultúra hatása nélkül érték volna el. Valamint akkor sem lehetnének, ha művüktől elzárkózott volna a többi nemzeti kultúra, elsősorban az övék. Az elzárkózás helyett azonban a nemzeti elválasztást találták ki a nacionalizmus megalkotói.²¹³ Az informá-

212 Már Coudenhove-Kalergi is látja ennek szükségességét. Lásd Coudenhove-Kalergi: I. m. 110–111. és 114. p.

213 A latin helyettesítés nélküli megszüntetése ezt jelezte. Az élő nyelvek versenyét jól mutatja, hogy az eszperantót nem tették közös nyelvükké az európai nemzetállamok.

ciók még a középkorinál is gyorsabban közlekedtek az egyes kultúrák között. Ez nem is lehetett másként, hiszen az iparosodás az árucseré soha nem látott mértékét hozta, majd az utazást, az egyének közti kapcsolatok számának rohamos növekedését. Vele együtt a politika is tömegpolitikává vált.

Az elválasztás a többektől érkező információk zömét egy a hatalom által teremtett szűrőn keresztül engedi az általa dominált közeghez. Ennek egyike a nyelv. A másik a nemzetivé alakított történelmi múlt és kulturális jelen minden egyéb felett álló partikuláris perspektívája. Hatalmi kifejeződésük, a nemzeti politika központivá emelt mértéke, a bárkivel szemben érvényesítendő csoportcél, a nemzeti érdek. Az elválasztás révén nemzeti csomagolásba lehetett burkolni mindazt, amit a hatalom a nemzeti érdek mentén át kívánt venni a többiektől, és súlyos bírálattal korlátozni azt, amit nem. Az elválasztás persze nem lehet teljes, ám az ismétlődő nemzeti konfliktusok legsúlyosabbjaikkal, a gyakori háborúkkal eszközöket adtak a nemzeti bizonytalanság tudatának folyamatos fenntartásához.

Be kell látnunk, hogy a nemzetköziség hirdetői sem nagyon tudtak mit kezdeni ezzel az erővel. Nem voltak képesek olyan nyilvánosságot teremteni, amely akárcsak megközelítette volna a nemzeti elválasztás által feldarabolt nyilvánosságok erejét.

Am amennyiben az egyes kultúrákról lefejtjük az elválasztás ideológiai burkát, akkor láthatóvá válik az a sűrű háló, amely összefonja az európai nemzetek kultúráit. Ez a látvány nem teszi kevésbé nemzetivé őket. Mivel semmit sem von el teljesítményükből.

Se abból, amit maguk indítottak útjára, sem pedig abból, amit másoktól vettek át és sikerrel alkalmaztak, sőt továbbfejlesztettek.

Sem abból, ami ezek közül az európai köz javát, fejlődését, emelkedését szolgálta, sem pedig abból, ami gyötrelmet, mások nemzeti és emberi elnyomását, és térségünk globális előnyének elvesztését eredményezte.

Kapcsolataik hálója büszkévé tehet minden európaikat egymás nagyszerű teljesítményei iránt, mivel azokat javarészt maguk is átvették. És méltán érezhetnek szégyent a pusztításért és elnyomásért, hiszen azt is.

A nemzeti múlt kritikai értékelésének az elnyomás nemzeti jellegének bírálatára kell épülnie. Általában rendi társadalom és állam korábbi bírálata sem azt jelentette, hogy az európai rendiségen belül meglevő, ám az ázsiai rendszerekből hiányzó szabadságot, a szabadság úgynevezett kis köreit vonta volna kétségbe. (Kivételt éppen Rousseau, a jakobinizmus, majd a számos nemzeti elvre épülő modern diktatúra jelentett.) A kritika egyik központi argumentuma nem az egyén szabadságának szűkítése, hanem éppen bővítése volt. Ám ez beleütközött az egyén nemzeti sajátosságának a korabeli nemzetfelfogás szabta korlátaiba, mivel éppen az újonnan születő nemzetállam központi elve marad kívül az egyetemes emberi jogok sorából. A hiányából fakadó relativizmus pedig visszahatott, és ma is visszahat az emberi jogokra.

A nemzeti érdek nézőpontjából vizsgált emberi jogi elvrendszer az emberi jogok lényegi szűkítését is megengedte. Megtúrta az emberi szabadságjogok univerzális jellegének és a rabszolgaságnak az összeillesztését, valamint a gyarmatosítást. Megtúrta és ma is megtúri a nemzetté válás útjára rálépett európaiak nem kis részének nemzeti elnyomását.

A kritika azonban éppen az utóbbi jelenséget nem érintette. Az Európai Unió ugyan érzékeli a problémát, ám a nemzetállamiság különféle felfogásainak meglétéről hallgat. A nemzeti kisebbségek problémakörét így elsősorban biztonságpolitikai szempontból vizsgálja. Azaz elsőrendű szempontja nem az adott embercsoport tagjainak nemzeti szabadsága, hanem az a kérdés, hogy esetleg feltételezhető-e valamiféle biztonságpolitikai kockázat az európai államok határaitra nézve az adott nemzeti kisebbség megmaradásához és nemzeti fejlődéséhez szükséges jogok megadásakor és feltételek megteremtésekor. A kérdés ilyenén megfogalmazásánál pedig szinte mindig igen a válasz, hiszen mindig elképzelhető valamiféle válsághelyzet a távoli jövőben, ha nagyon el akarja képzelni az ember. A mai nemzetállamok kisebbségeik tartós elnyomásában érdekelt vezetői persze mindent megtesznek e kép megerősítéséért, és általa a biztonságpolitikai szemléletmód dominanciájának megtartásáért. Általa azonban, ha valamilyen csendesebben is, de életben marad a nemzeti harc ideológiája az Európai Unión belül.

6.4. Miből állhat az új világ?

Mindenekelőtt le kellene szögezni, hogy politikailag nem egy releváns politikai eszmeáramlat alkotja, hanem mindegyik. Alapértékeik együtt adják az EU alapértékeit. Ott is, ahol egybecsengenek, ott is, ahol kombinálhatóak, és ami különösen fontos, ott is, ahol versengenek. Ez a verseny az európai szellemi fejlődés motorja volt, főként ha meg lehetett szabadítani a hatalmi erőszaktól. Ám pusztított, ha nem. Erőszakkeleimeiktől tehát Európának meg kellene szabadulnia. Leszögezhetjük, hogy mindegyik releváns eszmeáramlat kínál erre módszertani megoldást. Az Európai Unió eddigi gyakorlata mutatja, hogy e megoldások alkalmazhatóak. Ugyanakkor a kritikájuknak is tartalmaznia kellene az egyetemes szempontokat.

További probléma a nemzeti sajátosságok elismerése az eddigi dokumentumokban. Ez ebben a pillanatban a közös szempontok alapján történő kritika nélküli elismerést jelenti. Tulajdonképpen olyasmit, hogy amennyiben a liberális demokrácia minimális feltételeinek megfelel az adott ország, akkor a többiek nem firtatják nemzetfelfogását. Lehet a más nemzetiségűeket elnyomó, nacionális demokrácia, lehet ambivalens, sőt egyenesen tisztázatlan, több kényes kérdés elhallgatására épülő viszonya a huszadik század diktatúráihoz. És persze saját nemzeti nagyságának képét megrajzolhatja mások alávetésével. Az egykor alávetettek most az unió további tagjai, illetve leszármazotta-

ikként polgárai is lehetnek. És teheti ezt oly módon, hogy egyszerre interpretálja nemzeti nagyságként országa sikeres hódításait, és igazságtalan elnyomásaként a maga meghódítottóságát. Ezzel pedig saját nemzetének érdekeit helyezi mindenek fölé.²¹⁴

Folyamatos belső feszültséget eredményez az EU-n belül a nemzeti relativizmus állapota. A jelen körülmények között a felek legfeljebb hallgathatnak róla, nehogy elmérgesedjen. Megszüntetni, jobban mondva meghaladni az unió mostani állapotában azonban nem tudják, illetve nem is akarják. Csakhogy a döntéshozatal lelassul, sőt néhol elakad a sokféle nemzeti érdekek deklarált ország- és kormánycél felsőbbrendűségének szövevényében. Aminek következtében az EU egésze lassabban, nehezebben dönt, mint azok az országok, amelyekkel versenyeznie kell.

Jeleztük, az Európai Bizottság nagy mérete, 28 tagja jól mutatja a nemzetállami érdekfelfogás erejét. Fontosabb az egyes tagállamok közvetlen befolyása, mint a bizottság lehető legjobb működéséhez szükséges szerkezet. Feltételezik, hogy a bennlevők a benn nem levők kárára, nem pedig a javukra döntenének. Tehát lehetőségeket és erőforrásokat vennének és vonnának el tőlük a maguk javára. Azaz tulajdonképpen az uralmuk alá hajtánák őket, még ha csak időlegesen is. Ezt pedig csak erőegyensúllyal, tehát a bizottságban való közvetlen részvétellel lehet kiegyensúlyozni.

A gondolkodásmód az unió előtti időszakból ered, és az unióba is átszorgott. Meghaladásához mind a gondolkodásmódnak, mind pedig a bizottság tagjai megválasztásának meg kellene változnia. Az érintett országoknak közösen kellene kiválasztaniuk az őket képviselőket, tehát a másik ország polgáráról is dönteniük kellene. Ám ehhez olyan értékrendi alapokra volna szükség, amelyekre építve ezt megtehetnék. Amelyekre építve elvárhatnák, és praktikusán is számolhatnának vele, hogy a kiválasztott személy őket, az ő sajátosságaikat is képviseli. Ám ahhoz értéknek, nem pedig veszélyforrásnak kellene tartania azokat. Akkor is, ha szomszéd országról és szomszéd nemzetről van szó, olyanról, amelyiktől ez ideig évszázados konfliktusok és mai képük választja el a sajátjait.

Csakhogy ehhez többre volna szükség. És ez a probléma mélyebb rétege. Nem is képesek egymás képviselőtére. Ahhoz, hogy érdemben megjelenítsék egymás sajátosságait, képessé kellene válniuk arra, hogy kritikusan szemléljék a korábbi időszakot, és nemcsak a másikat, hanem ugyanúgy saját nemzetüket is benne. Mindehhez a nacionalizmus eddigi válfajainak univerzális elvekre épülő kritikájára, valamint a másik nemzeti kultúra, kultúrák ismeretére van szükség. Egyszerűen azért, hogy fel tudják ismereni azt, ami segíti a másikat a fejlődésben.

Az első pillantásra úgy tűnhet, nem ismerhetjük meg mind a 28 (jelenlegi) tag nemzeti kultúráját. Sőt, a tagországok nagy részében nem is egy, hanem több nemzet, illetve nemzeti kisebbség él. A megismerendő kultúrák száma ezért még magasabb.

Ám ez az álláspont téves. Akár egyetlen új tantárgy bevezetése az iskolákban már oldhatná az alapproblémát. A „Hazánk, Európa” nevet viselő tárgy alapismereteket közvetíthetne mindenkiről.

Ám még fontosabb volna az a szemléletváltás, amely révén kulturális látásmódunk venne más irányt. A másikban is felfedoznánk magunkat, és a magunkéban is a másikat. Éppen a többi európai nemzeti kultúra értékeinek mélyebb megismerése adná azt az új energiát, amelyre Európa lakosainak olyannyira szükségük volna. Ha megismerve megbecsülnék a többiek eredményeit, és egyúttal felismernék hibáit és bűneit, majd mindezt saját értékrendjük részévé tennék, akkor az unió polgárai közti kapcsolatok új minősége születne meg. Mindenekelőtt az inspirációnak a nemzeti elválasztásnál gazdagabb tere nyílna meg Európa lakosai számára. Elhangozhat és el is hangzik persze az az érv, hogy a turizmus fejlődésének, a gazdasági kapcsolatok EU-n belüli bővülésének időszakában amúgy is sokat tudunk egymásról.

Ám ez hamis érv. Ezek az ismeretek javarészt felszínesek, illetve konkrét kapcsolatokhoz kötődnek, tehát nem szisztematikusak, valamint nem tartalmazzák a másik nemzet saját nemzeti látásmódját. De főként hiányzik belőlük Európa fejlődéstörténete nemzeti szakaszának kritikus látásmódja. A törekvés észrevételének képessége mások nemzeti elnyomására mind a többi, mind a saját nemzete esetében.

6.5. Az európai nemzet

Ha van indiai nemzet, akkor jogunkban áll európai nemzetről beszélni. Európa kulturális szempontból egységesebb, mint India, állítja Richard Coudenhove-Kalergi.²¹⁵ A valóságban Indiát nem több, már nemzetté vált közösség alkotta meg, míg Európát ilyenek alkotnák.

Toleranciarendelete s általa az európai hazaárulás fogalmának bevezetése már közel áll a nemzeti elnyomás jelenségének kritikájához. Coudenhove-Kalergi megfogalmazásában a jövőbeni gyűlöletkeltést tiltja. Csakhogy annak tartalma nincs pontosítva. A gyűlöletkeltés tartalmát akkor pontosíthatjuk, ha a nemzeti elnyomás kritikáját fogalmazzuk meg pontosan. A nemzeti gyűlöletkeltés ugyanis a nemzeti elnyomás érzelmi háttere. Mint ahogy a nemzeti megbékélés nélküli nemzeti felszabadulásé is. Ami így új, más hatalmi összetételű nemzeti elnyomás eszközéül szolgálhat.

²¹⁵ Coudenhove-Kalergi: I. m. 107–108. p.

Az ember nemzeti elnyomásának kritikájával azonban mindez nyilvánvalóvá válik, eszközei pedig azonosíthatóvá és általánosíthatóvá.

Mindaz a kapcsolatépítési és viselkedésmód elképzelhető lesz, ami egymás érzelmi és szellemi megbecsülésén, egymás igénylésén alapul. Éppúgy világossá válik, mint a korábbi, a nemzeti összetartozást sértő hazaárulás.

Az összetartozás nemes és felemelő érzése, áldozatvállalásra ösztönző közösségi tudata éppen a kritikából kinövő együvé tartozás előnyeit, a méltóságát és a sikeres jövő ígérését egybefoglaló élményét kínálja. Meggyőződést és eszközöket ad, méghozzá olyképpen, hogy azok összekapcsolhatóak. Mindezt egyszerre kínálja a régiből merítő új egységben.

Az európai identitásnak azonban nem kell és nem is szabad felszámolnia a nemzetállamot mint olyat.²¹⁶ Ugyanis a nemzeti identitást nem eltörölni, hanem továbbfejleszteni hivatott. A nemzetállami agresszivitást, a más nemzetbeliek elnyomását és a nemzeti kultúrák egymástól való elválasztását kell kiiktatnia értékrendjéből és eszköztárából. Majd felváltania egy új, egymás kultúrájából merítő, a legjobb elemeiket összekapcsoló identitássá. A folyamat egyszerre lehet fájdalmas és felemelő. Hiszen az európaiaknak szembe kell nézniük mindazzal, amivel eleik és ők maguk akasztották meg Európát. Akkor is, ha annak elemei mélyen ivódtak bele sok mindenbe, amit tisztelnek és szeretnek.

Például Denis de Rougemont egy szempont mentén gondolta a nemzetállamok régiókkal történő felváltását.²¹⁷ Ez pedig a regionális szerveződés nagyobb hatékonysága a nemzetállam okozta területi egyenlőtlenségek kiküszöbölésében. A nemzeti identitás azonban nem egy szempontú. Az eurorégiók kialakítása valóban átvett több, korábbi nemzetállami hatáskört, ám az emberek politikai lojalitásának irányát nem fordította át. A regionális együttműködés jelentősége kétségtelen. Az emberi élet fontos szeletét foglalják magukban. Csakhogy ez a szelet nem a kollektív önazonosság egésze. Csak egy része. És annak is csak az olyanokat érintő része, akik a regionális együttműködés valamilyen formájához így vagy úgy kötődtek.

Továbbá egy másik szerveződési forma, a civil szervezetek együttműködése valóban megteremtett egy a határokon átnyúló nyomásgyakorló hálózatot. Ám ez nem az európai polgári társadalom, az ugyanis a nemzetállamokéval összevetve továbbra sem létezik. A szervezetek együttműködése konkrét ügyekre irányul, a politikai együvé tar-

216 Richard Robyn kifogásolja, hogy a nemzeti és szupranacionális identitást egymással szemben értelmezik. Richard Robyn: National versus supranational identity in Europe. Richard Robyn (eds): *The Changing Face of European Identity*. Oxon, Routledge, 2006, 8. p.

217 Denis de Rougemont: I. m.

tozás tudatának teljességét nem alakította ki. Ezek az ügyek számos európaít érintenek. Mivel átérnek a határokon, kezelni és oldani is csak határokon átnyúló együttműködéssel, ilyen szervezetekkel lehet. De nemcsak európai, hanem globális civil szervezetek is léteznek. Ám ők is kevesek ahhoz, hogy világgállamot teremtsenek. Az identitásprobléma hasonló a határok feletti regionális együttműködés koncepciójában megjelenethez. Az emberi kapcsolatoknak ez a formája az emberi kapcsolatoknak csak az egyik része, az embereknek is csak egy részét érinti, és az ő önazonosságuknak is csak egy szeletét képezi. Nem az egészét.

Hasonló korlátoktól szenved az európai integráció gazdasági motivációból eredeztető koncepciója. Ennek mentén az európai gazdasági érdekeik mentén szerveződnek egyetlen állammá. Mivel a nagy piac perspektívát kínál az immár túl szűk piaci lehetőségeket kínáló európai nemzetállamokkal szemben, ezért racionális döntés, méghozzá érdekracionális, ha a nemzeti megosztottság helyett az egységes európai államot választják. A felfogás arra a feltételezésre épít, hogy a gazdasági érdekkalkuláció az ember fő, minden mást maga alá szorító és eljelentéktelenítő közösségképző szempontja. A gazdasági megfontolások és a velük kapcsolatos érdekkalkuláció kétségkívül jelentős szerepet játszik az emberi közösségek működésében. Sőt akár az az állítás is tartható, hogy korunk materializálódó világában jelentősége nagyobb a korábnál. Ám még ez sem az egyetlen tényező, amely embereket közösséggé formál. A gazdasági racionalitás fontossága ellenére sem volt soha a minden mást törvényszerűen meghatározó erő, hiszen nemritkán akár ellenében is feltört az ellenállás, és akár a korábbi fejlődést és jólétet is leromboló konfliktusokba torkollott.²¹⁸ Az ember képe a világról és benne önmagáról összetettebb a pusztán materiális érdeknél, még ha az is a részét képezi.

Jelen helyzetben az európaiak többsége elsősorban gazdasági tömörülésnek tartja az uniót. Ebből azonban a dolgok természetéből következően nem ered az a meggyőződés, hogy egy, a nemzetállamokéhoz mérhető politikai közösséget alkossanak. Sőt az EU vonatkozásában még egy összefüggés gyengíti a gazdasági érdekkalkuláción alapuló összetartozás erejét: globális összevetésben Európa globális gazdasági súlya nem nő, hanem csökken. Méghozzá az Európai Unió minden korábbi terve, döntése, dokumentuma és vezetőinek nyilatkozata ellenére. Noha az EU úgy döntött, hogy visszakeresze vezető szerepét a világban, de ha óvatosan is értelmezzük őket, legalábbis jelentősen növeli súlyát, ennek az ellenkezője történik. Ennek következményeit pedig minden bizonnyal egyre többen érzik. A gazdasági érdekvédelem európai rendje nem eléggé hatékony a globális versenyben. Ez pedig nem erősíti, hanem gyengíti a gazda-

218 Európában éppen a kontinens korábbi globális pozícióját leromboló két világháború a legfontosabb példa. Christopher Clark mutatja be, miként járult hozzá mindegyik európai hatalom az első világháború kitöréséhez. Christopher Clark: I. m.

sági érdekkalkuláció közösségképző erejét. Hiszen a globális verseny európai vesztesei közé tartozók az Európai Unióban vélik felfedezni a sanyarú helyzetük okozóját. S ha teljesen nincs is, de az unió mai állapotát látva nem kis részben igazuk van.

A gazdasági összetartozás-elméletek egyike sem volt képes pusztán a maga szellemi erejével működő- és versenyképes politikai közösségek összekovácsolására. Amennyiben csak vagy főként a gazdasági érdekek kötik össze az embereket, akkor az érdekkonfliktusaik elegendőek hozzá, hogy szét is válasszák őket. A versenygazdaság pedig természetéből következően szüli az érdekkonfliktusokat. Az ilyen szövetségek legfeljebb akkor képesek tartósabban fennmaradni, ha valaki domináns helyzetbe jut a többiek felett. Tehát képes őket saját érdekeinek megfelelően befolyása alá vonni. Ha azok közeljövője tőle függ, így a kor uralkodó szabályai és valós hatalmi helyzetük mentén nem választhatnak mást. A tényleges irányítás azonban ilyen rendben a nép kezébe nem kerülhet. Főként ha az egységes közösségként nem is létezik.

Néhány erős érdekcsoport közti megegyezések sora az az eljárás, amellyel az efféle struktúrák működtethetők. Az érdekcsoportok persze maguk is küzdenek egymással a különféle befolyási övezetekért.

Összességében azonban kevésbé szilárd az efféle szerkezet, mint amelyiket több kapocs tart össze.²¹⁹ Többek között amiatt, mert nemcsak más külső csoportokkal vetélkedik. Hanem saját magán belül is olyan csoportok alkotják, amelyek belső kapcsolatrendszerre számos kérdésben eltér egymástól, és persze nemcsak a gazdasági érdekek kötik össze tagjaikat, hanem sok minden más. Hibás az az absztrakció, amely nem veszi figyelembe ezeket a sajátosságokat és egyben különbözőségeket. Egyszerűen azért hibás, mert léteznek. A tőlük történő elvonatkoztatás azt a hamis képet kínálja, mintha nem léteznének. Vagy legalábbis jelentéktelenek volnának, így foglalkozni sem érdemes velük.

Az ember egésze s benne politikai egésze az analízis részletessége okán részekre bontható ugyan, ám hiba bármelyik részről azt állítani, hogy az adja az egészet. Ez a megállapítás nem jelenti racionális elemzés végét, ám jelzi korlátait. A politikai cselekedet megértése nem lehetséges a cselekedet racionálisan át nem gondolt, benyomások, érzések, hagyományok és más motívumok és minták felfogása, átélése nélkül. Jóllehet két ember sem élheti meg teljesen egymás világát, ám jelentősen közeledhetnek egymáshoz. Kultúrák kialakulása sohasem jelent pusztán érdekszövetséget, illetve egyetértést valamely elvont eszme érvényességében. Ezek is részei lehetnek persze, de nemcsak ezek.

219 Lásd például Ferdinand Tönnies közösségfelfogását. Vitázni helyességéről lehet, és persze kell is, de létezéséről aligha. Ferdinand Tönnies: *Közösség és társadalom*. Budapest, Gondolat, 1983.

Az európai identitásnak meg kell nyílnia mindegyik európai sajátosságokat magában foglaló érték, érzelem és persze eszmeáramlat előtt. Nem fogalmazható meg oly módon, hogy bárki bármelyiket Európán kívülinek nyilváníthassa. A kirekesztés ugyanis szemben áll az európai eredet és hatás valóságával. És emiatt a tényleges vitát teszi nehezzé, sőt esetenként lehetetlenné. Nélküle azonban a nemzetállam kritikája sem lehetséges.²²⁰ Az olyan váddal, hogy ez vagy amaz a nézet, álláspont nem európai, a felek vita nélkül próbálják kirekeszteni egymást az európaiság köréből, tehát azok közül, akikkel egy közösség egyenrangú tagjaként érdemben véleményt kellene cserélniük. Nem az a kérdés, hogy az európaiság mely elemei helyesek vagy helytelenek, hanem hogy mai hangozatóik egyáltalán részei lehetnek-e egy vitaközösségnek. Méghozzá azzal az állítással, hogy nem lehetnek. Az eljárás mód ugyan nem képes megszüntetni a vitát Európa fontos kérdéseiről, ám deformálni igen. El tudja torzítani a felek állításait és argumentumait, hiszen hangoztatóik európai létezésének helyességét vonja kétségbe. Az állítások és érvek így a másik politikai és társadalmi megsemmisítését, nem pedig meggyőzését szolgálják. Ebben a felfogásban és Európa globális gyengülésének korában ez nem pusztán hatalmi harc, hanem a kontinens kultúrájának létét és nemlétét befolyásoló, sőt az erősebb állítások szerint eldöntő küzdelem. Így az igazság abszolút, a másik fél nézete pedig mindenben hamis, aminek következtében veszélyes. Az Európa-vita mai állapota olyan álláspontok közt folyik, amelyek miközben a globalizáció kihívásainak egyre kevésbé felelnek meg, a vita során egymást vadolják az unió elveszejtésével. A vita ebben az állapotában az elmélyülő válság tünete. Nem hozza létre az európai politikai közösséget, nem alakít ki hatékonyabb politikai rendszert, és nem teremt versenyképes társadalmat.

A vita mostani állapotában – bármennyire is csomagolt érvrendszerrel – a nemzetállami múltba való visszatérés és a szintén nemzetállami alapokon nyugvó rendszer elvont alkotmányossággal történő szabályozásának hívei közt zajlik.

Mindkét irányzat továbbiakra bomlik. Az Európai Unió valamiféle korábbi állapotba történő visszatérítésének hívei nem képviselnek egyetlen visszafordulási stratégiát valamiféle részletesen kidolgozott közösen vallott elképzelés mentén. Ugyanakkor több egybecsengő kritikai megállapítást tettek az unió további központosítását kívánók

220 Anthony D. Smith az egyik felfogást a „kultúrák családjának” nevezi (family of cultures). Ennek jellemzésekor megjelenik számos közös hagyomány, például a római jog, a zsidó-keresztény erkölcs, a racionalizmus és empirizmus, a romantika stb. Ám a negatív közös hagyományok kimaradnak a felsorolásból. Nélkülük pedig nem lehetséges a nemzetállamiság kritikája sem. Lásd: Anthony D. Smith: National Identity and the Idea of European Unity. *International Affairs* (Royal Institute of International Affairs 1944-), Vol. 68, No. 1 (Jan., 1992), Blackwell Publishing on behalf of the Royal Institute of International Affairs Stable URL: <http://www.jstor.org/stable/2620461> 70. p.

címére. Ezek szerint az Európai Uniót európai nép híján kívánják vezetni. Ez pedig nem történhet másként, csak egy mindenekelőtt gazdasági érdekek mentén együttműködő elit uralmával. Ez az elit 21. századi eszközökkel gyakorolja hatalmát, uralva a sajtót, a tömegtájékoztatási eszközöket, manipulálva a közvéleményt. Közben egyre inkább növeli a gazdasági hatalmát, növelve a vagyoni különbségeket az európai országok társadalmában, éppen azt a réteget gyengítve, amelyiket az ókor óta a demokrácia gerincének tartanak: a középosztályt.²²¹ Alsó fele egyre bizonytalanabb gazdasági helyzetbe kerülve fokozatosan csúszik le, miközben a vagyon egyre inkább a felső osztály tagjainak kezében koncentrálódik. Ők pedig összefonódnak a politikai pártokkal, azokat lépésről lépésre a saját érdekinstrumentumaikká teszik. De hasonló eszközzé változtatják az Európai Unió intézményeit is. Ezekben továbbra is a nemzetállamok akarata a meghatározó. Közülük is a legerősebbek akarata érvényesül. Az ő magas rangú politikusaik az unió tényleges vezetői, nem pedig a formálisan oda ültetettek. Azok azt teszik, amit a legerősebb államok kormányai akarnak. Az unió tényleges vezetője a legerősebb tagállam kormányfője. Továbbá az unió legnagyobb hatalommal bíró szervét nem is a polgárok választják, hanem tagjait a tagállamok kormányai delegálják. Ahol pedig a polgárok kezében van a választás joga, ott javarészt nem az unió ügyei mentén adja le a szavazatát, azokról ugyanis a tömegtájékoztatási eszközökből alig értesül, hanem hazai politikai preferenciáik alapján.

Az egyik kritikai észrevétel úgy hangzik, hogy a civil társadalom szervezetei gyakorolnának döntő befolyást az uniós döntéshozatalra. Ezek egy részének finanszírozása és ezzel aktivitásaik irányítása azonban tőkeerős személyek, illetve csoportok kezébe kerülhet, és ez számos esetben már meg is történt. Azaz a társadalminak mondott szervezetek nem kis része a valóságban nem köz-, hanem magánérdeket képvisel valamilyen közérdek leplébe csomagolva.

A következő, napjainkban a legerősebb politikai hatással bíró argumentum az unió országait alkotó nemzeti kultúrák fellazításának szándéka a Közel-Keletről és Afrikából történő tömeges betelepítéssel. Olyan muzulmán vallású és más kultúrájú népséggel, amely történelmileg rövid idő alatt megváltoztatná az unió tagállamainak évezredes kultúráját.

Ezzel összefüggésben akadnak, akik a család válságának és a populációs válságnak a folyamatát is olyan állapotnak tartják, amelyek előidézői a pillanatnyi gazdasági érdekek mentén a munkaerő és a fogyasztók számát emelendő a bevándorlást ösztönzik, mit sem törődve a kultúra megváltozásával, a társadalom átalakulásával. A család

221 Kurz, Christopher, Geng Li and Daniel J. Vine (2018). „Are Millennials Different?,” Finance and Economics Discussion Series 2018-080. Washington, Board of Governors of the Federal Reserve System, <https://doi.org/10.17016/FEDS.2018.080>.

válsága Európa populációs leépüléséhez vezet, és a bevándorlók évezredes kultúráját is átalakítják. Politikai kultúráját is beleértve. Megváltoztatják a mindennapi szokásokat, férfi és nő egyenlőségelvű viszonyát, és áthozzák hazai törzsi társadalmak, központosított diktatúráik szabályainak számos elemét. Az eredmény pedig nem egy globális viszonylatban versenyképesé váló, hanem egy még inkább elmaradó Európa.

Vannak, akik a jelenlegi állapotot akarják megtartani. Ebben a legerősebb államok, azaz kormányaik szava dönt. E kormányok vezetői az Európai Unió valós vezetői. Számukra az unió hatalmának további erősítése a saját személyes befolyásuk gyakorlását tenné nehezkesebbé. A mai helyzetben azonban hatalmuk elsősorban otthoni támogatásuktól függ. Számukra az volna a hasznos, ha csak olyan hatáskörök kerülnének az unióhoz, amelyek révén maguk tudnák jobban ellenőrizni és irányítani a többi-eket. Ám befolyásuk hazai alapjának legfontosabb pillérei érintetlenek maradnának.

A felfogás identitásképző alapállítása úgy hangzik, hogy Európa érdekközösség. Az unió tagállamai együtt versenyképesebbek, nagyobb biztonságban vannak, következőképpen polgáraik is.

Az uniót egységes állammá, (valamiféle) federációvá formálni kívánók is több kérdést hagynak nyitva. Ebben az esetben sem világos, pontosan milyen lépések mentén kívánják központosítani a politikai hatalmat. Az egyik felfogás a jelenlegi európai politikai intézmények hatalmának kiterjesztésével kívánja ezt elérni. A tagállamok kormányaitól fokozatosan hatalmat kíván elvonni. A központi irányításban az unió továbbfejlesztésének eszközét látják.

Az azonosulás eszköze az unió elvont alkotmányosságának autoritása. Ilyen momentum azonban a népakarattal megerősítve nem született. Sőt, ahol megpróbálkoztak vele, ott elbukott.²²²

A mai jogi állapot a kormányok egyezkedésének és az erők döntő hatásának összjátékaként alakult ki. Az unió lakossága legfeljebb elfogadhatja, de alig alakíthatja.

Az unió magát a gazdasági fejlődés érdekszövetségének, valamint az emberi jogok és demokrácia értékszövetségének tartja. Gazdaságának fejlődése azonban egyre kevésbé képes lépést tartani a globális verseny diktálta tempóval. Az unió egyik tagállama a másik után marad el. Akik pedig jobban állják a versenyt, azok befolyása és hatalma megnő az unión belül. Az államok közti szolidaritás²²³ azonban ebben a helyzetben sem mutatkozik járható útnak. Az unió mai eszköztárával ugyanis a legerősebbek sem képesek kiemelni a lemaradókat gondjaikból, az ő gazdasági erejük sem elég hozzá. Ám ami a legfontosabb, és az Európai Unió íratlan szabályai szerint nyilvánosan kimondhatatlan és elemezhetetlen: nem tudják megváltoztatni életfelfogásukat, tár-

222 Népszavazások Franciaországban és Hollandiában.

223 Jürgen Habermas ezt alapvető fontosságúnak tekinti.

sadalmi szokásaikat, kultúrájuk olyan elemeit, amelyek visszahúzzák őket. Ez ugyanis nem lehet téma az Európai Unióban. Ez a kérdéskör minden tagállam saját hatáskörébe tartozik. Így az Európai Uniónak efféle elképzelése, programja sincsen, és a mai szabályai szerint nem is lehet.

Az európai közbeszéd ezzel a kérdéssel nem foglalkozhat. Csakhogy nélküle valós európai közbeszéd sem lehetséges. A kor egyik legfontosabb problémájáról, Európa lemaradásának az egyes nemzetek kultúrájában rejlő okairól összeurópai kritikai vita nem kívánatos és nem lehetséges. Az egyes nemzeti kultúrák globális, de akár a kontinentális versenyben mutatott gyengeségeinek kritikus felvetése valamelyik másik fél által belebonyolódik az egymással vívott harcok örökségébe.

E küzdelmek identitásképző erejét ugyanis lényegileg más identitásforma nem váltotta fel. A szervezetet a legerősebb tagállamok vezetői irányítják, az EU formális vezetői pedig sokkal távolabb vannak a tagállamok állampolgáraitól a tagállamok vezetőinél. Esetleges konfliktusuk során nem számíthatnak arra, hogy az „európai nép” nagyobbik része az ő oldalukra áll a maga országának a vezetőivel szemben. Fordítva azonban már más a helyzet.

Az uniónak így nemcsak azért nincs döntő hatalma a tagállamok felett, mert ennek jogszabályi korlátai vannak, hanem azért sem, mert a polgárok részéről nem számíthat közvetlen és elég erős támogatásra. Az unió befolyásának akkor van valós súlya, ha mögötte ott állnak a legerősebb tagállamok. Az unió közvetlenül, a polgárok által választott vezetőinek, elsősorban elnökének elképzelése részben éppen a tagállami vezetők legbefolyásosabbjainak ellenállásán bukott meg. (Hiszen akkor egy közvetlen támogatottsággal rendelkező vezetővel kellene számolniuk.) Ám nemcsak ezen, hanem azon is, hogy efféle jelentős támogatottsággal bíró törekvés az unió polgárai körében nem jelenik meg. A célért nem születik tömegmozgalom, az emberek nem látják benne szabadságuk kiterjesztését, méltóságuk megerősítését, egyenlőségük erősítését, hagyományaik továbbvitelét, összetartozásuk és saját személyiségük érzésvilágának gazdagítását, és fejlődésük újabb és szükséges lépcsőfokát. Mindazokat a pozitívumokat, amikkel nemzetállamaikat létrehozták, kiemelve társadalmaikat a rendiségből.

Most mindenekelőtt a polgárok érdekeivel érvelnek a felek, csakhogy az argumentáció globális viszonylatban a fokozatos lemaradást jelenti. Egyszerre takarja el a belső nemzeti kritika hiányát vagy jobbik esetben is óvatos és gyenge voltát, és a fokozatos globális térvészítés folyamatának belső kulturális okait. Közben fenntartja az illúziót, hogy az unió szerkezeti változásokkal képes megoldani a problémát. Az érdekkötődések és a kulturális élménykapcsolatok rendszere ahhoz kétségkívül elég volt, hogy az EU tagállamainak polgárai elforduljanak a szövetségen belüli háborúk lehetőségétől, ám ahhoz nem, hogy Európa visszaszerezze korábbi jelentőségét a világban. Sőt kisebb-nagyobb kilengésekkel továbbra is veszít a súlyából. Jelenlegi állapotában az Európai Unió nem képes elegendő erőt meríteni önmagából. Problémái immár nem-

csak szerkezetiek és kulturálisak, hanem biológiaiivá nőttek. Ha csak magára számíthatna, akkor a most uralkodó családfelfogás mellett lakossága kiszámítható időn belül a töredékére csökkenne. Régóta nyilvánvaló, hogy ez a trend az egyik – de nem az egyetlen – oka annak, hogy Európa súlya csökken a világban. Azaz a populációs dinamikával bíró régiókban több a munkáskéz és kevesebb az eltartásra szoruló nyugdíjas, ami önmagában szintén nem elég a gazdasági növekedéshez, de kétségkívül a feltételei közé tartozik.

6.6. Az összekapcsolás

A szorosra fűzött kapcsolatok, egyletek, társaságok, tömegkommunikációs eszközök, iskolák, kulturális intézmények, települések²²⁴ között érdekes, hasznos és inspiratív ismereteket kínálna. Ám ehhez nem a nemzeti elválasztás hagyományos szemüvegén keresztül kellene meglátniuk mindazt, ami idegen, tehát a másikat, hanem egyre inkább képesek volnának úgy látni, mint ami ők maguk is, azaz mint önmagukat.

Európaiságuk sajátosságában is erősödne, hiszen rövid úton rájönnének, hogy minden konfliktusuk ellenére sokkal közelebb állnak egymáshoz, mint bárki máséhoz. A sokak számára ma még elvont európai eszme megtöltődne a kulturális együvé tartozás ismereteivel. Az utazás, vásárlás, gazdasági kapcsolatok által szerzett tapasztalatok ma is sugallják az összetartozást, ám ez a sokak által megélt tapasztalat nem pótolja a kulturális együvé tartozás ismereteit. És persze nem pótolja, s önmagában meg sem teremti az európai állam eszméjét.

A megváltozott szemléletmód persze megjelenne az oktatás más területein is. A több kultúrához tartozó európai nagyságok nemzeti asszimilációja megszűnne. Valós életútjuk immár azt hirdetné, amit korukban, gyakran a modern nacionalizmusok megszületése előtt valóban tettek, több kultúra közt vándorolva, mindegyikből merítve alkottak nagyot. Mások már a nacionalizmus megjelenése során cselekedtek olyat, aminek okán később többen hagyják ki életükből, hogy másik kultúrához, illetve másikhöz is tartoztak. A múlt asszimilálása fontos része a jelenbeli nemzeti elválasztásnak. Ha ugyanis kiderülne, hogy voltak, akik több kultúrából táplálkozva váltak nagyokká, akkor ennek előnyei és méltósága a maiak számára is vonzóvá válhatna. Asszimilálásuk viszont azt üzeni, hogy saját nemzeti kultúrája teszi naggyá az embert. Más elemekkel kiegészítve az is hozzáfűzhető, hogy a másik kultúra egyenesen veszélyes. Tisztelete és terjesztése egyenesen árlás. A kör itt záródik. Ennek okán a múlt és persze a jelen asszimilálásának megkérdőjelezése is veszélyes a nemzetre, és ezért árlás.

224 Az Európai Uniónak ilyen programja már van.

A küzdelem a múltért a jelen küzdelmeinek része. A kérdés, ki foglalja el a múltat, és ki teremt hatékonyabb propagandaeszközt belőle mind otthoni, mind nemzetközi vonatkozásban. Az adott nemzetek közti kapcsolatot ugyanis elsősorban a nemzetközi erőviszonyok függvényeként látják és látatják, nem pedig a két embercsoportnak s azok tagjainak a nemzeti szabadságon és egyenlőségen alapuló méltányos együttműködés egymást segítő eredményének.

Az otthoni helyzet a folyamatos készenlét állapotaként jellemezhető. Két ideológiai tartóoszlopra épül. Az egyik a nemzetközi viszonyok olyan jellemzése, amelyben lényegében csak az erő számít, a jog és az igazságosság csak az erő propagandisztikus csomagolása, az fontos döntéseknél nem ezek az értékek a meghatározóak.

A másik a potenciális ellenséggel szembeni bizalmatlanság fenntartása. A nemzeti elválasztás révén táplálhatók azok az előítéletek, amelyek segítségével folyamatosan fenntartható a veszélyérzet. A veszélyérzet segítségével pedig a saját nemzeti nyilvánosság előtt igazolhatóak azok a döntések és cselekedetek, amelyek mások nemzeti elnyomására irányulnak. Ezzel azt is elérhetik, hogy a vezetőrétegen túl az egyszerű polgárok is elvárják mások nemzeti alárendelését. Maguk is indokoltnak tartják az olyan beavatkozások sorát, amelyek mások nemzeti alávetését célozzák. És persze elfogadják az alávetéshez szükséges intézmények és szabályok megszületését. Azt, hogy ezek a saját nemzeti szabadságukat is korlátozzák, a folyamatosan fenntartott veszélyérzet feledteti. A nemzeti harc szükségessége a nemzetközi kapcsolatokban fenntartja a természeti állapotot²²⁵ még a szerződéselméleti felfogás szerint is. A többi releváns felfogás pedig igazolva látja azt az emberképet, amely agresszív, de legalábbis érzelmileg és értelmileg is irányítható lénynek tartja az embert. Jelen állapotában az agresszív nacionalizmus segítségével.

Az egyes eszmeáramlatok összefolynak, alapértékeik keverednek. Ám ebben az esetben nem a liberális demokrácia, majd a szociális minimum elveinek átvételével, hanem a nemzeti agresszivitásra épülő erópolitika közös alkalmazásában.

A felvilágosodás és a modernizáció nemcsak Locke és Rousseau, hanem Beethoven és a romantika. A szabadság egyben a hagyományok megtartásának és felhasználásának joga is. A szabadság nemcsak az értelem szabadsága, hanem az emlékeké, az örökségeké és az emberi érzéseké is. Nemcsak az absztrakt ember elvont egyenlőségében jelenik meg, hanem a konkrét ember és az általa alkotott konkrét csoportok egyediségének fejlesztésében is. Az emberi egyéniség a maga egyedi konkrétságában jelent értéket. Abban, ami megismételhetetlen minden emberben. Ami miatt csakis ő tudja

225 Jürgen Habermas a megoldást abban látja, hogy „...az államok nemzetközi közösségének az államok és a világpolgárok kozmopolita közösségévé kell továbbfejlődnie.” Jürgen Habermas: *Esszé Európa alkotmányáról*. Budapest, Atlantisz Könyvkiadó, 2012, 10. p.

bejárni az adott életutat. Mindenki más legalább valamennyire máshogy lépne az ő helyében. Ami miatt megbukik mind a pozitívizmus matematikai próbálkozása a társadalom folyamatainak egzakt meghatározásában, mind az ember és társadalom felett álló objektív törvényszerűség elvéből levezetett determinált jövő képe.

Az ember éppen egyénisége okán kiszámíthatatlan. És egyben a maga teljességében értékes, amelynek az univerzális vonatkozásai éppúgy részét képezik, mint az egyéni és a csoportosajátosságai.²²⁶

Ez az egyéniség korunkban tovább léphet a nemzeti bezártság világából. Ám ez nem a nemzetektől elszakadt nemzetekfelettség világa. A nemzeti sem szakadt el a rendiség minden elemétől, például a korábbi államoktól. Elsősorban az abszolutizmus modernizáló törekvéseit emeli át saját szerkezetébe.

Az új identitás nem az absztrakt nemzetekfelettség identitása. Hanem a nemzetek összekapcsolódásának tudata. Méghozzá sajátosan európai tudata.

A nacionalizmus egyik nagy előnye a korábbi szellemi állapottal szemben a magas kultúra popularizálása volt.²²⁷ A popularizálást azonban összekapcsolták az elválasztással. Ezen túljutva lehetne megfeleltetni a csoportos sajátosságokat az egyetemes emberi szabadság és egyenlőség elveinek. Itt kapcsolódhatna az ember nemzeti szabadsága az egyetemes emberi szabadsághoz.

A nemzeti érdek nem lehet a nemzeti elmaradás, a globalizáció korában különösképpen nem. Az elmaradás a mások, az erősebbek befolyása alá kerülést jelenti, azaz az olyan anyira hangoztatott nemzeti szuverenitást veszélyeztet. Az egyes kis nemzetállamok valós választási lehetősége abban áll, hogy önként egyesülnek-e a nemzeti szabadság és egyenlőség elvei mentén, vagy a gyorsabban fejlődő erősebbek vonják őket lépésről lépésre saját hatalmukba.²²⁸ Európa nemzeti dilemmájának lényege tehát nem az, hogy megtartják-e saját hagyományos szuverenitásukat, vagy alárendelik magukat az egyesülő Európa hatalmi struktúráinak. A hagyományos nemzeti szuverenitás ugyanis megtarthatatlan a globalizáció korában. Hanem abban áll, hogy Európa nemzeteivel összefogva meghaladják-e korproblémaikat, és új lendületet adnak a kontinens fejlődésének, vagy továbbra is életben tartják azokat az okokat, amik miatt elmaradnak a világ más részei mögött.

Európa államai ezer szállal kötődnek egymáshoz és függnek is egymástól. Ám a nemzeti agresszivitás lényege szerint el kell választani a sajátot a többitől és meg kell próbálni föléjük emelni. Hiszen ők is ezzel próbálkoznak.

226 Will Kymlicka: *Liberalism, Community and Culture*. Oxford, Oxford University Press, 151–152. p.

227 Ernest Gellner: *Nations and Nationalism*. Oxford, Blackwell Publishers, 1993, 35–36p.

228 Richard Coudenhove-Kalergi ezt jósolja Európának, amennyiben államai nem egyesülnek. I. m. 114. p.

Az Európai Unió politikai hatékonysága elsősorban attól függ, hogy a politikai akaratképzést mennyiben támogatja a politikai közösség. A politikai közösség kialakulásához pedig alkotói összetartozás-tudatának kell megszületnie. Majd fejlődnie. Annak a meggyőződésnek, hogy a közösségem tagjainak támogatása egyben a magam és a hozzám legközelebb állók javát is szolgálja, hiszen a többieket is hasonló meggyőződés vezérli.²²⁹ Az együvé tartozás felemelő érzése újabb és újabb teljesítményekre ösztönzi a közösség tagjait, hiszen nem csak magukért, hanem az egész közösségükért cselekednek. Teljesítményeik legkiválóbbjai pedig az egész emberiséget szolgálják, miközben önazonosságuk a saját kultúrájukban gyökerezik. Esetünkben az európai kultúrában.

Az élmény ezért akkor válhat európaivá, ha javarészt nemzeti kultúráik összekapcsolásának kombinációiból ered. Egyszerre többen is megjelennek benne, méghozzá úgy, hogy a korábbi állapothoz képest törekvésüknek többük nemzeti kultúrája a forrása.

Az absztrakt alkotmányossághoz kötött polgári öntudat viszont önmagában éppen az absztrakció okán nem épít az emberi kötődések sokféleségére. Egyebek között annak a történelmi útnak a sajátosságaira, amelyiken az egyik kulturális közösség az alkotmányosságig eljutott. A másik pedig nem.

A világ élvonalába jutás az Európai Unió összetartásának egyik legfontosabb ígérete. Ám a sikerhez a kultúrát, a saját kultúrát kellene továbbfejleszteni ismét az élvonalba emelve. Márpedig ezt a célt aligha lehet pusztá kopírozással elérni. Mindenekelőtt a társadalom túlnyomó többségének egyetértésre kellene jutnia, hogy közös céljuk a fejlettség csúcsa. Ám ehhez nem megszabadulni kell múltjuktól, hanem felismerni benne mindazt, ami a legjobb. Valamint azt is, ami a legjobb lehet, ha továbbfejlesztik. Részben a másokéval történő kombinációval lehetséges ez. Ám még inkább a továbbgondolásukkal. Szempontjaik és módozataik rendszerint nem külön, hanem együtt hatnak.

Az első, a mostani nemzeti kultúráknak leginkább megfelelő lépés az európai nemzetek kultúráinak újszerű összekapcsolása volna. Az egyes nemzeti kultúrák mindazon elmeinek egymástól történő átvétele, amelyek a világ élvonalába tartoznak. Továbbá olyan új kombinációk teremtése, amelyek több területet emelnének fel mindannyiuknál. Ám nemcsak az átvett kulturális érték, hanem az átvétel módja is az elsajátítandó tudáshoz tartozna. Az európaiak évszázadokon keresztül tanultak egymástól. Hol jobban, hol rosszabbul. Mindkettőnek közös ismeretté kellene válnia. És nemcsak elvont tudássá, hanem átélt élménnyé is. Egymás emocionális világával is meg kellene ismer-

229 Ez már a felvilágosodás idején megjelenik, ám országonként értelmezve. John Locke még a vallás tekintetében tesz kivételt a tolerancia szabálya alól. Általa pedig az emberi jogok érvényessége alól is. Lásd: Richard Tuck: *Scepticism and toleration in the seventeenth century*. In: Susan Mendus (ed.): *Justifying toleration*. Cambridge University Press, 1988, 33–34.p.

kedniük, megtanulva beleélni magukat a másik, sőt a többiek nemzeti érzésvilágába. Hiszen egymáshoz állnak a legközelebb. Ez pedig szintén új felismerésekhez vezethetne. Egyebek között az összetartozás és az európai politikai közösség megszületéséhez.

A lépés ma még nem lenne megkésített. Még nem kell hozzáfogni valamiféle nagy elmaradás ledolgozásához, és Európa önmaga feletti uralmának visszaszerzéséhez. Az EU tagállamai egyelőre nem maradtak el nagyságrendileg a világ legfejlettebb részétől, és más, külső hatalmak sem szereztek uralmat vagy akár döntő befolyást felettük. A küzdelem még nem szabadságharc, amelyben a nemzeti és az európai keverednék.

A másik értékeinek keresése, a sajátomé közé emelésük, valamint a sajátjaim átadása és átvételük új önbizalommal ruházná fel az európaiakat. Olyan kapcsolatokat, ismereteket és végső értékeket teremtené, amilyenekkel nem rendelkezik más. Olyan nézőpontokat alakíthatna ki, amelyek minden bizonnyal világméretben váltanának ki érdeklődést és generálnának vitákat.

Az egyenlőség absztrakt megfogalmazása, majd alkalmazása figyelmen kívül hagyja azokat a kulturális sajátosságokat, amelyek jelentősen befolyásolják az egyén magatartását.²³⁰ Az ember egyetemes volta alapján ugyanolyan emberi méltóság illeti meg azt, aki az egyik vagy a másik kultúra hordozója.²³¹ Csakhogy az egyetemes elvnek így akkor is igaznak és érvényesnek kell lennie, ha a két kultúra a társadalom és állam alapelveiben tér el egymástól. Akkor is, ha az emberi társadalom fejlődésének különféle fokán levő társadalmi rendszerben szocializálódtak. Például az egyik a posztindusztriális, a másik pedig a törzsi társadalomban kapja és építi fel öntudatát. Sőt, a másik méltóságának tisztelése okán érdemben beszélni is csak korlátok közt lehet a különbségeikről.

Az európai nemzetek esetében eleve feltételezték a kulturális közelséget. Még hozzá a kulturális közelség megfelelő mértékével együtt.²³² Csakhogy annak részletes kifejtése, hogy pontosan milyen is volna, és hogyan is alakulhatna ki az a közös európai identitás, amely az európai összetartozás olyan formáját foglalná magába, amelyekre épülve kulturális és politikai értelemben is európai polgárrá váló emberek megteremthetnék az európai politikai egységet, nem született meg. Az európai polgár és az általa létrehozott európai politikai közösség ma sem született meg. Az Európai Uniót a valóságban ma is a legerősebb tagállamok vezetői irányítják. Az unió formális vezetőinek

230 Az EU-identitás nem érzelmi jellegét fejt ki Monserrat Guibernau. Lásd: Monserrat Guibernau: *The Identity of Nations*. Cambridge, Polity Press, 2007, 115–116. p.

231 Persze mindez problematikussá válik, ha az igazságosság különféle felfogásait feltételezve nem létezhet olyan szempontrendszer, amely szerint az egyik a többi fölött áll. Lásd: Kiss János: Úvod. In: Kis János (eds.): *Současná politická filozofie*. Praha, OIKOMENH, 1997, 43. p.

232 Coudenhove-Kalergi számol a kulturális közelséggel, sorolva az európai kultúra fejlődési állomásait. I. m. 104–105. p.

társadalmi támogatottsága nem is lényeges, hiszen nem az európai országok lakosainak akaratából kerülnek pozícióikba. Az unió polgárainak nyilvánított személyek tehát nem rendelkeznek azzal a hatalommal, amely teljes értékű polgárokká tenné őket: nem választhatják meg és válthatják le vezetőiket maguk. Az ő kilétükről a kormányaik döntenek.

A kulturális közelség szóba hozatala azonban jól jelzi a kérdés jelentőségét. Mint ahogy az az állítás is, hogy más kultúrák pedig távolabbiak.²³³ Pedig a kulturális különbségek tudatosítása fontos eleme az európai összetartozás kialakulásának. Világosan meg kell nevezni, hogy milyen kulturális előzményei, korábbi kifejezéssel gyökerei vannak az európai kultúrának, és melyek azok az emberi értékek és életformák, amelyek mások. Nem kell megrettenni attól a megállapítástól, hogy a társadalom másféle szerkezete és a politika más rendszere ered belőlük. A kérdéskör pontosságra törekvő tisztázása nemcsak a kulturális különbségek láthatóvá tételét szolgálná, hanem értékesnek tartott elemeik átvételét és a hazaival történő összehangolásuk, kombinálásuk lehetőségét is megnyitná. Az elválasztásnak ebben az esetben sem szabadna felépülnie. A kultúrák kritikájának azonban annál inkább teret kellene kapnia. Annak is világosan hangot kellene kapnia, hogy a másik kultúrának melyek azok az elemei, amelyeket az európainak átvennie nem ajánlott, sőt nem szabad.

A kulturális egyenlőség eszméjét nem szabad a kulturális azonosság fogalmával azonosítani. Ezáltal az egyes kultúrák teljes, tehát minden elemükre vonatkozó egyenértékűségének a tévedését is el lehet kerülni.²³⁴ Annak elismerése, hogy mindenkinek jogában áll saját kultúrájának szabályai szerint élni, nem jelentheti annak a kötelességét, hogy a többieknek is el kell fogadnia, illetve tisztelnie a másik kultúra mindegyik elemét. Ahhoz ugyanis, hogy az egyes kultúrák közt értékrendi azonosság keletkezzen, nem elég ennek általános deklarációja. A másik kultúra hordozóiknak meg kell találniuk az adott érték helyét a sajátjukéban. Az esetleges ottani gyökereit is beleértve.

A különbségek világos megjelölése egyben az előbbi fordítottját is lehetővé teszi. Az európai kulturális teljesítmények java és a mögöttük rejlő értékek mások számára is vonzóvá válhatnak. Még hozzá növekvő arányban és lényeges területeken. Ez az állapot nem az elzárkózásé, hanem az értékelve kereső nyitottságé. A külső átvétele értékelve történik, nem pedig értékelés nélkül. Valamint az otthoni helyének megkeresésével, a létező értékeshez való hozzákötésével s nem pusztán belerántva, belelökve a meglevőbe egyetlen szempont, a pillanatnyi érdekek alapján.

233 Uo.

234 Abban a pillanatban, ahogy konkrétumokkal kerül szembe a közvélemény, ingataggá válik az egyenlőség eszméje, negatív és pozitív értelemben egyaránt. A morális egyenlőség kanti gyökerű eszméje pedig a kölcsönösség effektív gyakorlásának függvénye.

Ez a folyamat így nem rendítené meg a meglévőt, és mégis megnyitná. A folyamatos megújulás összekapcsolódna a kulturális integrációval. Még hozzá nem külön-külön, hanem már a szemléletmódban magában. A megújítás szándéka egyben a kulturális elhelyezést is magában foglalná. Első pillantásra lehet, hogy bonyolultnak tűnik, ám nem az. Csak más. Nem a kulturális nemtörődomség, jobban mondva a pusztá érdekkultúra felfogása. A cél persze teljesen nem érhető el. Ám gyakorlati politikával, jogszabályokkal és mindenekelőtt a kultúra és általa a nyilvánosság elvárásainak változásával megközelíthető. Ez a megoldás nyitottabb lenne, mint például a japán modell. Ám nyilvánvalóan zártabb, mint az emberek, és így a magukkal hozott kultúrák korlátozásmentes globális keveredésének modellje.

Ez a nemzeti kultúrák értékelvű összekapcsolódásának elképzelése. Mivel a nemzeti elnyomás kritikája az elmélet lényegi részét képezi, lépniük, akár erőszakosan is, akkor kell, amikor ilyen elnyomással szembesülnek. A kritika szabályai szerinti értékelés, döntés és választás nyomán kialakuló vitás helyzetek részben a társadalmi viták témáját képezik, részben pedig a politikai verseny tárgyát. Ám a demokratikus politikai verseny szabályai a kérdést ismét megnyithatóvá teszik, ha kell. Mint ahogy a társadalmi vita is új fordulatot vehet. A politikai verseny az új rend természetes része. Az egyes nemzeti kultúrák fejlesztése és összekapcsolásának területei ugyanis természetesen társadalmi vitákhoz vezetnek. Ám ezek termékeny vitákká és a politikai pluralizmus előnyeit előhozó versennyé válhatnak, ha az egyes nemzeti kultúrák értékei és eredményei összekapcsolásának kérdéskörében, valamint a reá épülő egyéni és kollektív európai önazonosság kérdésében egyetértés, sőt alkotmányos egyetértés születik. A vita tárgya immár az összekapcsolás folyamatának mikéntjéről folya, nem pedig magáról a folyamatról. A folyamat természete pedig teret nyitna mindegyik jelentős, az alkotmányosság európai felfogását valló irányzat számára.

A tanulmány állításai és argumentumai nem egyetlen európai eszmeáramlat érvrendszeréből erednek. Emiatt inkonzisztensnek tűnhet mindazok szemében, akik az érvelés konzisztenciáját valamelyik eszmeáramlat normatív alapjaihoz kötik. Ám az érvelés konzisztenciájának mércéje megváltozik, ha elfogadjuk, sőt akár csak elismerjük azt a tényt, hogy Európa politikai életét és az európai politikai kultúráját nem egyetlen eszmeáramlat alkotja, hanem több. Sőt, nemcsak elvont elvként hangoztatjuk a pluralizmust, hanem értékrendi valóságát konkrétan is fontosnak tartjuk. Tehát nemcsak az egyik vagy a másik eszmeáramlat – esetleg annak valamelyik ága – szempontjából értékeljük a többit, hanem a vizsgált kérdésnek többi szempontjai szerinti megértésével is megpróbálkozunk. Az új európai identitás alapja ugyanis nem lehet egyetlen eszmeáramlat kiterjesztése mindenkire. A nemzetállami partikularizmusok korában sem sikerült ez, bármennyire is próbálkoztak vele a felek. A pluralizmus alapjai ugyanis nem csupán elvont deklarációjából erednek, hanem a plurális világ alkotóelemeinek jelentőségéből. Abból, hogy nemcsak egy, hanem egyszerre több eleme értékes. Akkor

is, ha vallóik között éppen politikai küzdelem folyik, akkor is, ha az egyik éppen győzelemre áll, a másik pedig éppen alulmaradt. Az politikai eszmeáramlatok együtt alkotják Európa nemzetállamainak politikai életét,²³⁵ és Európa egészének politikai életét is együtt kell alkotniuk. Nem úgy hangzik tehát a helyes kérdés, hogy melyik győzi le a másikat az európai összetartozás kialakítása során, hanem, hogy miképpen tudják együtt megteremteni. Az európai összetartozás tudata lényegét tekintve áll szemben azzal a felfogással, hogy valamelyik eszmeáramlatnak az EU jövőjének kérdésében le kell győznie a többit. A többiek feletti győzelem kivívásának álláspontja ugyanis nem az összetartozást hozza el, hanem a harcot állandósítva éppen ellene hat.

Az Európai Unió nemzeteit alkotóknak éppen a közös identitásuk terét kellene megteremteniük, és abba, ha valóban közös, mindannyiuknak bele kell férnie. Az új felfogásnak esélyt kell adnia mindenkinek, aki magáénak vallja a közösség alapelveit. A politikai versenynek tehát korlátozottnak kell maradnia. Korlátai azonban részben mások, mint a nemzetállamokban. Európai méretekben nemcsak egyetlen, hanem mindegyik európai nemzeti kultúrát védő és fejlesztő közösséget kell szabályozniuk, és a politikai verseny mindenekelőtt ennek az egyes módzatai kapcsán folyik. Egyik vagy másik nemzeti kultúra sem részleges, sem teljes felszámolásának célja nem szerepelhet közöttük. Az ilyen politikai célnak vagy gyakorlatnak alkotmányellenesnek kell minősülnie az Európai Unióban. Az európaiak kulturális tarkaságukból merítették eddigi dinamikájukat. A sokféleség újabb és újabb elképzelések születését ösztönözve. E környezet korszakos akadályait kellene eltávolítania a megújuló rendnek. Majd a szabadságnak a korábnál szélesebb formájával a nemzeti homogenitásnál termékenyebb emberi környezetet tudna teremteni.²³⁶

6.7. Kritika és vita

Európa persze kritikák célpontjává is válna. Ezek feltételezhetően az alábbi érvekre épülnének:

Az első, Európából eredő, több formában is megjelenő érv azt állítaná, hogy az elképzelés kivitelezése lehetetlen, azaz utópia. Csak a nemzetek léteznek, minden más művi, ezért megvalósíthatatlan.²³⁷ Az argumentum már az Európai Unióról folytatott

235 Európán kívül ez nincs feltétlenül így.

236 A multikulturalizmus egyik központi érve a kulturális otthonosság kedvező hatása az ember fejlődésére.

237 „Az a legnagyobb baj, hogy még nem vontuk le a megfelelő tanulságokat abból a felismerésből, hogy Európa velejét a nemzetek képezik, s hogy a kölcsönös megértés és a politikai kötelességvállalás helyszínéül a nemzet továbbra is a demokratikus politikai élet egyetlen demokratikus kerete.” Paul Thibault: I. m. 73. p.

eddig vitákban is megjelent. Az ellenérv egy része sem ismeretlen, nevezetesen, hogy a nemzetek sem léteztek az emberiség keletkezése óta, azok is keletkeztek egy korábbi állapotot meghaladva. Következésképpen a nemzetállam eddigi formája sem nevezhető az emberi fejlődés végső stádiumának.²³⁸

A másik érvelési mód szintén európai eredetű, és a hagyományos nemzeti kultúrák felbomlasztásának jól ismert állítására épülne. Ennek lényege azonban a nemzeti kultúrák feltételezett „tisztaságára” épül. Ennek a tisztaságnak megbontása a másik nemzeti kultúra elemeivel egyben az egész veszélyeztetését jelenti.²³⁹ Az argumentum azonban téves. Nincsenek tiszta nemzeti kultúrák. Legfeljebb a nemzeti elválasztás alkalmazásával „tisztának” mutatottak, eltitkolva, illetve elferdítve a valóságot.

A harmadik érvelés az európai kultúra által veszélyeztetettnek nyilvánítaná az egyes Európai Unión kívüli államokat. Minden bizonnyal valamiféle agresszív európai nacionalizmus születésének rémképét festené a falra. Ám ez az állítás is foghíjas volna, hiszen az európai összetartozás új tudata éppen az agresszív nacionalizmusnak, tehát mások nemzeti elnyomásának, a mások felett szerzett nemzeti dominanciának a kritikájára épülne. Nemcsak Európa, hanem a világ más részei számára is hasznos volna, ha átvennék ezt az elvet.

Bizonyára különféle kísérletek jelelnének meg a folyamat megakasztására. Ezek zöme alighanem a hagyományos nemzeti ellentétek felélesztésére törekedne. Az ilyen szándék azonban az európai összetartozás értékének sokak általi felismerésével kezelhető volna. Hiszen éppen ezek az ellentétek okozták az európai le- és elmaradást.

Az európai identitás tartalmáról folytatott vita bizonyára nemcsak hosszú lenne, hanem folyamatos. A megújulás ugyanis az európai identitás e formájának nemcsak a következménye volna, hanem az értelme.

Amennyiben azonban az európai összetartozás alkotmányos és kulturális elvére épülne, akkor a nemzetállami vitákhoz hasonlóan nem veszélyeztetné, hanem fejlesztené az európai politikai közösséget.

Nem szüntetné meg az európai nemzeteket, hanem éppen fordítva, abból a válságból keresi a kiutat, amelyikbe mostani állapotukban saját maguk sodorták magukat. Éppen a mostani állapotuk veszélyezteti őket a legjobban. Miatta növekszik lemaradásuk, ami jelentős változások nélkül tovább folytatódik.

A politikai viták és a politikai verseny az egyesült Európa alapját adó közös európai identitásra épülne. A politikai verseny így már a végrehajtó hatalomért folyrna, valamint a törvényhozó hatalomból való minél nagyobb részesedésért, nem pedig az európai politikai közösség felbomlasztásáért.

238 Jean-Marc Ferry: I. m. 143. p.

239 Ludassy Mária: A nemzet kétféle fogalmáról. In Uő: „*Sem vele sem nélküle*” *Változatok a szabadság témájára*. 43–44. p.

Ehhez persze az európai fejlődésnek kiegyensúlyozottnak kell lennie. Az unió egyik része sem uralhatná a másikat.²⁴⁰ A fejlődésbeli különbségek növekedésének megakadályozása azonban ebben az esetben nem korlátozódna az egyoldalú gazdasági segítségnyújtásra. A nemzeti fejlődés iránti felelősség egyben a tanulás, az adott területen fejlettebbek tudásának, képességeinek elsajátításában és a saját nemzeti kultúrájukba való integrálásában nyilvánulna meg. A segítségnyújtás legjelentősebb része a tanulás segítése volna. Valamint annak a módnak a megkeresése, amelyekkel az adott nemzeti kultúra magába építheti az újat, a jobbat, a hatékonyabbat. Az oda-vissza mozgás közben született újabb és újabb kulturális kombinációk, változatok sokaságát eredményezhetné. Majd azok további inspirációk táptalajául szolgálhatnának. Persze az európaiság mibenlétének volnánk állandó elemei.

6.8. A politikai rendszer

Az a kérdés tehát, hogy a jelen tapasztalataira épülve kialakítható-e olyan egyéni és kollektív meggyőződés, majd megszülethet-e a közös identitás, amely mindezekre választ kínál. Az eddigi stratégiák részválaszokat kínáltak, noha az előbbi területek összefüggenek. Olyan megoldás kell tehát, amely az egész rendszer kihívásaira felel. Ehhez azonban értékrendi megújulás kell. Az emberi élet, majd az emberi társadalom, az európai társadalom és az állam alapjait kell újragondolni.

Az összeurópai absztrakció mértéke azonban nehezé teszi az európai nemzeti kultúrák egyéni és közös sajátosságainak, erőneinek és hibáinak közös és kritikus átgondolását.²⁴¹ A kritika ugyanis összefolyik az unión belüli nemzeti rivalizálással, a közös gondolkodásnak pedig emiatt hiányzik a politikai közösség megszületéséhez szükséges értékrendi alapja. A nemzeti küzdelem azonban csak akkor váltható fel a nemzeti más-ság elfogadásával és támogatásával, ha az emberi méltóság tiszteletének elvéből eredtethető a csoport-sajátosságok megbecsülése, és visszavezetődik az európai civilizáció idevágó hagyományaiba, valamint hozzákapcsoljuk az egyenlőség egyéniségközpontú, külön és egyben közös csoportfejlődésre alapozott felfogásához. Az európai egység nem valósítható meg a meghatározó politikai eszmeáramlatok egyetértése nélkül. Az egyik legfontosabb, a politikai értékrendet érintő kérdés tehát úgy hangzik,

240 A német és francia irányítású Európai Unió elképzelése éppen azt jelzi, hogy európai nép híján két nemzetállam vezetői hozzák meg a legfontosabb döntéseket.

241 Jean-Marc Ferry az európai nemzeti kultúrák hasonlóságát hangoztatja. Lásd: I. m. 134. p. Ám szerintünk éppen különbségeik azok, amikre támaszkodhat Európa továbbfejlesztése. Azok a sajátosságaik, amelyeket átvehetnek egymástól, valamint amelyektől meg kellene szabadulniuk.

hogy megteremthető-e az a tér, amelyben mindegyik eszmeáramlat megtalálja önmagát, és egy új európai identitásban meglátja a maga sajátos jövőjét.

Az egyetértés ellentmond a másik fél hatalmi eszközökkel történő kényszerítésének. A politikai egyetértés demokráciákban túri a korlátozott versenyt, ezt túrnie is kell, hiszen az ilyen verseny maga is az egyetértés része, de nem túri és nem is túrheta a politikai közösséget alkotó más véleményen levők feletti totális győzelmet, magának a létezésnek a fenyegetését és a kilátástalan jövőtlenséget.

Az új európai identitásnak pedig a jövő esélyét kell kínálnia mindegyik jelentős, az alkotmányosság talaján álló politikai irányzatnak. Olyan képet kell festenie, amelyikbe mind a nemzetállamok hagyományvilága, mind az európai alkotmányosság belefér. Ám ehhez össze kell igazítani őket. Egyszerre kell alkotmányos elvvé tenni, hogy az Európai Uniót nemzeteket alkotó emberek és egyben polgárok alkotják, valamint megteremteni a sajátosságaikat védő és fejlesztő egyenlőségüket és szabadságukat.²⁴² Európai polgárokká ugyanis nem pusztán azáltal válnak, hogy az EU intézményei megteremtik ezt a jogi fogalmat, hanem azáltal, hogy saját akaratukból megalkotják az Európai Unió politikai közösségét, és képesek is rá.

Csakhogy e döntés meghozatalához elsősorban azt kell elhatározniuk, hogy összekapcsolják sorsukat. Tehát nemcsak érdekszövetségeket kötnek, hanem egy népet kívánnak alkotni összetartozva jóban és rosszban. Ám ez csak akkor lehetséges, ha ez az új politikai egység nem fenyegeti megsemmisítéssel eddigi sorsközösségüket: az európai nemzeteket. De ez sem elég, új önazonosságuknak új jövőt is kell kínálnia számukra. Az új Európa globális súlyának visszaszerzéséhez nem az európai nemzeti kultúrák feloldásán keresztül vezet, hanem a kontinens létező, tehát nemzeti kultúráinak továbbfejlesztésével.

Mint jeleztük, az európai nemzeti kultúrák továbbfejlesztésének legfontosabb tartaléka az összeillesztésükben és kombinálásukban rejlik. Ezek megnyitják a széles nyilvánosság előtt egymás kulturális értékeit, és túllépve a nemzeti elválasztás eddig aránylag jól működő rendszerén kiterjeszhetik az egyes európai nemzetek értékeit az egész európai nyilvánosságra. A folyamat részben hasonlítana a nemzetek születéséhez, amelynek során a középkorban még szűk réteg által ismert és használt magas kultúra kiterjedt a széles nyilvánosságra és összekapcsolódott az addig alacsonyabb rendűnek tartott népi kultúrával.

242 A polgárok szabadsága és egyenlősége nemcsak összeilleszthető, hanem egyenesen feltételezi egymást. Lásd Ronald Dworkin: *Liberty, Equality, Fraternity. Előadás*. Institut für die Wissenschaften vom Menschen, 1992. Ám szerintünk nemzeti szabadságuk és egyenlőségük is. Összekapcsolásuk és együttes érvényesülésük nélkül a nemzetállamok korában a polgárok szabadsága és egyenlősége is ingatag marad.

A nemzeti elválasztás azonban zárt kulturális és politikai közösségekké tette az európaiakat. A nép akaratából létrejövő állam absztrakt elmélete, amelyikből az emberi jogok, a hatalommegosztás elvei, a képviseleti demokrácia erednek, így a különféle nemzeti kultúrákban másként és más időben születnek meg és működnek, közben pedig belebonyolódnak az egymás elleni küzdelmekbe. Emiatt az előbbi elvek érvényre jutását is korlátozniuk, akadályozniuk kell, illetve lehet.

Az európai liberális demokráciák emiatt folyamatosan szembekerültek azzal a felszabadulási folyamattal, amely megteremti a modern európai nemzeteket. A kettősség megnyitotta a kaput az olyan szabadelvű argumentáció előtt, amelyikbe belefértek a kulturális különbözőségek és a politikai dominancia. Az értékesebb és értéktelenebb kultúrák elve és a gyarmatosítás.²⁴³

A kultúrák közti értékbeli különbségtételre adott későbbi válasz nem kevésbé problematikus. Ez szerint az állítás ellentéte az igaz és helyes, nevezetesen nincsenek értékesebb és értéktelenebb kultúrák, minden kultúra egyenértékű. Aki nem ezt vallja, az kulturális és persze politikai dominanciára tör, tehát a többiek elnyomását szeretné. Még a sajátjának a bírálata is csak részben lehetséges, hiszen nemritkán az alárendelődés vádjával illetik, sőt a másik fél uralmi vágyának kiszolgálójaként is aposztrofálhatják az illetőt.

Csakhogy a kultúrák egyenlőségének demokrataként egyedül vallható és általánosan kötelezővé tett álláspontja nem tűri a nyilvánosan folytatott részletes jelenbeli kultúrakritikát. Tehát az a megállapítás, hogy az egyik európai nemzeti kultúra mint kultúra valamiben jobb, a másik pedig ugyanabban rosszabb, összekeveredik az alacsonyabb- és magasabbrendűség elméletével. A nyilvánosság mögött persze a magánvéleményekben megjelenik, hogy milyenek is az egyes kultúrákhoz tartozók, ám a nyilvános vita tiltása egyben a szakszerű véleménycserét és ütköztetést is nehezíti. Az uralkodó nézőpont ugyanis nem a jobb és rosszabb megkülönböztetése, és a jobb, hatékonyabb, értékesebb megkeresése, hanem a deklarált egyenértékűség megvédése. Akkor is, ha ez elfedi az értéktelenséget. Európa mai globális helyzetében azonban ezzel saját szellemi energiáit fecsérli. A másik jobb voltának nyilvános elismerése előfeltétele annak, hogy maguk is átvegyék, felváltva, ami náluk rosszabb.

Az európai nemzetek tagjai között zajló kritikus kulturális diskurzus új identitásuk keretei közt már nem valamelyikük dominanciájának a megalapozása volna, hanem egymás jobb képességeinek átvételéhez teremtené meg a szellemi teret. De ajtót nyitna annak az eddiginél gyorsabb és pontosabb felismeréséhez, hogy mi az, amiben hibázik és elmarad az adott nemzeti kultúra, főként ha a másik már a hasonló hibát elkövette.

243 A fejletlenebbeknek nevezettek meghódítása jogosságának az elvét már John Stuart Mill kifejti. Will Kymlicka: *Politics in Vernacular*. Oxford University Press, 210–212. p.

Az Európai Unió kulturális sokszínűsége akkor válhat a fejlődést másokénál gyorsabban hajtó motorjává, ha több inspirációt nyújt és hatékonyabban szabadul meg saját hibáitól. A kérdés úgy is hangozhat, hogy elég erőt tud-e önmagából meríteni Európa a másokénál gyorsabb fejlődéshez? Ha nem, akkor minden pozícióbeli változás ellenére is folytatódni fog lemaradása.

Az igen válaszhoz azonban azt a kérdést is fel kell tennie magának, hogy miben rejlik ez az erő, hol lehet a forrása? Hogyan meríthetnek erőt az európaiak önmagukból? Nos, először is mindabból, amiben külön-külön a legjobbak. Ha pedig külön-külön azok, akkor együtt is azokká válhatnak. Ha egyenként a legkiválóbbak valamiben, akkor egymásnak átadva mindannyian azzá válhatnak.

Másodszor abból, aminek egymással összerakott kombinációi a legjobbak lehetnek a világon. Továbbá mindabból, ami eközben új ötletként, gondolatként, felfedezésként fejükből kipattan. Ez a folyamat minden bizonnyal nemcsak a kombinációk széles terét nyitná meg, hanem olyan ösztönzést is adna sokaknak, amely eddig nem volt felismerések, elképzelések sorát hívna életre.

Az egyes európai nemzeti kultúrák teremtőereje mindannyiukra kiterjedne, miközben az összetartozás új élményét adná az európaiak nagy többségének. Az egyes nemzetek sajátosságait elsősorban olyan lehetőségként élnék meg, ami számukra is a jobba, hatékonyabbá válás lehetőségét nyitja meg. Méghozzá az ismert és szeretett hazai kultúra több alkotóelemével együtt és az által. Sőt, azt a többivel összeillesztve és új formákat teremtve.

Az egyszerű emberek előtt is megnyitott, korábban kevesek kiváltságának számított magas kultúra megteremtette a népet Európa országaiban, és a sajátosságaik értékeinek révén a nemzeteket. Ám egymás sajátosságainak kétségbevonása, elnyomása, illetve az elnyomás alóli felszabadulás küzdelmei hozzá tették a nemzet elválasztását annak minden módszerével és értékrendjével. A nemzeti elnyomás feladása és kritikája, a nemzeti elválasztás eltakarítása és egymás értékeinek a sokaság általi átvétele megteremtené az európai népet. Létrehoznák ugyanis a népet alkotók összetartozásának kulturális élményét. Méghozzá nemcsak egyszerűségében, hanem folyamatosan ismétlődő megélésében. Az összetartozás ismétlődő élménye politikai közösségük alapját is megadja.

Az európai nemzetek közössége hagyományos értelemben nem alkotna új nemzetet. Hiszen az emberek megőriznék korábbi nemzeti hovatartozásuk tudatát. Sőt, remélhetően továbbfejlesztenék nemzeti kultúráikat. Ám a nacionalizmus általános, valamint az egyes nemzetek konkrét és közös kritikája olyanná változtatná ezt az identitásformát, hogy összekapcsolhatóvá váljon a többiekével. Kisebb államalakulatokban már léteztek ennek sajátos példái, még ha az Európai Unió méreteire egy az egyben nem alkalmazhatók is. Ám azt mindenképpen jelzik, hogy több nyelvet beszélő, más-más, a

nemzeti szintet elért kultúrához tartozó személyek saját akaratukból alkothatnak jól működő politikai közösséget és közös államot.²⁴⁴

A politikai és kulturális összetartozás élményének persze szimbolikus kifejeződést is kapnia kellene. A közös ünnepek, a közös társadalmi fellépés különféle formái szerethetővé teszik mindazokat, akik kötődnek hozzá. A politikai képviselőtől túl a társadalmi képviselő jelentősége legalább akkora, mint az előbbié. Ebben mutatkozna meg, hogy az európaiak európaiként egyek. Itt jelenhetne meg az a nyilvánvaló tény, hogy életük, sorsuk, jövőjük egymástól függ. Így bármennyire másként vélekedtek is korábban, mostanra tudatosítaniuk kell, hogy nemcsak függenek egymástól, hanem felelősek is egymásért. Egyénként és nemzeti közösségeként egyaránt.

Mint ahogy például a svájci államszövetség sem működhetne, ha az ország egyes nyelvi és vallási közösségei a másik teljesítményéből próbálnának megélni, úgy ez az EU-ban sem fogadható el, mivel nem működhet. A globális versenyhelyzet miatt mindenkire visszahull a végén. Az egyes közösségek ezért saját fejlődésük segítségével a többiek iránt is felelősséggel viseltetnek, mint ahogy a többiek fejlődésének segítségével. Nemkülönbön mindazok, akik az egyes közösségeket alkotják. Hiszen sorsuk egybefonódott, így a nagy közösség részeként a többiek jövőjét is a kezükben tartják. Az európai összetartozás felelőssége akkor születhet és erősödhet meg az európaiak tudatában – korábbi fogalmakkal szólva értelmükben és szívében –, ha nemzeti kultúráikat európai, tehát együtt vallott és ápolt kultúrává kovácsolják össze. Közösséggé az együvé tartozás kulturális teljességében válhatnak.

Létezhet-e politika politikai kultúra nélkül? Aligha. És létezhet-e politikai kultúra a kultúra egésze és benne a kultúra más területei nélkül? Nyilvánvalóan nem!²⁴⁵ Ugyanakkor az európai politikai egység egyetlen forrása sem lehet az alkotmányos lojalitás, hiszen önmagában nem is képes azzá válni. A nemzeti elválasztást kiiktatva megnyílik a lehetőség a nemzeti kultúrák értékeinek az eddiginél sokkal kiterjedtebb, szorosabb és lelkesítőbb összekapcsolására.

A nemzeti esélyegyenlőség feltételeit annak a kettős felelősségnek az összehangolása révén teremthetik meg az európaiak, amelyekben az Európai Unió nemzeti kultúráinak hordozói közösen felelnek a többiek fejlődéséért és a maguk nemzetének a többiekével egyenértékű fejlődéséért. A kettős felelősség elve rendezné a tágállamok egymás közti viszonyát is.

244 Lord Acton: Nacionalizmus. In: Ludassy Mária (szerk): *Az angolszász liberalizmus klaszikusai*. I. köt. Budapest, Atlantisz, 1991, 150–151. p.

245 Az állam és a nemzet szétválasztása emiatt hibás, megvalósíthatatlan elképzelés. Az állam és a nemzet szétválasztását az állam és az egyház elválasztásának mintájára, majd a nemzet magánéleti kérdéssé tételét hangoztatja például Richard Coudenhove-Kalergi. I. m 109. p.

A kettős felelősség elvének az európai értékrend részévé kellene válnia, és persze az Európai Unió polgárai identitásában előkelő helyet kellene elfoglalnia a polgári kötelesek és részben a jogok sorában. Egyszerre köteleznék mindannyiukat, hogy segítsenek a többieknek a felemelkedésben, és egyben arra is köteleznék mindenkit, hogy átvéve az övénel jobb képességeiket a maga felemelkedésért megtegye, amit kell. Azt a jogot jelentené, hogy az elmaradók igényelhessék a támogatást elmaradásuk behozására, és nemkülönben a segítséget nyújtók jogát, hogy a teljesítményt el is várják.

A felelősség egyszerre volna egyéneké, kulturális csoportoké, tehát nemzeteké, valamint az európaiaké. Amennyiben az egyes regionális identitások nemzetivé állhatnának össze, úgy ez lehetséges egy, a nemzeteket is összefogó szinten. Anélkül azonban, hogy az új európai identitás kulturálisan homogenizáló elvét át kellene vennie. Sőt, éppen a kulturális sokszínűség kombinációiból merítené ereje javát.

6.9. A nemzeti identitás és a politikai egység

Az európai politikai identitásnak a nemzeti szabadság közös garantálására kellene épülnie. Ám ennek egyszerre kellene tartalmaznia az emberi és benne a polgári szabadság általános elemeit és az egyén szabadságának nemzeti összetevőit.

Az egyén nemzeti jogainak az emberi jogok közé kellene kerülnie. Az Európai Unió államai alkotmányos kötelesei közé tartozna polgárai nemzeti jogainak biztosítása és védelme. Tehát nemcsak a nemzeti többségek, hanem az őshonos nemzeti kisebbségek jogainak és nemzeti fejlődésének biztosítása, segítése.

A többnemzetiségű állam mint az EU tagállama különleges képviselési funkciót kapna. Nemcsak egy, hanem több nemzeti kultúrához tartozókat reprezentálna. Ezzel pedig egy korábbi, az európai államközi kapcsolatokban hosszú időn keresztül nagy jelentőséggel bíró funkciója megszűnne. Nem reprezentálná többé a maga uralkodó nemzetét oly módon, hogy az lehetővé tegye a kisebbségbe szorultak nemzeti uralását.²⁴⁶ Azaz nem kötne olyan érdekszövetségeket más európai államokkal, amelyeknek éppen a nemzeti dominancia fenntartása volna a céljuk, vagy az egyik céljuk, és így

246 „Amikor a kisebbségek helyzetével kapcsolatban vizsgáljuk az uniós jogrendet és politikákat, látszik, hogy az EU egy tágabb keretben: a diszkrimináció elleni küzdelemben, az emberi jogok, a kulturális, regionális sokféleség elismerésében lépett előre az utóbbi évtizedben. A hagyományos nemzeti kisebbségek védelme csak kivételesen – vagy e nagyobb témákhoz kapcsolódóan – jelent meg. A tagállamok többsége a nemzetállami szuverenitás elemi részeként tekint a kisebbségpolitikára, és – a meglévő nemzetközi jogi standardok mellett – érzékelhetően nem akar az EU-n belül normatív hálót szőni a kisebbségi jogok védelmében.” Vizi Balázs: *Európai kaleidoszkóp – Az Európai Unió és a kisebbségek*. L'Harmattan Kiadó, 2013, 182. p.

nem igyekezne olyan erőviszonyokat teremteni, amelyek az alávetettek számára nemzetközileg is lehetetlenné tennék, de legalábbis nehezítenék nemzeti szabadságuk és egyenlőségük elérését. Az ilyen nacionális dominanciát védő szövetségek megszűnése az elmúlt évszázadok egyik terhes örökségétől szabadítaná meg az EU-t, új irányt engedve az unión belüli kapcsolatoknak.

Abban az esetben, ha határon átnyúló volna az adott kisebbség, akkor fontos összekötő kapocsná nöhetné ki magát a két állam és két vagy akár több nemzeti kultúra között. Ha pedig kisebbségbe szorított nemzetről van szó, akkor a korábbinál szélesebb kulturális lehetőségeket kínálna ez a helyzet a többiek felé. (Európában sokak számára nyilvánvaló, hogy a skót kultúra nemzetközileg is gazdagítja Nagy-Britanniát. Mekkora lehetőségek bújnának meg például a breton kultúrában?)

Az államok súlyát a kisebbségek növelnék. Ehhez persze a nemzet új felfogására volna szükség az egyes EU-tagállamokban.

Persze illúzió volna azt gondolni, hogy ezzel megszűnnének az nemzetinek nevezhető konfliktusok az EU-n belül. Ez a politikai verseny természetét ismerve aligha reális elvárás. Nem a konfliktusok tűnnének el, hanem populáris megítélésük változna meg. Azzal, hogy az egyes országok közvéleményének jelentős része tudatosítaná, hogy a globális verseny korában a többek feletti dominancia magát is jobban veszélyezteti, és sokkal kevesebbet kínál, mint az EU kiegyensúlyozott fejlődése, más megítélés alá esnének a nemzeti viták és súrlódások. Az egymás nemzeti életéről szerzett ismeretek, a nacionalizmus kritikája, az élénk kapcsolatok, egymás képviselete és a képviselt lehetősége, valamint persze a közös jelen és jövő más szellemi eszközökkel ruházná fel a széles európai nyilvánosságot, mint a nemzeti elválasztás korában.

Persze a demagógia, a propaganda széles eszköztára nem veszne ki a politikai kommunikációból. Az új politikai identitás nem teremtene valamiféle ideális, a tömegpolitika minden gyengéjét megoldó állapotot. Alighanem ez a reális helyzet adja az európai politikai identitás kritikájának az egyik nyomós érvét, mely szerint a tömegpolitika manipulatív eszközei az agresszív nacionalizmust megtartják és használják továbbra is. Ám azt sem lehet kizárnunk, hogy a tömegpolitika korában az európai politikai közösség megszületése kapcsán új, ehhez a helyzethez igazított formákat ölt. A politikai verseny kialakíthatja azokat a módosztatásokat, amelyek hatékonyabbnak bizonyulnak az agresszív nacionalizmus nemzeti elválasztással kialakított eszköztáránál.

Az európai politikai közösség legfontosabb hatékonyságkérdése úgy hangozhat, hogy az összetartozás hozadéka jelentősebb-e, mint a széthúzásé. A válasz egy részét az Európai Unió eddigi történelme is megadja. Európa sokkal rosszabb állapotban volna az unió nélkül. A válasz másik része azonban egy dilemmaként fogalmazható meg: vajon a világ többi részének viszonylatában elég hatékony-e? Képes-e gyorsabban jobb minőségű döntéseket hozni, és hatékonyabbá tenni az európai társadalmat, mint a homogén nemzetállamok a világ más részeiben. Ha erre nem képes, akkor az

érvet ad az unió felbomlasztóinak kezébe, hiszen az nem állja a globalizáció kihívásait. Ha pedig nem kínál versenyképességet a globálissá váló gazdaságban, nem teremt elég lendületes társadalmi dinamikát, és megújulni sem képes, akkor felerősödik az állítás, hogy a korábbi állapothoz kell visszatérni. Hiszen az előny csökken ott, ahol volt, az elmaradás pedig nő ott, ahol kialakult. Az EU tehát nem kínálja azt a jövőt, amit a múlt nagy nemzetállami emléke, a világ vezetését. Ebben a helyzetben és a múlt dicső emlékének árnyékában elhalványulhat az az összefüggés, hogy ezt az EU felbomlasztása sem kínálja. És következetes kritika híján az is ködbe vész, hogy éppen az európai nemzetállamok válsága okozta a kontinens vezető pozíciójának elvesztését. Az alapvető élmény az a megélt tény marad, hogy a valós helyzet további lemaradást szül. Tehát változtatni kell rajta, az EU pedig nem képes átlépni örökségének árnyékát: a nemzetállami partikularizmust.

Lehet, hogy a külön út eredményesebb? A különféle európai államok kisebb-nagyobb szövetségei kínálhatnák az alternatívát az Európai Unióval szemben. Az egyes államok polgárai visszakérülnének kisebb és nagyobb hatalmak szövetségi rendszereibe, és vezetőik ezekkel kínálnának valamiféle biztonságot nekik. A helyzet ingatagsága csak később válna láthatóvá a nemzeti nyilvánosságok számára, ami az EU felbomlásához már elég idő.

6.10. A szokások, az életmód, az életvitel kritikája

Az egyes európai nemzetek szokásai és életvitelük kulturális különbözőségeiknek megfelelően sok tekintetben mások. Ezek olyannyira személyes vonatkozásai az emberi életnek, hogy nyilvános kritikával aligha illelhetők. Európán belül is előítéletességnek számított, szokásokat és életmódot bírálni legfeljebb az adott nemzeti kultúrához tartozók jogosultak. Nyilvános európai dialógus erről a kérdéskörrel nem folytatható. Csakhogy e módon nehezebben is tanulhatnak egymástól. A német szorgalom, a déli érzék a kellem iránt, az egyikre jellemző állhatatosság, a másik invenciói és több hasonló olyan kifejezés, amik összekapcsolása ugyancsak nehézzé válik a hagyományos szabályok szerint.

Márpedig az európai életmód manapság már számos elemében nem képes versenyezni más, Európán kívüli kultúrákéval. Ugyanakkor vannak olyan nemzeti változatai, amelyek továbbra is kiemelkedőek. Néhány fontos elemük egymással sikeresen összekapcsolva ismét új életmódot kínálna az európaiaknak, mint történelmükben nemegyszer.

Az a világkép, társadalom és családfelfogás, a munkához való viszony, az emberek közötti különbségek és azonosságok értelmezése, az, ami az európaiak gyorsabb fejlődését segítette az akkor még magasabb szinten levő iszlám világgal szemben a középkor elején, majd a világ mindegyik részével összevetve a középkor végétől, ma látha-

tóan számos problémától szenved. Ezek kritikus átgondolása és persze nemcsak gondolati, hanem egyben érzelmi újjáépítése a legnagyobb kihívások egyike.

6.11. Az összekapcsolás kérdései

Az európaiak identitásának korábbi nagy minőségi változásait az európaiaknak meg kell vizsgálniuk. Noha a mostaniaknak sok tekintetben másnak kell lenniük, mint a korábbiaknak, ám Európa történelméből az is nyilvánvaló, hogy több sajátosságuk most is megjelenhet. Pozitívak és negatívak egyaránt. Ezeket alaposan számba kell venni, amennyiben az európaiak valóban úgy vélik, hogy a mostani önazonosságukkal nem tudnak a világ legjobbjai közt megmaradni, sem pedig közjük visszakerülni. Arra pedig, hogy ismét a világ élére kerüljenek, komolyan nem is gondolhatnak.

Ám amennyiben ismét nekivágnak, akkor át kell gondolniuk, miként sikerült ez a múltban. Hiszen a múlt pozitív tapasztalatainak, tudásának, és ami különösen fontos, érzéseinek java most is megjelenhet valamilyen formában. A hibákat pedig akkor lehet elkerülni, ha szembenézünk velük.

A kérdés történelmi, különösképpen kultúrtörténeti lényege tehát az átalakulás mikéntje, azaz hogy miként alakítják át az egyiket a másikká. Mi módon születik meg az új, és hogyan terjed el. Tanulságai az átmenet szükségének átélésekor különösen értékesek.

Európa éppen most, válságának korában mutathatja meg a világnak, ám mindennek-előtt önmagának, hogy képes tanulni saját múltjának legnehezebb pillanataiból. És amint korábban, most is ki tudja találni saját jövőjét, jobban bárki másnál. A világ éppen amiatt tartotta követésre méltónak a kontinenst, mert az elmúlt két évezredben mindenki másnál jobban tudott megújulni. Az átalakulásnak azonban az európaiak életének minden fontos területét érintenie kell.

Jeleztük, az európai múlthoz való visszatérés a múlt bajainak visszahozatalát is jelentené. Teljes elhagyásának kísérlete pedig annak erőnyeit és eredményeit is a jelentéktelenségbe süllyesztené. Emellett egy kilátástalan vitába is sodorná, és immár sodorja is az EU tagállamainak polgárait. Egyik változat sem ígéri ugyanis a megújulás legfontosabb feltételét, a régi és az új összekapcsolását. Az új éppen a régítől való elszakadás szellemében fogalmazódik meg, ahelyett hogy annak erőnyeire épülne.

A nemzeti kultúrák egyes elemeinek összekapcsolása és kombinálása korábban is a folyt. Tehát az európaiak rendelkeznek efféle kulturális tapasztalatokkal. Az nemzeti elválasztás azonban akadályozta a kulturális szemléletmód bekerülését az elsőrendűk közé. A használt szűrő persze esetenként engedte, sőt akár támogatta is, ám csak esetenként és a hatalom által is szelektáltan. De a kulturális szűrőnek maga a nemzeti válogatás szellemi ereje is fontos részét képezte. Az európaiak túlnyomó többsége nemzetállamokban gondolta el múltját, jelenét és jövőjét, az eszme világlá-

tásával együtt. Magát a módszert, jobban mondva a módszereket persze tovább lehet és kell is fejleszteni. Tehát minden bizonnyal az összeillesztés, a kombináció, az átvétel és hazai alkalmazás mórsherei is vita tárgyát képezik majd. Ez ugyanis a szemléletmód fontos része.

A nemzeti elválasztás kritikájának tehát az eddigi módszerek kritikáját is magába kell foglalnia. A nemzeti elválasztás kifejtésére, alkalmazási módjainak feltárására és a közvéleménnyel történő megértetésére van szükség ahhoz, hogy a lehető legtöbb az eddiginél szabadabban tudják meglátni és megbecsülni a másik nemzeti kultúra értékeit. A bennük rejlő lehetőségek sokkal élesebben villannak fel, ha már nem kell nemzeti veszélyforrásnak tekinteni minden másik európai nemzet kiváló teljesítményeit. Eddig ugyanis egyben ezt is jelentették. Az elmaradás az alávetés veszélyével fenyegetett a kontinens eddigi történelmében. Tehát a többiek kiválósága egyszerre jelentette a fejlődés újabb lehetőségét és a másik nemzeti hatalom potenciális (és nemritkán reális) fenyegetésének növekedését. Ez esetenként ahhoz vezet, hogy a nemzetinél korábbi időszakok kérdéses származású, illetve identitású személyiségeit a felek egyszerűen kisajátítják. A nevét átírják saját nyelvük szabályai szerint, a kötődését a konkurens kultúrához pedig saját közvéleményük előtt elhallgatják. A külföld különösebben nem törődik az ilyen vitákkal, eldönteni őket nem gondolja hivatottnak magát. Nem utolsósorban azért, mert tudja, maga is művel hasonlót.

Ami még fontosabb, a többes identitásból eredő teljesítmények nemzeti kisajátítása inkább gátolja a nemzeti kultúra fejlődését, mint ösztönzi. A többes kötődés bemutatása mit sem változtatna a példa erején. Elhallgatása, eltüntetése azonban éppen a kulturális elhallgatás és eltüntetés követendő példáját adja. Kulturális teljesítménnyé mások kötődésének minél hatékonyabb eltagadása válik.

Az új látásmód fényében azonban a többes nemzeti identitás, valamint a nemzetit megelőző önazonosságformák kötődésformái egyszerre válhatnak többszínűvé. Több nemzet kultúrájának gazdagítása erénnyé válna elhallgatni való ideológiai probléma helyett. Mindegyik eset tanulságokat kínáló példa lehetne a maiaknak. Sőt, alighanem közös sajátosságok is felfedezhetők lennének az egyes korszakokban, illetve a különféle nemzetek közti kapcsolatok folyamatában. A közös teljesítmény jelentősége rövid időn belül megmutatkozna, és legalább annyira motiválhatná a jelenkort, mint a múltban egymástól elkülönítettek.

A közös teljesítmények között persze meg kellene jelenniük a negatívaknak is. Nem kis részük gyökerezik egynél több nemzeti kultúrában. Ebben az esetben ugyanis a felek mostanáig általában megpróbálták megszabadulni a saját felelősségüktől. A nagy vétkek elkövetői iránt nem érdeklődtek, őket, ha csak lehetett, többes kulturális kötődésüket elkenve, elhallgatva megpróbálták a konkurens nemzethez lökni. A nemzetközi kommunikációs harcnak ugyanúgy fontos eleme volt a negatív vonások és hordozóik kötése a nemzeti konkurenshez, mint a pozitívak kisajátítása.

A nagy nemzeti bűnöktől való megszabadulás stratégiái az európai nemzeti kultúrák „legszívesebb” vonásai közé tartoznak.²⁴⁷ Vele azonban saját nemzeti identitásuk kritikája és általa annak korrekciói, fejlődése elé is gátat emelnek. Az csak annyira változhat, amennyire a nemzeti bűnöktől javarészt megtisztított önképet nem fenyegeti. A kérdésnek következésképpen meg kell jelennie a nemzeti identitás kritikájában!

A nemzeti hőssé tett személyiségek hovatarozásának felvetése így nemcsak tudományos kérdés, hanem a nemzeti harc fontos ideológiai eleme. Legfeljebb tudományos konferenciákon jelenhet meg a probléma, ám az országok nyilvánossága elé csak ritkán kerülhet. A széles nyilvánosság dimenziójában ugyanis beleütközik az uralkodó nemzetkép korlátaiba, ami már hatalmi kérdés. Az egyes országok ugyanis nemzetállamok, vezetőik legitimitása nemzeti legitimitás. A nemzeti viselkedésminták hőssé nyilvánított személyei alkalmatlanokká válnának a nemzeti harc demonstrálására, ha a nyilvánosság tudatosítaná, hogy közülük sokan több, esetenként konkurens nemzetet gazdagítottak. Ennek a tézisnek pontosan az ellentéte érvényes a negatív hősökre. Ők rombolnák ugyanezt, ha mindenki számára kiderülhetne, hogy a hazai nemzeti kultúra is táplálta őket.

A nemzeti kultúra kritikája mit sem venne el a tényleges emberi teljesítményekből, sem a pozitívakból, sem pedig a negatívakból. Ám mindenhova oda kötné őket, ahonnan csak erednek, legyen az akárhány nemzeti kultúra. Az új látásmód nem utolsósorban az összekapcsolódás élményére épülne.

Az új európai identitás a mainál sokkal világosabb kulturális szabályokat mutatna azoknak, akik az Európai Unióba szeretnének költözködni. Azoknak is, akik hasonló kultúrából érkeznének, hiszen az unió hozzájuk mérten számos sajátossággal bírna. De olyanoknak is, akik nagyon eltérő világból kerülnének ide. Keleti diktatúrák, törzsi társadalmak, klán-szerveződésű csoportok világából. Más vallási, más politikai értékrend, az európaítól lényegi pontokban eltérő ember, társadalom- és állammelfogásával. Úgy, hogy az európaival nemcsak nem ért egyet, hanem igazán nem is ismeri.

Az európaiságnak, amennyiben európai identitásra épül, el kell várnia mindenkitől, aki itt akar maradni és élni, hogy magáévá tegye azt, amit az EU polgárai európai identitásnak neveznek. Világossá lehetne tenni, mi az, amit el kell sajátítaniuk, sőt, amit át kell venniük, de azt is, amin változtatniuk kell, vagy akár amit el kell hagyniuk. Ezzel láthatóvá válna számukra mindaz, amivel gazdagíthatják új környezetüket, ami illeszthető az európai identitás alapértékeihez, ami többé, jobbá, szebbé teszi.

Európa nyitottsága a más kultúrák eredményei iránt dinamikájának egyik fontos forrása volt. Ám eközben megtartotta identitását, és abba illesztette, amit átvett.

247 Például a kommunizmus, faszizmus, etnikai tisztogatások, tömeggyilkosságok (a gyarmatokon is) és persze mások nemzeti elnyomása, stb.

Nyugat-Európa nem vált sem a keleti kereszténység, sem az iszlám világ részévé. Eközben sok fontos eredményüket átvette, magáéba építette.

Az átvétel folyamatának ma is fontos és érdekes európai kérdésnek kell maradnia, mivel az európaiak közösségének nem szabad elzárnia magát a világtól, sőt. Az átvétel kérdésében is hatékonyabbá kell válnia mindenki másnál. Ám a múlt tanulsága alapján az átvettét a többiekénél eredményesebben kell integrálnia saját kultúrájába. A kulturális integrálás képessége legalább olyan fontos, mint az átvétel rugalmassága. A nemzeti kultúrák összekapcsolása jó alapját jelentheti az unión kívüli kulturális kapcsolatok továbbfejlődésének.

Az európaiaknak szembe kellene nézniük elmaradottságuk tényével közösségként is. Az elmaradottág leküzdéséhez mindenekelőtt saját kulturális erőforrásaikra kell támaszkodniuk, hiszen egyébként mások részévé válnak. Ám eközben mint minden elmaradott kultúrának, ajánlatos átvenni a jobbat a fejlettebbektől. Ám ezt immár nemcsak külön-külön, nemzetenként kell művelniük, hanem közösségként is. Nemcsak saját nemzetük, hanem a közös európai kultúrájuk alapelveihez is illeszteniük kell a külsőt. Egyébként feldarabolódnak a fejlettebbek kulturális nyomása alatt, és elveszítik a kulturális közösség kínálta előnyöket, még hozzá globális elmaradásuk állapotában. Nem kultúráik egymáshoz közel álló elemeinek átvétele és kombinálása adja közös dinamikájuk legfontosabb forrását, hanem mások követése. Így a globális versenyben megmaradnak követőknek, azaz Európa elmaradása állandósul. Egyik-másik régiójának lehet némi esélye, ám csak nemzetközi összehasonlításban, kis államként. Arról nem is beszélve, hogy a kulturális és gazdasági szétfejlődés az EU végét jelentené mai formájában is.²⁴⁸

Az új európai identitás európai népe és az általa alkotott és alakított európaiak közössége esélyt teremthetne, hogy megint a világ élére emelje magát. A mások kultúrájához kapcsolt kisállami út ezt még időszakos eredmények esetén sem kínálja. Annál inkább a különféle, az Európán belüli régi ellenségeskedések kiújulását és újjak keletkezését. Valamint az európai kultúra megújulásának elmaradását. A kontinens nemzeti kultúrái külön-külön, sőt gyakran egymással szemben a huszadik század után tovább veszítenek globális súlyukból. A folyamat a kisállami kulturális függőség megerősödésével aligha állna meg.

A huszadik század sikeres felzárkózásai, például a Távols-Kelet országaié, éppen saját örökségük és az új ipari, majd posztindusztriális kultúra kiváló összeillesztéséből fakadtak. Az új kombináció örökségük javát megtartotta, ami nagyban járult hozzá az ipari világ sajátos rendjének megszületéséhez.

248 Minden bizonytal a régi Európa eszméje erősödne.

Az Európai Unió nemzeteinek az első pillantásra mind egymás, mind a világ más kultúrái iránt nyitva kell állniuk. A tételnek érvényesnek kell lennie, ám egy fontos kiegészítéssel: egymás kultúráját ajánlott előnyben részesíteniük. Nem valamiféle bezárkózás, hanem kölcsönös közelségük okán. A közelség az emberi identitás komplex voltának legtöbb alkotóelemében megjelenik. Ha lefejtjük róla azt az elvet, hogy az európai nemzeteknek küzdeniük kell egymással, és emiatt a nemzeti elválasztás prizmáján keresztül kell szemlélniük egymás kultúráját, akkor érthetővé, érezhetővé, átélhetővé válik. Valamint egymás kölcsönös segítése, az összetartozás tudata, sorsközösségük tudatosítása azt kívánja, hogy először egymásra pillantsanak. Megjelent-e „a házon belül” olyan megoldása az adott problémának, amely globális viszonylatban is versenyképes?

Az átélés élményének megéléséhez az eddigi kulturális kapcsolatokat sokkal magasabb szintre kell emelni. A másik kultúrát, sőt kultúrákat az otthoniasság és újdonság keveredésével meg lehet szeretni. A kapcsolatokat már az ifjúkorban építenie kellene. Ahogy saját nemzetük legjelentősebb helyeit, úgy másokét is meg kellene ismernie az európai fiatalnak. Méghozzá nem egymástól elválasztva, hanem egymással összekapcsolva. Összefüggésük élménye megélésük, megtapasztalásuk, megértésük összekapcsolódásában jelenne meg.

Saját nemzetük kiválósága ekképpen nemcsak önmagában, hanem a többivel való kölcsönhatásban is megjelenhetne. A két szemléletmód kiegészíthetné egymást: kritikájuk nagyszerűségük mellett a korlátjaikat is megmutatná.

A hagyomány és az újítás összekapcsolása többször emelte fel Európát. A mostani kísérletnek is újra kell válogatnia örökségében, és ki kell találnia az újat. És persze egymáshoz kell illeszteni őket. Ezt az egyes európai nemzetek tagjainak meg kell tenniük külön-külön és együtt. Ez a kihívás egyike az újdonságoknak. De persze mindig volt ilyen. Akkor is, amikor az elődök a törzsiségből a rendiségbe, majd a rendiségből a nemzetállamok rendjébe emelték magukat. A következő stáció mindig egyedien új volt. Az európai rendiség lényeges elemeiben tér el az európai világon kívüli szabályoktól, megteremtve a szabadság kisebb és nagyobb köreit. Méghozzá oly módon, hogy a törzsi örökség több elemét megtartja. Majd a rendi szabályok egy része is a modern nemzetállam építőkövei közé kerül. Ma hasonló kihívás előtt állnak a kontinens nemzeti kultúrái. Kigondolnak és kifejlesztenek-e olyan társadalmi és politikai rendet, amely hatékonyabb, igazságosabb, egészségesebb, esztétikusabb, tehát mai kritériumaink szerint fejlettebb lesz a világ más részein elterjedt és éppen Európától eltanult nemzetállamokénál?

A nemzetállamiság persze különféle formákat öltött a világban.²⁴⁹ Ám legfőbb jegyei Európából erednek. A nagyság és az erő iránti vágy olyan jellemzői, ame-

249 Az európai minta és a helyi sajátosságok kombinációira mutat rá Balogh András. Balogh

lyekből sokáig az európaiak profitáltak, ám mostanra többen ugyanilyen vágyakkal és célokkal elébük kerültek. Európa pedig egyre inkább hasonló helyzetbe sodródik, amilyet ezzel a szerveződési formával eredetileg maga teremtett a világ többi része számára.

A kontinens más, immár erősebb hatalmak és a globalizáció körülményei közt kialakult új típusú erőközpontok vetélkedésének területévé válik. Már nem államai alakítják ki különféle befolyási övezeteiket a világban, hanem ők osztják fel és osztják újra mások. Eközben nehézkesen döntő, sőt időnként döntésképtelen politikai rendszere, s így alig létező külpolitikája, hiányzó közös hadereje, a nemzetközi tehetlenségét sugározza, a régi örökséget mai problémáikkal vegyítő kis nemzetállamai pedig mások befolyásoló ösztönzésével civódnak.

A teljes értékű, tehát komplex identitást kínáló közösség érzelmi közösség is. A közösség tagjai a közösségüket érzelmileg is kifejező cselekedeteket, állapotokat is igénylik. A nacionalizmusok korában ez volt a nemzeti zene a himnusszal az első helyen, versek, szónoklatok, képek, formák, a sport és sok minden más. A közösséget alkotóknak képeseknek kell lenniük együtt átélni azokat az erős érzéseket, amelyek éppen ezért összekapcsolják őket. Egymás iránti vonzódást, tiszteletet, szeretetet, segítőkészséget váltva ki belőlük. Inkább képesek beleélni magukat a másik szellemi világába, mint másokéba, és ez az alapélményükké válik.

Fel tudnak-e építeni ilyen érzelmi közösséget az európaiak? Ez politikai közösséggé válásuk egyik előfeltétele. Képesse válhatnak-e annak átélésére, amit a másik nemzet tagjai éreznek? Egyáltalán lehetséges-e ez, vagy túlterjed az emberi képességeken?

A reneszánsz megszületéséhez az is kellett, hogy az európaiak megtanulják szeretni a korábban pogánynak minősített ókort. A felvilágosodás gyermekeinek is sokáig tartott, de mára megtanulták tisztelni és becsülni a középkort. Idővel arról is kiderült, hogy nem is volt az olyan sötét, és napjaink Európáigából sok minden akkor született.²⁵⁰ Európának most azonban már nincsenek évszázadai, hogy megtanulja becsülni a nemzetállamok korát. Mindazt, amit korábban évszázadokig ízlelgetett, korunkban gyorsabban kell megcselekednie. Nem lehetetlen ez, hiszen vannak tapasztalatai a hasonló kulturális helyzetekkel.

A feleknek tehát egymásra kellene büszkének lenniük, noha az egész modern történelmük át van itatva harcaikkal. Nemzeti identitásuk egyik tartóoszlopa háborúikkal,

András: A nemzeti kérdés az Európán kívüli világban. In: Balogh András, Rostoványi Zsolt, Búr Gábor, Anderle Ádám: *Nemzet és nacionalizmus. Ázsia, Afrika, Latin-Amerika*. Budapest, Korona Kiadó, 2002, 15–16. p.

250 Georges Duby: *Emberk és struktúrák a középkorban*. Budapest, Magvető Kiadó, 1978, 134–136. p.

szövetségeikkel, árulásaikkal, egymás alávetésére irányuló terveikkel. Azzal a törekvésükkel, hogy amit a maguk modern történelmében a legnagyobb célnak, eredménynek és élménynek tartottak: a saját nemzetté válásukat és nemzeti fejlődésüket, abban hogyan akadályoztak másokat, mint ahogy azok is őket. Modern történelmük, tehát modernizációjuk egyben nemzeti harcaik és pozícióik otthoni megmagyarázásának, igazságos köntösbe öltöztetésének története.

E módon a köztük levő egyetértés gyakorlatilag kizárt. Nemcsak a konkrét kérdésekben való nézetkülönbségek okán, hanem elvileg amiatt, mert a felek tudják, hogy a nemzeti relativizmus fenntartása saját nemzeti pozícióik magyarázatánál nemzeti identitásuk egyik tartópillére. Ezért még a tények kiáltó evidenciája esetén sem engedhetnek. Vagy ha mégis rákényszerülnek, akkor az engedménynek véget kell érnie a tudományos konferencia ajtajánál, vagy legfeljebb egy kevesekhez eljutó szakmai publikációnál. A nemzet tömegeinek értékrendjébe nem épülhet be, annak a mozgósításra alkalmas formát kell megtartania.

A másik nemzeti kultúra teljesítményeinek megszeretése és a büszkeség érzése akkor születhet meg, ha a nacionalizmus kritikája révén eltakaríthatók belőle a saját nemzetet veszélyeztető elemek, és amennyiben a magunk nemzeti kultúrája képes átvenni, sőt esetleg gazdagítani a maga ötleteivel, látásmódjával, lehetőségeivel, majd így tudja továbbadni európai nemzettársainak.

Majd mind önmaguk, mind közösen megélik a teljesítményük és az azt segítő és belőle következő összetartozásuk élményét. Emelkedetten, büszkén, de akár közösen kifigurázva hibáit, gyengeségeit, majd tovább és tovább javítva. Ebben a helyzetben az államoknak érdekükké válik a különféle kultúrák megtartása, továbbfejlődésük segítése, azok ugyanis nem pusztítják a másikat, hanem összekapcsolódnak vele. Ha az európaiak egyszerre tudatosítják és élik meg az egyes nemzeti kultúrák értékeit külön-külön és együtt, egymásba fonódva, akkor mindegyikért megtesznek minden tőlük telhetőt, hiszen csak azzal lehet újabb és újabb kombinációkat alkotni, aki maga is létezik.

A nemzeti kultúrák, sőt bizonyos tekintetben elődjeik is az európai haladás új forrásaivá válhatnak. A hozzájuk való visszatérés nem válna automatikusan a haladást annak ellentmondásai miatt ellenző állásponttá, hanem az újabb és újabb megoldást kereső forráskutatássá. Ez a lehetőség egyben érveket adna a haladást lényegi elemeiben ellenzőkkel szemben. A modernség kritikájának számos fontos argumentuma átkerülne a modernséget továbbvinni akarók kezébe. A fejlődést megakasztani, sőt akár visszafordítani akarókkal szemben nemcsak az új gondolatokat, felfedezéseket lehetne felvonultatni, hanem a nemzeti, a rendi, a törzsi kultúrában gyökerező forrásait is. Csak oda kellene figyelni rájuk, és beszélnie, írnia kellene róluk mindenkinek, aki felfedez, kitalál valami újat, mint ahogy annak is, aki közvetíti. Nem azzal kellene próbálkozni, hogy az európaiak szakadjanak el kulturális örökségüktől, hanem örökségük továbbfejlesztésével.

A múlt azon elemeinek bemutatásával, amelyek még mentesek voltak a jelen hibáitól, két egymásra támaszkodó érvet lehetne szembeállítani. Egyrészt a múlt konkrét örökségéből táplálkozó újítást, másrészt a múlt mintáinak alkalmazását modern árnyoldalának kijavításánál. A két érv együttes vagy akár összehangolt hangoztatása, de mindenekelőtt hatékony praktikus alkalmazása nemcsak a haladás továbbblendítését segítheti, hanem a haladás iránti társadalmi elkötelezettséget is szélesítheti.

A kreativitás nemzeti tereinek összekapcsolása európai térré csak akkor lehet globális összevetésben is hatékony, ha a racionális és nem racionális elemei egyaránt összeérnek. Ekkor inspirálhatják az embert öntudatának teljes skáláján hatékonyabban, mint ahogy a nemzeti tér teszi. Majd ha a sajátjai mellett egy portugál vers, holland melódia is erős érzéseket gyújt és ötleteket hív életre a közép-európaiak többségében és fordítva, akkor immár „a szívek és a lelkek” is összeérnek, majd egymásban is gondolatokat ébresztenek. Tehát nemcsak a másik kultúra, kultúrák iránt ilyen vagy olyan okból szakmailag érdeklődőknél jelenik meg ez a hatás, hanem az európai nemzetek tagjainak nagy részénél. A magas kultúra és a népi kultúra találkozása az egyes nemzetek világából továbbterjedhet mindegyik európai nemzetre. Mindannyian átélhetik mindannyiukét.

Egymás megszeretésének és a bizalom megszületésének folyamata nyilvánvalóan nem lesz zavartalan. A nacionalizmus, és így a nacionalizmusok kritikája azokat a hazai mechanizmusokat is górcső alá veszi, amelyek megtervezetten, megfontoltan, szervezeten és intézményesen hangolták saját nemzeti közvéleményüket a másik nemzeti kultúra, kultúrák ellen. Az ilyen kritikus szemléletmódnak, főként pedig társadalmi elterjedésének minden bizonnyal számos ellenzője volna. Figyelembe véve az intézményrendszert, amely felépült a nemzeti elválasztás fenntartására, ez az ellenzél alighanem nagyon erősen fűjna. Ám egy széltörő sokat elvenne az erejéből. A mostani állapot nem csak Európa egészének, hanem nemzeti részeinek az elmaradásával jár. A világban elfoglalt helyének, helyüknek a további gyengülését hozza. Tehát Európa nemzetei számára sem a sikeres jövőt ígéri. A sikeres jövőért meg kellene változniuk. Ha pedig nemzeti örökségük javát is magukkal akarják vinni, akkor az örökség lényegével nem szembemenve és elvetve az emberi identitásnak ezt a formáját, hanem értékes elemeit összekapcsolva, és közös önazonossággá fejlesztve.

Európa jövője azonban nem állhat meg az eddigi nemzeti örökség egymástól való átvételénél. Együttes továbbfejlesztésük kell. Nemcsak a mostani értékeknek a nemzeti elválasztás torzításaitól megszabadított átvétele a továbbfejlődés motorja, hanem a kialakuló újabb és újabb kombinációké, és a több nemzeti kultúrából táplálkozó ötletek, találmányok humán és műszaki felfedezések, műalkotások, stílusirányzatok és a populáris kultúra újabb és újabb és újabb formáié is. Az európai nemzetek közötti kölcsönhatásnak legalább olyan intenzív folyamattá kell válnia, mint amilyenné a nemzeteken belül vált a rendiség korlátainak lebontásával. A kulturális kapcsolatoknak túl kell nőniük a mindenkori vezetőrétegen és ki kell terjedniük a társadalom egészére.

6.12. Az európai nép

Az európai nép megszületésének egyik előfeltétele, hogy az európai polgárok megértsek egymást. Ám jelentheti pusztán annak felfogását, amit a másik fél közölni akar. A megértés egyben a másik érzésvilágának átélését, sorsának vállalását, jövőképeinek (benne terveinek, de nemkülönben vágyainak, álmainak) megosztását, a szellemi világába való beleélést jelenti. És persze értékközösséget. Tehát a társadalomról és államról vallott alapértékek közös voltát. Ám ezeket egy társadalom nemcsak a maguk elvontságában osztja, hanem szimbolikus megélésükben is.

A korábbi stabil politikai közösségeket összetartó identitásforma mindig a kor komplex emberi önazonosságának valamelyik konkrét formája volt. Soha sem csak az emberi identitás valamelyik részére, kihagyva a többit. A komplex emberi identitás persze koronként változott, pontosabban fejlődött. Ám sohasem vált, nem is válhatott pusztán egysíkúvá. Nem szabadulhatott meg az emberi önazonosság semelyik jelentős elemétől sem. Aki ilyesmivel próbálkozott, eltorzított, elnyomást, szenvedést hozó rendszer szellemi alapjait fektette le.

Az európai politikai kultúra sem egy-, hanem többdimenziójú. A jelentős politikai eszméáramlatai az emberi identitás egyes elemeiben gyökereznek. Ám az egészet csak együtt ölelik fel. Persze együtt sem a maga teljességében, hiszen az emberi identitás sem statikus, hanem alakuló. A szabadság, az egyenlőség, a hagyomány mind-mind olyan érték, amelyek mindegyikét magáénak vallja az emberek túlnyomó többsége. Persze nem ugyanúgy, ugyanolyan formában és mértékben, de valamilyenben igen. Éppen emiatt lehetséges az erőszakmentes együttműködés az egyes eszméáramlatokat képviselők között. Értékeik ugyanis kombinálhatók, hiszen választóik is ezt teszik. Közhelyszámba megy, hogy azonosulásuk az egyes pártokkal és politikusokkal sem pusztán azok racionálisan megfogalmazott politikai programja alapján történik. Tehát a pártpolitika alapját képező választói preferenciák sem csupán racionális mérlegelés eredményeképpen alakulnak ki és át. Az emberek nemcsak az állam egészéhez, hanem hatalmi rendszerének egyes részeihez is önazonosságuk teljességével alakítják ki viszonyukat. Egy esetleges új államalakulat esetében sem történhet ez másképpen.

Max Weber óta nyilvánvaló, az adott hatalmi rendszer legitimitásához többre van szükség a pusztán erőszaknál. Tartós fennállásához az emberek egyetértése kell. Az egyetértéshez azonban közös értékrendre van szükség. A rendiség esetében sem volt elég a hűségeskün nyugvó rendi kötődés, közös vallás is kellett hozzá. A világ alapértékeinek közös látásmódja, amely eligazította az embert a kérdéses esetekben.

A nemzetállamok korában az adott nemzet jellege adja ezt az összetartó erőt. Ebben keverednek a mindegyik nemzetre jellemző elemek a sajátosokkal, ám az egyszerű állampolgár elé a sajátosakat és a sajátossá alakított vagy egyenesen sajátosként bemutatott egyetemes jellemzőket állítja a legfőbb értéként az állam. De nemcsak az állam,

hanem a társadalom vezető személyiségei is, akik szintén a korszellem szerint járnak el, hiszen ők azok, akik alakítják.

Ha az EU tagállamainak polgárai európai néppé szeretnének válni, akkor maguk sem adhatják alább. Európa közös eredményeit megélniük is közösen kell. Mint ahogy hibáit, sikertelenségeit is.

6.13. Sorsközösség

Amint azt kifejtettük, az Európai Unió kulturális összetartozásának nem egy, hanem több elvrendszerét hozná létre az unió polgárai. Mint ahogy érvényre juttatásuk stratégiai is különféle lennének, hiszen Európa ma is sokszínű.

Az európai szolidaritás nem nyugodhat csak gazdasági alapokon. Az unió polgárainak az emberi identitás legfontosabb kötődései révén kell közösséget alkotniuk. Ahhoz, hogy a kölcsönös segítségnyújtást kötelességüknek tartsák, a kölcsönös tiszteletnek, megbecsülésnek és minden túlzás nélkül állítható, hogy szeretetnek kell összekötni őket. Mint ahogy persze a különféle közös és tartós érdekeknek és előnyöknek is. S mindennek kölcsönös bizalomra kell összeállnia, azaz a felek közös és valóságalapú meggyőződésévé kell válnia, hogy számíthatnak a többiek segítségére, ha megszorulnak. Mivel a meggyőződés része, hogy maguk is kötelesek segítő kezet nyújtani, ha kell, és tudják, hogy mindegyikük ugyanezt gondolja saját magáról.

Az európai sorsközösséggé akkor válnak, ha bizton számíthatnak egymásra, és ezt a maguk nemes feladatának is tartják, s mindezt arra a többiekkel osztott meggyőződésre építik, hogy együtt egy új, a mostaninál jobb, szebb, tisztább, egészségesebb, szabadabb, egyenlőbb világért, de legalábbis Európáért cselekednek. És persze arra, hogy az ő saját életük jobbá válik. Egyben az a szándék vezérli őket, hogy politikai közösségük állja a globális versenyt, sőt ne csak állja, hanem időről időre ismét meg is nyerje. Együtt és külön-külön is szembenéznek Európa mostani elmaradásának tényével és minden fontos részletével.

Az EU a fejlődést hozta el. Valóban, ám globális viszonylatban ennek mértéke és jellege további elmaradást jelent. Az ellentmondás lényege, hogy az EU nélkül Európa minden bizonnyal rosszabb állapotban volna, mint amilyenben most van, ám az EU globális viszonylatban csak az elmaradás ütemének mérséklésére volt képes, megállítására és megfordítására nem.

Tehát mai állapotában Európa elmaradását nem szünteti meg, hanem okozza. Tehát az egyik maga által megfogalmazott fő célkitűzését nemcsak hogy nem éri el, hanem eddigi formájában akadályozza elérését.

6.14. Honnan eredhet hát az európai nép?

Az Európai Unió nem a benne élő nemzetek sima összege. De nem lehet valamiféle felettük álló absztrakt entitás sem. Létrejöttéhez nem elegendő az érdekkötődések sűrűsödő szövétneke sem. A politikai közösség európai identitását nem teremtette meg az erősödő gazdasági együttműködés, a fejlődő turizmus, az egyetemenközi kapcsolatok, sőt a fejlődő regionális együttműködés. De az eddig életre hívott uniós programok sem. Félreértés ne essék, az nyilvánvaló, hogy a szorosabbá váló kapcsolatok fontos elemei a közös európai tudatnak.²⁵¹ Ám önmagukban kevesek.

Nem alkotják meg ugyanis a közösségi összetartozásának azt az érzését és azt a döntő többség által vallott eszmerendszert, amely minden politikai közösség sajátja volt az emberiség eddigi történelme során.

Miben állhat tehát az európaiak „mi” tudata? Mi az, amit legfőbb értékeiknek tartanak, amit szeretnek, illetve utálnak, gyűlölnék, amire együtt büszkék, és ami miatt szégyenkeznek, és főként mi az, amit együtt akarnak elérni? S mi az, amit az európaiak közösen adhatnak a világnak a 21. században?

Miben egyediek, mások, mint a többiek, miben áll, ami szerintük sajátosan európai? Mi az tehát, pontosabban mi minden az?

A válaszolók közt bizonyára lesznek olyanok, akik szerint semmi. Ám ők várhatóan legalább két különböző csoportba tartoznak. Az egyiket alighanem a klasszikus euroszkeptikusok alkotják. Szerintük nincs és nem is létezhet politikai közösség a nemzet felett, ezért az efféle próbálkozások mindegyike hibás, sőt káros.

A másik lehetséges álláspont azonban nem az euroszkeptikusoké, hanem azoké az uniópártiaké, akik a nemzeti kultúrák feloldódását és fokozatos megszűnését várják az az EU-tól. Eszerint az európai nemzetek kultúráinak közelítése egymáshoz valamiféle európai bezárkózással, európai nacionalizmussal volna egyenlő. Amennyiben a nacionalizmus fogalmát minden tekintetben negatív fogalomnak tekintjük, akkor azonban érdekes eredményre jutunk. Éppen ez az a radikális nemzetkritika, amely elfogadása-kor a nemzeti fejlődés mindegyik elemét el kellene vetnünk. Ha következetesek vagyunk, még a latint felváltó tudományok, művészetek és közigazgatás szintjére emelt nemzeti nyelveket is. Azokat, amelyeken ez a kritika is megfogalmazódik.

Nos, éppen ez az álláspont teremti meg a táptalaját annak a radikális ellenségnek, amely nemcsak ezt az álláspontot, hanem a vele összekapcsolt liberális demokráciát is leküzdendőnek tartja.

A nemzeti kultúrák összekapcsolása két feltételnek is megfelel. Egyrészt a nemzeti kultúrákat is tovább fejleszti. Másrészt pedig összetartozásukat is részévé teszi az európaiak önzonosságának.

²⁵¹ Például a majdnem közös pénz, az euró.

Mindegyik jelentős európai politikai eszméáramlat megtalálhatja a maga helyét ebben az értékrendben. Az európai szabadságfelfogás, az európai egyenlőség, az európai egység hagyománya, a környezetvédelem politikai rangra emelése mind-mind ebben a kultúrában születik meg. A politikai eszméáramlatok mindegyikében megtalálhatók, és jelentős szerepet játszanak olyan elemek, amelyek sajátosan európaiak, illetve Európa a bölcsőjük.

Az EU politikai élete több olyan politikai irányzatot hozott létre, amelyek értékrendje azonos. A reájuk épülő politikai pártokat különösebb nehézség nélkül tudnák összeilleszteni Európa nemzetei, ha megszabadítanák őket a politika nemzeti elválasztás által teremtett elemeitől. Ehhez ugyanis mindegyik eszméáramlat maga is hozzátett valamit. Mind a liberálisok, szocialisták és konzervatívok, mind-mind kigondolták eszmerendszerüknek azt a változatát, amely jelentős szerepet játszott a modern nacionalizmus kialakulásában, benne a nemzetek egymástól történő elkülönítésében.

Majd ezeket az egyes nemzetek értelmisége és politikusai egymástól veszik át. John Stuart Mill, Herder, Fichte, Rousseau és mások nemzetfelfogása a többiekénél is megjelenik. Persze a nemzeti elválasztás szűrőjén keresztülprésselve a saját közvéleményük már túlnyomórészt a maguk nemzeti teoretikusai, írói változatait kapja. Például a nemzeti romantika nagy alkotói, noha egymástól tanultak, a hazai közvélemény már javarészt a sajátjaival ismerkedik meg. Rajtuk keresztül kap képet az irányzatról, a többiekről legfeljebb másodsorban szerez tudomást. Azaz magát a nemzeti eszmét is egymástól veszik át az európaiak, majd sajátosságaikhoz igazítják.

Az agresszív európai nacionalizmus kialakulását ma az európai politikai gondolkodás más irányzata alakítja. A mai idegengyűlölők legfőbb ellenségét immár nem a szomszéd nemzetekben látják, hanem a más børszínüekben és vallásúakban. Meg kell jegyeznünk, hogy elsősorban a posztkommunista országokban a szomszéd nemzet, nemzetek hagyományos gyűlölete továbbra is fontos része értékrendjüknek. Nos, miközben szeretnék az európai integráció mai formáját is lebontani, gyűlöletük fő célja közös, és ennek nemritkán közösen is hangot adnak.

A mostani állapot elsősorban az ő irányzatuknak kedvez. A nacionalizmus kritikájára és egymás értékeire is épülő új identitás legfeljebb az értelmiségiek szűk csoportjának fejében él valamilyen formában, az uralkodó populáris identitás fokozatosan válságba sodródik, helyette pedig sem a fejekben, sem pedig a szívekben nem épült fel az új. A tér azoknak nyitott, akik a régi rendet szeretnék szigorítani. A megtapasztalt új ugyanis a mai problémák halmazát hozta szilárd közös önazonosság nélkül.

Meg kell jegyeznünk, hogy a közös gyűlölet önazonossága akkor sem volna alkalmas egy európai politikai közösség megalapozásához, ha szítói ezt szeretnék. Valamiféle hagyományos birodalmi ábrándok pedig aligha kivitelezhetők. A mai Európai Unióban semelyik ország sincsen abban az állapotban, hogy hadseregével meg tudná hódítani a többieket. Ilyen szándék komolyan meg sem jelenik, még a szélső-jobboldal jelentős szervezeteiben sem. Hanem a nemzeti dicsőség képe, amelyre építik,

abból az időszakból származik, amikor az európai országok rendszeresen hadban álltak egymással. Sőt mi több, a nacionalista szocializáció logikája szerint még a modern nemzetté válás előtti korszakot is nemzeti színekre festi, még ha akkor a rendi, sőt törzsi identitás dominált is. S mindezt azokkal egyetértésben, akik egyébként rendszeridegen irányzatnak tartják a szélsőjobbot. S közülük azokkal is, akik szorosabbra fűznék az EU kapcsolatrendszerét, még az euroföderalistákat is beleértve.

Az új szándék tehát megragadt az érdekkalkulációnál, illetve az emberi jogi racionalizmusnál. Az európai összetartozást azonban nem lehet kialakítani a nemzeti összetartozás elemeit átugorva, megkerülve. Hány vers, hány dal született a mi Európánkról, rólunk, európaiakról, Európa szépségeiről, egyedülálló értékeiről? Mi szeretteti meg egymással a különféle nemzetiségűeket? Politikailag pedig az az alapkérdés, hogy az európai demokráciában miként gondolhatják el a polgárok, hogy egy más nemzetiségű személy méltóképpen és eredményesen képviselheti őket. Akár jobban is, mint a saját nemzetbelijük.

Félreértés ne essék, ehhez nemcsak a politikusoknak kell sajátos ismeretekre és képességekre szert tenniük és új szervezeti struktúrákat felépíteniük. A polgároknak kell képessé válniuk rá, hogy ezt elgondolják. Ilyen képességgel egy politikai közösséget alkothatnak a különféle nemzetiségűek, nélküle pedig nem. Ebben az esetben tudnak ugyanis választani a teljes európai kínálatból. Szavazásuk így nem lesz szükségszerűen nemzeti szavazás, ahol a nemzeti hovatartozás szempontjának felül kell írnia a képességeket és a programot.

Itt kell megjegyeznünk, hogy az efféle viselkedést gyakran törzsinek nevezik, ám nem az. Az ilyen lojalitás már messze van a törzsiségtől. Ez nemzeti. A törzsi jelző elferdíti és ezzel el is fedi a valóságot, amivel megnehezíti a változást. Azt sugallja, hogy régmúltba való valamiféle visszatérésről van szó, ahol a lojalitás vérségi, így elszakíthatatlan, és a közösségek közti határ átléphetetlen. A cél alighanem a gondolkodás nélküli zsigeri elutasítás kiváltása az olvasóban. Ám napjaink világa nem törzsi. A törzsi világot a rendi váltotta fel kontinensünk nagyobbik részén, majd azt a nemzeti. Nem a törzsi társadalmat kell tehát továbbfejleszteni ebben az esetben, hanem a nemzetit. Ehhez pedig a nemzeti társadalom és állam vizsgálata és kritikája kell. A zsigeri elutasítás nem segít, azzal az ember abban a hitben ringatja magát, hogy a nemzeti szakasz mintegy „sötét középkorként” mindenestől elvethető, és persze el is vetendő.

Ám az új világ kötőszöveve ugyancsak szegényes. Általában az emberközi kapcsolatokat piacnak tételezik, ami illuzórikussá teszi a nemzeti tényleges átlépését. Annak összetartó ereje sokkal nagyobb, mint az az egyetlen dimenzió, amit az új javaslat kínál. A hatás sokkal inkább a radikalizáció felé tol sokakat. És nemcsak a nemzeti radikalizálódás irányába, hanem a többi, szoros összetartozást kínáló, érzelmileg is telített, mások sorsát is érintő, nemes életcélokat kínáló világlátások felé az érdekkalkuláció nem éppen felemelő napi élménye elől. Aki többet akar az élettől, mint a világ

üzleti megélése, annak készen áll a régi, pontosabban az a változata, amely azt ígéri, hogy összefogva leszámolhatnak az üzleti világgal. Mivel pedig annak az alkotmányosság, pluralizmus és sok minden más is része, hát akkor azzal is. Hiszen azok csak a valóságot, a gátlástalan érdekhajhászást fedik el.

Tehát európai identitás nem lehet pusztán politikai. A csupán politikai identitás-ban²⁵² ugyanúgy eluralkodhatnának az érdekek által diktált és uralt kötődések, mint a tiszta gazdasági kapcsolatrendszerekben. A kölcsönös segítségnyújtáshoz és áldozatvállaláshoz kellene a közös gazdasági és politikai érdekek, ám az együvé tartozás kulturális élménye és emberi öntudata is.

Európát nem egyféle világlátású emberek alkotják. Alkotmányos konszenzust akkor lehet köztük teremteni, ha abba mindegyikük belefér. Azok is, akik úgy vélik, hogy őket elsődlegesen gazdasági érdekek kötik Európához, azok is, akiket főként a hatalmiak, és azok is, akik nemzetük kultúrájának továbbfejlesztését szeretnék.

De nem felesleges-e Európa a globalizáció korában? Kell-e a szorosabb összetartozás, ha a világ is kinyílik? Az igenlő válasz nemcsak Európa kulturális sajátosságaira épülhet, hanem az alkotmányos patriotizmus értékrendi alapjaira is. A globalizálódó világ ugyanis nem áll csupa konszolidált és fejlett demokráciából. A legkülönfélébb diktatúrák, tekintélyuralmi rendszerek, irányított demokráciák, instabil országok, bürokratikus államok, korrupt vezetőrétegek egyvelege. Nem egyben részben vagy egészen törzsi viszonyok uralkodnak. De akad köztük néhány hódítani is kész regionális hatalom, sőt nagyhatalom is. Néhányuk egyenesen az EU dezintegrálásán munkálkodik. Többségük a fejlődés Európa nyugati, északi, déli, és középső részére jellemző feudális szakaszán sem esett át, hanem más úton járt, majd az Európában megindult modernizáció sem bomlott ki társadalmaikból.²⁵³

Sokukban mindmáig nem történt meg az egyház és az állam szétválasztása, az államhatalom és társadalom elválásának más területeiről nem is beszélve. Az elemzést tovább lehetne folytatni, ám annyi most is kijelenthető, hogy mindezek és mások következményeképpen a jelenben és a most belátható jövőben politikai közösség velük aligha képzelhető el.²⁵⁴

A középkor egy jelentős sajátossága éppen Európa kulturális közössége volt, politikai megosztottsága ellenére. A magas kultúra azonban egy szűk réteg sajátja volt, és

252 Jean-Marc Ferry elválasztaná egymástól a politikai közösség jogi rendjét a nemzeti identitások kulturális rendjétől. Jean-Marc Ferry: I. m. 143. p.

253 Mint ahogy nemzeti identitásuk is sok tekintetben más. Lásd: Balogh András i. m.

254 Sem Jürgen Habermas, sem pedig Richard Coudenhove-Kalergi nem tartja belátható időn belül lehetségesnek. Habermas éppen a közös politikai kultúrát hiányolja. Lásd: Jürgen Habermas: *Európa alkotmányáról*. I. m. 90. p.

javarészt rajtuk keresztül csorgott le az egyszerű írástudatlan sokasághoz. Ennek a hagyománynak ma is értékes elemeiről azonban érdemes volna elgondolkodni.

6.15. A nemzetközi jog gyengéje

Európa nemzeteinek háborúi a legkülönfélébb módon váltak a populáris kultúra részévé. Ám a többes felelősség az egyes háborúkért általában kimarad a kultúrának a nép felé közvetített formájából. Hány játékfilm mutatja be az angol–francia háborúkat azok összetettségében, nem pedig az egyik vagy a másik felet piederasztálra emelve?

Nemcsak a közös eredmények lehetséges legnagyobb szeletét próbálják saját nemzetükévé tenni a nacionalizmus ideológusai. Hanem az érem másik oldalaként a pusztítást, háborúkat, szóval a nép szemében negatív jelenségeket pedig a másik fél nyakába próbálják varrni. Céljuk, hogy az egyszerű polgár saját nemzetét és annak mindenkor deklarált érdekeit azonosítsa az igazsággal. Mindenki mást pedig csak ennek viszonylatában tudjon és akarjon megítélni.

A tömegpolitika korában ez az összefüggés jelenti a nemzetközi jog legfőbb gyengéjét. Az egyes államok polgárainak nagy része ugyanis saját országának deklarált érdekei szempontjából tekint rá. Mi az, amit az adott jogi helyzetben országa elérhet? Ez a kérdés általában nagyobb súllyal bír, mint az európai országok szövetségének, illetve az egész világnak a java. Az arány persze országonként változhat, ám olyan, sok nemzetet magában foglaló közösséget, amelyek polgárai közösen kérnék számon saját nemzeti politikusaiktól ugyanazokat a jogszabályokat a másik nemzetbeliek javára, csak kisszámú ember alkot. A nemzetközi szervezetek és mozgalmak sorolhatók ide. Rendszeresen létrejövő, a polgárok szignifikáns részét megmozdító mozgalmak, amelyekkel rendszeresen számolniuk kellene a politikai vezetőknek, valahányszor tudatosan a másik nemzetbeliek kárára tesznek, nem születnek.

Olyan több nemzetet is tömörítő politikai közösséget, amelyiknek a polgárok különféle nemzeti identitásainak védelme is az alapjogok közé tartozna, nem alkotnak az emberek. A nemzetközi jog mindmáig elsősorban az államok közti normarendszerként él. Ennek az állapotnak vetne véget a polgárok nemzeti jogait és méltóságát is biztosító európai állam létrehozása. Olyan szempontokat kínálna és módszereket fejlesztene ki, majd olyan példát mutatna, amellyel a világ más részeinek is segítene túlelni fejlődésük nemzeti szakaszán.

Az európai minta minden bizonnyal olyan sajátosságokkal is bírna, amelyek más nagy régióknál hiányoznának az ottani nemzeti fejlődés eltérő jellege okán. Ám egy hasonlóképpen a nacionalizmus eszméjéhez, mások által is hasznosítható elemeket ez a szakasz is tartalmazna.

Az alkotmányos demokrácia minimumának nyilvánvalóan az európai értékrend egyik pillérének kell lennie. Nélküle az EU-ban megjelenhetne a birodalomépítés szán-

déka, persze modern, korszerű formában. Ám maga a liberális demokrácia alkotmányos rendje önmagában nem garantálja a nemzeti igazságosságot és méltányosságot, de a felelősséget sem. Ahhoz a hagyományos nemzeti identitásformáknak is változniuk kell Európában. Még hozzá oly módon, hogy az egyes államok polgárai ne kívánják, hogy nemzetállamuk másokat uraljon. Ehhez azonban tisztában kell lenniük a nemzeti identitás birodalomépítő hajlamával és eddigi formáival. Ebben az esetben van esélyük felismerni és megérteni a szándék új formáit és eszközeit. Valamint kialakítani az olyan viszonyrendszert, amely többet nyújt, mint mások uralása.

Az alkotmány adta szabadságot ezért kell kibővíteni az emberek nemzeti jogaival. Az állam kötelességei közé nemcsak a hagyományos szabadságjogok védelme tartozna, hanem polgárai nemzeti sajátosságai is. Tehát nemcsak az egyik csoporté. Ebben azonban alapjában a polgárok azon meggyőződése volna, mely szerint polgárainak a nemzeti sokszínűsége az állam alapértékei közé tartozik. Nemcsak az Európai Unió egészében, hanem tagállamaiban is. Az Európai Unió polgárai csak akkor alkothatnak egymás nemzeti szabadságát védő és nemzeti kultúráját fejlesztő politikai közösséget, ha az egyes tagállamokban is ezt teszik. Az EU politikai közössége aligha működhet jól, ha az unió egyes tagállamaiban fennmarad a polgárok egyes csoportjainak nemzeti alávetettsége. Vele összefüggésben az alávetettséget fenntartó stratégiák és szövetségek is továbbélnek. És persze az őket éltető értékrend. Mindez tovább mérgezné az EU egészét. Olyan feszültséget teremtene az EU egészének és egyes tagállamainak értékrendje közt, amely folyamatosan bénítaná az unió alkotmányos rendjét. De polgárai közt is fenntartaná a nemzeti súrlódásokat. Egyes részeiben ugyanis az állam segítségével élne tovább a korábbi örökség.

6.16. Az absztrakt ember

A kulturális identitás és a politikai lojalitás egymástól való elválasztása akkor volna lehetséges, ha a polgárok túlnyomó többsége képes lenne politikai értékeinek és céljainak megfogalmazására kulturális tudatának használata nélkül. Azaz kultúra és politika teljes elválasztása ugyanolyan lehetetlen, mint például a gazdaság elválasztása a politikától. A liberális demokráciában persze a kulturális életben nincs helye a politikai hatalom ideológiai gyámkodásának, ám annak feltételezése, hogy a polgárok politikai szimpátiáit, döntéseit és főként értékrendjét kulturális önazonosságuktól elvonatkoztatva, kulturális ismereteiket mellőzve, azt figyelembe nem véve hoznák meg, irreális elvárás. Erre nem is képes az ember, döntései alapja a politikai kultúrája, amely nem születik és nem is fejlődik függetlenül az emberi kultúra más területeitől.²⁵⁵

255 Zentai Violetta: Politikai antropológia: a politika antropológiája. In: Zentai Violetta (szerk.): *Politikai antropológia*. Budapest, Osiris, 1997, 31. p.

Az ember fejlődése egyben kulturális fejlődését is jelenti, de elmaradása is megmutatkozik kultúrájában. A választó ezeket a szempontokat is figyelembe veszi, mint ahogy egészségének, életszínvonalának, biztonságának és sok minden másnak az alakulását.

Az emberi jogokon alapuló identitás és a reá, valamint a hatalom megosztására épülő alkotmányosság sem független attól a kulturális fejlődéstől, amelyiken az európai országok társadalmi keresztülmentek. Közismert, hogy nem választható el az újkori racionalizmustól és empirizmustól, a reneszánszban megszülető neoszkepticizmustól, de a reneszánsz művészeti irányzataiban megjelenő emberfelfogástól, majd a felvilágosodás során kialakuló ember- és társadalomképtől. Valamint több minden mástól. Arról nem is beszélve, hogy az említettek gyökerei is mélyebbek, a középkoron keresztül az antik viláig nyúlnak.

Ám a világ nem mindegyik emberi közössége ment keresztül ezen a fejlődési útvonalon. Ami persze nem jelenti törvényszerűen, hogy emberileg per definitionem nem rendelkezik azzal a képességgel, hogy magáévá tegye az európai eredettel bíró alkotmányos értékrendet.²⁵⁶ Ám azt igen, hogy ez a képesség nem adottság. Nem születik az emberrel, és a legtöbbször nem is sajátította el az a személy, amely más, nem ritkán az európai eredetű alkotmányosság értékeitől lényegileg eltérő értékrendű környezetben nőtt fel és élte le addigi életét.²⁵⁷ Ettől a kulturális jelenségtől elvonatkoztatni pedig több tekintetben is hiba. Európán kívül és belül egyaránt.

Nem elválasztani kell tehát az európai ember kulturális és politikai identitását egymástól, az ugyanis irreális absztrakció. A nemzeti kultúrák továbbfejlesztésével viszont kialakítható az európai kulturális és tőle nem elválasztva, hanem vele együtt az európai politikai identitás. Méghozzá nem pusztán az emberi jogok értékrendjén, hanem egyben a közös és sajátosan európai kulturális értékeken nyugodva. Ennek fényében gondolkodhatnak el az európai emberek közös gazdasági, biztonságpolitikai és egyéb érdekeikről. A kép másnyilván lehet, mint amikor elsősorban saját hazai, ám másokéval valahol összeérő gazdasági érdekeik és ezek érvényesítése kapcsolja össze őket egy folyamatosan alkudozó, egymásra a legkülönfélébb módon nyomást gyakorló érdekcsoporttá.

256 De például a fajelmélet hívévé is válhat. Új értelmezését próbálja adni Verena Stolcke, aki mai formáit a kulturális határok és különbségek kimerevítéseként értelmezi, kulturális fundamentalizmusnak nevezve. Verena Stolcke: *A kultúra nyelvén*. In: Zentai Violetta (szerk.): *Politikai antropológia*. Budapest, Osiris, 1997, 198. p.

257 Az állítás statisztikus, de a fordítottja is, nevezetesen: nem minden európai elkötelezettje az említett alkotmányos értékrendnek.

Ahhoz, hogy a francia orvos mérlegelhesse, vajon a dán orvos vagy a francia paraszt áll-e közelebb hozzá,²⁵⁸ francia orvosként is perspektívával kell rendelkeznie, nemcsak orvosként. A válasz pedig nemcsak a dán orvosok, hanem a francia parasztok helyzetének is függvénye. A francia orvos ugyanis emberré elsősorban a francia kultúra révén vált, valamint közülük sokan éppen a francia parasztot gyógyítják. Következésképpen nem a vagy-vagy a dilemma lényege. Nem pusztán a rétegérdek állítódik elméletileg szembe a kulturális kötődéssel, hanem az egyik rétegérdek a kulturális kötődésével együtt a másikkal. Az EU osztályszerkezete aligha fogja teljesen felülírni kulturális sokszínűségét. Inkább azt kellene megvizsgálni, hogy miképpen tudják kiegészíteni egymást.

Az összeurópai pártrendszer kialakulását követően bizonyára lesznek olyan orvosok, akik az adott választáson inkább az egyik, s lesznek olyanok, akik inkább a másik szempontot tartják fontosabbnak. Az európai társadalmat azonban az szakítaná ketté, ha csak az egyiket vagy a másikat tekintenék mérvadónak. Mindkettőnek bele kell férnie az európai alkotmányos értékrendbe, hiszen a valóságban nem egymással szemben, hanem együtt, egymásra épülve képesek új lendületet adni az európai fejlődésnek.

Az unió polgárainak nemzeti és európai identitása nem lehet pusztán absztrakt, és egymástól elválasztott. Közös politikai identitásuknak is magában kell foglalnia mindazt, amit Európa értékékként megteremtett, méghozzá mind egységként, mind pedig külön-külön nemzetenként. Hiszen Európa értékei így születtek, így éltek és hatottak.

A szabadság és az egyenlőség összeurópai absztrakt eszméjének az európai kultúrák konkrét világában kell gyökeret eresztenie.²⁵⁹ Nélküle olyan helyzetek és esetek csapdájába kerül, amelyekben összeütközik az egyes konkrét kultúrákban elfogadottal. Az ilyen konfliktusban pedig általában az érdekharc dönt, ami kimenetelétől függetlenül gyengíti mind az egyiket, mind pedig a másikat.

A mostani konfliktus abból az ellentmondásból fakad, amely az egyes országokban uralkodó értékrend és az összeurópai közt feszül. Ám ennek megjelenési formája nem pusztán abban áll, hogy mennyire gyenge vagy erős az EU deklarált értékrendje az adott tagországban, hanem abban is, hogy mennyire azonos, avagy különböző az egyes tagországokban. Ennek a legkülönbözőbb érdekkonfliktusok a következményei, amelyekben gyakran az erő és a befolyás dönt. Ám maga a döntéshozatal lassúvá, nehéz-

258 David Hume nemzetkarakterológiája abból indít, hogy a nemzet egyének összessége. Így életmódjuk tekintetében is különböznek egymástól mindazok, akik más-más társadalmi réteghez tartoznak. David Hume: A nemzeti sajátosságokról. In: *David Hume összes esszéi*. Budapest, Atlantisz, 1992, 196–200. p.

259 A személyes identitás kulturális gyökereiről lásd Charles Taylor: Az elismerés politikája. In: Fleischmidt Margit (szerk.): *Multikulturalizmus*. Budapest, Osiris Kiadó, 1997, 126–127. p.

kessé válik, mivel mindenki érvényesíteni kívánja érdekeinek a lehető legnagyobb részét. Országá lakosságát pedig általában maga mögött tudhatja. A deklarált uniós értékrendben ugyanis sajátosságainak elegendő védelmét és segítségét nem látja. Ezért nem ritkán az együttműködés általános keretein belül az érdekérvényesítés terét látja, akkor is, ha az hosszadalmas, elnyúló folyamat. Mindenekelőtt a saját cél, a saját érdek a fontos, és csak ezen keresztül a többieké.

Az uniós értékrend mostani formájában nem vált az uniós állampolgárok nagy többségének szemében elsőrendűvé. Az absztrakció a maga teljességében nem sikerült. Az EU tagállamainak polgárai továbbra is kötődnek saját nemzeti kultúrájukhoz és általa nemzeti politikájukhoz. Az EU mostani értékrendjének és a belőle fakadó intézményrendszerének csak olyan mértékben kívánják alárendelni azt, ami az EU döntéshozatalát nemzetközi összehasonlításban továbbra is nehézkessé, lassúvá teszi. A többi európai állam vezetői által megfogalmazott és az EU-ban képviselt céljaival szembeni bizalmatlanság lényegileg nem változott.

Persze számos területen történt változás. Az államok lakosainak többsége immár nem tekinti katonai veszélyforrásnak szomszédjait, tehát nem gondolja komolyan, hogy saját országa, illetve országa egy részének elfoglalására törnek. De ez alól is vannak kivételek, elsősorban a posztkommunista államokban.

Továbbá az EU tagállamainak növekvő része immár nem tekinti felszámolandó veszélyforrásnak saját őshonos nemzeti kisebbségeit. Ugyanis a többség immár nem tekint olyan szerveződésként államára, amelynek kulturálisan homogénnek kell lennie. A nemzeti sokszínűséget állama természetes részének tekinti, ami jobbá, sikeresebbé, eredményesebbé teszi az országot. Ez a belföldi döntés az ország külkapcsolataira nézve is alapvető fontosságú. Azok a polgárok ugyanis, akik saját országukban el tudják fogadni, sőt hasznos értéknek tudják használni a kulturális sokszínűséget, azok a más országokkal való szoros együttműködést is könnyebben el tudják képzelni. Sőt, még egy léppel továbbmehetünk. Akik saját országukban képesek egy politikai közösséget alkotni más nemzetiségű polgártársaikkal, azok számára a más országok polgáraival sem jelentene áthidalhatatlan szellemi nehézséget.

Az őshonos nemzeti kisebbségek kérdésköre ezért az Európai Unióban túlmutat saját számbeli súlyán. Jelentősége nagyobb annál, hogy milyen lesz az EU lakossága körülbelül egyötödének a nemzeti sorsa. Ez az arányszám maga is jelzi a problémacsoomag súlyát. Ám itt többről van szó. Arról, hogy melyek az olyan államok, amelyek minden, a nemzetállamok korában velük szemben és általuk elkövetett igazságtalanság és történelmi tapasztalat ellenére is képesek megteremteni polgáraik nemzeti szabadságát és egyenlőségét saját határaikon belül.

Ezek a példák az Európai Unió belső rendjének és íratlan szabályainak is mintát, mintákat adhatnak. Az Európai Unió persze sokkal nagyobb és összetettebb, mint bármelyik tagállama. Ám tagállamai alkotják, és tapasztalataikra ugyanúgy építhet, ahogy

a modern nemzetállam is több mindent átvett a korábbi államok jellegzetességeiből. Ha az EU a nemzetek békéjének és együttműködésének az állama kíván lenni, akkor nem árt figyelembe vennie azoknak az európai államoknak a belső szabályait, amelyek azt saját határaikon belül már elérték.

De a nemzeti kisebbségek ügye más okból is jelentős változást hozhat az európai nemzetek egymás közti viszonyában. Ez pedig a kérdés biztonságpolitikai vetülete. Az európai határok megvonása a történelmi örökségen kívül gyakran biztonságpolitikai megfontolásokból történt, méghozzá az utolsó két évszázad nemzeti háborúinak folyamánként. Az államhatárt nagyon gyakran úgy vonták meg, hogy az érintett lakosok akarata mit sem számított. Ebből két ellentmondás eredt.

Az egyik annak az elvnek a sérelme, hogy a modern nemzetállam a nép akaratából ered, ugyanis a polgárok egy részét meg sem kérdezték, hogy az adott államhoz kívának-e tartozni, hanem erővel csatolták őket oda. Amennyiben pedig elégedetlenségüknek adtak hangot, akkor a középkori felségáruláshoz hasonlóan az állam elárulásának vádjával kellett és esetenként kell is szembenézniük.

Ehhez azonban a nép akaratának fogalmát el kell választani a konkrét polgárok akaratától. Tehát a népet nem szabad egyenértékű polgároknak alkotniuk, hanem vannak nemzetileg értékesebbek és értéktelenebbek, sőt egyenesen potenciálisan veszélyesnek nyilvánítottak.²⁶⁰ Az ő nemzeti kultúrájuk gyengítése, sőt lehetőség szerinti felszámolása a többség nemzeti érdekévé van nyilvánítva, és az állam feladatává téve. A nép akarata így a nemzet akaratává válik, ahol is a nemzet definiálása adja meg, ki milyen értékű tagja az adott nemzetnek. Akiket pedig nem nyilvánítanak teljes értékű tagnak, azok a néphez tartozóan sem fejleszthetik azon sajátosságaikat, amelyeket a nemzetdefiníció negatívnak minősít. Definícióból pedig nem egy, hanem több is van. Lényegük maga a definiálás, és az általa lehetővé váló megkülönböztetés. Nemcsak a korábbi rendi nemzettel szemben fogalmazzák ugyanis meg a nemzet kiterjesztését, hanem a nép körében is választóvonalat húznak.²⁶¹

A másik ellentmondás pedig, hogy a nacionalizmus önmegfogalmazása révén a politika egyszerre vált tömegpolitikává és a tömeg uralásának eszközévé, a magas kultúra populárisává, ugyanakkor a kultúra csoportkultúrákká bontásának folyamatává.²⁶² Az ellentmondásból fakad az állam olyan átalakítása, amely a liberális demokráciákat is más kultúrák elnyomására ösztönzi és teszi képessé, miközben a szabadságot és az egyenlőséget vallja alapelveinek.

260 Will Kymlicka: *Multicultural Citizenship*. Oxford, Clarendon Press, 1999, 98. p.

261 A politikai és kulturális nemzet koncepciójáról van szó.

262 A nacionalizmus egyes elméletei lehetőségek, amelyek a nacionalizmusban benne rejlenek.

Az efféle állam állandó bizonytalanságban tartja magát. Egyszerre belsőben és külsőben. Belül a belső ellenségnek nyilvánítottak, kívül pedig a potenciális ellenségnek tartott szomszéd, aki összejátszik, illetve, ha akar, összejátszhat az elégedetlen kisebbséggel. De megjelent verseny a befolyási övezetekért, azaz a gyengébbek feletti dominanciáért, az erőforrásokért, mint például az energiahordozókért, az információkért, ipari kémkedés, sőt politikai még a szövetségesek közt is.

A korábbi világ látásmódja ma is él, még ha kevésbé agresszív formában is. A gazdasági összefonódás, az infrastrukturális összenövés és az EU-integráció eddigi elemei nem teremtették meg az európaiak politikai sorsközösségének közös állampolgári tudatát. Az Európai Unió biztonsági garanciáinak a korábbi felfogás ellentmondásainak szövevényében kellene hatniuk. Bennük azonban csak korlátozott erejük lehet. Gyengébben, mint az az összetartozás, amit nagy monolitikus nemzetállamok polgárai éreznek és gondolnak. Fontos kapcsolataik ellenére ott dolgoznak régi konfliktusaik, valamint korábbi államfelfogásuk. A következmény az Európai Unión belüli érdekcsoportok megszületésének és az általuk nyomásgyakorlással teremtett kényszerek terévé vált. A döntés nem a polgárok többségének akaratából, hanem a politikai vezetőkre, kormányokra gyakorolt nyomásból kialakuló erőegyensúlyból születik. Saját közvéleményüket továbbra is uralják az egyes kormányok. Ha engedni kényszerülnek, akkor maguk adják azt be saját nemzeti közvéleményüknek. Ha viszont céljukat sikerül elérni, akkor azt győzelemként kommunikálják a hazai kommunikációs térben.

A polgárok előtt így azonban saját nemzetállamuk küzdelmeként jelenik meg az EU többi államához fűződő viszony, amelyikben vannak szövetségesek és ellenfelek. Az egyes országok ellenzéki politikusai számára nagy politikai veszéllyel jár a kormány Európa-politikájának nyilvános bírálata, ugyanis a nemzeti erőfeszítés akadályozása és a más nemzetbeliekkel való kollaborálás vádját vághatják a fejéhez a hagyományos értékrendű hazai közvélemény előtt. Valamiféle, az egyes országok közvéleményei közt kialakuló egyetértés kormányaik eltérő álláspontjai ellenére csak valamilyen rendkívüli kérdésben képzelhető el. Az egyes államok biztonsága elcsúszott a nemzetek biztonságától. Az állam területét akarja stabilizálni anélkül, hogy minden lakosa nemzeti szabadságát és egyenlőségét biztosítaná. Míg a nemzeteknek szembe kell nézniük azzal, hogy kisebbségbe került csoportjaikat megpróbálják felmorzsolni.

Ez a feszültség ma is él az EU-ban Az Európai Unió mindmáig nem volt képes megállapodni egy olyan, a nemzeti kisebbségeket védő közös dokumentumban, amely biztosítaná a kisebbségbe kerültek nemzeti fejlődését.²⁶³ Ennek pedig nem csupán az az

263 Vizi Balázs szerint: „Az uniós intézmények bürokratái, és sok európai politikus is, csak az általános keretben – a bevándorlás, az európai romák, a szociálisan marginalizálódott

oka, hogy egyes államokban továbbra is veszélyforrásként tekintenek rájuk, hanem az is, hogy nem is akarnak másként tekinteni. A másféle látásmód ugyanis alapvető változásokkal járna az államban uralkodó nemzetfelfogás egészére nézve. Az pedig az uralkodó politikai lojalitást veszélyeztetné. A kisebbségek nemzeti elnyomásának fenntartása így egyben a hagyományos politikai lojalitás védelmét jelenti. Azét a politikai lojalitását, amely a nemzeti érdek elsőbbségére épül minden más értékkel szemben, akár az országon belül, akár azon kívül. Az ország más nemzetiségű polgárainak nemzeti elnyomása arra a feltételezésre épül, hogy a nemzeti többségnek az államhatalom eszköztárának felhasználásával erre joga van. Az állam nemzetileg nem minden polgáré. Azoké, akik megfelelnek az adott állam által elfogadott nemzeti definíció követelményeinek. Akik pedig nem, azok nemzetileg másodrendű állampolgárok. Nemzeti elnyomásuk jogos, legfeljebb a mértéke vitatható.

A kisebbségek nemzeti elnyomásának jogossága arra a feltételezésre épül, hogy az állam folyamatos instabilitásának okozói. Egy államban ugyanis nem létezhet több nemzeti lojalitás. Ezek ugyanis kizárják egymást.²⁶⁴

Amennyiben a nemzeti érdek a legfőbb, akkor ez a feltételezés helyes. Egyszerre nem képviselhet az állam több egymástól eltérő legfőbb értéket. Ám a nemzeti kisebbségek elnyomásának jogossága az állítás fordítottját is jelenti. Nevezetesen, hogy az állam nem akar, és nem is képes mostani formájában és értékrendjével mást képviselni, mint saját feltételezett érdekeit. Legfeljebb összehangolja őket azokéval, akik érdekei éppen hasonlóak, ám valamiféle mindannyiuk felett álló közös szabályrendszert csak érdekei és ereje alapján fogadhat el.

A nemzetit a posztnacionális identitás nem képes maradéktalanul felváltani. A korábbi ismeretek és kötődések helyébe ugyanis nem lép új komplex identitás. A korábbi politikai rendszer és államszerkezet helyét sem foglalja el más. Ha az adott személy lazábban kötődik korábbi nemzeti örökségéhez, akkor annak helyébe nem kerül másik. A korábbi meggyengül ugyan, ám az összetartozás másfajta erős tudata nem születik.

A kapcsolatrendszer elsősorban érdekalapúvá, tehát üzletivé, foglalkozásbelivé, turisztikaivá válik. A kapcsolat értékalapja az élvezetekkel és élményekkel teli kelles és biztonságot ígérő élet víziója. Mögötte nem áll a közös múlt és jövő meggyőződése, a központi szempont a sikeres jelen és a közeljövő. Közös küldetés, sors, feladat nem játszik számottevő szerepet ebben az identitásformában. Így lehetséges, hogy a régi államrendszer és az új, érdekalapú államközi kapcsolatrendszer összeilleszthető.

kisebbségek társadalmi integrációjának diskurzusában – tudja a kisebbségvédelmet is elhelyezni. Vizi Balázs: Uo.

264 John Stuart Mill álláspontját elemzi Will Kymlicka: I. m. 186. p.

Az egymás elleni nemzeti háborúk és azok fontos részének, az egymás részbeni vagy teljes nemzeti meghódításának kérdését ki kell szorítani az államközi kapcsolatokban elfogadottan vitatott kérdések közül, miközben – óvatosabban ugyan – meg lehet tartani az egyes tagállamok saját belső identitásképzésének elemeként, még ha több ponton ellentmondásban áll is a többiekével.

Az Európai Uniónak emiatt ma sincs kisebbségvédelmi intézmény- és szabályrendszere. Valamint nincs olyan közösen megalkotott önképe sem, amely túlnyúlna az EU intézményeinek és alapjogi rendjének megismerésén. A többi ugyanis át van itatva az egyes országok és nemzetek rivalizálásával, érdekszövetségeikkel, és korábbi konfliktusaik mai következményeivel.

Am más út is nyílhatna, ha az ember nemzeti szabadságának és egyenlőségének eszméje az alapjogok közé kerülne Európában. Majd a mások nemzeti alávetését elítélné az EU, mind a múltban, mind pedig a jelenben. Európa ugyanúgy elhatárolódna tőle, mint egykoron a jobbágyok rendi alávetésétől vagy a rabszolgaságtól.

A felvilágosodás emberi jogi racionalizmusának egyik nagy tévedése az ember érzelmi életének szenvedéllyé egyszerűsítése.²⁶⁵ Ebből az érzelmi élet fenyegető, potenciálisan agresszív és legfeljebb érdekkalkuláció révén minimálisan racionalizálható képe rajzolódik ki. A romantika ereje alighanem éppen az ellentmondásai okán nőhet nagyra, de ekkor sem változtatnak érdemileg a felfogáson.

Így pedig a politikában is megjelenő irracionális sikere is nagyra nőhet. A kommunizmus irreális egyenlőségálmával, az agresszív nacionalizmus érzelmi erejével, majd a rasszizmus felsőbbrendűségi ígéretével, lenézés- és gyűlöletpotenciáljával Európában folyamatosan erősödött. A racionális emberképre építő absztrakt alkotmányosság elgondolása a kontinensen nem tudta megállítani ezt a folyamatot.

A mai európai alkotmányosság felfogása körül kialakult és továbbra is alakuló szellemi állapot hasonlít az Európában egyszer már megélthet. A mostani állapot is azt várná az EU tagállamainak polgáraitól, hogy azonosuljanak egy olyan alkotmánysszöveggel, amelynek megalkotásában nem vettek részt, érzelmi kötődéseik hozzá nincsenek, alkotmányos élményük vele kapcsolatban nem adatott, és mindenekelőtt maguk nem alkotnak egy politikai közösséget. Az alkotmány anélkül fogalmazódna meg, hogy demokratikus alapja, a nép megszületne és létezne.

Így azonban alapja sem lehet a népakarat. Ha pedig nem a nép akaratából születik meg, akkor valaki más akaratából, ami széles teret nyit mindazok számára, akik a népakaratot szükségszerűen a régi, nemzetállami népakarattal, pontosabban a népek, a különféle népek különféle akarataival azonosítják. Amennyiben pedig az EU intézményei a nép akaratának hiánya okán a legitimitás egyik lényegileg fontos elemével nem

265 Mindenekelőtt Thomas Hobbes ember- és társadalomképére gondolunk.

bírnak, akkor a rossz működése, hatékonyságának nemzetközi összehasonlításban alacsonyabb szintje igazoltnak mutatja az álláspontot, mely szerint az EU-nak pusztán koordinatív szerepe lehet. Többre ugyanis egyszerűen nem képes. Ha pedig többet tesz, akkor egyre gyakrabban teremt konfliktusokat.

Az európai nemzetállamok tehát egyszerre szeretnék megteremteni a hatékony Európai Uniót, hiszen a globális verseny okán szükségük volna rá, ám maguk szeretnék uralni saját népeiket és magát az uniót is. Ez pedig feloldhatatlan ellentmondásba sodorja őket. Úgy vélik, gyengíteniük kell a régi nemzeti identitást, hiszen arra épültek egymás közti háborúik, ám másik, a nemzethez hasonló komplex identitással nem váltják fel, hiszen az a sajátjaik feletti befolyásukat veszélyeztetné. A végeredmény a gyengülő hagyományos összetartás és a hiányzó új.

Az unió intézményeit a nemzetállamok vezetői uralják. Népeik csak nemzetállamok szerkezetén keresztül szólhatnak bele az EU szerveinek alakításába. Maguk közvetlenül nem dönthetnek másik állam által delegált személyekről, csak közvetve képviselőik révén, sőt a legfontosabb szervben a kormányaik által delegált személyek döntenek. Ám ami nagyon fontos szempont, népeik mai politikai felfogásukra és ismeretükre támaszkodva nem is volnának képesek felelősségteljesen választani más nemzetek delegáltjai közül. Az EU-n belüli valós hatalom így a nemzetállamok vezetőinek kezébe került. Ők saját országaik polgárainak felelnek, külön-külön európai ügyekben is. Az Európai Unió ügyeiben elfoglalt álláspontjukon csak akkor kényszerülnek változtatni, ha saját országukban válik az népszerűtlenné, és népszerűségvesztésük otthoni pozíciójukat veszélyezteti. Egyébként pedig érdekvezérelt alkuk sorozatában születnek meg a döntéseik. Az alkudozás folyamata azonban lassú és nehézkes. Több fontos kérdés pedig nem is képezheti a tárgyát.

Az európai jog alapja ugyanis az államok vezetőinek megegyezéséből, nem pedig az államok polgárainak politikai közösségé formálódásából ered. A népek, hiszen nem egyről, hanem többről van szó, abban értenek egyet, hogy országuk az Európai Unió tagja legyen. Ám ez az egyetértés nem ugyanolyan mértékű és minőségű. A tagság támogatóinak és ellenzőinek aránya országonként eltér, és egyikben-másikban esetleg át is billenhet.²⁶⁶ Ugyanúgy az EU-ért tenni akarók és hajlandók aránya is más-más. Ebben a viszonyrendszerben az úgynevezett demokráciadeficit kiegyenlíthetetlen. Alapvető oka ugyanis az európai nép, és az általa alkotott európai politikai közösség hiánya. Mögé pedig a nemzeti elválasztás révén nem engedték be a kulturális összetartozás mélyebb tudatát és érzését.

Az európaiak tehát ma nemcsak nem választhatják meg vezetőiket mindannyiuk közül, hanem nem is volnának képesek rá, hogy azt felelősségteljesen tegyék. A döntés

266 Nagy-Britannia

tehát nincs az ő kezükben, és ebben a pillanatban nem is igénylik ezt a jogot. Ezért a célért nem vonulnak az utcára, és nem robbantanak ki forradalmat, ha semmi más nem segít.

Az Európai Unió jogköreinek bővítése így olyan felfogásban is megjelenhet, hogy az EU mostani szerveinek hatalmát növeljék a tagállamok rovására. Tehát az EU hatalmának erősítése ebben a felfogásban nem fonódik össze az európai nép hatalmának növekedésével. Akkor pedig a legnagyobb befolyással bíró tagállamok uniós hatalmának erősödését jelentené.²⁶⁷

6.17. Az új alkotmányos identitásról

Az új alkotmányos identitás nem választaná el magát kulturális gyökereitől, hanem azokat megvallva, sőt ápolva fogalmazná és fejlesztené önmagát. Ahogy a korábbi az antik görög demokrácia, a római köztársaság, a humanizmus, a felvilágosodás kulturális örökségéből nőtt ki, úgy az újabb nemzetállamiság és a nemzeti identitás kritikájának normatív eredményeit is az alkotmányos értékek közé sorolná. Az európai alkotmány nem lehet a nemzetállami alkotmányosság egyszerű, illetve minimális változtatásokkal módosított kiterjesztése az EU tagállamaira. Ekképpen ugyanis a kettő konfliktusát okozza, és az adott ország népének támogatását sem tudja teljes bizonyossággal elnyerni.²⁶⁸

Az EU hatásköreinek bújtatott növelése éppen emiatt alakult ki.²⁶⁹ A folyamat nyíltá tétele mai formájában ugyanis éppen azzal nem találkozna, ami az alkotmányosság gerince: a nép döntő többségének támogatásával.

Az unió országaiban nem pusztán a globalizáció kihívásai és a velük kapcsolatos hatékonysági nehézségek okoznak politikai problémákat. Hanem: az unió és a tagállamok politikai közösségei jelen állapotukban nem fedik egymást. Az unió politikai közössége tagállamai politikai közösségeinek összessége volna, amennyiben azokat összekötné a közös alkotmányos értékrend, oly módon, hogy az ne álljon konfliktusban az egyes országok alkotmányos értékrendjeivel.

Ez akkor volna lehetséges, ha azok politikai közösségeinek egymás közötti viszonya egységes volna a közös állam megteremtésének és fenntartásának tekintetében. Ámde nem az. Amint azt kifejtettük, kulturális összetartozásuk nincs azon a szinten, amelyre építve politikai közösséget alkothatnának.

267 Kritikusai így is érvelnek.

268 Lásd Maastricht kudarcát több népszavazáson (Franciaország, Hollandia). Nemkülönböztetve azon, hogy a tagállamok többségében nem is tartottak népszavazást róla.

269 Thibault I. m. 15–16. p.

Amennyiben az alkotmányos egyetértés az univerzális emberi értékekre épülő tiszta alkotmányos identitással megteremthető volna, akkor az európai államra nem is volna szükség, sőt lehetséges sem volna. A kérdés természetéből következően világállam születne, hiszen a kulturális különbözőségek jelentéktelenek volnának az univerzális emberi értékeken nyugvó emberi értékekkel történő azonosulással összevetve. Amennyiben ugyanis univerzálisak ezek az értékek, akkor az európai állam is csak pusztá partikularizmus volna. Mivel nem jelenti az emberiség egészét, ezért csak valamiféle különbözőség okán alkothatna külön országot.

Ám ha nem kulturális a különbözőség, nem olyan természetű, amelyet egyébként az európai egyesülés több teoretikusa is leírt, amikor az egyesülés eszméjének különféle módozatait megfogalmazták, akkor milyen?

A különbözőség Európa és a világ többi része között legalább olyan fontos kérdés, mint az, ami összeköti az európaiakat. Ezek fényében is képessé kell válniuk meglátni önmagukat. Csak a sajátosságok és különbözőségek világos és tiszta megfogalmazása teszi lehetővé az együttműködés különféle konkrét formáinak megkeresését, illetve megteremtését, mint ahogy a súlyos konfliktusokkal fenyegető eltérések szépítés nélküli meglátását.

Európa nem tarthatja magát az egész világnak. Ezt korábban is hibásan gondolta.²⁷⁰ Ám kialakíthatja nemzeti együttműködésének olyan új rendszerét, amely különféle formákban, ám lényegét megtartva tovább terjedhet. De csak akkor, ha hatékonyabbnak, jobbnak, egészségesebbnek bizonyul a többinél. Amennyiben társadalma populációs, gazdasági és kulturális ereje nagyobbak, most már nem hódításra használandóak, hanem követésre méltóbbnak bizonyul másokénál.

6.18. Az alkotmányosság elvont elvei

Az európai alkotmányosságnak nyilvánvalóan követnie kell a kontinens alkotmányos örökségét. A felvilágosodás idején megszülető, mindenkire kiterjedő szabadság- és egyenlőségfelfogás továbbvitele nélkül európai nép nem születhet. Nem lehetnek ugyanis első és másodosztályú európaiak, hiszen politikai közösség nem létezhet egyesek uralmára és mások alávetettségére építve. Ehhez két alapvető fontosságú problémát kell megoldaniuk az EU-t alkotóknak. Az egyik a nemzeti egyenlőség és szabadság kérdésköre. A másik az oligarchizálódás folyamata.

270 A nemzeti identitás herderi változatának kanti kritikája ugyan megállapítja, hogy a nemzet mint köztes emberi csoport nem emelhető az egyetemes emberi fölé, ám helyével, jelentőségével nem foglalkozik. Lásd: Immanuel Kant: *Történefilozófiái írások*. Ictus, 1995, 85–86. p. Ez a hiányosság szerintünk hosszú időre elválasztja az emberi jogi felfogás egyetemességét a nemzeti identitás sajátos jellegétől.

Ha ugyanis Európa e két kihívásra nem lesz képes válaszolni, akkor az általa mostanáig megjelenített alkotmányosság egészéről állíthatják ellenzői, hogy a valóságban a legerősebb európai nemzetek és néhány hatalmát és befolyását megrendíthetetlenül tevő érdekcsoport irányítja az uniót. Tehát az alkotmányosság egésze válik kérdésessé, hiszen szembemegy a maga által hirdetett eszmékkal. A valóságban az EU polgárait mind nemzetileg, mind társadalmi réteghez tartozásuk szerint felosztja. Emiatt a politikai rendszer egészen kell változtatni.

A rendszerellenes erőket a rendszer belső ellentmondásai is erősíthetik. Ha az Európai Unió képtelen lenne megoldani őket, akkor alkotmányos értékrendjének hagyományos alappilléreire is növekvő nyomás fog nehezedni. Az erősödő kritika egyre jobban felborítja pártrendszerét, és persze parlamentjeinek összetétele, majd kormányainak jellege is tovább változik.

6.19. Absztrahálás a kultúrától

A nemzeti kérdésnek az emberi jogok univerzális szempontrendszeréből történő vizsgálata számos nehézségbe ütközik.

Az egyik elméleti megoldás a nemzetitől történő elvonatkoztatás teoretikus aktusa. Ha az emberit általánosan gondoljuk el, akkor nem vehetjük figyelembe partikuláris, tehát egyéni és csoportosajátosságait. Csak azokkal foglalkozhatunk, amelyekkel az ember általunk helyesnek tartott definíciója okán minden egyén bír. Amennyiben pedig a definíció az emberről mint olyanról mond ki valamilyen adottságot, akkor bírnia is kell. A továbbiakban az empirikus valóság nem jelentheti a tétel helytelenségét. Csak valamiféle helyzeti defektust, amit ki lehet és ki is kell javítani. Az univerzális és sajátos emberi összeillesztése csak akkor sikerülhet, ha mindkét nézőpontot igazítjuk a másikhöz.

Az európai önazonosság olyan formája, amely csak az egyik szempontra épül, alig ha teremt a nemzetállaménál jobban működő társadalmat és politikai közösséget. A másikat ugyanis nem tudja megszüntetni, mivel nem is lehet. Az ember bír egyetemes jellemzőkkel, hiszen különben magának a fogalomnak sem volna értelme. Utoljára a törzsi felfogás vélte az eltérő totemős okán, hogy csak saját törzsének tagjai tekinthetők embereknek, ám a felfogás megbukott. A fejlettebb vallások megnyíltak mindenki számára. A kulturális különbségek azonban akkorák is lehetnek, hogy az univerzálisnak nyilvánított emberi jogok tekintetében sem egyeznek. Azaz az emberi jogok egyetemessége nem mindenki, hanem csak egyesek álláspontja. Az egyetemesség így szűkül valóságból deklarált egyetemességé.

Amennyiben nem ölt olyan formát, amely vonzóvá válik az emberi sokféleség különféle sajátos formáinak, akkor nem segíti, hanem fenyegeti azokat. A fenyegetés akár a megsemmisítés veszélyét is hordozhatja. Éppen ez a vonása okoz újabb és újabb

konfliktusokat az egyes kultúrák hordozói között. Méghozzá nem pusztán versengés-szerüeket, hanem egyenesen egzisztenciálisakat. Ezek során pedig indokoltnak és jogosnak tartják az univerzálisnak hirdetett, de az ő kultúrájukat eltörölni akaró értékrend megsértését. Hiszen úgy akar kötelezővé válni mindenki számára, hogy eközben elvárja tőlük, hogy szűnjenek meg azok lenni, akik.

A konfliktus már a világvallások megszületésekor megjelenik, hiszen ezek már nem egy törzs, törzsszövetség, népcsoport vallása voltak, mindenki mást kizárva és másodrendűnek tekintve, hanem potenciálisan minden emberi lényé. Csakhogy ehhez fel kellett adnia korábbi hitét. Tehát nem az volt az ajánlat, hogy egyeztessék hitüket, hanem hogy az egyik fél adja fel a magáét, és fogadja el a másikat.

Ugyanezt az ajánlatot teszi a nemzetállam is saját polgárainak. És ezt követelik a magukat univerzálisnak deklaráló szabadság- és egyenlőségelméletek. Méghozzá mivel univerzálisak, ezt igénylik minden embertől. És mivel racionálisak, racionális belátás alapján igénylik. A legnagyobb teret közülük még az érdekkalkulációra épülő koncepció különféle változatai foglalták el.²⁷¹

Az egyetemes emberi ebben a formájában érdekküzdelmek és érdekegyeztetések váltakozásából, valamint kombinációiból áll. Az emberi jogokon alapuló univerzális értékrend ugyan keretet ad neki, ám társadalomszervezési dominanciáját alig korlátozza. Európában kiiktatta a tagállamok közti háborút a politika eszköztárából, ám az erő érvényesítésének puhább eszközei ott maradtak az EU tagállamainak eszköztárában. Az európai nép hiánya lehetővé teszi az államok közti vetélkedést az unió intézményein belül és nemkülönben azokon kívül.

Az emberi jogok olyan rendje pedig, amely nemzeti szempontból is egyenlővé tenné az unió polgárait, és egyazon nemzeti szabadságok adna nekik, nem léteznek.

Az Európai Unió így arra van utalva, hogy a legerősebb tagállamainak vezetői meghozzák a maguk döntéseit, amelyek jelentős mértékben függenek saját hazai pozíciójuk erejétől vagy gyengeségétől, majd egyezkedni kezdenek egymással, s ha sikerül egyezsége jutniuk, akkor melléállítsák a kisebb, illetve gyengébb államok vezetőit. A folyamat hosszú és nehézkes. Arról nem is beszélve, hogy az egyes államok érdekei ebben a rendszerben gyakran nem érvényesülnek egyazon mértékben.²⁷² Ebből pedig olyan konfliktusok eredtek, amelyek mostanra eljutottak az egyes tagállamok közvéleményéig. Európai nép hiányában ez azt jelenti, hogy az egyes nemzeti közvélemények

271 Immanuel Kant nacionalizmuskritikájának hiányossága teret nyit John Stuart Mill utilitarista nemzetfelfogásának, annak belső ellentmondásával együtt, mely szerint az emberi szabadság korlátozható az állam egységének, valamint a fejletlenebbnek nyilvánítottak nemzeti alávetésének nevében.

272 Az egyik jól ismert példája az olaszok kifogása az euró gazdaságukra gyakorolt hatásával kapcsolatban, szemben Németországgal.

mára tudomást szereztek róla, hogy az Európai Unió egyes országoknak nagyobb előnyöket biztosít, mint másoknak.

Az együtt maradás fő argumentuma így az maradt, hogy az unióban maradás még mindig előnyösebb, mint a kilépés. Ez a motívum azonban messze elmarad attól a céltől, amit az Európai Unió megalapításakor fogalmaztak meg. Ez az érdekérv csak egyetlen lépésre van attól az állítástól, hogy ha jobban megvizsgálják, akkor nem is éri meg.²⁷³

A szellem vész ki az elképzelésből. Nemcsak a világ élére nem viszi vissza mindannyiukat, valamint a várt békét sem hozza el maradéktalanul, hanem még a köztük levő egyenlőséget sem biztosítja. Egyes országok, és azokon belül is bizonyos rétegek élnek jobban, mint néhány évtizeddel ezelőtt, míg mások élete nehezebbé vált.²⁷⁴ A nemzeti egyenlőtlenségeket teremtő rendszer pedig a lakosság lassan, de folyamatosan növekvő részében ébreszt kétségeket az unió iránt. Összekapcsolva a középosztály gyengülésével és a posztdemokrácia többi elemével, elégnék bizonyult olyan politikai szervezetek megerősödéséhez, amelyek immár nemcsak az uniós tagságot, hanem az alkotmányos rend egyik-másik pillérét is megkérdőjelezték.²⁷⁵

Az egyik erős ellenérv úgy hangozhatott, hogy a régi állapothoz való visszatérés rosszabb helyzetet teremtene a globalizáció élesedő versenyhelyzetében. Csakhogy a jelenlegi sem hozta meg a várt sikert. És ez nemcsak állítás és feltételezés, hanem sokak által megélt tapasztalat. A piac áru kínálata, a külföldi piacokon megjelenő konkurencia dinamikája nemcsak egyszeri, hanem rendszeres tapasztalatot jelent sok-sok európainak. Még a tagállamok legfejlettebbjeinek polgárai is megtapasztalják, a globális versenyt nehezebben bíróról nem is beszélve. A náluk megnövekedett munkanélküliség és a növekedési nehézségek okaként általában gazdaságpolitikájuk hibáit szokás emlegetni. Azt, hogy az okok civilizációs problémáikban gyökerezhetnek, már kevésbé.

Márpedig, ha az okok jelenkorunk európai civilizációjának alacsonyabb hatékonyságában húzódnak, akkor annak alapértékeit kell újragondolni. Ennél kevesebb nem elég. Ha tehát az újkornak nevezett történelmi szakasz közösségi identitását kívánjuk magasabb fejlődési szintre emelni, akkor először is az alkotmányos nemzetállamiság fejlődési szakaszának erényeit el kell választanunk hibáitól. Mindenekelőtt azt kell szemügyre vennünk, hogy miként ütközött az alkotmányosság a nemzetállamisággal.

273 Például Nagy-Britannia közvéleményének jelentős része, Olaszországé, és egyre több európai politikai párt egyre nagyobb számú támogatójáié.

274 *Die Mittelschicht in Deutschland. Wirtschaftliches Kraftfeld oder sozialer Kisenherd?* Roman Herzog Institut.

275 *Mehrheit der Bevölkerung mit Demokratie in Deutschland unzufrieden.* Friedrich Ebert Stiftung. <https://www.welt.de/politik/deutschland/article198503305/Deutschland-Mehrheit-mit-Demokratie-unzufrieden.html>

Majd meg kell vizsgálni kultúráinknak azon elemeit, amelyek állják a globális verseny kihívásait. Európa még nem késett el teljesen. Számos területen még mindig jobb a világ többi részénél, illetve képes olyat nyújtani, amit rajta kívül senki.

Olyan szabály nem létezik a történelemben, hogy a fejlettek mindig azok maradnak.²⁷⁶ Amennyiben az Európai Unió tagállamai nem lesznek képesek túlnőni azokon az ellentmondásokon, amelyek a felvilágosodás és a nemzetállamok születése óta gyöttrik őket, akkor mai elmaradásuk minden bizonnyal tovább mélyül és történelmi léptékekkel mérve is tartóssá válik. És sem az alja, sem pedig a vége nem látható.

A nemzeti elválasztás rendje úgy darabolta fel Európa szellemiségét a mára globális méretekben kicsivé váló európai nemzetek közt, hogy nemcsak külön-külön, hanem a mai Európai Unió rendjében együtt sem tudják megakadályozni, hogy globális súlyuk tovább csökkenjen.

Ahhoz ugyanis nemcsak az Európai Unió politikai rendszerének, az európai országok társadalmainak, hanem az európaiak életfelfogásának, céljainak, tehát életükkel kapcsolatos alapértékeiknek is változniuk kellene. Nem teljesen, hiszen számos eleme ma is kiváló és nemes. De jelentősen. Ha nemzetei nem teszik, a maguk által ásott csapda foglyai maradnak.

6.20. Európa neve

Kik vagyunk mi? Európaiak vagyunk. A megnevezés problémája abban áll, hogy a kontinens földrajzi határain belül létező régi kultúrák néhányja nem része az Európai Uniónak. Elég Oroszországot említeni. Ám az új európai identitás kritikai képessége olyan példát mutathat és olyan mintákat kínálhat, amelyek segíthetik közeledésüket az unió értékrendjéhez. Még hozzá oly módon, hogy az ne semmisítse meg a maguk sajátosságainak legértékesebbjeit. Noha a kijelentés, hogy „európai vagyok”, nem fedi pontosan a kontinens összes kultúrájának mindegyik elemét, de magáénak szeretné tudni a legjavát. Mindazt, amivel a kontinens első lett a világ régiói közt, és ismét esélyt teremthet rá magának. De nem kívánja továbbvinni azt, amivel elmaradását okozta.

Ez a világ így nyitott világ lehet. Ám nem minden előtt. De mindenki számára, aki mindezt megérti, elfogadja és gyakorolja. Tehát azok számára is, akik ma a kontinens olyan részeiben élnek, amelyek uralkodó szabályainak legfontosabbikjai kívül esnek a kritika utáni európai értékrenden, illetve egyenesen szembemennek vele. A másik világnak ugyanis szintén megvan az esélye, hogy összhangba hozza magát az európai világgal, mint ahogy annak is, hogy szembekerüljön vele.

²⁷⁶ Immanuel Wallerstein fejté ki, ahogy a fejlődés centruma vándorol a földgolyón.

Az állítás, hogy „európaiak vagyunk”, ezért nemcsak világos tartalommal bír, hanem lehetőségekkel is. A kulturális gazdagodás, fejlődés lehetőségeivel. Az európaiak méltósága immár nem abból ered, hogy ők a világ legfejlettebbjei. Noha azok voltak. És abból a korábban Közép- és Kelet-Európában elterjedt vélekedésből sem, hogy az elmaradottságuk erény a fejlettebbek romlottságával szemben. Sokkal inkább fejlődésük képességéből és e képesség megéléséből. Európa múltjában néhányszor a világ élére emelte magát. Az európaiak méltósága abból is fakad, hogy megint ezt akarják. Az ilyen cél sokakat egyesít, sokak életének ad a saját érdekein és pillanatnyi céljain túli értelmet. És sokakat kapcsol össze – más-más nemzetek tagjait is –, hiszen mindannyian egymásból merítenek.

Ám ehhez egyebek között az európai közvélemény megszületésére is szükség van. Az európai közvélemény azonban nem pusztán azáltal jön létre, hogy az unió egészére kiterjedően hoznak létre médiafelületeket. Hanem sokkal inkább oly módon, hogy az európai társadalom egyes szegmensei kapcsolják össze álláspontjaikat és persze kötik össze értesüléseiket. Az európai közvélemény a maga sokféleségéből tud összeállni, tehát nem pusztán az európaiság elvont eszméjének elgondolásából. Azoknak az össze-érő értékeknek, céloknak, érdekeknek, érzéseknek a tarka forgatagából, amely különféle módon kapcsolja össze a sokféle és több mindenben másféle európaikat. Semelyik plurális társadalom közvéleménye sem egyféle. Az európai sem tud egyszínű, egyhangú lenni, éppen lényegét adná fel vele.

Ha az ember kijelenti, hogy ő európai, akkor ezt nem csak egy-, hanem sokféleképpen érezheti és gondolhatja. Ami különösen fontos, többféleképpen, mint nemzetállamának plurális társadalmában.²⁷⁷

Ugyanakkor annak is világosnak kell lennie számára, hogy mi az, ami e nagy közösség tagjává teszi. Mi mindenből áll az örökség, ami Európát megtartotta, és többször is a világ elejére emelte. Mit gondoltak és tettek, mit teremtettek, és mit rontottak el. És persze azt is, hogy mivé válhatnak és mivé szeretnének válni. Európa a fejlődés és a szilárd önazonosság egységének öntudatára épül. Önazonosságának ugyanis maga a fejlődés is a része. S vele ismét olyan emberközi kapcsolatokat építenek, amelyeknek nincs párja a világon. Megint el tudnak rugaszkodni saját korábbi önmaguktól, és olyanná tudnak válni, amilyen még soha senki sem volt.

Tehát ebben az értelemben nem európai mindenki, aki földrajzi értelemben az Európai Unió területén tartózkodik. Nem lehet csak egyszerűen azzal európaivá válni, hogy az illető munkát szerez valamelyik uniós tagállamban és valamennyire megtanulja annak hivatalos nyelvét.²⁷⁸ Az európaiság kulturális azonosulás is egyben.²⁷⁹ Ez a

277 Bernard Yack szerint a nemzetállamot a kollektív egoizmus jellemzi. Bernard Yack: *Nationalism and the Moral Psychology of Community*. Chicago and London, The University of Chicago Press, 2012, 174. p. Az új identitás kiterjesztené ennek körét és megváltoztatná határait.

278 A szociális és kulturális integráció közti összefüggést elemzi Jan Keller. Jan Keller: *Evropské rozporý ve světle migrace*. Praha, Sociologické nakladatelství, 2017, 168–169. p.

kultúra szilárd, a világot sokban emelő értékekre, most már hagyományos értékekre épül. Az új európaiság azonban nemcsak ezekből áll, hanem annak akart és fejlesztett képességéből is, hogy az örökségében meglássa az ember, mi az, ami nemcsak nem segített, hanem egyenesen ártott. A kritikának, s benne a kulturális önkritikának ugyanúgy részévé kell válnia az európaiak új öntudatának, mint eleik kiváló teljesítményeinek megbecsülése.

Aki ebbe a világba szeretne jutni, annak minderre kell képessé válnia.²⁸⁰ Ha pedig rájön, hogy önmaga öntudatának legfontosabb elemeit a korábban nemzetileg másnak minősített kultúrában is felfedezheti, majd megtalálja az utat a saját magának ismert, becsült és szeretett kulturális értékektől a másban megjelenő hasonlókéig, és végül össze is tudja kapcsolni őket, akkor az új világ dinamikáját is megérti.

Ez az ajánlat vonzó lehet más kultúrák számára is. Főként, ha amellet, hogy felszabadítja az embert, a világot is fejlettebbé teszi a többiekénél.

Az európaiak nyitva tartják az uniót mások előtt. Korábban a nemzetállamok is így tettek. Ám egyben zárva is. Az Európai Uniót európaiak alkotják. Ez nyilvánvaló volt korábban is. Az athéni poliszt athéniak alkották, a rendi államot a rendi szerződést megkötők, a nemzetállamot pedig a nemzet tagjai. Nem akárki.

Tegyük fel, hogy akárki a világállamot alkotná. Ám ez az állítás sem helytálló. A világállamot is csak akkor és olyanokkal hozhatják létre, akik identitása olyan, amellyel létre tudják hozni, működtetni tudják és képesek fenntartani. Ha nagyon sokaké más, akkor az ilyen állam meg sem születhet, vagy ha rendkívüli körülmények okán mégis, akkor sem maradhat fenn. Semmilyen állam sem létezhet azok nélkül, akik fenntartani akarják és tudják. Az Európai Unió nem világállam. És az belátható ideig nem is jön létre. Az Európai Uniót ezért nem akárki, nem mindenki, hanem az európaiak alkotják meg és tarthatják fenn. Az európaiak pedig nem lehetnek akármilyenek, hanem az európai önazonossággal bírók. Ha a maga eddigénél szabadabb világával jobb lesz a korábbiaknál, akkor az eddigénél közelebb hozhatja egymáshoz a világot értékeiben is. Persze, ha nem, akkor távolabbra is sodorhatja. Ám Európának, az európaiaknak próbálkozniuk kell. Ahogy tudósaik, művészeik, tengerjáróik, felfedezőik mindig is tették.

279 Étienne Balibar mutatja be azt a bizonytalanságot, amely az európai egység legfontosabb fogalmainak jelentését jellemzi. Étienne Balibar: *We the People of Europe. Reflections on Transnational Citizenship*. Princeton and Oxford, Princeton University Press, 2004, 203–206. p.

280 A fordított irányúnak nevezett globalizáció jelenségét mutatja be Seyla Benhabib. Franciaország példáján pedig a bevándorlók által várt egyenlőség és szabadság kérdéses voltát, s ennek öntudatbéli következményeit akár a harmadik generációhoz tartozóknál is. Seyla Benhabib: *Another Cosmopolitanism*. Oxford University Press, 2006, 51–56. p.

6.21. A bukás

Azzal is számolni kell, hogy Európa nem lesz képes saját erejéből megújulni. Mostani helyzete egy fontos vonatkozásban eltér korábbi válságaitól. A kontinens biológiai válságban is van. Ez pedig lakossága nem kis részében ébreszt kétségeket jövőjével kapcsolatban.

Amennyiben a beköltözők átveszik a mostani Európa családfelfogását, akkor fokozatosan ők is elfogynak. Így a bevándorlók újabb és újabb hullámára volna szükség. Közben persze, immár történetileg alátámasztva, annak elfogadására, hogy az európai kultúra mai formájában az elfogyás, a kihálás kultúrája. Ha mások átveszik, akkor ők is egyre kevesebben és kevesebben lesznek.

Ennek elfogadásához egy fontos dolgot mindenképpen kínálnia kell Európának ma is: a legjobb életet a világon. És ehhez persze megingathatatlan erőt és hatalmat. Ha azonban Európa nem képes a világ élére törni, sőt elmaradását sem sikerül megállítania, akkor még ezt sem ígérheti hihetően.

Amennyiben pedig a tényleges választási lehetőség a kétféle lemaradás közt van, és az egyik a nemzeti kultúra eltűnésével is jár, akkor feltételezhetően sokan, nagyon sokan döntenek úgy, hogy inkább a régi nemzeti értékekhez érdemes visszatérni. Arról nem is beszélve, hogy a jövő pontosan sohasem látható, és hátha tartogat valamilyen pozitív meglepetést. Az összetartozás régi formája oly sok megrázkódtatást, katasztrófát kibírt már, és a reményt a legsötétebb helyzetekben is meg tudta őrizni. Míg az új láthatóan és mérhetően a visszaszoruláshoz, gyengüléshez, elfogyáshoz vezet. A kulturális jelenhez kötődöttség és hosszabbtávú jövőtlenség képe összekapcsolva az elmaradás folytatódásával a globális versenyben egyfajta új nemzetébredéshez vezethet. Ez pedig akkor is jelentős támogatást szerezhet, és a pártrendszer átalakulását okozza, ha nem eredményezi Európa vezető szerepének visszaszerzését. Ugyanakkor a régi nemzeti értékrend visszatérésének kritikusai szerint az ilyen állapot újfajta függőségek kialakulását²⁸¹ és a régi ellentétek kiéleződését hozza. A következmény nagy valószínűséggel összerakható: Európa belesüllyed belső küzdelmeibe.

A kérdést tehát úgy kell feltennünk, hogy lehetséges-e olyan európai identitás, amely egyszerre köti össze az európaiakat egy kulturális és politikai közösséggé, és tartja meg, majd fejleszti tovább nemzeti önazonosságukat. Szerintünk igen. Sőt mi több, éppen ez fakaszthatja Európa új dinamikájának forrását. A nemzeti elválasztás megszüntetése, az egyes nemzeti önazonosságok közös elemeinek közösként történő elfogadása, a nemzeti identitás kritikája és értékes elemeik kombinálása olyan szellemi teret nyit, amelyben a kreativitás új forrásai fakadhatnak, és az együttműködés, s ami még fontosabb: az összetartás és összetartozás új formái születnének. Ezekből nőhetne ki az összeurópai demokrácia alapja, az európai nép.

281 Elsősorban az Oroszországtól való függés új formáinak fenyegető képe jelenik meg.

A képviselet új lehetőségei nyílnának meg, ami Európa politikai életének is új lendületet adhatna. A képviselet lehetőségének változása a politikai pártok számára is fejlődési utakat jelenthetne.

Elsősorban azt kellene átgondolniuk az európaiaknak, hogy miképpen válhatnak olyanná, hogy visszanyerjék a kontinens korábbi fényét a globalizáció korában. Ehhez elsősorban nyilvánosan el kellene ismerniük, hogy immár nem a legfejlettebbek, és a jelen folyamatai is az elmaradás folytatódásának irányába mutatnak. Kritikusan szembe kellene nézniük mindazzal, ami miatt elvesztették. Mind a politikai, mind a társadalmi és a kulturális okaival. Majd meg kellene vizsgálni, hogy melyek azok az európai adottságok, képességek és források, amelyekben a kontinens ma is világelső, avagy legalább egyes nemzetei a legjobbak közé tartoznak, és azokat át kellene venniük egymástól. Valamint keresniük kellene a pontokat, amelyek összekapcsolása új minőséget szülne. Majd meg kell fogalmazniuk Európa kulturális, gazdasági és politikai céljait.

6.22. Külpolitika és honvédelem

Az Európai Unió egyszerre szembesül a gazdasági elmaradással, a külső és belső politikai nehézséggel, a katonai gyengeséggel, a populációs válsággal és az afrikai meg a közel-keleti bevándorlás kulturális, politikai és gazdasági konfliktusaival. Ehhez járul szellemi befolyásának globális gyengülése.

Szellemi befolyásával együtt jár anyagi befolyásának vékonyodása. Mind gazdasági hatalma, mind pedig katonai ereje csökken nemzetközi összevetésben. Egy esetleges máshol végigvitt technológiai váltás pedig mind gazdaságilag, mind katonailag alárendelt szerepbe szoríthatja. Azaz a lassú elmaradást robbanásszerű leszakadássá teheti. Ennek a veszélyességét csak akkor lehet figyelmen kívül hagyni, ha azt feltételezzük, hogy más feltörekvő régiók kulturái olyannyira békeszeretőek, hogy olyan erőknek esélyük sincs és nem is lesz hatalomra jutni, melyek Európát nem megsegíteni, hanem alávetni szeretnék. Tehát olyannyira békés és emberbarát minden csoportjuk – és az is marad –, amilyenné még az európaiaknak sem sikerült válniuk. Nos, az ilyen utópisztikus feltételezés aligha tenné a világ legbiztonságosabb régiójává az elmaradó Európát. Európának a biztonsága érdekében is a legfejlettebbek között kell maradnia, állva, sőt minél inkább diktálva a technológiai versenyt.²⁸²

E nélkül, és ezt éppen birodalmi múltjukból ismerhetik a volt európai nagyhatalmak, a jövő legújabb fegyverrendszereit kezelni sem tudják majd, nemhogy előállítani és időről időre meghaladni. Minderre immár külön-külön egyre kevésbé képesek, együtt pedig alig tesznek valamit.

282 Anthony Giddens mutatja be, annak a tulajdonságnak az értékrendi és szerkezeti hátterét, amellyel az állam a megfelelő hatalmi konstelláció esetén hódítóként léphet fel szomszédjaival szemben. Anthony Giddens: *Nation-State and Violence*. Berkeley and Los Angeles, University of California Press, 1985, 116–225. p.

A pillanatnyi érdekek szerinti összetartozás nem jelent sorsközösséget, nem teremt európai hazaszeretetet, márpedig az ember életének kockáztatásához az összes többiért egyesek érdekei nem elegendők. Az is kell hozzá, hogy sokkal távolabb mutató értelmet tulajdoníthasson neki. De mindenképpen azt kell gondolnia, hogy a legjobban szeretett közösségén segít, ha életét, egészségét áldozza.

Az európai hadsereg működésének legfontosabb értékalapja, különféle nemzetiségű katonáinak hősiessége akkor születik meg, ha az Európai Unió mindegyik nemzetének értékeit magában foglaló önazonosságuk és közös kultúrájuk szeretete és tisztelete köti össze őket.

Persze az agresszivitás általános uralmának elvéből hasonlóképpen hiba volna kiindulnia, mint a béke és emberbarátság univerzális uralmából, illetve abból a feltételezésből, hogy ez a fejlettség törvényszerű velejárója. Európa éppen nemzeti kultúráinak összekapcsolásával szolgálhat példaként a világ számára, de képesnek kell erőt is mutatnia, ha szükséges. Aligha kérdéses, hogy a világ egyes országaiban ez a minta ellenszenves lesz mindazoknak, akik államuk polgárainak összetartását továbbra is a nemzeti identitás agresszív elemeivel szeretnék fenntartani. Nem zárhatjuk ki, hogy az ő reakciójuk esetenként ellenséges lesz. Európának képesnek kell lennie érveléssel és érzéssel, de ha kell, erővel válaszolni. Ám ahhoz jobb érvekre, nemesebb érzésekre és nagyobb katonai erőre volna szüksége. Ma egyikkel sem rendelkezik.

Az Európai Unió tagállamai azonban továbbra is fenntartják saját, a többiekétől elválasztott hadseregüket, és persze hadseregük nemzeti lojalitásának ideológiai elemeit.²⁸³ A legfényesebb pillanatok, hadseregük történetének legfényesebb pillanatait továbbra is az egymás ellen vívott nemzeti háborúikban találják meg, nemritkán összekapcsolva egyikük-másikuk birodalmi múltjával.

Az ilyen hadseregek összeolvasztása nemcsak irányítási problémákkal jár. Legalább annyira megterhelné a nemzeti lojalitásuk és államaiknak az Európai Unión belüli konfliktusai közt kialakuló feszültség. De még inkább az EU vezető testületei, tehát a nekik parancsoló szervek kérdéses legitimitása.

A probléma lényege, hogy az európai nép hiánya okán e katonákat sem az európai népből toboroznák. Nép híján európai alkotmány sem létezhet, így fel sem esküdhetnének rá. Pedig a modern demokráciák megszületése óta a hadseregek tisztjei és egyszerű katonái az alkotmányra tesznek esküt, nem másra.

A felvilágosodás óta tudható, hogy bármi más önkénnyel fenyeget. Teljes értékű európai hadsereg csak az európai nép megszületésével alakítható, addig legfeljebb tag-

283 Az EU-tagság kínálta biztonságot nemzetállami érdekként mutatja be Radoslava Brhlíková. Radoslava Brhlíková: *Bezpečnosť v kontexte členstva v Európskej únii*. In: Zuzana Poláčková – Radoslava Brhlíková: *Národnoštátne záujmy v post-integračnom období*. Nitra, Univerzita Konštatína Filozofa v Nitre a Ústav politických vied Slovenskej akadémie vied, 2017, 75–83. p.

államai hadseregeinek szorosabb kooperációja támaszkodhat alkotmányos háttérre: a tagállamok alkotmányaira. Ám ebben az esetben elsősorban saját hagyományos hazájukért küzdenek, annak parancsait követik. Az unió iránt addig hűek, ameddig azt a maguk államának kormánya parancsolja. Ami megváltozik, ha esetleg másként dönt.

A közös kül- és biztonságpolitika csak olyan területeken lehetséges, amelyekről előzetesen egyeztettek és egyetértés alakult ki köztük.²⁸⁴ Ez még optimális esetben is hosszadalmas folyamat. Ám az unió államai esetében számos problémás részérdekebe ütközik.

Ilyenek például a franciák gazdasági érdekei számos korábbi afrikai gyarmatuk teljes pénzügyi függésben tartására, az eltérő Oroszország-politikák, a különféle közlekedési érdekek, és persze az egymás közti konfliktusaik, amelyek között alkotmányosak is vannak.²⁸⁵ És ez a felsorolás csak néhány példát tartalmaz.

Az egyeztetéses külpolitika következő problémáját azok a kérdések adják, amelyekben nemcsak a tagállamok közti egyetértés hiányzik, hanem e tagállamok egymás riválisai.

A közös külpolitikai doktrína kidolgozását így a hadsereghez hasonlóan általában anélkül nevezik a felek a távolabbi jövőben megvalósulónak, hogy a hozzá vezető utat felvázolnák. Tehát azt nem mondják ki, hogy nem kívánják, de azt, hogy miként akarják megteremteni, ködben hagyják.

Az Európai Unió olyan ígéretei közé tartoznak ezek a célok, amelyeket tagállamai a valóságban nem teljesítenek, ám időnkénti hangoztatásuk a polgárok számára a közlekedés illúzióját adja. Megkerülni ugyanis nem lehet őket, hiszen annyit minden európai tud, hogy közös külpolitika és hadsereg nélkül nincs közös állam.

Az Európai Unió a közös állam ígérete. Ámde a modern demokratikus államiság legfontosabb feltétele, a nép hiányzik az elképzelésből. Ebben az esetben azonban csak akkor működtethető, ha a hatalom nem vagy nem elsősorban a népből ered.

Az unió képviselte kulcskérdésekben a tagállamok megegyezésének nyomán hozza meg legfontosabb döntéseit. Az európai politikusok zöme alig vagy egyáltalán nem számíthat az unió polgárainak támogatására, hiszen ők nem állnak össze európai nyilvánossággá. Ám ez nemcsak kommunikációs probléma, hanem értékrendi. Nincs olyan, a nagy többség által osztott európai társalmi és alkotmányos értékrend, amelyre támaszkodva működhetne az európai közvélemény. Tehát az országhatárokon túlnyúló közös álláspontra juthatna a legtöbb meghatározó politikai kérdésben, amelyek tudvalevőleg a társadalom valamely fontos problémáját kezelnék.

Az európai közvélemény hiányát, avagy jobb esetben is töredezettségét nem pusztán a tömegkommunikációs eszközök zömének tagállami kötődése okozza. A mélyebb

284 I. m. 85. p.

285 Például Olaszország és Franciaország érdekütközése Líbiában.

ok az európai identitás felszínességében rejlik. Az nem ér a kulturális és politikai összetartozás mélyére, egészen a sorsközösségig. Többségüket legfeljebb az érdekközösség és az egyéni élmények kapcsolják össze.

Az európai identitás pedig csak akkor születhet meg, ha az európai közvélemény jelentős része szeretné megteremteni. A politika döntése nem elég. A tiszteletet, egymás megbecsülését s ezek feltételeként a másik kultúrájának megismerését, ellentmondásosságában történő megszeretését aligha lehet pusztá hatalmi eszközökkel elérni. A programnak „népinek” kell lennie. De persze a politika támogatása is esszenciális, hiszen a közös identitás politikai is. A kulturális változás – benne a politikai kultúráé – olyan folyamat, amelybe mindenkinek bele kell férnie, ha akar. Minden európai megtalálhatja benne a helyét, ha keresi. Mindegyik politikai eszmeáramlat kialakíthatja a maga politikai terét, és a siker reményével indulhat tovább. Mindenekelőtt tehát azt kellene átgondolniuk az európaiaknak, miképpen válhatnak olyanná, hogy visszanyerjék a kontinens korábbi fényét a globalizáció korában. Az Európai Unió új, egyik legfontosabb kül- és biztonságpolitikai kérdése, hogy ezt kik akadályoznák. Feltételezhetően Oroszország, Kína és az USA egyes körei. És persze több, az új értékrendet a saját hatalmi berendezkedésére nézve fenyegetésnek tekintő kisebb állam.

Ki győzhető meg közülük? A legnagyobb esély az Amerikai Egyesült Államoknál mutatkozik. Amerika maga is több hasonló gonddal küzd, mint Európa. Egy ismét dinamikus fejlődő Európai Unió az USA szövetségeseiként számos területen inspirálhatná az USA problémáinak megoldását. Katonai szövetségük fenntartása, kulturális kapcsolataik élénksége és főleg szokásaik, kultúrájuk, társadalmak szervezete több vonatkozásban is összekapcsolná őket.

Hosszabb távon éppen Európa elmaradása, dezintegrálódása, lakosságának kicserélődése erősítené a fokozatos eltávolodását az USA-tól. Főként ha Amerika gondjai is tovább nőnének.

A feleknek éppen egymás dinamikus fejlődésének segítése volna a stratégiai érdekük, és ez az érdek vallott értékeikkel is összhangban áll. A pillanatnyi taktikai előny, a másik feletti dominancia önmaga ellentétébe fordul a domináló globális tervességnek folyamatában.

Oroszország súlya csökkenőben, maga is szenved a Nyugat kulturális és populációs válságának több elemétől. Európának pedig képessé kell válnia, hogy felvegye a versenyt Kínával.

Az elmaradás nyilvános megvallása persze bizonyára politikai kockázattal járna. Külpolitikaival is! Hiszen többen ígérnek a korproblémák egyszerű, lemondásmentes, az életvezetés, a kultúra alapos átalakítását nem igénylő, könnyűnek sejtetett megoldását. Ám az elmaradás nyilvánvalósága és a kilábalás világos programja, valamint az új európai összetartozás élménye erősebb reményt és életértelmet kínál, mint a régi világhoz való visszatérés képe. Az európai nemzetek tagjainak és egész közösségeinek, sőt

közösségeik részeinek külön-külön is helyet, célt, Európa történelméhez, az európai ember büszkeségéhez és ambícióihoz méltó feladatot, majd fejlődést és gazdagodást kínál. Mindazt, amit az elmúlt évszázadokban a legtöbb európai nagyra tartott.

És persze kihívást jelent, hiszen sikerének nem valamiféle emberek feletti törvényszerűség a záloga, hanem az európaiak elszántsága és kreativitása.

Az új Európa mindazok szívét megdobbanhatja, akik tovább éltetnék saját nemzeti kultúrájukat, s egyben a többiekét és együtt az európaiakat is felemelnék a sajátjukra és a többiekére egyszerre támaszkodva. A nemzeti elválasztástól megszabadított, a nemzeti identitás kritikájával megválogatott és így összekapcsolható értékek és közösen átélhető érzések együttes felismerése, megvallása, majd megélése újfajta közösséget teremthet. Kultúráik értékeinek kombinálása pedig sok-sok új gondolatot, érzést szülhet. Ezek aztán az új lendület olyan élményét adhatják az európaiaknak, amellyel mindennapi életük számos elemének és szabályának megváltoztatása is felemelő érzéssé válhat.

Európának az elmaradásával való szembenézés kelthet cinizmust, az elmaradás romjaiért való marakodást. Elöntheti az európaiakat a lemondás, de azt a közérzület is megteremtheti, amelyben egyszerre található meg az elszántság és a siker iránti olthatatlan vágy. Annak közös elhatározása, hogy együtt ismét olyat alkothatnak, ami mind nekik maguknak, mind kultúrájuknak, sőt hosszabb távon az egész emberiségnek jobb életet kínál. Olyan mintát teremthetnek, amely a mai világból fejleszt tovább a követzőt, és ez a minta sokak számára válhat vonzóvá Európán kívül is.

Ha Európa nemzetei nem cselekszik meg ezt, megteszi más. Ám előtte a nemzeti rivalizálás újabb és újabb szakaszai következnek, kimenetelük pedig kétséges. A nemzeti ellentétek értékrendi alapjainak továbbvitele lehetővé teszi, hogy külső nagyhatalmak erősítsék, majd kihasználják ellentéteiket.

Európa nyugati részének „közép-európaisodása” a külső nagyhatalmi befolyás megosztó hatásával erősödhet. A nemzetállamiság elvére épülő nagyhatalmak továbbra is vívhatnak küzdelmeiket befolyásuk növeléséért, és hosszú ideig nem létezne olyan sikeres példa, amely eszmei alapjaikon túlmutatva egyszerre nyújtana szellemi és politikai alternatívát. Erre ma Európának, Európa nemzeteinek van esélyük. Ám csak esélyük, s nem több. Ha élni tudnak vele, akkor új fejezetet nyithatnak maguk és a világ számára.

Az Európai Unió egyre inkább a fejlettebbek követésének szervezete. Ez pedig a közép-európai identitás fontos eleme. Az EU sikerének – beleértve szerkezetének, vezető politikusainak értékelését – nem az az elsőrendű szempontja, hogy a maguk területén a legjobbak-e a világon. Az EU néhány nyilatkozatában ugyan megjelenik a legfejlettebbek utolérése, ám ennek elmaradását politikailag nem szankcionálja, sőt az eredmény elmaradásának bírálata sem jelenik meg elsőrendű témaként az európai közbeszédben. Ha az adott uniós vezető képes az EU aktuális belső problémáinak kezelésére, akkor már eredményes politikusnak számít. Az unió globális méretekben folyó visszaszorulásának folytatódása nem olyan tényező, amely miatt bukniya kellene. Az újabbak megválasztásánál, illetve kiválasztásánál sem az kerül az európai nyilvánosság

elé, hogy milyen elképzeléseik, programjuk van a fejlettségi elsőbbség visszaszerzésére, így pedig az egyszerű polgár számára is nehezzé válik a személyhez kapcsolt pontos értékelés. Az általánosra azonban képes, hiszen látja és érzi a valós helyzetet.

Az Európai Unió jelen állapotában sem technológiailag, sem szellemileg, sem katonailag, sem pedig politikailag nem az első. Ez az állapot önmagában nem volna fenyegető, ám ha folyamatában tekintünk rá, akkor már sokkal sötétebb a kép. Változás ugyanis nem rajzolódik, fordulat nem mutatkozik. Lemaradása pedig nélkülük nem áll meg, hanem folytatódik.

6.23. A világgállam jelentősége

Amint azt már jeleztük, a világgállamot még az európai egyesülés legismertebb támogatói sem tartják megvalósíthatónak, és általában kívánatosnak sem.²⁸⁶ Pedig, ha a pusztán alkotmányos identitáson nyugodhat az állam, akkor erre – elméletileg – minden ember képes lehet, csak az általánosítás racionális lépését kell megtennie. Ha pedig nem képes, akkor az általánosítás újabb fokára lépés kulturális feltételekhez kötött, nem pedig általános emberi képesség. Csakhogy ehhez pontosan meg kellene adni azokat a kulturális sajátosságokat, és így meg kellene nevezni azokat a kultúrákat, amelyek meg tudják tenni ezt a logikai lépést. Ha az európaiak képesek rá, akkor az USA, Kanada, Japán, Latin-Amerika több országa, Ausztrália, Új-Zéland és több más fejlett ország miért hiányzik a projektumból? Együtt pedig még nagyobb, erősebb, békésebb, hatalmasabb egységet alkothatnának, amely még inkább a világgállam felé mutatna.

Az elképzelés azonban, hogy a nemzetállamiság meghaladható egy nagy szellemi ugrással, az általánosítás újabb szintjére lépéssel, több sebből vérzik. A fejlődés nemzeti szakaszának felülmúlása ugyanúgy kulturális folyamat, mint a korábbiaké volt. A hiba abban áll, hogy az általánosítás elmélete szerint véget kell érnie ahhoz, hogy az új bekövetkezhesen. Ezt a hibát már a felvilágosodás egynéhány gondolkodója elkövette, és nyomukban több kormányzat. Ez a súlyos belső konfliktusokhoz vezető koncepció nem továbbfejleszteni akarja a fennállót, hanem mindenekelőtt eltörölni, majd helyettesíteni a kigondolt – még hozzá a nyilvánosan hangoztatott állítás szerint racionálisan megalkotott – új renddel. A régi persze védekezik, hiszen az új az ő elpusztításukat jelenti, sőt egyenesen az előfeltétele. Valamint persze az újakról is kiderül, hogy ők is saját koruk gyermekei, és maguk sem képesek teljesen elszakadni történelmi örökségüktől, mégannyira hangoztassák is azt.

A végeredmény valamiféle kompromisszum, csak az hosszú, kimerítő, és véres csatározások eredményeképpen születik meg. Európa egy újabb súlyos összecsapást köve-

²⁸⁶ Jürgen Habermas a nemzetállamokat tartja a globális rend alapjának a kozmopolita értékrenddel együtt. I. m. 84. p.

tően aligha tudna a világ legfejlettebb régióinak egyike maradni. Minden bizonnyal másod-, sőt akár harmadrendű státusba sodródának államai. Sőt az sem kizárt, hogy egy kulturális régióként bírna megmaradni, azaz más kultúrák darabolják fel egymás között. Európa hasonló helyzetbe kerülne, mint amilyenben hatalmának csúcsán maga is belekényszerített másokat. Ez persze a fejlődés más fokán részben bizonyára más eszközökkel történne, ám lényege hasonló volna: az európaiak szolgálnák mások érdekeit azok akarata szerint.

Ennek pedig csak az egyenlőségre és szabadságra épülő világállam tudná elejét venni. Csakhogy annak éppen az erejét vesztő Európa volna a mozgatója. A világállam ugyanis szintén kulturális alapokat igényel. Ámde az európai állam nemkülönben. Az európai nemzetek identitásának fellazítása nem teremt hozzá mérhető újat, és ami a globális verseny korában még fontosabb szempont, jobbat pedig még kevésbé.

Politikai közösséget csak olyan emberek tudnak létrehozni és fenntartani, akik értik egymást. Egymás megértése pedig nem ér véget a szóbeli közléseik tartalmának felfogásánál. Minden eddigi politikai rendszerben egymás érzéseinek, élményeinek átélése, a közösen megélt hagyományok, ünnepek is az emberek összetartozásának fontos eleme volt. Csakhogy az európai állam kulturális alapjainak kérdését az általánosítás újabb szintjének elmélete nem részletezi. Megmarad az emberi jogok és az alkotmányosság kérdéskörénél, amelyhez a koncepció logikája szerint az univerzalitás iránt fogékonnyá vált ember az általánosítás újabb lépésével eljut. Hiszen az ember egyetemes lényegének tudatosítása ide kell, hogy irányítsa minden racionális emberi lény gondolatait.

Ám éppen ez a gondolatmenet veti fel a jogos kérdést, hogy miért nem a világállam a cél? Vagy ha a racionális képességek korlátozott volta a probléma, akkor legalábbis miért nem egy kontinensközi állam, hiszen a Földnek vannak más fejlett régiói. Vajon miért nem egyesül Japán és Dél-Korea, az USA és Kanada, Ausztrália és Új-Zéland? Avagy éppen az Európai Unió az előbbiekkal?

A reneszánsz óta Európában általánosan elfogadott, hogy az ember élete evilági élete. A felvilágosodás pedig azt is hozzáteszi, hogy a saját életét kell élnie. Ám mindez csak akkor lehet érvényes, ha az emberi élet létrejön. Azaz, ha az ember megszületik. Születés nélkül csak akkor volna értelme a fenti elveknek, ha az ember örökké élne ezen a világon. Tehát sohasem halna meg. Mindenki élete a végtelenbe nyúlóan tartana, és létrejötté független volna az emberi akarattól, tehát az ember valamilyen természeti automatizmus vagy a közvetlen isteni teremtés révén keletkezne.

Csakhogy az ember születik. Születéséhez pedig szülei akarata kell. Valamint meghal, tehát élete nem tart örökké. Tehát az emberi élet folyamata csak ismétlődő születéssel tartható fenn. Ha feltesszük, hogy egy adott időponton túl senki sem születne, akkor attól számítva egy generáción belül az emberiség megszűnne létezni. Amennyiben enyhítjük

a feltevést, és csak annyit feltételezünk, hogy folyamatosan kevesebben születnek meg, mint ahányan elhaláloznak, akkor az emberiség nem szűnne meg egy generáción belül, hanem a két adat arányától függő idősávon belül elfogyna. A végeredmény tehát ugyanaz volna, csak bekövetkezésének ideje tolódna ki több generációnyira.

Az alapkérdés tehát úgy hangozhat, hogy a gyermekvállalás elvetésének egyéni szabadsága előbbre való-e, mint az emberiség fennmaradása? Ebben az esetben mindegy, hogy rövid vagy hosszú távú horizontban gondolkodunk.

Ennek a dilemmának az egyik része az emberiséget alkotó, korunkban a legfejlettebbnek tekintett kultúrák fennmaradása, avagy elfogyása. A probléma látszólag megoldható a nacionalizmus eszméjének elmaradottá és meghaladandóvá nyilvánításával, a posztnemzeti identitás fogalmának bevezetésével és az alkotmányos patriotizmus lojalitásfelfogásának feltételezésével.

Ebben az esetben a korábbi nemzeti kultúra hordozóinak elfogyásáról azt lehet sejtetni, hogy itt csak egy már elavult identitásforma leépüléséről van szó. A hagyományos nemzeti kultúrák hordozóinak elfogyása egyben azok számának radikális csökkenését is jelenti, akiknek az eddig domináns identitásából absztrahálták a posztnemzeti identitás elképzelését,²⁸⁷ valamint az alkotmányos patriotizmus lojalitásfelfogását.²⁸⁸ De az EU államai érdekeltül kapcsolódásának álláspontját is. Ezek tömeges és nemcsak értelmiségi megértéséhez ugyanis mindenekelőtt a korábbi alkotmányosság értéke és gyakorlása kell. Hacsak nem gondoljuk, hogy az alkotmányosság kulturális előzmények nélkül jut el egy másik szintre.²⁸⁹ Tehát az alkotmányosság a kulturális értékrendje nélkül is minőségi ugráson mehet át, noha az alkotmányosságnak lényegi része a nép alkotmányos kultúrája. Ez az ellentmondás adja napjaink Európájának egyik legélesebb feszültségét.

Amennyiben az alkotmányos identitás meglétét anélkül feltételezzük, hogy forrása-it meglátnánk az európai művészet, tudomány és vallás, valamint a szokások és családfelfogás egyes elemeiben, akkor természetesen létezhet pusztán racionális argumentumok eredményeképpen. Persze ehhez a racionális érvelés mindenek feletti prioritását is fel kell tételeznünk minden emberi lénynél. Függetlenül attól, hogy kulturális identitását éppen a törzsi életmód, vagy éppen az ázsiai, még az európai rendiség szabadságait is nélkülöző centralizált felfogásából ered. Olyan felfogásból, amelyikben még

287 Jürgen Habermas: *A posztnemzeti állapot*. Budapest, L'Harmattan. Zsigmond Király Főiskola, 2006, 59–64. és 75–82. p.

288 Jürgen Habermas: *Esszé Európa alkotmányáról*. Budapest, Atlantisz Könyvkiadó, 2012, 43–56. p.

289 Az európai nép hiányára próbál megoldást találni ez az elképzelés. Jürgen Habermas: Uo.

az állam és a társadalom, az állam és az egyház elválasztása sem történt meg, és az érték-ként nem is ismert.

Ebben az esetben csak akkor feltételezhető az európai alkotmányosság értékrendjének elfogadása, betartása és védelme az állam kényszerítő ereje nélkül is, ha azt valamiféle független, sőt mi több, a vele szemben álló kulturális örökséget is maga alá gyűző identitásformának tételezzük. Méghozzá általánosan, tehát az emberi lények mindegyikének, de legalábbis túlnyomó többségének esetében.

Ám ebben az esetben még többről kell, hogy szó legyen. Nemcsak az európai nemzetállamok alkotmányosságát kellene magáévá tennie mindenkinek, hanem rögtön a poszt-nemzetit. Olyan absztrakt alkotmányos patriotizmust, amely még az európaiak számára is gondot okoz.

Az európai nemzetek értékeinek összekapcsolása eddig új kreatív energiákat szabadíthat fel, és azok lendületet adhatnak Európának. Ismét, mint ahogy már többször is, kiemelte magát válságából a kontinens java. Ám most ez nem elég, Európának olyan értékrendre van szüksége, méghozzá a társadalmának túlnyomó része által elfogadot-tan, és így a politikai életében alkotmányos egyetértés által övezve, amely saját megoldást képes adni a kontinens technológiailag legfejlettebb részének populációs válsá-gára. A gyermektelenségből eredő folyamatos népességfogyás állandó bevándorlási régióvá tenné Európát, és népessége állandó folyamatban cserélődne. Ez pedig feltéte-lezhetően alapjaiban változtatna Európa kulturális és politikai örökségén. Az európai nemzetek kultúráinak összekapcsolása csak akkor teremthet esélyt az európaiak szá-mára, ha létezni fognak. Tehát nem fognak el. Ehhez azonban az Európát sújtó, érték-rendjében gyökerező populációs válságot kell megvizsgálunk.

7. AZ EMBERI ÉLET

7.1. Alapvetés

A fejtegetés elején le kell szögeznünk néhány egymással összefüggő tételt, amelyek a további érvelés alapelvei. Ezeket ugyan nyilvánvalónak tartjuk, ám összefoglalásuk éppen emiatt szükséges.

Először, az emberi élet csak úgy tartható fenn, hogy újabb és újabb emberek születnek hosszú sorban. Ha nem születnek új és új emberek, az adott embercsoport kihal. Ha nem születnek új és új emberek az emberiség egészén belül, akkor az egész emberiség lép a kihalás útjára. Az emberi élet fenntartásának egyetlen ismert és az ember biológiai lényegéből fakadó módja a születés. Születés nélkül az emberiség adott csoportja, sőt egyetemessé téve a tételt, az egész emberiség kihalna.

Ebből következik a második tételünk, nevezetesen: minden emberi ontológiai alapja az ember létezése. Az emberiségre egyetemesen tekintve pedig az emberiség létezése.

A tétel folyománya, hogy ha az emberiséget nem kívánjuk egyetlen homogenizált tömegként látni, akkor belőle ered az emberiséget alkotó kultúrák létezése.

További folyománya, hogy az emberi élet minden emberi előfeltétele. Nélküle nincs semmiféle emberi teljesítmény, nincs siker és bukás, sem haszon, sem veszteség. Nincsenek emberi értékek, így jó és rossz sincsen.

Harmadik tételünk szerint az egyetemes emberi elgondolása is csak úgy lehetséges és értelmes, hogy vannak konkrét emberek, akik elgondolhatók, valamint léteznek, akik elgondolnak. Az emberi élet azonban a születés által keletkezik. Az egyetemes emberiség absztrakt elgondolása nem születés, és nem is helyettesíti azt. A születés mindig konkrét. Konkrét emberek adnak életet az új konkrét embernek. Tehát egyrészt azok megszületése szükséges az egyetemes emberi értékek és tulajdonságok akár szubsztanciális, akár leíró megfogalmazásához, akik lényegét adják, illetve valamely közös tulajdonságát hordozzák, másrészt azok megszületése is, akik ezeket a szellemi műveleteket végzik.

Tehát a születés egyszerre az emberi élet ontológiai előfeltétele és morális alapérték, hiszen az emberi élet és így minden emberi általa létezik. Mindezt az emberiség továbbvitele nemcsak egyesek, hanem mindenki feladata.

7.2. A tétel tagadása

Persze lehet tagadni ezt az állítást. Csakhogy a fentiek tagadásának előfeltétele is a születés. Aki tagadja, hogy a születés emberi alapérték, az is csak úgy képes erre, hogy ő maga megszületett. Még pontosabban, voltak olyan személyek, akik életet adtak neki. Csak azt követően tagadhatja azt, hogy az emberi élet adása nem tartozik a legfontosabb emberi értékek közé, hogy őt mások a világra hozták. Szüleitől először neki is életet kellett kapnia ahhoz, hogy az élet adásának és továbbadásának alapvető fontosságát az emberi értékek sorában más értékek mögé sorolhassa. Megszületése nélkül ezt nem tehetné, sőt semmilyen értéket sem vallhatna magáénak. Bármilyen nézethez, állásponthez először olyan személyekre volt szüksége, akik azt gondolták, hogy életet kell adniuk gyermeküknek, konkrétan neki.

Tehát olyan jelenségről beszélhetünk, amely önmaga elsődrendű értéként való tagadásának is előfeltétele, hiszen nélküle azok sem létezhetnének, akik tagadják. Álláspontjukat azonban így önmaguk létezése cáfolja.

Az emberi létezés elvontan persze elgondolható a maga folyamatosságában. Ám a folyamatosság a születés és halál közti emberi életek szakaszaiból áll. Nélkülük az emberi létezés folyamata sem létezhet. Olyan általánosítás marad, amely mögül elfogy az a konkrét alap, amelyekre az általánosítás épül.

De a kérdés normatív megközelítésekor is hasonló következtetésre jutunk. Ha az ember lényegét fogalmazzuk meg oly módon, hogy annak legfontosabb értékei közül kimarad az az élet továbbadása, és így az kikerül az ember morális kötelességei közül, akkor az elsődrendű értékek sorában más értékek és célok váltják fel. Csakhogy így lassabban vagy gyorsabban, de fogyásnak indul az adott embercsoport. Az erősebbnek, fontosabbnak nyilvánított emberi értékek normatív ereje ugyanis maga alá gyűri és háttérbe szorítja az élet továbbadásának feladatát. Felválthatóvá teszi több minden mással. Így elmulasztása nem jelenti az adott személy, személyek életútjának kisebb értékét. Most már világosan látható, hogy emiatt az adott embercsoport elfogyását eredményezi.

Az általános emberi absztrakt értékének ilyenén értelmezése egyetemes, tehát minden emberi lényre kiterjedő és valóban hatékony, társadalmilag és a politikai döntéshozatalban mindenütt globálisan érvényes normává tétele az emberiség elfogyását eredményezné.

Felvethető persze az argumentum, hogy az emberiség éppen túlnépesedik, és ez így is van. Ám statisztikai átlagban van így. A növekmény ott keletkezik, ahol nem a fentebb taglalt felfogás az uralkodó, hanem az, amely a gyermekvállalást az emberi élet alapértékének s így az emberi élet egyik legfontosabb céljának, sőt mi több, egyéni kötelességnek tartja.

Napjaink uralkodó felfogása azonban elképzelhetőnek, sőt előbbre valóbbnak tartja azt a szabadságfelfogást, amely az egészséges ember ugyanolyan morális jogának

tekinti a gyermekvállalás teljes elvetését, részleges elfogadását (egykezés), mint élet adását több gyermeknek. Ám még az első pillantásra egyenlőségi tevé felfogás sem teremt tényleges egyenlőséget a két felfogás között. Tehát nemcsak nem támogatja a gyermekvállalás elsőbrendűségét, hanem egyenesen bünteti azt. Különösen a sokgyermekes felnőtteket hozza hátrányos helyzetbe. A gazdaság és a társadalom mai szerkezete és a javak elosztásának módja nemcsak nem hozza előnyösebb helyzetbe azokat, akik több gyermeket vállalnak, hanem jelentős terhekkel sújtja őket. A gyermeknevelés költsége, a munkaadók jelentős részének gyermekellenessége nagy hátrányt jelent. Életvitelük nehézségeiről nem is beszélve.

A gyermekvállalás kihúzása az alapértékek közül engedett szabad teret az olyan társadalmi és politikai gyakorlatnak, amely lehetővé teszi a több gyermeket vállalók hátrányosabb helyzetbe hozatalát.

Persze ebben a kérdésben is megjelenhet és esetenként meg is jelenik a diszkrimináció tilalma, csak hogy a tilalom a nagycsaládosok esetében is megkerülhető. A diszkrimináció tilalma továbbá más területeken sem jelenti a hátrány társadalmi dimenzióinak eltüntetését, előnyt pedig végképpen nem biztosít, csak a megkülönböztetés egyes formáit tiltja.

7.3. A hagyományos megoldás

A fogyasztás, sőt a perspektivikus elfogyás kérdésére így azonban csak olyan válasz születethet, amely a korábbi családmódellek valamelyikéhez való visszatérést tartja az emberi jövő zálogának.

A korábbi családmódell kritikájának legfontosabb argumentuma a nő szolgáorba taszításának bírálata volt. A családja és a háztartása rabjaként nem élhet a férfival egyenjogú és egyenrangú életet, a gondoskodás gyermekéről, férjéről, esetleg családja idősebb tagjairól otthonához köti, saját céljait el nem érheti, álmait meg nem valósíthatja.²⁹⁰ Az ellenérv szerint a nő egyenjogúvá és egyenrangúvá válása emberi méltóságot ad, valamint az emberi társadalom modernizálásának is fontos része. A családja terhe alól felszabaduló nő munkája és főként kreativitása lökést ad a fejlődésnek.

290 Susan Moller Okin a nőkkel szembeni társadalmi igazságosság normatív alapjainak fontosságát hangsúlyozza, s nemcsak a politikáit. Susan Moller Okin: *Justice and Gender. Philosophy and Public Affairs*. XVI. 1987, 63–72. p.

A nők kiszabadulása az arisztotelészi családfelfogás²⁹¹ szorításából valóban fel-emelte őket, és általuk a modern világot. Ám egyben megszüntette az élet továbbadásának kötelességét. Még hozzá nemcsak a nők, hanem a férfiak számára is.

A jelen helyzet kritikájának egyik buktatója az az álláspont, hogy a társadalom és a sajátos európai kultúrák megtartásának egyetlen útja a múltba vezet. A nő fő feladata legyen ismét a család és a háztartás, ekkor van esély Európa zsugorodó nemzeteinek felemelésére. Amint a múltban is megtörtént. Ám a múltban soha sincs visszatérés. Európa lányait és asszonyait aligha lehet visszakényszeríteni abba az alárendeltségbe, amelyikben az egyenjogúsági mozgalmak küzdelmeit megelőzően voltak. Ezt a fordulatot nemcsak az uralkodó értékrend, hanem az emberi és polgári jogok rendje, a nők társadalmi és politikai szervezetsége, valamint a gazdaságok foglalkoztatottsági szerkezete sem engedné. Ám ami a legfontosabb, a nők emberi méltósága, képességei, nő mivoltuk ugyanolyan érték, mint a férfiaké.

Az érem másik oldalán ugyanakkor ott virít az argumentum, hogy a mostani állapot folytatódása számos kultúra fenntartóinak elfogyásához vezet. Miközben a világ olyan részein, ahol más, konkrétan a régi családfelfogás uralkodik és így tovább él a gyermekvállalási hajlandóság, robbanásszerűen nő a lakosság száma, elárasztással fenyegetve az előregedő és fogyó európai nemzeti kultúrákat. A statisztikailag is alátámasztható érv ereje fontos változásokat ösztönöz a népességfogyással küszködő országokban. Azok a társadalmi és politikai szervezetek ugyanis, amelyek a jelenlegi állapot fenntartását védik, tehát elvetik lényegi (nemcsak felszínes) megváltoztatását, saját kultúráik számára a kihalást kínálják. Mivel tényszerű adatsorról van szó, ellenfeleik azt is ki tudják számolni, hogy milyen időhatáron belül.

7.4. A probléma kitolása

A probléma kezelésének másik módja megoldásának újabb és újabb kitolása, oly módon, hogy közben a megoldás igyekezetének látszatát keltsék a döntéshozók. Tehát a családtámogatás olyan intézkedéseit vezetik be, amelyek enyhítenek a több gyermeket vállalók hátrányán. Ám csak enyhítenek. Tehát nem teszik előnyösebbé, megbecsültebbé a több gyermek vállalását, mint a gyermektelenséget, esetleg az egykézést. Mindössze a hátrányok egy részét kompenzálják, ám a hátrányos helyzet megmarad. Még hozzá értékrendi alapjával együtt. Ez a stratégia legfeljebb lassítja a népességfogyást, megfordítani nem képes a folyamatot. Azaz kitolja, elnyújtja a problémát, meg azonban nem oldja. Emiatt nem zárja el, hanem egyenesen megnyitja a kulturális és

291 Arisztotelész ismert elmélete a családon belüli különbségek mintájára írja le az államon belüli különbségeket is.

politikai teret azok előtt, akik a régi hagyományos egyenlőtlenségen nyugvó családmódellet hoznák vissza, azzal az empirikus érveléssel alátámasztva, hogy az bizonyíthatóan működött, míg a mostani a kihalás felé viszi Európa nemzeti kultúráit.

Le kell szögeznünk, hogy a gyermekvállalást támogató intézkedések fontosak. Ám azt is, hogy korlátozottságukban nem elégségesek.

7.5. Újabb érvek

A gyermektelenség és a fogyó népesség problémájának kezelése kapcsán megjelent a gazdaság automatizálásának elképzelése. E szerint robotokkal és számítógépes vezérléssel egyre kevesebb ember munkája is fenntarthatja a gazdasági növekedést, és eltarthatja az arányában egyre több nyugdíjast. A kérdés, hogy az egyre kevesebb ember kreatív képességei felülmúlják-e a több emberét? Továbbá minden emberi tevékenység elvégeztethető-e robotokkal? Valamint, hogy hol a folyamat vége? Hiszen, ha jól van így, és nem áll meg, akkor az elfogyáshoz vezet.

Egy újabb argumentum pedig egyenesen szorgalmazza a gyermekvállalás elvetését. Azzal érvelve, hogy a gyermek terheli a környezetet, így fokozza a környezeti problémákat.

A probléma kezelésének másik megjelent módja a helyzet átértelmezése. E szerint az európai társadalmak népességszökkenése megoldható a jelenleg uralkodó családfelfogás megváltoztatása nélkül. Nevezetesen betelepítéssel. Főként a szegény Közel-Keletről és Afrikából a gazdag Európába. Ekként az Európai Unió tagállamainak nemzeti és a tömegével beköltözők hatékony politikai és gazdasági közösséget alkothatnak, hiszen csak egy absztrakció gondolati műveletét kell elvégezniük. Mind nekik maguknak, mind az európaiaknak el kell vonatkoztatniuk származásuktól, és pusztán polgárként, az alkotmány iránti lojalitással kell viszonyulniuk bárkihez.

Ez az elvárás kivonja az alkotmányos kultúrát a kultúra egészéből. Ha a kulturális örökség továbbvitele és fejlesztése kikerül az elsőrendű szempontok közül és másod-, sőt akár sokadrendű szemponttá válik, akkor elméletileg bármilyen identitású személy megfelelhet az elsőrendű szempontnak: az alkotmányos lojalitásnak.

Az, hogy az európaiak jelentős része ellenzi a tömeges betelepítést, így pusztán módszertani tévedéssé válik. Ők nem absztrahálnak attól, hogy a betelepülők jobb esetben keleti diktatúrákban szerezték politikai kultúrájukat, rosszabb esetben pedig törzsi társadalmakban, amelyek még az európai rendiség szabályrendszeréig sem jutottak. Sejthetően olyan tényezőről van szó, amelyet sokadrendűségbe süllyeszt az alkotmányos absztrakció. Az alkotmányos lojalitás kimutatásához elég az elfogadható magatartás mutatása a mindennapokban. Erőszakos cselekedetek sorozatos megjelenése után pedig elegendőnek kell lennie egy, esetleg néhány formális gesztusnak, nyilatkozatnak.

Ebben a helyzetben válik lényegtelen szemponttá, hogy az adott európai országban kinek születik több gyermeke, az eredeti lakoságnak, avagy a bevándorlóknak. Miután az alkotmányos egyenlőség absztrakt ernyője alatt az ilyen szempont nem releváns, fenntartható az az állapot, amelyben egyszerre tekinthető egyenértékűnek az a régi lakos, akinek van gyermeke, azzal, akinek nincs, és magánügynek annak a hagyományos gyermekgazdag családfelfogásnak és a mögötte húzódó kulturális értékrendnek a társadalomszervezési és politikai szempontokat, hatalomfelfogást is tartalmazó jellege, amelyet a bevándorlók hoznak magukkal.

A család magánügygé válása a gyermeknevelés jellegét is kiemeli az elsőrendű értékszempontok közül. Ezáltal az sem lehet közösségi szempont, hogy melyek azok a szabályok, és azok mennyiben felelnek meg a modern európai társadalom és gazdaság elvárásainak, amelyeket a bevándorlók családjában elsajátítanak a gyermekek.

Európa a távol-keleti munkamorállal szembeni globális versenyben e nélkül a probléma nélkül is nehézségekkel küszködik. A munkamorál egyik forrása nyilvánvalóan a családon belüli nevelés. Az a kérdés azonban irrelevánssá válik, hogy a Közel-Kelet és Afrika társadalmi családjainak zöme olyan szorgalomra és kreativitásra tanítja-e gyermekeit, amely eléri, esetleg meghaladja a távol-keletiekét, illetve legalább az európaiakét, avagy messze elmarad mögöttük.

7.6. Az önfeláldozás argumentuma

Külön kell említést tennünk a gyermektelenség egyik altruistának beállított magyarázatáról, nevezetesen hogy az illető azért nem vállal gyermeket, mert másokra áldozza életét. Tehát nem magáért, hanem másokért él. Az ilyen életvitel pedig nem teszi lehetővé számára a gyermekvállalást, hiszen önfeláldozása minden idejét és energiáját igénybe veszi.

Ámde mások segítése is csak akkor lehetséges, ha a mások léteznek. Ehhez azonban olyanok szükségeltetnek, akik életet adnak nekik. Csak a mások által életre hívottakon lehet segíteni, csak akkor áldozhatja rájuk az életét az ember, ha már megszülettek, azaz akadtak olyanok, akik életet adtak nekik. A nem létező másoknak segíteni sem lehet. Így a gyermektelenség önfeláldozásának magyarázatával a gyermektelenség terjedése esetén hivatkozni is egyre kevesebb emberre lehet.

Általánosan megfogalmazva bármilyen emberi elsőszámú feltétele maga az ember. Még az élet másokért való feláldozásának is. Emberek nélkül még az is értelmét veszíti.

7.7. A vita korlátai

Az emberi egyetemesség normatív elve abszolút voltának kiterjesztése lehetővé teszi a kulturális különbségektől történő elvonatkoztatást. A kultúrák különbözőségéről foly-

tatott vita konkrét emberek vonatkozásában így akár a politikai korrektség megsértéseként is értelmezhető. Ugyanis a vita olyan megállapításokra juthat, hogy egyes kulturális sajátosságok megfelelnek a modern társadalom, állam, és gazdaság szabályainak, mások pedig nem, így ez jöllehet csak statisztikai érvénnyel,²⁹² de hordozóikra is vonatkoztatható.

Ám a vitát az ilyen tiltás nem szünteti meg, hanem átlöki abba a térbe, ahol a kulturális sajátosságokat immár nem statisztikus, hanem abszolút érvénnyel, tehát mindenre törvényszerűen vonatkoztatva vizsgálják. A kulturális determinizmus, valamint a fajelmélet érvelése nem törődik a tiltással, és a mindennapi tapasztalat sorjázó élménysoraival saját magát igazolja. Ügyel persze a másik fél manipulációinak leleplezésére is, hiszen az nemcsak elhallgatja, hanem egyenesen tiltja is annak megnevezését, amit egyre többen megtapasztalnak.

Az új, más kultúrájú lakosság tömeges beáramlása összekapcsolva a régi elfogásával nyilvánvalóan jelentős kulturális változásokhoz vezet, ám ezek feltételezhető iránya legfeljebb szűk szakmai körökben vitatható, a széles nyilvánosságban nem. Így a közvélemény nem hasonlítja össze feltételezhető előnyeit és hátrányait a magasabb hazai gyermekvállalási hajlandóság előnyeivel és hátrányaival.

A vita tehát megtartható egyoldalúnak. A maradi, múlthoz visszatérő, idegenellenes, kollektivista, imitt-amott a fasizmusba hajló, a női egyenjogúságot is fenyegető szélsőségesek az egyik oldalon, családdal, a nemzeti kultúra jövőjével nem törődő, sőt azt eseteként egyenesen felszámolni akaró, radikális individualista (tehát önző), nyereségorientált, a korunk oligarchizálódásának részét alkotó, a korlátlan bevándorlást támogató, az európai kultúrát fenyegető nihilisták a másikon. A vita megoldhatatlanságához sokat hozzáad a belerakott alkotmányos összeütközés. Az egyik oldal a huszadik század európai diktatúráinak visszahozatalával vádolja a másikat, míg a másik az európai kultúra elszorításával és a Közel-Kelet, valamint Afrika politikai értékrendjének importálásával az elsőt.

Ebben az ideologikus és propagandisztikus összecsapásban azok az érvek, amelyek az ellentétes álláspontok igazságtartalmára próbálnak építeni, nehezen hangoztathatók. Egyes elemeik mentén ugyanis gyakran valamelyik sémába gyömöszölik őket a vita ideologikus és az állítások s érvek propagandisztikus terjesztésének természete alapján.

292 Ez a nézet alapjaiban először David Hume-nál jelenik meg. David Hume: A nemzeti sajátosságokról. In: *David Hume összes esszéi*. Budapest, Atlantisz, 1992.

7.8. A fejlődés kérdése

A kérdést úgy is megfogalmazhatjuk, hogy vajon a negatív populációs folyamat, tehát hogy kevesebb gyermek születik, mint amennyi felnőtt elhalálozik, a fejlődés szükség-szerű, tehát elkerülhetetlen eleme-e? Ha igennek válaszolunk, akkor a fejlődés egyben az elfogyás. Az adott embercsoport, nemzet, ország, kultúra vagy akár az egész emberiség fejlődése a megszűnését jelenti.

Amennyiben ebbe nem kívánunk belenyugodni, akkor azt a megállapítást kell ten-nünk, hogy az emberi fejlődés mostani felfogása hibás. Sőt azt is, hogy a hiba nem apró, nem is jelentéktelen, hanem a fejlődésfelfogás ontológiai lényegét érinti, az ember jövőbeni fennmaradását.

A változáshoz azonban az élet továbbadásának ismét erkölcsi kötelességgé kellene válnia a legfejlettebb kultúrákban, még hozzá elsőrendű, mással nem helyettesíthető kötelességgé. Semmi sem létezik ugyanis, amivel a gyermekek születését helyettesíteni lehetne. Ámde olyan értelmében, amely nem löki vissza a nőket a régi arisztoteliá-nus társadalmi helyzetükbe. És ami nemkülönben fontos, a férfiakat sem helyezi koráb-bi uralkodó pozíciójukba.

Közben nyilvánvalónak kell lennie, hogy a társadalmi és politikai gyakorlatnak a lényegét semmiképpen nem szabad elhanyagolnia: nem degradálhatja másodrendű szemponttá a gyermekek megszületését.

A ténynek, hogy hosszabb távon a gyermekvállalás minden emberi ontológiai felté-tele, a politikai gyakorlatban is meg kell jelennie.

A társadalom és a gazdaság igazodása az gyermekvállalás elvárásához számos vál-toztatást igényel. Ahogy az emberi történelem során általában, a szülők számára a gyer-mekvállalásnak gazdaságilag is előnyössé kell válnia. Ez nem jelenthet kevesebbet, mint hogy gyermekeket vállalni és felnevelni az emberi élet folyamán előnyösebb legyen, mint a gyermekek nem vállalása. Ezt a szabályt és a piacgazdaság elveit össze kell illeszteni egymással.

A megoldás az egyéni szabadság és a gyermekvállalás emberi feladatának és morá-lis kötelességének az összekapcsolására épül.

7.9. Akarunk-e apák lenni?

A gyermekvállalás és a nők helyzete szükségessé és logikussá teszi ennek a kérdésnek a feltevését. A nő szabadsága és egyenlősége a modern világ egyik fontos vívmánya. Nem szabad visszakényszeríteni abba a helyzetbe, amelyet a korábbi korok jelöltek ki számára. Ám ebben az esetben a gyermekek csak akkor kaphatják meg a megfelelő gondoskodást, ha az apára sem a korábbi arisztotelészi rend vonatkozik. A szülők közti munkamegosztás új szabályainak kell tehát megszületniük (ezek egy része már léte-

zik), és elterjedniük. A váltás persze nemcsak találékonyság, majd politikai és gazdasági döntések kérdése, hanem a tanulása és a nevelése is. Az apáknak sok mindent el kell sajátítaniuk, ami hagyományosan az anyaszerep részét alkotta.

Külön kell említést tennünk a gyermeknevelés hagyományos oszlopairól: a nagyszülőkről. Szerető és gondoskodó segítségük több mint jelentős volt végig az emberiség történelme során. Le kell szögezni, hogy a nagyszülők szeretetét nem helyettesítheti semmilyen, mégoly fejlett pedagógiai módszerekkel dolgozó nevelési intézmény sem. Emiatt ismét teret kellene nyitni a nagyszülői gondoskodásnak és segítségnek, méghozzá a modern világ távolságait is figyelembe véve. A gyermekekről, főként a nagyobb számú gyerekekről való gondoskodást, a dolgozó szülőknek történő segítségnyújtást a hosszú történelmi múltat követően a történelmi mértékkel mérve rövid kitérő után ismét támogatni kellene. Unokáik szeretetét ugyanis senki és semmi sem pótolhatja. Az út nyilvánvalóan nem vezethet vissza a régi mezőgazdasági alapokon álló nagycsaládhoz. Ám egy új típushoz, amely összeilleszti az emberi szabadságot a családi összetartással, igen.

7.10. Ismét a vita

Mindehhez részletes program kell. A mostani állapot a hallgatás és csend állapota. A gyermekvállalás kérdése kikerült a legfontosabb közügyek közül. A család kérdése pedig a magánügyek közé sorolódott, amelybe nem beszélhet bele az államhatalom.²⁹³ Ezáltal a kérdés évtizedek óta nem szerepel a közbeszéd legfontosabb témái között. Az utolsó években mutatkozik némi változás. A harmadik világból induló, tömegessé váló bevándorlás kapcsán vetődtek fel az egyes népesedési statisztikák több mint riasztó adatai, és ezek láttán kezdődött meg az az érvelés. A tények és a folyamat változatlansága esetén világos prognózisok okán az argumentációra már nem lehet egyszerűen ráhúzni a maradiságnak és a nők elnyomási szándékának a vádját. Ugyanakkor, mint minden jelentős civilizációs kihívásnál, most is megjelenik az olyan követelés, hogy az a megoldás, ha az európai társadalmak megszabadulnak az újítás mindegyik fontos elemétől. Ennek a szándékának a megvalósulása valóban visszahozná a családon belüli korábbi egyenlőtlenséget. Következésképpen bírálatának érvei is helytállóak. Ám a mostani családmodell kritikáit elméletileg nem lehet és a nyilvános közbeszédben nem is volna szabad dogmatikusan azonosítani azokkal, akik a régi rendet kívánják vissza.

Részben amiatt, mert az álláspont az értelmes vitát lehetetleníti el. Részben pedig azért, mert nem oldja meg korunk populációs problémáját, hanem állandósítja. Így pedig nem gyengíti, hanem erősíti a régi állapotot visszaállítani akarók koncepcióját,

²⁹³ Tehát a negatív szabadság egyik alkotóelemévé vált.

hiszen joggal állíthatják, hogy ellenfeleik olyan állapotot védenek, amely a jelenlegi társadalmak elfogyását eredményezi, valamint semmiféle hatékony változtatásra nem hajlandók, hiszen ilyen elképzelésük nincs. Következésképpen egyetlen számításba jövő megoldás a visszatérés ahhoz, ami bizonyíthatóan működött.

A következő problémát a minimális engedmény hatékonyságának hiánya okozza. Amennyiben ugyanis a változások nem érik el azt a mértéket, amely a gyermekvállalás értékét, megbecsültségét és előnyeit a jelenleg uralkodó értékek, legmegbecsültebb javak és a gyermekek hátrányai fölé emeli, akkor csak részleges eredmény érhető el. A népesség csökkenése mérséklődik, de nem áll meg. Tehát az alapproblémát, az adott közösség fogyását és perspektivikus elfogyását nem oldja meg. Az adott kultúra jövőtlenségének jövőképe valós kép marad. Vele együtt a társadalom végletes megosztottsága a legfontosabb kérdésének, a jövőbeli létezésének kérdésében.

7.11. A kapott élet továbbadása

A kapott élet továbbadásának kötelessége ősidők óta az emberi morál egyik alapértéke. A család alapfeladata és értelmének egyik pillére a gyermek, pontosabban a gyermekek világrahozatala és tisztességes felnevelése. Az utódok nélküli család egy ág letörését, egy ősidők óta tartó életfonál elszakadását jelentette. Akit pedig nem szándéka, hanem egészségi okok tettek gyermektelenné, az megpróbált örökbe fogadni valakit, sőt valakit, átadva nekik nevét és utódlásának jogait.²⁹⁴ Az életnek folytatódnia kell. A vagyon, a pozíció, az új gondolatok és módszerek a jelentős emberi célok közé tartoznak ugyan, ám az élet továbbadását nem váltják ki. Nélküle az előbbieket is értelmetlenné válnak.

Amint már felvázoltuk, korunk válaszában első fele a probléma eltolása volt. Mivel a csökkenő születésszám negatív következményei jóval később, nevezetesen csak évtizedek múltán mutatkoznak meg, ezért a gyermektelen élet sokáig elérhető volt érezhető hatások nélkül.

A második, mostanában megjelent válasz a „tegye más”. A gyermekvállalás teher, a több gyermek több teher, ezért ne nekem kelljen ezt magamra venni. A karrier és a gyermeknevelés gondjai nélküli élet jobb, kellemesebb. Szülnek elég gyermeket a harmadik világban, engedjük, sőt hozzuk ide őket, és akkor tovább vihető a mostani életforma.

A harmadik a gazdaság automatizálásának elképzelése. Robotokkal és számítógépes vezérléssel egyre kevesebb ember munkája is fenntarthatja a gazdasági növekedést, és eltarthatja az arányában egyre több nyugdíjast. Sőt, környezeti hatásai miatt a csökkenő gyermekszám üdvös, és egyenesen támogatandó.

294 Például az ókori Rómában.

A fenti válaszok mindegyikének alaptörekvése, hogy a gyermekvállalást megtartsa másodrendű értéknek.

Az első válasz most merül ki. A probléma korábbi eltolása mostanra eljutott abba az állapotba, amikor már a gazdaság is érezni kezdi következményeit. A munkaerőhiány megjelenése problémák elé állítja a tulajdonosi réteget. És éppen ők a kapitalista társadalom legbefolyásosabbjai. Két szempontot szükséges felvetnünk ennek kapcsán. Az egyik, hogy a tulajdonosi réteghez tartozók maguk is ugyanannak a társadalomnak a tagjai, és zömüknek a családdal és gyermekneveléssel kapcsolatos értékrendje sem különbözik a többiekétől. Egy esetleges lényegi változás az ő értékrendjüket is érintené, nekik is másokká kellene válniuk. A másik szempont pedig, hogy gyors megoldást akarnak. Úgy vélik, a megoldás nem várhat sokáig, hiszen egy mégoly sikeres populációs fordulat is csak évtizedek múltán teremtené munkaerőtöbbletet. Hozzátehetjük: az úgyszintén évtizedekig tartó populációs leépülést nem lehet egy csapásra semmissé tenni.

A második válasz az előbbinek, tehát a probléma eltolásának a következménye. Az uralkodó értékrendet akkor lehet változtatlanul hagyni e feltételezés szerint, ha a zsugorodó társadalmak importálják a szükséges embermennyiséget. Ez az elképzelés gyorsabban kivitelezhető, mint az populációs fordulat, és egyszerűbbnek tűnik.

Az ellenérv több elemből áll. Először is a harmadik világból beözönlők nagy többsége nem rendelkezik a posztindusztriális társadalom gazdasági igényeinek megfelelő képzettséggel és készségekkel, sőt gyakran az indusztriálisíval sem. Emiatt a munkaerőhiány megszüntetése helyett az állástalanok számát növelik. Az előregedés miatt amúgy is egyre nagyobb gondokkal küzdő szociális ellátórendszert pedig megsegítése helyett tovább terhelik.

Másodsor, a hiányos képzettség sokaknál a lehető legmélyebb, azaz analfabéták. Még hozzá nemcsak európai értelemben, hanem az arab írást sem ismerik. Következésképpen a bevándorlók nagy száma eséllyel sem rendelkezik fontos és keresett munkahelyek betöltésére az adott európai országban. Akiknek sikerül elhelyezkedniük, azok többsége képzettséget alig igénylő segédmunkát végez. A gazdaság munkaerőigényén ez pedig csak érintőlegesen segít, a probléma lényegére nem kínál megoldást.

7.12. A nevelés

A gyermekvállalás morális kötelessége melletti argumentációt nyilvánvalóan nehezen fogadják el azok, akik maguk is gyermektelenül élték le életüket. Ám ez téves álláspont. Az európai civilizáció erejét ez ideig éppen az adta, hogy képes volt felismerni hibáit, majd új megoldást tudott kitalálni és kínálni kiküszöbölésükre. Aki egyénileg is képes rá, akkor is, ha már megette kenyere javát, és őszintén szembenéz vele, hogy ez

az út nem a fejlettebb jövőbe vezet, az új emberi méltóságot nyer. A jövő ugyanis a gyermekeinké, majd az ő gyermekeiké. Ha ugyanis ők nem lesznek, akkor nincs, akié legyen.

A család tudvalevőleg az a közösség, amelyikben a szocializáció első és legfontosabb szakasza zajlik. Következésképpen kulturális értékeket is közvetít. Ezt jellegéből következően mindegyik család teszi. Ha tehát az európai társadalmak családjai nem nevelnek legalább annyi gyermeket, amennyi társadalmuk fenntartásához szükséges, és a harmadik világból történő betelepítéssel kívánják megoldani, akkor az általuk világra hozott gyermekek az emezek családjai által továbbadott kultúrát kapják meg. Amennyiben olyan definícióra épített általános emberképre támaszkodunk, amelyekkel elvonatkoztatathatunk ettől az összefüggéstől, akkor attól is absztrahálunk, hogy számos vallási szabályrend, keleti állam- és társadalomfelfogás, sőt gyakran törzsi szabályrendszer éppen az általános emberi értékrendet veti el. Tehát az általános emberi nevében nem vesszük figyelembe az általános emberi alárendelését a vallásinak, törzsinek.

Ezen a helyzeten, pontosabban meggyőződésem pedig érdemben egy, az európai alkotmányos alapértékek elismeréséről kikényszerített formális nyilatkozat sem változtat.²⁹⁵ Az ugyanis egymagában aligha írja át az az érintett személy kulturális értékrendjét. Ebben a kérdésben az államok logikai hibát vétének. Nem a kulturális értékrend része az alkotmányosságnak, hanem éppen fordítva: az alkotmányos értékrend része a kultúrának. Az emberi jogokon, pluralizmuson és a hatalmi ágak elválasztásán nyugvó alkotmányos értékrend csak ott szilárd, ahol a kultúra sokszínűsége az emberek túlnyomó többségének alapértékei közé tartozik. Akiknél nem, tehát más értékek előbbre valóbbak, ott legfeljebb taktikai megfontolásból, tehát más célokért, például letelepedésért, anyagi jólétért tesznek efféle nyilatkozatot. Ám ha megfelelő hatalmi befolyásra tesznek szert, akkor a kényszer a gyengülésének mértékében veszít erejéből, és nőnek fölé a kényszerítettek valós végső értékei.

Európa legtöbb országának erősen negatív populációs trendjei, a bevándorlás mértéke, valamint a harmadik világból érkezők gyermekbősége a jövőbe vetítve elvezethet ehhez az állapothoz. Az a feltételezés, hogy a saját gyermekek nevelése helyettesíthető, kiváltható egy formális nyilatkozattal, figyelmen kívül hagyja a gyermeknevelés egész folyamatának kulturális iránymutatását. A törvények uralmán nyugvó jogállami alkotmányos rendbe történő absztrakt emberi betagozódás feltételezi a teljes akaratszabadságot a döntés meghozatalakor. Ám ez egy maradni akaró, embercsempészek segítségével illegálisan az országba érkező migránst illetően az esetek többségében képzelgés. Mint ahogy az is, hogy kulturális örökségüket, tulajdonképpen saját identitásuk alappilléreit egyszerűen otthon hagyják.

²⁹⁵ Hollandiában próbálkoznak ezzel.

És persze azt sem szabadna szem elől téveszteni, hogy nagy többségüket egy közös, az európaiakétól különböző identitáspillér összeköti: az iszlám. Mint ahogy azt sem, hogy a politikai kultúra is az emberi kultúra része. Azt is elsajátítja az ember. A bevándorlók is. Csak éppen ők (is) otthonról hozzák magukkal.

7.13. A piac

Világosan le kell szögezni, hogy a gyermekvállalást a piacgazdaság ma uralkodó felfogása nehezzé teszi, sőt gyakran egyenesen bünteti. Aki nem vállal gyermeket, az előnyben van azzal szemben, aki igen, és aki kevesebbet vállal, azzal, aki többet. Mind a munkaerőpiac formális és informális versenyszabályai, mind pedig a vállalkozó vélt mozgási szabadsága és rugalmassági képessége szűkebb, ha gyermekekről, főként, ha kisgyermekekről kell gondoskodnia. A rövid távú, tehát néhány évtizedes életstratégia kalkulatív gazdasági racionalitása tehát azt súgja, hogy gyermeket vállalni kockázatos. Ha a házastársi kapcsolat szilárdítása ezt mégis igényli, akkor is legfeljebb csak egyet.

Többen rámutattak: hamis az állítás, hogy az életszínvonal gátolja a gyermekvállalást. Az európai emberek életszínvonala történelmükben soha nem volt olyan magas, mint korunkban. Továbbá, amennyiben az életszínvonal magassága volna a gyermekszámot befolyásoló legfontosabb tényező, akkor a legfejlettebb országokban születne a legtöbb gyermek és a legszegényebbekben a legkevesebb. Csakhogy ez nem így van.

Emellett nem szabad megfeledkezni arról a szemponttól, hogy a leggazdagabb európai országok közt is mutatkoznak különbségek. Vannak magasabb és alacsonyabb populációs rátájú fejlett európai országok. De alacsony populációs rátájúakat a szegényebbek közt is találunk. Például Oroszország populációs görbéje a legrosszabbak közé tartozik. Mivel sem a gazdagság, sem pedig a szegénység nem arányos egyenesen a születések alacsony, illetve magas számával, még ha nyilvánvalóan befolyással van is rá, más okokat is meg kell vizsgálnunk.

7.14. Az értékrend

A gyermekvállalás mértékét az uralkodó értékek akkor is befolyásolták, amikor modern fogamzásgátlás még nem létezett. A vagyonszűkítést célzó egykezés például jól ismert az újkori magyar történelemből.

Olyan kor azonban, amelyikben a gyermektelenség²⁹⁶ egyenértékűvé vált volna a gyermekvállalással, ez ideig nem volt. Olyan jelenségről van tehát szó, amelynek új

296 Fontos hangsúlyoznunk, hogy akaratlagos gyermektelenségről van szó, nem olyanról, amely mögött egészségügyi okok állnak.

elemei vannak. Mindenekelőtt az a felfogás, mely szerint az élet értelme a kellemes és kényelmes élet. A fogyasztói társadalom sikerfelfogása a javak megszerzésének és élményszerű elfogyasztásának a megélésén nyugszik. Ez már nem a puritanizmus kapitalizmusának életvezetése, hanem az élvezetekkel teli élet, a szerzés öröme, a fogyasztás egyre rafináltabb formáinak világa, ahol a megélhető élmények sora sokaknál a legfontosabb egyéni értékke emelkedik. Ebben a világban a gyermek okozta kényelmetlenségek és kötöttségek egyre kisebb helyet kaphatnak. A növekvő gyerekszám pedig már semekkorát. Nemcsak anyává nem kívánnak válni egyre többen, hanem apává sem. A jelen örömei jelentősebb értékke válnak, mint az emberi jövő.

Az európai nemzeti kultúrák jövőjének egyik alapkérdése az egyre inkább uralomra jutó, gyermektelenséget eredményező családfelfogás megváltoztatása.

Az a kérdés, hogy a múlthoz való visszatérés női alávetettséggel járó rendje-e az egyetlen felmutatható alternatíva. A nők felszabadulása egyéni méltóságuk gazdagodásán túl a modern társadalmak számára olyan kreatív erőforrásokat szabadított fel, amelyek jelentős mozgatói voltak az elmúlt évszázad dinamikus fejlődésének. Ezt feladni egyszerre volna megalázó emberileg és káros társadalmilag. A megoldásra váró problémát emiatt úgy kell megfogalmaznunk, hogy miképpen kapcsolható össze az egyenjogúság és gyermekvállalás értéke. Ehhez mindkét felfogás elemein változtatni kell.

Ebben az esetben az adott kultúra jövője szemponttá válik. Tehát a gyermekvállalás, amely értelemszerűen gyermeknevelést is jelent, a közösség számára is értékke válik. Ismét értékke, hiszen az emberi történelem során szinte mindig az volt, és a világ jelentős részén ma is az.

Európának biológiailag ismét „önellátóvá” kell válnia. Biológiailag is tovább kell vinnie magát, szellemileg is csak így tudhatja. Ehhez azonban az emberi élet továbbadásának ismét az elsőrendű emberi kötelességek közé kell kerülnie. Nyilvánvalóan lényegi változásokat kell ennek jelentenie mindennek a társadalom és a gazdaság szerkezetében.

Miként lehet tehát egyszerre megőrizni a nők egyenjogúságát annak legfőbb morális, szellemi és gazdasági előnyével együtt, és elérni az európai társadalom s benne az egyes nemzeti társadalmak és a fejlett Európa biológiai reprodukcióját?

A biológiai elfogyás tudata jelentős hatással van számos polgár politikai preferenciáira. Vagy nem törődik vele az adott személy, tehát csak a maga élete politikai döntéseinek a meghatározó szempontja, vagy pedig a mostani állapotra az európai kultúra és politikai rendszer felszámolójaként tekint. Olyan rendnek tartja, amely jogállamot, szabadságot, egyenlőséget, méltányosságot hirdet ugyan, ám a valós értékrendje és társadalmi szabályrendszere okán fokozatosan elfogy. Emiatt „emberi importból” pótolják a hazai fogyást. Ebben az esetben vagy számolnak a más kultúrából érkezők hatásával az ország társadalmi, gazdasági és politikai rendjére, ám nem törődnek vele, vagy igyekeznek elvonatkoztatni az efféle következménytől.

A kulturális örökség továbbadása nemcsak az állam feladata. Nyilvánvaló és jól ismert tézis, hogy a szocializáció elsődleges és egyben legfontosabb intézménye a család. Aligha kérdőjelezhető meg, hogy mindegyik család javarészt a saját szocializációs örökségét adja tovább a gyermekeknek. Ez az örökség pedig nem azonos, sőt az egyes kultúrák közt alapvető értékrendi különbségek vannak.

Amennyiben azonban az emberiség egy csoportjára, pl. nemzetre, vallási csoportra, társadalmi rétegre, vagy akár az egész emberiségre vonatkozó kötelelességeket eredeztetnek ember mivoltukból, akkor azt csak akkor érvényesíthetik, ha elég sokan vannak, akik életük továbbadását alapvető kötelességük közé sorolták. Ekkor lesznek ugyanis emberek, akikre e kötelességek vonatkoztathatók. Az emberiség egyes csoportjai, valamint az egész emberiség élete, sorsa iránti elkötelezettségnek akkor van értelme, ha tartalmat is kap. Tehát nemcsak vannak, hanem lesznek is emberek. Még hozzá nem pusztán az elfogyás folyamatában.

Az egyetemes emberi, tehát az emberiség iránti felelősségnek akkor van értelme, ha konkrét emberek iránti. Ehhez azonban mindenekelőtt meg kell születniük. Az olyan absztrakt elképzelés, amely a konkrét emberek megszületését nem segíti, sőt akadályozza, nem erősíti, hanem gyengíti azokat, akikre vonatkozik. Ez alól csak egy kivétel van, ha az elképzelés csak egy generáció életére vagy annak csak egy szakaszára vonatkozik, az adott csoport, illetve az emberiség egészének hosszú távú fennmaradásával pedig nem törődik.

A társadalmak életét szabályozó elképzelések jelentős része elsődlegesen nem az adott csoport hosszú távú fennmaradására irányul. Közvetett hatása persze lehet rá, és gyakran van is. Az elsődlegesen erről szóló elképzelések azonban ugyancsak szegényesek. Alapjukat annak a nyilvános megállapításnak kellene képeznie, hogy az európai országok zöme populációs válságban van, és ez a válság a jövőjüket fenyegeti. Ha nem találnak megoldást rá, akkor elfognak, akik kultúráikat saját örökségüknek tekintik. Közben pedig megnő azok száma, akik más kulturális örökséget tartanak magukénak, és a kiürülő európai teret ők népesítik be.

Feltételezhető, hogy az európai demográfiai válság kritikája az alapértékeik közé tartozik majd, hiszen nem utolsósorban ennek köszönhetően népesítették be éppen ők a kontinentet. A mai folyamatokat kivetítve feltételezhető, hogy nem egy új családmoddellel helyettesítik, hanem a korábbi valamelyik változatához térnek majd vissza. Hiszen jól látják majd, hogy egyébként maguk is az elfogyás útjára lépnek.

A családnak a női egyenjogúság előtti állapota hatással van az emberi szabadság és egyenlőség egyéb területeire, és persze így az alkotmányosság több pillérére. Ennek egyik-másik vetületét a jelenlegi migrációs folyamat kritikásai is felróják.

Emiatt az európai családot a mostani válságos állapotából nem vissza, hanem tovább kellene lendíteni. Nem a nőknek a háztartásba való visszatolásával, hanem az apák új szerepével, a nagyszülők gondoskodásának modernizált terével, az állami

intézmények kiszélesítésével és a gyermekvállalás előnyeinek a megmaradó hátrányai fölé emelésével kellene keresni a megoldást. Azt az évezredes elvet azonban a poszt-indusztriális társadalmi feltételrendszerébe is vissza kellene hozni, hogy a gyermekek vállalása előnyösebb legyen, mint nem vállalásuk, és megfordítva, nem vállalásuk hátrányosabb legyen, mint vállalásuk.

Ám ami a legfontosabb: a gyermekvállalás társadalmi értékének, megbecsültségének helyreállítása. Nyilvános kimondása, hogy a gyermek alapérték, a gyermekvállalás pedig éppen ezért pozitív jogokkal alátámasztandó morális kötelesség.

Az emberi élet természetes velejárója nem a kapott élet továbbadásának alárendelése más céloknak és értékeknek, hanem az egyik megkerülhetetlen és eltolhatatlan kötelesség.

Mint jeleztük, a gyermekvállalás nem jelenti pusztán a gyermekek világra hozatalát, hanem természetesen felnevelésüket is. A szülők és nagyszülők szerepe gyermekeik adottságainak képességgé fejlesztésében meghatározó. Az esetek túlnyomó többségében semmilyen állami intézmény sem tudja pótolni gondoskodásukat, hiszen nem képes megteremteni a szülői és nagyszülői szeretet ölelését. Sem a személyiség kifejlődésére, sem pedig a kulturális örökség továbbadására (az életvezetés szabályait is beleértve) nem tud akkora hatással lenni, mint a gyermekek saját családja.²⁹⁷

7.15. Az ember jogai

Az egyén élethez való joga az egyik első alapvető emberi jog. Ám univerzalitása ellenére, tehát érvényének az egész emberiségre való kiterjedése ellenére morális alapjainak nincs időbelisége. Tehát az egyén joga nem kapcsolódik a csoport és az egész emberiség ebbéli jogához. Az egyén életének fenyegetése, veszélyeztetése szigorúan tilos, sőt pozitív jogként a biztonság és az egészség védelme is lényeges igényjog. Ám az emberi élet fonálának megakasztása, az egyes emberben lakozó Atroposz, a legkisebb Erinnüsz ollójának elnyisszantásával nem tekinthető morálisan elítélendőnek. Az emberi élet (és sors) alapfeladatai közül kikerült a kapott élet továbbadásának kötelessége. Miközben az élet szabadságával, méltóságával kapcsolatos kötelességek köre ugrásszerűen bővült, azok előfeltétele az emberi élet továbbvitele Európában már nem alapfeladata az embernek.

Az emberi élet egyfajta adottsággá vált, valamiféle, a vérségi elődökre és utódokra nem, avagy csak alig vonatkozatható helyzetnek. Olyan állapotnak, amely teljes egészében a felnőtt ember saját kezében van, és senki, sem az állam, sem pedig a társadalom nem igényelheti, hogy akár elődeit, akár lehetséges utódait a maga életének alapcéljai és feladatai közé sorolja.

²⁹⁷ Anyanyelv a feltétele a többinek. Azt otthon tanulja az ember.

A modern társadalom és politikai közösség tagjának többféle politikai kötelessége van. Például: a törvények betartása, embertársai méltóságának tisztelete, adófizetés. Ám a társadalom biológiai és kulturális fenntartása kikerült e kötelességek köréből. Sőt, az élet továbbvitelének elvetése az emberi szabadság részévé vált. Tehát aki olyan rendet követel, amelyben az élet továbbadása jobb, nemesebb, előnyösebb, támogatottabb és elismertebb tett, mint az elmulasztása, azt az emberi szabadság korlátozásával lehet vádolni. Akkor is, ha bármiféle, az emberi jogokra támaszkodó szabadság létfeltétele az emberi élet. Folyamatának megakasztása minden jog és kötelesség megszűnését jelenti.

Ezen a ponton kerül szembe az emberi jogok és a szabadság illetén értelmezése az emberi élet megtartásával. Ez az az argumentum, amelyet az emberi jogok és szabadság ellenzői a kezükbe kapnak, hiszen mai rendjünkben az őket megtartató kultúrák népszerűségének elfogyásához vezet. Kiélezve a problémát, azt a kérdést tehetik fel az egyes nemzetek tagjainak, hogy mit akartok inkább: az emberi jogok szűkítését, vagy azt, hogy elfogyjatok és kultúrátok elolvadjon? A kettő ugyanis mai formájában össze nem illeszthető. Ha megtartjátok az emberi jogok mai felfogásán alapuló politikai rendszert, akkor elfogytok és felolvadtok azokban, akik másként gondolkodnak a családról, a kultúráról, a politikáról. Ha segítetek átértelmezni és szűkíteni, akkor lehet esélyetek.

Az emberi szabadság és a női egyenjogúság részévé vált a gyermekvállalás elvetésének joga. Tehát megjelenik a tézis: az ember joggal állíthatja, hogy a gyermekek korlátozzák az ő szabadságát, hiszen foglalkoznia kell velük, nevelnie kell őket, gondoskodnia kell róluk, tehát a reájuk fordított időt, energiát, anyagi javakat így nem fordíthatja magára és másokra.

Ha tehát a gyermekvállalás elvetésének erkölcsi jogát nem ismeri el az állam, akkor diszkriminálja azokat, akik nem vállalnak gyermeket. Amennyiben olyan politikát folytat, amellyel a gyermekeket vállalókat minden fontos tekintetben előnyösebb élethelyzetbe hozza, akkor a női egyenjogúságot és az emberi szabadságot vonja kétségbe. Ha ezt nem vállalja az állam, akkor legfeljebb a gyermekvállalás hátrányainak enyhítésére marad némi tere. És még ekkor is indítható vita a gyermeket nem vállalók diszkriminálásáról. Hiszen ha az állam jelentősebb anyagi forrásokat fordít a gyermekvállalás és gyereknevelés támogatására, akkor olyanok adójából is teszi, akik maguk nem akartak gyermeket. Ha pedig a több gyermek vállalását fokozottan támogatja, akkor azt azok jövedelméből is teszi, akik kevesebb gyermeknek adtak életet. Tehát sérti azt a jogot, hogy az ember magára fordítsa idejét és anyagi javait, hiszen munkájuk, azaz munkaidejük egy részét és jövedelmük egy hányadát mégis gyermekekre fordítja. Emiatt döntése vitatható.

A dilemma tehát úgy hangozhat minden egyes kultúra hordozói számára, hogy fenn akarja-e tartani magát gyermekek nevelése révén, vagy úgy véli, hogy ha mások más

kulturális alapok mentén nevelt gyermekei is fenntartják, illetve úgy gondolja, hogy mindez nem fontos, ezért nem kell törődni a kultúra fennmaradásával.

Az az élmény, hogy legyenek olyan emberek, akik az életüket tőlünk kapják, nem tartozik az emberi élet alapvető értékei közé, így erkölcsi feladattá sem tehető. Következésképpen nem épülhetnek rá politikák, hiszen pusztá magánügy, s ebből fakadóan a gyermekvállalás elhagyása individuális jog, a szabadság egyik kifejeződése. Ennek következtében, ha az állam támogatja a gyermekvállalást, akkor diszkriminálja azokat, akik nem kívánnak gyereket. Ha támogatja több gyermek vállalását, akkor pedig azokat, akik kevesebbet szeretnének. Ha pedig az állam semleges, akkor nem engedheti meg magának, hogy kulturális okokból előnybe juttasson egyes személyeket másokkal szemben.

Az emberi jogok olyan értelmezése, amely az élet továbbadását kihúzza az alapvető emberi kötelességek közül, az embert hagyja ki a jogok mögül. Az ember fokozatosan elfogy, csak a jogok maradnának. De ember nélkül azok is elvésznek.

Az ember jogaihoz ember kell. Az ember – minden ember – pedig születés révén keletkezik. A meg nem született ember nem ember. Az emberiségnek az az ága, amely nem adja tovább az őseitől kapott életét, zsugorítja az emberi nemet. Ha ezt az emberi jogokat alapvető értéknek tartó kultúra elég nagy része teszi, akkor egyre kevesebbeké és kevesebbeké lesznek az alapértéknek tartott jogok. Ha pedig egy másik kultúra megkérdőjelezi az ember jogait, ám tagjainak száma nő, akkor egyre többen és többen kérdőjelezik meg az emberi jogokat. Ők még egy argumentummal bővíthetik álláspontjukat. Állíthatják, hogy az emberi jogokat alapértéknek tartók elfogynak. Egyre kevesebben vannak, és egyre kisebb a súlyuk.

Egy új ember világra hozatala azonban nemcsak a kapott élet továbbvitele. Több annál: egy új személyiség életre segítése. Ha az emberiség fejlődésének az egyének alkotóereje a mozgatója, akkor mindegyik új ember új lehetőség is. Ám ennek az ellentéte is igaz: mindegyik ember meg nem születése egy lehetőség elvétele az emberiségtől. A saját örökségünk, legyen az genetikai, kulturális vagy bármilyen más továbbadása, újabb esélyt nyit. Elvetése pedig elveszi az esélyt.

A kevesebb ember egyben kevesebb egyéniséget jelent. Az adott kultúrát alkotók számának csökkenése nemcsak amiatt gyengíti a közösséget, mert kevesebben vallják elsődlegesen magukénak, hanem amiatt is, mert a kevesebb ember alkotóereje is kisebb. Azaz a közösség fejlődése is lassúbb, mint ha hasonló feltételek mellett többen alkotnák. Ha pedig dinamikájában tekintünk a kérdésre, akkor a növekedő társadalom tudatosítása feltételezhetően a tenni akarást segíti, míg a fogyóé, pláne a perspektivikusan elfogyóé pedig a passzivitást. Nem mindegy, hogy jövőbemutatónak látják e közösségüket tagjai, vagy megszűnőfélben levő állapotnak.

Az életet kapott ember a többiek számára is új esélyt, lehetőséget kínál. Még a legindividualistább értékrend is csak akkor tekinthetne el ettől a tézistől, ha az embe-

riség célját és értelmét mindössze egyetlen generáció életének végigélésében látná. Történelmi kérszvirágzasként, csakhogy az utódlásról való gondoskodás nélkül.

Ahhoz, hogy az emberi élet értelmét elválasszuk az utódlástól, azt kell feltételeznünk, hogy az emberi élet csak az egyén saját életének végigélésében rejlik. Ha ugyanis mást is hozzárendelünk, például további emberek sorsát, esetleg az egész emberiségét, akkor vagy pillanatnyi létezését tulajdonítunk neki, vagy pedig az új életet valamiféle automatizmusként értelmezzük, amivel éppen ezért külön törődni sem érdemes. Az emberek élete valamiféle helyzet, amelybe automatikusan kerülnek. Így őseik életadó döntéssorozatából, örökségéből hasonló kötelesség nem ered.

Ám az elfogyással az emberi jogok ember nélküli jogokká válnak! Az emberi szabadság ember nélküli szabadsággá!

7.16. A gyermeknevelés méltósága

Azzal, hogy családi gyermeknevelés magánügyé nyilvánított, megszűnt annak nyilvános értékelése. Nem illik és nem is szabad nyilvánosan értékelni, hogy ki hogyan neveli gyermekét. Így azután nemcsak azok között nem tehető különbség, akik egyik vagy másik kultúra, az európai vagy az Európán kívüli életmód szabályai szerint nevelik gyermekeiket. Nyilvánosan nem értékelhető, hogy az adott család nevelésében megjelenik-e az európai életfelfogás, esetleg csak nyomokban, vagy egyáltalán nem. A gyermekek értékrendjében központi helyre kerülnek-e azok az életcélok és értékek, amelyek Európát a világ élére emelték, vagy olyan életcélok és életvitel válik-e mintájukká, amely jelentős térségeket szakított le és tartott elmaradottságban. S mindez egy olyan időszakban, amikor maga az európai önazonosság is megújításra szorul. Egyszerre kellene továbbfejlesztenie önmagát és mintává válnia mások számára. Ezzel azonban nem értünk a probléma végére.

A gond az, hogy maga a téma vált megbeszélhetetlenné, és persze így befolyásolhatatlanná.

A gyermeknevelés méltóságának ugyanolyan, ha nem nagyobb súllyal kellene latba esnie az emberi létteljesítmény megítélésében, mint annak, hogy tiszteletben tartja-e a jogállam szabályait, segít-e a rászorulókon, és hajlandó-e áldozatokat hozni az alkotmányos demokrácia megartásáért és továbbfejlesztéséért.

Az európai társadalomfejlődés értelemszerűen a családok életében és a gyermekek nevelésében is megjelenik. Mint ahogy az Európán kívüli kultúrák is. Ettől eltekinteni alapvető hiba.

A gyereknevelés méltósága a társadalom hosszú távú fenntartásának felelősségéből ered. Akik vállalják, minden képességüket és szeretetüket gyermekeiknek adva, azok megérdemlik a megbecsülést.

Amennyiben az európai demokráciák nem lesznek képesek erre, akkor értékrendjüket hordozó és őket fenntartó népességük el fog fogyni. És ha a szorgalmat, sikerességet, találékonyságot, szabadságot, egyenlőséget, toleranciát, racionális gondolkodást segítő családi nevelés nem nyer elismertséget, akkor más célokat kitűző és értékeket közvetítő családi nevelésformák veszik át a helyét.

Ha nem szögezhető le, hogy az európai nevelésforma a fejlettebb, és így Európában előbbre való, mint a miszticizmusra, alárendeltségre, törzsi és klánlojalításra, születésbeli egyenlőtlenségre, a hatalommal szembeni feltétlen engedelmisségre tanító nevelésformák, akkor ezek hatékony akadályok nélkül szivároghatnak be, majd terjedhetnek el Európa országaiban. Azért is, mert az őshonos európaiak közül egyre kevesebben nevelnek gyermeket. A hagyományos európai modellel szemben éppen tényekkel alátámasztható visszaszorulása kínál hatásos érvet. Ez az a forma, amely olyan emberekre nevel, akik egyre kevesebb és kevesebb gyermeket nevelnek, s így egyre kevesebben és kevesebben lesznek. A pillanatnyi előnyök mellett egy hosszú távú víziót is kínál ez a kritika. A kulturális és vallási dominancia, valamint a gazdasági és politikai hatalom megszerzésének álmát.

Az alávetettségük, a társadalom alján folytatott életük értelmet kaphat. Hiszen ha a jelen nem is, de a jövő biztosan az övék. Hiszen egyszer, még hozzá nem is a beláthatatlan jövőben, ők lesznek többen, így az ő vallásuk lesz az uralkodó, és vele az ő társadalom- és államképük.

Európa populációs gyengesége teszi lehetővé ennek az álomnak az életben tartását. Európa dinamikus populációs ereje illuzórikussá tenné ezt a jövőképet, és igazodásra készítené azokat, akik ide költöznek. Európa ebben az esetben ugyanis képes lenne önmaga biológiai fenntartására, és nem függene a beköltözőkötől.

A bevándorlók integrálása így nem válna olyan feladattá, amely sikerétől a lakosságszám megtartását és amitől a gazdaság működőképességének fenntartását hiszi több európai. Hiszen ha elfogy a lakosság, a gazdaság sem működhet. Éppen ez az összefüggés támasztja alá eszmefuttatásunk alaptézisét: az ember minden emberi előfeltétele, a születés pedig az emberi élet hosszú távú fenntartásának előfeltétele. Éppen ezért a születés az emberi alapértékek legfontosabbjai közé sorolandó. A kultúra fenntartásához azonban nemcsak a születés, hanem a családi nevelés döntően és helyettesíthetetlenül járul hozzá.

A szabad ember méltósága számos kötelességet tartalmaz. Ám e méltóságnak immár nem része a gyermekvállalás és a gyermeknevelés méltósága. Ezeknek a feladatoknak a nyilvános elismerése kívül marad a legmagasabb elismerések körén, megbecsülése nem vagy alig része a hivatalos kommunikációnak és a társadalmi közbeszédnek. A gyermekvállalás az emberek magányügyei közé sorolódott.

A gyermekek nevelésének legfontosabb kérdései így nem alkotják az általános műveltség részét, nem szerepelnek az iskolák oktatási anyagaiban. A kor társadalmi

hőseinek, példaként megjelenő személyiségeinek jellemzéséből, bemutatásából rendszerint kimarad, hogy vannak-e gyermekei, vagy nincsenek. Így társadalmi értékelésük tekintetében ez a szempont indifferenssé válik. Sikerességük szempontjából mindegy, hogy vállalják-e a gyermekekkel járó feladatokat, vagy sem. Így azután azok kerülnek előnybe, akiknek nem kell nap mint nap a családjukkal törődni, hanem minden idejüket és energiájukat karrierjük építésére fordíthatják.

A gyermekvállalás a születés és a nevelés együttese. A szülők nevelőmunkája a társadalomról alkotott vélemény is egyben. Hiszen a gyermeknek sikert ígérő életpályát ajánlatos választania. A szülő egyszerre kritikus és segítőkész. A gyermekeinek sikeres és biztos jövőt szeretne biztosítani, s persze olyan társadalmat kíván, amely e jövő záloga.

7.17. Politikai viták és értékelés

A gyermek mint a társadalom fontos alkotóeleme alig jelenik meg a legfontosabb kérdésekről folytatott viták során. A gyermekvállalás kérdésköre vagy egyáltalán, vagy csak érintőlegesen tűnik fel a politikai pártok programjaiban. Ennek persze a kormányok programjaira is megvan a hatása. Az Európai Unió azon tagállamainak megoldásai, amelyek eredményesebbek a kérdésben, nem témái az európai közbeszédnek. Az Európai Unió pedig mind ez ideig semmilyen kézzelfogható stratégiát nem alkotott a folyamatosan csökkenő gyermekvállalási kedv megváltoztatására. A probléma nem is képezi részét az Európai Unió politikai agendájának.

Így az európai populációs válság elsősorú megoldási módjaként nem is jelenik meg az unió politikusainak megszólalásaiban. Tehát annak a mélyülő problémának, hogy egyre kevesebb gyermek születik Európában, és ez jelentős problémákat okoz az élet legtöbb területén, a politikusi nyilatkozatokban nem az a megoldása, hogy sokkal több gyermek szülessék, és ezért e cél elérésének módját meg kell keresni.

7.18. Az ellentmondás

A gyermekkel minden szülő esélyt kap, hogy a tovább folyó élet formájában örökítse, adja tovább azt, ami ő maga is, amit fontosnak tart, és akarná, hogy utána is képesek legyenek rá, tudják, szeressék, tiszteljék. Minden újabb gyermekével újabb és újabb esélyt kap. Az élettől kapja, valamint saját döntésétől. Egyetlen esély sem bizonyosság, és nem is valósul meg az eredeti szándék teljességében. De részben igen. És hogy mekkora részben, az több mindenkitől és mindentől függ, de a szülőktől a leginkább.

Éppen emiatt a gyermekek vállalását a mai társadalmak és államok legmegbecsültebb tevékenységei közé kellene emelni. Ha a gazdasági, tudományos, művészeti, sport- és egyéb sikerek magasán értékelték, akkor mindezek hosszabb távú alapját is

legalább ekkora megbecsülésben kellene részesíteni, ha nem nagyobbban. Hiszen nélküle a többiek csak időlegesen létezhetnek.

Az emberi élet továbbadásának méltóságát a lehető legnagyobb elismerésben kellene részesíteni minden fejlett társadalomban. A gyerekvállalás, a gyermekek felnevelése, mindannak a készségnek, tudásnak, érzelemvilágnak a továbbadása, amire a fejlettségük épül. Ezt senki és semmi más nem pótolhatja, sem az állam, sem a társadalom szervezetei. Éppen emiatt az adott társadalom jövőjének legjelentősebb cselekedeteként kellene tekinteni rá, hiszen valóban az.

Az európai kultúra súlya világméretekben akkor nőhet, ha nemcsak nem fogynak el, hanem számosabban lesznek azok, akik ezt a kultúrát tartják saját történelmi örökségüknek, ugyanis valóban az. Az ő eleik voltak azok, akik mai állapotába fejlesztették, és ők is lesznek azok, akik európaiként vinnék tovább. Elvárni azt az embertől, hogy elfeledkezzen elődeiről, a személyek túlnyomó többségében illúzió. De nemcsak illúzió, hanem elfogadhatatlan vétek. Miért kellene lemondania, azaz elfeledkeznie az embernek mindazokról, akiknek öntudata nagy részét, és ami még fontosabb, életét köszönheti?

Az életnélküliség embernélküliség. Ma, a Föld túlnépesedésének időszakában ez a gondolat a realitástól távolinak tűnik, ám csak azért, mert vannak olyan kultúrák, amelyek a kapott élet továbbadását tagjaik alapvető életfeladatának tartják.

Ugyanakkor ezt az életformát elmaradottabbnak tekintik a magukat fejlettebbnek gondolók. Tehát egyszerre szeretnék lefölözni e kultúrák népességfőlölségét és megváltoztatni társadalmuk elmaradottnak tekintett értékrendjét, ami a népességfőlölséget megteremti. Egyszerre kellenének embereik az otthon meg nem születettek pótlására, és szeretnék fenntartani, sőt másokra is kiterjeszteni a zsugorodó társadalmat eredményező gyermektelenség értékrendjét. Ez az álláspont nem a maga népességfogyást okozó értékein kíván változtatni, sőt azt nyilvánítja fejlettnak. Azaz megtartására törekszik, így újabb és újabb népességinjekciókra volna szüksége. Ámde, mivel ez nem globális méretekben történik, hanem egyes nagyrégiók, mint például Európa népessége gyorsan fogy, ezért a gyermektelenség értékrendjének és életmódjának megtartása és a beérkezőkre való eredményes kiterjesztése újabb és újabb bevándorlóhullámokat tenne szükségessé a népesség megtartásához. A folyamat az értékrend megtartása és kiterjesztése esetén csak akkor érhetne véget, ha az Európán kívüli országoknak már nem keletkezne népességtöbbletük, és az Európába vándorlásuk szándéka is megszűnne. Ám ez belátható ideig nem várható, így a bevándorlás állandósulása és az európaiak gyermekeinek csökkenő száma a népesség jelentős részének kicserélődését és e cserélődés hosszú folyamatát jelentené.

Európa egyszerre szeretne részesedni a környező világ népességnövekményéből, és ugyanakkor fejletlennek, elnyomónak és emiatt megváltoztatandónak minősíteni azt a családmódot és életfelfogást, amely ezt a népességtöbbletet megteremti. Ugyanakkor

maga nem teremt olyan családmódellet és életfelfogást, amely a saját népességcsökkenését megfordítaná, vagy akár csak megállítaná.

A válság olyan értékrendi önellentmondás alakját ölti, amely a kihasználtat elmaradottnak és felszámolandónak, a segítségre szorulókat pedig fejlettnak és fenntartandónak tartja.

Tehát Európa populációs válságát nem oldja meg a harmadik világból történő betelepítés. Emberi erőforrásait ugyanis nem a család európai válságának megoldásával nyeri, hanem egy korábbi családfelfogás gyermekgazdagságából. Egyszerre igényli tehát e kultúrák gyermekeit, és veti el magát a kultúrát. Tehát elfogadná a nők alávetttségével és a családok s klánok függésrendszerével fenntartott magas születési ráta révén születő gyermekek számottevő részét, ám ugyanakkor ezt a rendet levetendőnek és az európai értékrendből kizárandónak tartja. Egyszerre akarja tehát az újonnan születetteket, és veti el megszületésük társadalmi rendjét.

Ahol pedig elterjesztette a maga család- és életfelfogását, ott visszaesik a népszaporulat, és a visszaesés nem áll meg a minimális reprodukciós határon, hanem megkezdődik a népességfogyás.

Európa ma nem kínál új családfelfogást és gyermekvállalási értékrendet, a régebbiből akar profitálni és egyben meg is kívánja semmisíteni azt. A régi családfelfogást megveti és elveti, ám olyat, amely nem az elfogyáshoz vezet lokálisan és globálisan egyaránt, nem nyújt.

Ez az ellentmondás Európa eddigi válságainak legnagyobbika. Mind ez ideig a kontinens válságai értékrendiek, szerkezetiek voltak, pusztító háborúkban, forradalmakban csúcsosodtak ki. Ám most az fenyeget, hogy meggyökeresedett értékrend okán a lakosság elfogyasztja saját magát. Tehát nem a szervezett erőszak eszközeivel pusztítja el saját lakosságát, hanem annak a feladatnak a feladásával, mely szerint az életet tovább kell adni. A feladat magának az életnek feladata, minden e szerint létezik, ami él. Nélküle nem lenne élet, és nem lenne emberiség sem, de nem lennének az emberiséget alkotó nemzetek, kultúrák, politikai, gazdasági rendszerek. Ennél a kérdésnél a vita immár nem arról folyik, hogy melyik rend a jobb, hanem hogy melyikük ad esélyt az élet továbbvitelére és általa az adott kultúra, politikai rendszer, gazdasági rend fennmaradására, majd esetleg továbbfejlődésére.

Azaz, ha az alkotmányos demokrácia mai emberi jogi felfogása nem kínálja ezt az esélyt, akkor minden más rendszer állíthatja vele szemben, hogy akármilyen rend jobb, mint a nem létezés. Bármelyik emberibb, természetesebb, az élet szabályainak jobban megfelelő, mint az, amely az elolvadáshoz, elfogyáshoz vezet az adott embercsoportot. Mondhatja, hogy még a legnagyobb elnyomás is előbbre valóbb emberileg, mint az emberi létezés megszűnése.

Ez az összefüggés az, ami alapjaiban formálja át az európai kultúrát, és persze a politikai értékrendet is. Ez adja a leg súlyosabb argumentumot az alkotmányos demok-

ráciát megváltoztatni akarók kezébe. Ha ugyanis annak értékrendje az adott ország lakosainak elfogyását eredményezi, sőt továbbterjedve másokét, de az egész Földre kiterjesztve akár az emberiségét, akkor mind a korábbiak, tehát a törzsi, nemzeti, klerikális értékrendek, mind pedig azok a modern diktatúrák, amelyek a gyermekvállalást központi értéküké teszik, emberibbnek nevezhetik magukat. Hiszen azt állíthatják, méghozzá statisztikai adatokkal alátámasztva, hogy ellenfeleik az adott kultúra hordozóinak elfogyását, míg ők a kultúra jövőjét jelentik.

A gyermekvállalás kérdése így válik napjainkban kulturális és hatalmi kérdéssé. Amennyiben a jelenleg uralkodó politikai berendezkedés és társadalmi rend nem változtatja meg álláspontját, és nem kínál egyszerre modernebb és hatékonyabb gyermekvállalási alternatívát saját kulturális világának, akkor a jövőtlenség rendszerének, a pillanatnyiség uralmának nevezhetik. Állításukat nemcsak hangoztathatják, hanem számokkal is alátámaszthatják. Azaz minden szellemi eszközzel demonstrálhatják, hogy amit állítanak, az igaz! Akkor is igaz, ha a propaganda legélesebb eszközeit használják, ami esetleg értelmiségi körökben ellenérzést vált ki. Nekik nincs hatásos ellenérvük, hiszen a kevés gyermeket sokká változtatni a kommunikáció módjának kritikájával nem képesek. Sőt! A nyilvánosságnak éppen az állítás lényegére alternatívát nem kínáló kritika mutatja a legkiáltóbban a jövőtlenség hiányát. Mi több, magánk a témának a közbeszédbe vitele is jól mutatja, kinek fontos a kultúra távolabbi jövője, és kinek nem. Ki az, akit foglalkoztat, hogy az adott nemzet fennmarad-e a távolabbi jövőben, vagy elfogy, és ki az, akit nem.

A politikai közbeszédnek az egyes nemzeti kultúrák biológiai megmaradása lesz az egyik uralkodó témája, méghozzá olyan időszakban, amikor Európa gazdasági és politikai súlya csökken. Azok száma pedig nő, akik otthoni léthelyzete bizonytalanná válik, országuk globális versenyképességének gyengülése okán.

A fogyasztásközpontú önazonosság teherré teszi a gyermekvállalást, csakhogy a gyermekszám csökkenése megingatja a munkaerőpiacot s általa a gazdaság növekedését. Tehát a gazdaságban hatékony európai ember képe egyszerre dolgozik hatékonyabban, és fogyaszt többet mindenkinél. Ám ebbe a képbe a több gyermek nem nagyon fér bele. A gyermekek valóban csökkentik a munkára fordítható időt, és fogyasztják a szülők energiáját. Sok pénzbe kerülnek, tehát a szülők életszínvonalára is negatív hatással vannak. Cserébe a közösség mai formájában nem kínál a hátrányokat felülmúló előnyöket. Sem anyagi, sem pedig szellemi formában.

A lakosság munkaképessége és fogyasztásának magas szintje a siker feltétele a globális versenyben. Ám a gyermekek elmaradása hosszabb távon mindkettőt kérdésessé teszi. Ugyanis egyre kevesebben dolgozhatnak kiválóan, és kevesebb ember fogyasztása sem lehet akkora, mint az ugyanúgy dolgozó és kereső többé.

Európának saját erejéből kell megnövelnie súlyát a világban. Mások ezt nem teszik meg vele. Főként pedig nem tartják meg, ha erre saját maga nem képes. Európának

magának kell megemelnie, de legalább szinten tartania lakosainak számát. Fontos leszögeznünk, hogy ez nem jelentheti elzárkózását mindenki befogadása elől, ám lakosságát, amely saját elsőszámú örökségének tekinti az európai kultúrát, nem szabadna lecserélnie másokkal. Pedig ha elfogy, akkor más lehetőséget aligha ad a történelem.

Európa belesüllyedhet régi lakosai drasztikus fogyásának, majd cserélődésének, technológiai elmaradásának és mások felette szerezhető uralmi törekvéseinek a zürzavarába, ha nem képes újfajta egységet teremteni és nem talál megoldást populációs válságára és technológiai elmaradására. Minderre együtt kell választ adnia. Tehát olyan konstrukciót ajánlania, amely egymással összefüggésben kínál választ a kontinens válságának legfontosabb elemeire. Könyvünk erre tesz kísérletet. Nemcsak azt kell leszögeznünk, hogy aligha lehetünk biztosak benne, hogy a felvázolt javaslat minden tekintetben s maradéktalanul helyes, sőt éppen a modern Európa egyik ismeretelméleti tartóoszlopát adó reneszánsz szkepticizmus megállapításai okán biztosan állíthatjuk, hogy nem az. Ám a szellemi tétlenség sem a múltban, sem a jelenben nem segít. A válsággal szembe kell nézni, legfontosabb összetevőiről el kell gondolkozni, még hozzá szabadon. Sem az ideológiai terror, sem pedig a politikai korrektség időnként erőszakolt szabályai nem jelenthetnek akadályt a problémásor megnevezésében és a gondolkodásban.

Az egyes problémákat a nevükön kell nevezni, és a vitából senkit sem szabad kirekeszteni. Európa minden polgára jogosult véleményt mondani a kontinens válságáról. Világossá kell tenni, hogy a kényelmes, szüléssel és gyermekneveléssel nem terhelt élet vonzóbb céllá vált, mint a családközpontú életvitel.

Európa társadalmainak el kellene döntenie, hogy erőforrásaiknak a mostaninál nagyságrendileg nagyobb részét fordítják gyermekeikre. Olyan árakat teremtve és olyan intézményeket alapítva és működtetve, valamint olyan megoldásokat kidolgozva és bevezetve, amelyek a gyermekvállalást a mostaninál sokkal harmonikusabban kapcsolják össze a modern életvitellel.

Az egyik probléma ugyanis, hogy a hagyományos, tehát a múltbéli családmodell múltbéli életvitelt is feltételez. A gyermektelenség és az egykésés amiatt is terjed, mert a több gyermeket nagyon nehéz összeegyeztetni a modern világgal. Nemcsak a gyermeknevelés gondjai és a várható munkavállalási nehézségek tántorítják el a potenciális szülőket, hanem az is, ahogy a gyermekeik szabadidejük jó részében is elzárják őket a modern világ számos előnyétől. Az nyilvánvaló, hogy a gyermeknevelés javarésznél a szülők és részben a nagyszülők kezében kell maradnia, hiszen szeretetüket semmi és senki sem pótolhatja. Ám a házimunka oroszlánrésze már szolgáltatássá tehető, még hozzá államilag finanszírozott szolgáltatássá. Olyanná, amelyre a szülők ugyanolyan jogot formálhatnak, mint az iskolai oktatásra vagy az egészségügyre.

Értelemszerűen a társadalom mainál sokkal nagyobb részének kellene a gyermekek felneveléséhez szükséges feladatokkal foglalkoznia. Nekik kellene megteremteniük azt

a szolgáltató háttérrel, amely a szülőket a lehető leginkább tehermentesíti az alól a megnövekedett házimunka alól, amely együtt jár a gyermekneveléssel. A mosás, vasalás, főzés, takarítás, egészségügyi ellátás olyan szolgáltatási szintje volna kívánatos, amely a munkateher orozslánrészét átveszi a szülőktől.

A társadalmak értékrendi változásához persze több minden kell. A gyermekvállalás azonban nem lehet áldozatvállalás. Minden tekintetben előrelépésként kell látnia és éreznie az embernek, olyannak, ami ha elmarad, akkor az élete értelmének egyik legfontosabb alkotóeleme vesz el. Olyan, ami nem helyettesíthető, hiszen életet semmi más nem ad. Sem a munka, sem az új gondolatok, felfedezések és találmányok. De még mások életének megmentése sem, hiszen csak azt az életet lehet megmenteni, amit mások adtak.

8. DÁVID ELŐTT (UTÓSZÓ)

Nyugat-Európa régen nem tapasztalta meg az elmaradottságot, olyan régen, hogy már el is felejtette.²⁹⁸ Jó egy évezrede úgy tekint magára, mint a haladás zászlóvivőjére.

Közép-Európa viszont az elmaradottságtól a felzárkózásig terjedő mezőben ingadozott. A Nyugat csak a Keletet látta benne éppen elmaradottsága okán, ám több volt annál. A Kelet reménytelenül el volt maradva, míg Közép-Európa többször csaknem sikerrel vált a fejlett Nyugat részévé. Ám ismétlődő kísérletei újból és újból elbuktak. Majd megmagyarázta magának viszonylagos elmaradottságát. Egyszerre tanulta meg hibáztatni az önző és vele nem törődő Nyugatot, valamint lenézni s megvetni az elmaradott, ám nagy és erős, őt többször is meghódító Keletet. Kitalálta, hogy miközben időről időre megpróbálja befogni a fejlettebbeket, az elmaradottságát is értéként tünteti fel.

Globális méretekben Nyugat-Európa is ilyenné válhat. Megtörténhet, hogy nem Közép-Európa fejlődik fel a világ élvonalához tartozó Nyugat-Európához, hanem a Nyugat csúszik vissza abba a pozícióba, amelyikben a Közép volt hozzá képest. Tehát nem válik ugyan reménytelenül elmaradottá, ám saját belső problémái és az elmaradás okainak folyamatos indoklása vakvágányra futtatja az időnkénti felzárkózási próbálkozásait. Közép-Európa szelleme telepszik meg a Nyugaton, úgy, hogy az a térséget lenézve, és ezért nem igazán ismerve észre sem veszi.

Az elmaradás korszakos okai persze sajátosak, így több mindenben térnek el a történelmiektől. Néhány hasonlót azonban megemlíthetünk. Az egyik a megosztottságra való hajlam²⁹⁹ és a ragaszkodás hozzá, még az általa okozott kudarcok után is. Hiszen újabb és újabb formát lehet adni neki, ami mindig másnak, újnak tűnik.

298 Az európai közvéleményben elhalványult annak az emléke, hogy a kora középkorban az arab világ fejlettebb volt.

299 „Vizsgálódásunk során tehát mindhárom metszetben (történeti megközelítés, uniós célok és elvárások, szociológiai vizsgálatok) ugyanarra, vagy nagyon hasonló eredményre jutottunk, nevezetesen Európa, bár vannak közös gyökerei, közös jellemvonásai (még ha ezeket nehéz is egy csokorba fogni), ennek ellenére mégis sok szempontból (földrajzi-regionális, geopolitikai, vallási-kulturális, nemzeti, társadalmi önazonosság-tudat stb.) megosztott földrész maradt. Ennek következtében immár hetvenéves uniós erőfeszítések ellenére sem tudott létrejönni a közös európai identitás, valamint az európai társadalom és az európai közvélemény, s nem tudott kialakulni az az alapvető bizalom, amelyre építhető lenne egy európai politikai közösség.” Gyurgyák János: *Európa alkonya?* Budapest, Osiris Kiadó, 2018, 61.p.

Továbbá az a magatartás, hogy csak a legszükségesebben változtassunk. A változtatás célja a legnagyobb hibák kiküszöbölése, nehogy a hatalmi rendszer s a társadalmi hierarchia gyorsan veszélybe kerüljön. A változás elsődrendű célja ugyanis immár nem az élre törés. Nem a legjobbá, a leghatékonyabbá válás. Csak az eléggé effektív követés. Ehhez persze olyan újítások is kellenek, amelyek itt születnek elsőként. Ám a stabilitás idejében ezek csak akkor kapnak elég teret, ha nem rengetik meg a fennálló hierarchiát sem szerkezetében, sem pedig értékrendjében. Kivételes pillanatokban persze a nagy változások iránti társadalmi igény is megjelenik. Ám a széthúzás és az uralomvágy a régi identitásba burkolva rendre megakadályozza sikerre jutását. Az eredmény ismét és ismét egy felemás rendszer, amelyikben túl sokan álmodnak egyszerre a fejlettségről és a maradiság okainak megtartásáról. Eközben pedig megjelenik az elmaradást leplező fejlettségpropaganda. Nyugat-Európában ennek bizonyára nagyobb lesz a jelentősége, mint a kontinens középső részén, hiszen ott a legfejlettebb terület élménye meghatározó politikai és kulturális hagyomány. Ezzel szemben kell leplezni és elfogadtatni a lemaradást okozó tényezőket. A modernizáció eszméjére épülő eszmeáramlatok súlyos értékrendi válságba kerülnének. Az az állapot ugyanis, amit ma hirdetnek, a fokozatos elmaradás állapota.

Itt volna az ideje, hogy a Nyugat a jelenlegi helyzetében érdektelenség és lenézés helyett alaposabban megismerkedjen azzal, amit közép-európaiságnak szokás nevezni. Főként a felzárkózás újabb és újabb kísérleteinek, valamint az utánuk ismétlődő sikeretelenség kombinációjával. A tanulás és a maguk kultúrájába illesztés eredményeivel és eredménytelenségeivel.

De más út is építhető. Aki már megélte azt az élményt, amit a francia impresszionisták, a newtoni fizika, a német filozófia, a portugál felfedezések és a többiek kiváló teljesítményei, alkotásai adnak, aki már állt Michelangelo Buonarroti Dávidja előtt, az tehet még egy gondolati lépést, és megpróbálkozhat még egy élmény megélésével. Felfedezheti a többit önmagában. Átgondolhatja és átélheti, amint a maga kultúrája átvette a reneszánsz, a felvilágosodás, majd a fejlődés újabb és újabb értékeit és ellentmondásait másoktól. A nacionalizmus eszméjét is beleértve. Méghozzá a többi izmushoz hasonlóan annak különféle változataiban. Majd, ahogy maga is hozzátett mindehhez. Sőt, még azt is át tudná gondolni és élni, ahogy mások vették át. Tudják, hogy sok minden másik, sőt másiknak nevezett nemzeti kultúrában született. De összekapcsolódásukkal újabb és újabb szintre emelték mindegyiküket. Dávid előtt erre pillanthat az ember. Minden háború, viszálykodás és persze önazonosságaik elválasztása, utoljára nemzeti elválasztása ellenére. Kölcsönhatásuknak identitásuk egyik legfontosabb elemévé tételével új korszakot kezdhetnek.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Acton, Lord: Nacionalizmus. In: *Az angolzász liberalizmus klasszikusai*. I. köt. Budapest, Atlantisz, 1991.
- Alessina, Albertino – Giavazzi Francesco: *Európa jövője. Reform vagy hanyatlás*. Budapest, Gondolat Kiadó, 2008.
- Anderson, Benedict: *Imagined Communities*. London – New York, Verso, 1991.
- Balibar, Étienne: *We the People of Europe. Reflections on Transnational Citizenship*. Princeton and Oxford, Princeton University Press, 2004.
- Baltes, Loredana Patrutiu: Europe and Europeans – questions of identity. In: *One Europe*. 14. October 2013.
- Barnard, Frederick M.: *Self-Direction and Political Legitimacy – Rousseau and Herder*. Oxford, Clarendon Press, 1988.
- Beck, Ulrich: *Das deutsche Europa: Neue Machtlandschaften im Zeichen der Krise*. Edition Suhrkamp, 2012.
- Benhabib, Seyla: *Another Cosmopolitanism*. Oxford University Press, 2006.
- Berns, Laurence: Thomas Hobbes. In: Leo Strauss és Joseph Cropsey (szerk.): *A politikai filozófia története*. Budapest, Európa Könyvkiadó, 1994.
- Bibó István: A kelet-európai kis államok nyomorúsága. In: Bibó István: *Válogatott tanulmányok II*. Budapest, Magvető Könyvkiadó, 1986.
- Bibó István *Az európai társadalomfejlődés értelme* című tanulmányában. Bibó István: *Válogatott tanulmányok*, III. kötet. Magvető Kiadó, 1986.
- Breully, John: *The Nationalism and the State*. Manchester, Manchester University Press, 1998.
- Brhlíková, Radoloslava: Bezpečnosť v kontexte členstva v Európskej únii. In: Zuzana Poláčková – Radoslava Brhlíková: *Národnoštátne záujmy v post-integračnom období*. Nitra, Univerzita Konštatína Filozofa v Nitre a Ústav politických vied Slovenskej akadémie vied, 2017.
- Brown, Peter: *Der Schatz im Himmel. Der Aufstieg des Christentums und der Untergang des Römischen Weltreichs*. Stuttgart, Klett-Cotta, 2017.
- Burke, Peter: *Die europäische Renaissance*. München, C.H.Beck Verlag, 2005.
- Canovan, Margaret: *Trust the People! Populism and the Two Faces of Democracy*. Political Studies (1999) XVII.
- Clark, Christopher: *Die Schlafwandler. Wie Europa in den Ersten Weltkrieg zog*. Deutsche Verlags-Anstalt, München in der Verlagsgruppe Random House GmbH. 2013.
- Constant, Benjamin: A régiók és a modernnek szabadságának összevetése. In: Benjamin Constant: *A régi rend és a forradalom*. Budapest, Atlantisz, 1997.
- Coudenhove-Kalergi, Richard: Páneurópa. In: Szénási Éva (szerk.): *Elméletek az európai egységről II*. Budapest, L'Harmattan Kiadó, Zsigmond Király Főiskola, 2004.
- Crouch, Colin: *Coping with Post-Democracy*. <https://www.fabians.org.uk/wp-content/uploads/2012/07/Post-Democracy.pdf>
- Crouch, Colin: *Post-Democracy*. Cambridge, UK – Malden, USA, Polity Press, 2004.
- Declaration on European Identity (Copenhagen, 14 December 1973)
- Die Mittelschicht in Deutschland. Wirtschaftliches Kraftfeld oder sozialer Kisenherd? Roman Herzog Institut.
- Duby, Georges: *Emberék és struktúrák a középkorban*. Budapest, Magvető Kiadó, 1978.
- Dworkin, Ronald: *Liberty, Equality, Fraternity*. Institut für die Wissenschaften vom Menschen, 1992.
- Európa nem találja az ellenszert. <http://nol.hu/gazdasag/europa-a-lecsoban-1568339forras>: HoWMUCH.NET 131

- Fichte, Johann Gottlieb: Beszéd a német nemzethez (Tizennegyedik beszéd). In: Bretter Zoltán – Deák Ágnes (szerk.): *Eszmék a politikában: a nacionalizmus*. Pécs, Tanulmány Kiadó, 1995.
- Feinberg, Walter: *The Moral Psychology of Nationalism*. Robert McKimm & Jeff Mahan (eds.) *The Morality of Nationalism*. Oxford. New York – Oxford, Oxford University Press, 1997.
- Fink, Gonthier-Louis: Das Bild des Nachbarvolkes im Spiegel der deutschen und der französischen Hochaufklärung (1750–1758). In: *Nationale und kulturelle Identität*. Frankfurt, Suhrkamp Verlag, 1991.
- Furet, Francois: *A forradalomról*. Budapest, Európa Könyvkiadó, 2006.
- Gandhi, Mahatma K.: *Hind Swaraj and Other Writings*. New York Cambridge University Press.
- Gellner, Ernest: *Nations and Nationalism*. Oxford, Blackwell Publishers, 1993.
- Giddens, Anthony: *The Nation-State and Violence*. Cambridge, Polity Press, 1985.
- Glover, Jonathan: Nations, Identity and Conflict, In: *The Morality of Nationalism*, New York – Oxford, Oxford University Press, 1997.
- Le Goff, Jaques: *Die Geburt Europas im Mittelalter*. München, Verlag C. H. Beck, 2004.
- Le Goff, Jaques: *Európa születése a középkorban*. Budapest, Atlantisz Könyvkiadó, 2008.
- Greenfield, Liah: *Nationalism and the Mind: Essays on the Modern Culture*. Oxford, Oneworld Publications, 2006.
- Guibernau, Monserrat: *The Identity of Nations*. Cambridge, Polity Press, 2007.
- Gyurgyák János: *Európa alkonya?* Budapest, Osiris Kiadó, 2018.
- Habermas, Jürgen: *Ach, Europa*. Frankfurt am Main, Edition Suhrkamp, 2012.
- Habermas, Jürgen: A posztnemzeti állapot és a demokrácia jövője. In: Jürgen Habermas: *A posztnemzeti állapot. Politikai esszék*. Budapest, L'Harmattan, Zsigmond Király Főiskola, 2006.
- Habermas, Jürgen: A szabadelvű állam politika előtti morális alapjai. Jürgen Habermas és Joseph Ratzinger eszmecsereje a müncheni Katolikus Akadémián 2004. január 19-én. *Holmi*, 2005. november
- Habermas, Jürgen: *Esszé Európa alkotmányáról*. Budapest, Atlantisz Könyvkiadó, 2012.
- Habermas, Jürgen: Miért nem nélkülözheti az alkotmányos kereteket az Európai Unió? In: Szénási Éva (szerk.) *Elméletek az európai egységről II*.
- Habermas, Jürgen: *Zur Verfassung Europas*. Berlin, Suhrkamp, 2011.
- Held, David and McNally, Kyle: *Open Democracy. Can Europe make it? Europe, the EU and European Identity*, 7 February 2014.
- Henning, Eike: *Zum Historikerstreit. Was heisst, und zu welchem Ende studiert man Faschismus?* Frankfurt am Main, Athenäum Verlag, 1988.
- Hume, David: A nemzeti sajátosságokról. In: *David Hume összes esszéi*. Budapest, Atlantisz, 1992.
- Michael Huntsman, Michael: American Democracy v. European Oligarchy. *The Brussels Journal*, 2008, 1.
- Jaspers, Karl: Az európai szellemről. In: Szénási Éva (szerk.): *Elméletek az európai egységről II*. Budapest, L'Harmattan Kiadó, Zsigmond Király Főiskola, 2004.
- Ferry, Jean-Marc – Thibault, Paul: *Vita Európáról*. Budapest, L'Harmattan, Zsigmond Király Főiskola, 2006.
- Horowitz, Donald L.: *Ethnic Groups in Conflict*. Brekly – Los Angeles – London, University of California Press, 2003.
- Kant, Immanuel: Az örök békéről. In: Immanuel Kant: *Történefilozófiai írások*. Budapest, ICTUS 1997.
- Kant, Immanuel: Recenziók Herder Eszméiről. In: Immanuel Kant: *Történefilozófiai írások*. Budapest, Ictus, 1995.
- Kedourie, Elie: *Nationalism*. Oxford, Blackwell Publishers, 2000.
- Keller, Jan: *Evropské rozpory ve světle migrace*. Praha, Sociologické nakladatelství, 2017.
- Kershaw, Ian: *Höllensturz. Europa 1914 bis 1949*. München, Deutsche Verlags-Anstalt, München, in der Verlagsgruppe Random House GmbH, 2016.
- Kis János: *Az állam semlegessége*. Pozsony, Kalligram, 2015.
- Kiss János: Úvod. In: Kis János (eds.): *Současná politická filozofie*. Praha, OIKOMENH, 1997.
- Konok Péter: *Volt-e, lehet-e az első világháborúnak „baloldali emlékezete”?* http://www.multunk.hu/wp-content/uploads/2017/01/konokp_15_1.pdf

- Körösenyi András: Carl Schmitt állam- és politikaelméleti alapfogalmai. In: *Carl Schmitt jogtudománya*. Budapest, Gondolat Kiadó, 2004.
- Kurz, Christopher – Li, Geng – Vine, Daniel J. (2018). „Are Millennials Different?” Finance and Economics Discussion Series 2018-080. Washington, Board of Governors of the Federal Reserve System, <https://doi.org/10.17016/FEDS.2018.080>.
- Kymlicka, Will: *Liberalism, Community and Culture*. Oxford, Oxford University Press, 1991.
- Kymlicka, Will: *Multicultural Citizenship*. Oxford, Clarendon Press, 1996.
- Kymlicka, Will: *Politics in the Vernacular*. Oxford, Oxford University Press, 2001.
- Ludassy Mária: „Előbb a szabály, aztán a morál” In: „*Sem vele, sem nélküle*”. Budapest, T-Twins Kiadó Lukács Archívum, 1996.
- Ludassy Mária: Lobogónk Burke. In: „*Sem vele, sem nélküle*”. Budapest, T-Twins Kiadó Lukács Archívum, 1996.
- Ludassy Mária: Népi tánc és harci ének. Rousseau és a populista kultúrkritika kezdetei. In: Ludassy Mária: *Téveszméink eredete*. Budapest, Atlantisz Kiadó, 1991.
- Ludassy Mária: Nyelv és rend. In: Ludassy Mária: *Szavak és kardok*. Budapest, Atlantisz Kiadó, 2004.
- Jeff McMahan, Jeff: The Limits of National Partiality. In: Robert McKim & Jeff McMahan (eds.): *The Morality of Nationalism*. New York–Oxford, Oxford University Press, 1997.
- Mehrheit der Bevölkerung mit Demokratie in Deutschland unzufrieden. Friedrich Ebert Stiftung. <https://www.welt.de/politik/deutschland/article198503305/Deutschland-Mehrheit-mit-Demokratie-unzufrieden.html>
- Montesquieu, Charles-Louis de Secondat: Gondolatok az egyetemes monarchiáról Európában. In: Szénási Éva (szerk.): *Elméletek az európai egységről*. L'Harmattan, Budapest, 2002.
- Münch, Richard: *Az Európa-projekt*. Budapest, Jósöveg Műhely Kiadó, 2001.
- Novalis: A kereszténység, avagy Európa. töredék 1799-ből. In: Szénási Éva (szerk.): *Elméletek az európai egységről I*. L'Harmattan, Budapest, 2002.
- Susan Moller Okin – Susan Moller: *Justice and Gender*. Philosophy and Public Affairs. XVI. 1987.
- Umut Ötzkrimli, Umut: *Theories of Nationalism. A Critical Introduction*. New York, Palgrave, 2000.
- Piketty, Thomas: *A tőke a 21. században*. Budapest, Kossuth Kiadó, 2013.
- Rawls, John: *The Law of Peoples*. Cambridge, Massachusetts. London, England, 2002.
- Robyn, Richard: National versus supranational identity in Europe. Richard Robyn (eds): *The Changing Face of European Identity*. Oxon, Routledge, 2006.
- Rotterdam Erazmus: A béke panasza. Szénási Éva (szerk.): *Elméletek az európai egységről I*. L'Harmattan, Zsigmond Király Főiskola, Budapest, 2002.
- Rougemont, Denis de: L'Europe en jeu. Neuchâtel: Éditions de la Baconnière, 1948.
- Rougemont, Denis de: Nyílt levél az európaiakhoz. In: Szénási Éva (szerk.): *Elméletek az európai egységről. II*. L'Harmattan, Zsigmond Király Főiskola, 2004.
- Saint-Pierre, Abbé de: *Az örökbéke-tervezet rövid foglalata*. Bukarest, Kriterion, 1979.
- Sarrazin, Thilo: „*Feindliche Übernahme – Wie der Islam den Fortschritt behindert und die Gesellschaft bedroht*“. Finanzbuch Verlag, Münchner Verlagsgruppe GmbH, München, 2018.
- Schmitt, Carl: *A politikai fogalma* Budapest, Osiris – Pallas Stúdió – Attraktor, 2002.
- Scruton, Roger: *A nemzetek szükségességéről*. Helikon Kiadó, 2005.
- Simms, Brendan: *Kampf um Vorherrschaft. Eine deutsche Geschichte Europas. 1453 bis heute*. München, Deutsche Verlags-Anstalt, 2014.
- Smith, Anthony D.: *Chosen Peoples. Sacred Sources of National Identity*. Oxford, Oxford University Press, 2003.
- Smith, Anthony D.: *National Identity and the Idea of European Unity*. International Affairs (Royal Institute of International Affairs 1944-), Vol. 68, No. 1 (Jan., 1992), Blackwell Publishing on behalf of the Royal Institute of International Affairs Stable URL: <http://www.jstor.org/stable/2620461>
- Smith, Anthony D.: *The Antiquity of Nations*. Cambridge, Polity Press, 2004.
- Srb, Vladimír: *Proměny politických systémů evropských mikrostatů*. Praha, Machavelli Press, 2017.
- Stolcke, Verena: A kultúra nyelvén. In: Zentai Violetta (szerk.): *Politikai antropológia*. Budapest, Osiris, 1997.

- Sully, Maximilien de Bethune de: Politikai terv. In: Szénási Éva (szerk.): *Elméletek az európai egységről I.* L'Harmattan, Zsigmond Király Főiskola, 2002.
- Szénási Éva: *Az egységes Európa. Az európai integráció története.* Budapest – Szeged, L'Harmattan, SZEK Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó, 2011.
- Szuper József: A kormányzás új architektúrái az Európai Unióban: A Lisszaboni Szerződés novumai. In: Nász Adrienn – Szuper József: *Kormányzás és érdekek az Európai Unióban.* Generáció 2020 Közhasznú Egyesület, 2008.
- Szűcs Jenő: *A magyar nemzeti tudat kialakulása.* Balassi Kiadó – JATE – Osiris, Budapest, 1997.
- Szűcs Jenő: *Nemzet és Történelem.* Budapest, Gondolat Kiadó, 1984.
- Taylor, Charles: Az elismerés politikája. In: Fleischmidt Margit (szerk.): *Multikulturalizmus.* Budapest, Osiris Kiadó, 1997.
- The Future of the Union – The Laeken declaration. (PRESIDENCY CONCLUSIONS EUROPEAN COUNCIL MEETING IN LAEKEN 14 AND 15 DECEMBER 2001.)
- Thiesse, Anne-Marie: *Inventing National Identity.* Le Monde diplomatique, June 1999.
- Triandafyllidou, Anna – Gropas, Ruby: *European Identity: What kind of diversity into what form of unity?* European University Institute, CulturalBase
- Tönnies, Ferdinand: *Közösség és társadalom.* Budapest, Gondolat, 1983.
- Tuck, Richard: *Hobbes.* Budapest, Atlantisz Kiadó, 1993.
- Tuck, Richard: Scepticism and toleration in the seventeenth century. In: Susan Mendus: *Justifying toleration.* Cambridge, University Press, 1988.
- Ullrich, Volker: *Adolf Hitler. Die Jahre des Aufstiegs.* Frankfurt am Main, S. Fischer Verlag GmbH. 2013.
- Yack, Bernard: *Nationalism and the Moral Psychology of Community.* Chicago and London, the University of Chicago Press, 2012.
- Vizi Balázs: *Európai kaleidoszkóp – Az Európai Unió és a kisebbségek.* L'Harmattan Kiadó, 2013.
- Waldron, Jeremy: *Toleration and Mill's liberty of thought and discussion.* In: Susan Mendus: *Justifying toleration.* Cambridge, University Press, 1988.
- Wejand, Klaus: *Kants Geschichtsphilosophie.* Köln, Kölner Universitas Verlag, 1963.
- Wickham, Chris: *Medieval Europe.* New Haven, Yale University Press, 2016.
- Zamoyski, Adam: *Napoleon. Ein Leben.* München, Verlag C.H. Beck, 2018.
- Zentai Violetta: *Politikai antropológia: a politika antropológiája.* In: Zentai Violetta (szerk.): *Politikai antropológia.* Budapest, Osiris, 1997.

ABSTRACT

Citizen's identity in the modern states is made up of several components, not only of a single one. Therefore, the conception of European identity also must integrate several components of political mainstreams. And, behind them, there also must be different interpretations of society, as well as different images of man. The present state of Europe is a state of gradual lagging behind other regions of the world. Staying behind on national level, of course, cannot be a national interest, especially not in the age of globalization. Therefore, the real dilemma of European nations lies not in the maintenance of their traditional sovereignty or in their submission to the European Union. The real dilemma is whether they, standing together, will be able to overcome challenges of this age, or they will keep up the root causes of lagging behind.



Fórum Kisebbségkutató Intézet
Fórum inštitút pre výskum menšín
Parková 4
931 01 Šamorín
WEB: www.foruminst.sk
E-mail: csanda@foruminst.sk

Öllös László
Európai identitás

NOSTRA TEMPORA, 27.
Első, javított kiadás
Felelős kiadó: Simon Attila
Felelős szerkesztő: Csanda Gábor
Tördelés, grafikai elrendezés: Kassák Központ, Érsekújvár
Nyomdai előkészítés: infopoint Kft.
Nyomta: Adeccta Kft., Csilizradvány
Kiadta: Fórum Kisebbségkutató Intézet, Somorja, 2019
Megjelent 200 példányban

László Öllös
Európska identita

NOSTRA TEMPORA, 27.
Prvé, opravné vydanie
Zodpovedný vydavateľ: Attila Simon
Zodpovedný redaktor: Gábor Csanda
Sadzba a grafická úprava: Kassákovo centrum, Nové Zámky
Tlačiarenská príprava: infopoint s.r.o.
Tlač: Adeccta, s.r.o., Čiližská Radvaň
Vydal: Fórum inštitút pre výskum menšín, Šamorín, 2019
IČO: 34028587
Náklad: 200 kusov

ISBN 978-80-89978-09-0